

***Маҷаллаи илмӣ-омӯзишии
муҳаққиқони ҷавон***

МУҲАҚҚИК

МУАССИС:

***Донишгоҳи давлатии омӯзгории
Тоҷикистон ба номи
Садриддин Айнӣ***

№ 1 (46)

Душанбе – 2020

Сармуҳаррир:
Мирбобоев А.

Котиби масъул:
Чоматов С.

Мусахҳех:
Валиев Ч.

Мухаррири техники:
Мардонов С.

ҲАЙАТИ МУШОВИРОН:

- Ғаффорӣ Н.У.** - ректори ДДОТ ба номи С. Айни, доктори илмҳои таърих, профессор
- Мирзораҳимов А.Р.** - муовини ректор оид ба илм, доктори илмҳои биология, профессор
- Нуъмонов М.** - доктори илмҳои педагогӣ, профессор
- Бандаев С.** - доктори илмҳои химия, профессор
- Пирумшоев Ҳ.** - доктори илмҳои таърих, профессор
- Раҳматуллозода С.** - доктори илмҳои филология, профессор

ҲАЙАТИ ТАҲРИР:

- Мачидова Б.** - доктори илмҳои педагогӣ, профессор
- Солиев Л.** - доктори илмҳои химия, профессор
- Назариёв Р.** - доктори илмҳои фалсафа, профессор
- Сатторов Т.** - доктори илмҳои биология, профессор
- Муҳаббатова Х.** - доктори илмҳои география, профессор
- Азизов М.** - доктори илмҳои физика-математика, профессор
- Худойдодов А.** - доктори илмҳои филология, профессор
- Умаров У. С.** - номзади илмҳои педагогӣ, дотсент

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон 17 феввали соли 2020 тахти шумораи 145/МЧ-97 сабти ном гардидааст.

**Дастхату аксҳои ба идораи маҷалла воридшуда баргардонида намешаванд.
Саҳеҳияти далелҳо ва маълумоти илмӣ бар уҳдаи роҳбарони илмӣ ва кафедраҳои марбута воғузур мегардад.**

ФЕХРИСТ

ЧАҲОНИ ЗАБОН

1.	Азимова У. Бозтоби ибораҳои номии «Таърихи Байхақӣ» дар лаҳҷаҳои муосири тоҷикӣ.....	6
2.	Каримов А. Истеъмоли калимаҳои муарраб дар осори шоирон.....	11
3.	Давлатёрова М. Мутобиқати ибораҳои номии пешояндии забони тоҷикӣ бо забони англисӣ.....	13
4.	Зоҳирова З. Мутобиқати тарҷумаи шиори таблиғотии англисӣ бо забонҳои дигар.....	16
5.	Зоҳирова З. Хусусиятҳои тарҷумаи матнҳои таблиғотӣ.....	20
6.	Бобоева М. Ташаккул ва сохтори истилоҳоти экологӣ дар забони англисӣ.....	24
7.	Ашӯрова М. Сайри иҷмолие дар ҷойгоҳ ва ташаккули таърихии забони англисӣ.....	27
8.	Икромов Д. Трудности перевода произведений Л. Толстого на таджикский язык.....	31
9.	Саломова Т. Сиға ва корбурди он дар “Кобуснома”.....	34

ГУЛШАНИ АДАБ

10.	Солеҳов Ҳ. Тарғиби дӯстӣ ва рафоқат дар маснавии «Ҳадикат-ул-ҳақиқат».....	37
11.	Ёров Р. Ҷойгоҳи Аттори Нишопурӣ дар адабиёти форсии тоҷикӣ.....	41
12.	Абдуллоев Н. Муҳтавои «Мантик-ут-тайр»-и Фаридуддини Аттор.....	44
13.	Мирзоев И. Ҷойгоҳи Бобораҳим Машраб дар адабиёт.....	47
14.	Каримов Н. Достони “Юлиус Фучик” – и шоири мардумӣ Ҳикмат Ризо.....	50
15.	Элмуродова О. Значение творчества Н.А.Некрасова для русской литературы.....	55
16.	Муборакалшеев Ф. Носири Хусрав аз нигоҳи шарқшиносони Фаронса.....	58

ТАЪРИХ, ФАЛСАФА, СИЁСАТ ВА ҲУҚУҚ

17.	Валеев Ҷ. А., Ҳафизова Ш. М., Ҳалимзода Ш. А. «Чехраҳои мондагор» – қомуси бузург.....	63
18.	Алимардонова З. Хотимаи сулолаи Шайбонийён ва ғайолияти хонадони Аштархонийён.....	66
19.	Ҳаитов Ҳ. Таъсисёбии Ҷумҳурии Туркия.....	69
20.	Қурбонов Ш. Муборизаи суғдиҳо бар зиди Хилофати Араб (солҳои 720–722).....	72
21.	Валеев Ҷ.А., Чевачиев Р.И. Манбаҳои асосии таҳдид ба ҳукумати электронӣ.....	75
22.	Саъдоншоева А. Гояҳо ва падидаҳои конституционӣ-ҳуқуқии давраи истиқлолият.....	81
23.	Неъматуллоев М. Хусусиятҳои идоракунии самараноки давлатӣ дар Ҷумҳурии Эстония.....	84

Мухаккиқ

24.	Шарифов А. Нақш ва мавқеи Сурия дар минтақаи Ховари Наздик.....	89
25.	Пиров М. Ҳамкориҳои энергетикӣ Тоҷикистону Покистон дар доираи лоиҳаи CASA-1000.....	93

ИЛМ ВА ФАНОВАРӢ

26.	Саидзода Ш., Ғоибова Н. Таҳияи алгоритми усули бадалсозии симметрияи Виженер.....	98
27.	Асламов З. Тақсими давра ба ҳиссаҳои баробар.....	100
28.	Қурбонов Ф. Маълумоти умумӣ дар бораи забони барномасозии C++.....	104
29.	Маҳмадназаров С. Соҳтани шаклҳои сода барои воридкунии маълумотҳо.....	107
30.	Тоштемуров Н. Коркарди аввалини маълумотҳо.....	110
31.	Абдурахими Ф. Оид ба технологияҳои электронии коркарди ахбор дар шӯбаи кадрҳо.....	114
32.	Раҳмонова М. Ҳифз аз вирусҳо тавассути архивкунонии файлҳо.....	117
33.	Пирназаров А. Синтез ва таҳлили тайфсанҷии инфрасурхи 2-бромо-6-п-бромфенилимидазо [2,1-В][1,3,4]-тиадиазол.....	120

ТАБИАТ ВА МУҲИТ

34.	Ашӯрзода Б. Аҳоли, захираҳои меҳнатӣ ва проблемаҳои самаранок истифодабарии онҳо дар ноҳияи иқтисодии Ҳисор.....	123
35.	Сатторзода А. Таъсири омили антропогенӣ ба экосистемаи ҳавзаи дарёи Варзоб ва усулҳои барқароркунии сифати экологии захирашавии об дар дарёи Варзоб.....	127
36.	Ҳусейнова Р. Фаъолияти фагоситарии нейтрофилҳо.....	131
37.	Хафизов Д. Социальный стресс - как фактор развития заболеваний и смертности населения в условиях переходного периода.....	135
38.	Ҳасанов Г. Таркиби кимиёвии сангҳои талхадон.....	140
39.	Эшмирзоева Ш. Хусусиятҳои фармокологӣ ва истифодаи ноки заминӣ дар тибби халқӣ ва муосир.....	143
40.	Чариев А. Иқлим ва релеф ҳамчун омили ғизогирии дарёҳои Тоҷикистон.....	146
41.	Чутаков М. Истифодаи топинамбӯр дар тибби халқӣ ва муосир.....	149

ИҚТИСОД ВА РУШД

42.	Имомов Б. Ислоҳоти низоми ҳисобдорӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ва шаклҳои нави ҳисобот мувофиқи СБҲМ..	153
43.	Саимов Ҳ. Нақш ва хусусиятҳои нархгузорӣ дар бозори маҳсулоти хӯрокворӣ.....	155
44.	Набиева С. Субъектҳои ҳуқуқи соҳибкорӣ.....	158

ОМУӢЗИШ ВА ПАРВАРИШ

45.	Горончиева П. Истифодаи стратегияи омӯзиши забони англисӣ дар раванди корҳои мустакилона.....	162
-----	---	-----

46.	Шамсиддини Р. Истифодаи корҳои мустақилонаи донишҷӯён дар дарсҳои забони олмонӣ.....	165
47.	Раҳматова З. Пешгирии хушунати оилавӣ – омили асосии оилаи солим.....	167
48.	Аниси А. Асосҳои назариявии омӯзиши хусусияти муносибат ба худ ва намуди зоҳирии худ.....	170
49.	Чамилова Н. Инсоният ҳамчун як мавзӯ ва ҳадафи муносибатҳои ҷамъиятӣ.....	174
50.	Табаров Ҳ. Дислалӣ ва намудҳои он.....	177
51.	Салимов Д. Некоторые особенности и проблемы нравственного воспитания школьников подросткового возраста.....	181
52.	Ҳасанов Х. Ташаккули мустақилияти хонандагон дар раванди таълим.....	184
53.	Якубов Н. Нақши тарбияи ҷисмонӣ дар ташаккулёбии насли наврас дар замони муосир.....	186
54.	Шарипов Қ. Таҳсилоти миёнаи касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои истиқлолият.....	191
55.	Тешиева Р. Мафҳуми моделсозии математикӣ ва таъқиқи онҳо бо технологияи иттилоотӣ барои хонандагони таҳсилотҳои умумӣ.....	194

РАВИШИ ТАДРИС

56.	Қурбонов Д. Роҳҳои воридшавии намакҳои металлҳои вазнин ба организми инсон.....	199
-----	---	-----

БОЗТОБИ ИБОРАҶОИ НОМИИ «ТАЪРИХИ БАЙҲАҚӢ» ДАР ЛАҲҶАҶОИ МУОСИРИ ТОҶИҚӢ

Забони адабии тоҷикӣ ва ғӯишҷои он саршори дурдонаҷои гаронбаҷое, мисли ибораҷои рехтаи маҷозӣ, зарбулмасал ва маҷолҷо мебошанд, ки ба туфайли мавҷуд будани ҷунин унсурҷои луғавӣ хусусияти миллии забон ба таври равшан инъикос мешавад.

Маълум аст, ки дар ҳар гуна забон дар қатори дигар унсурҷои луғавӣ боз таркиб, ибора ва ҷумлаҷои устувори рехтае низ мавриди истифода қарор доранд, ки онҳо барои мушаххасу нишонрас баён гардидани матлаби муаллифи асар мадади калон мерасонанд. Фарқи ин навъи захираҷои луғавии забон аз калимаҷо дар ҳамин аст, ки онҳо ҳодисаҷои дар зиндагӣ рӯйдихандаро ба таври рангину пурҷило, дар шакли образҷои зиндаю мутаҳаррик ифода менамоянд. Тафовути дигари ин навъи унсурҷои забон аз калимаҷои муқаррарӣ дар он зоҳир мегардад, ки «...онҳо унсурҷои ҷудогонаи фарҳанг, таърих, урфу одат ва табиати халқро дар ифодаҷои басо кӯтоҳ ва ниҳоят рехта маҳфуз доштаанд. Воқеияти зиндагии гузаштаи мардум дар ин унсурҷои муҳими забон аксар бо тавассути маъноҷои муҳталифи онҳо ифода мешаванд. Дар маъноҷои таҳтуллафзии воҳидҷои фразеологӣ бисёр лаҳҷаҷои рангини ҳодисаҷои таърихӣ, тамаддун ва расму суннатҷои ниёконамонро барқарор кардан мумкин аст» [11, 264]. Ба ин тарик, таҳлил намудани қорбурди воҳидҷои фразеологӣ забон имкон медиҳад, ки мо дар ҷунин унсурҷои забон ба таври равшан инъикос гардидани рӯзғори азсаргузаронидаи мардумро аз як қарн то садаи дигар, аз як насл ба насли дигар дарк намоем.

Бо ёрии воҳидҷои рехтаву устувори забон баён кардани матлаб яке аз усулҷои муҳими ба таври образнок зоҳиргардии маъно ба шумор меравад. Ин навъи унсурҷои луғавӣ илова ба он ки мафҳумро ифода мекунанд, боз дарбаргирандаи унсурҷои эҳсосотӣ, баҳодиҳӣ ва обуранги бадеӣ низ ҳастанд.

Бо вучуди муҳим будани омӯзиши хусусиятҷои ин гурӯҳи сарватҷои луғавии забон то имрӯз масъалаи мазкур ба таври ҳамаҷарафа мавриди таҳлилу тадқиқ қарор дода нашудааст. Ҳанӯз дар нимаи дуҷоми солҷои ҳафтодуми асри гузашта ғӯишҷинос Т. Мақсудов навишта буд, ки «фразеологӣи тоҷикӣ яке аз қисматҷои муҳими ҳанӯз қомомӯхташудаи забоншиносии тоҷик ба шумор рафта, дар марҳилаи ташаккулёбист» [8, 158]. Ҳамин муҳаққиқ дар ҷои дигар таъкид намудааст, ки «бо вучуди ин ки дар ин соҳа як силсила маҷолаву рисолаҷои илмӣ навишта шудаанд, ҳоло бисёр соҳаҷои илми фразеологӣи забони мо ҳал нашудааст. Дар ин хусус боз бисёр қор кардан, асарҷои ҷиддии тадқиқотӣ таълиф намудан лозим аст, то ки дар зимни онҳо асосҷои фразеологӣи забонамон муайян карда шаванд» [8, 162]. Албатта, аз он давр то имрӯз дар ин самт дар заминаи маводи осори имрӯзӣну гузаштагон як силсила тадқиқотҷои арзишманд ба таъъ расиданд, хусусиятҷои ин навъи воҳидҷои луғавӣ бештар ба риштаи таҳлил қашида шудаанд, вале масъалаи вижагӣҷои истифодаи ин гурӯҳи захираҷои луғавии забон дар осори ниёгон ва хусусиятҷои боқимонии онҳо дар лаҳҷаҷои муосири тоҷикӣ хеле қам баррасӣ гардидаанд.

Абулфазли Байҳақӣ дар таърихномаи худ аз унсурҷои халқӣ-ғуфтуғӯи хоси ғуфтори мардуми Мовароуннаҳру Хуросон фаровон ва мавридшиносона истифода намудааст, ки баъзеи онҳоро, ҷунон ки дар баъдтар зикр хоҳад шуд, мо аз ҳеҷ қадом фарҳангномаҷои бароямон дастрас пайдо карда натавонистем. Маҳз ба туфайли истифодаи ҷунин унсурҷои луғавӣ асари ӯ як навъ оҳанги халқӣ-маҳаллиро қасб кардааст.

Сабаби дар ҳеҷ як фарҳангномаҷои тафсирий зикр нагардидани ин гуна захираҷои луғавии забонро, ки дар осори аҳли адаби гузашта мавриди истифода қарор гирифтаанд, муҳаққиқон дар хос будани онҳо ба забони зиндаи ғуфтуғӯи тоҷикӣ дидаанд [13, 20].

Алоқамандона ба ин масъала ин нуктаро ёдрас намудан мумкин аст, ки бо вучуди то имрӯз ба таъъ расидани фарҳангномаҷои зиёди тафсирий дар онҳо на ҳамаи калимаву ибораҷои аз ҷониби ниёгон истифодашуда гирдоварӣ карда шудаанд. Ҳатто луғатнависони машҳуре, ҷун А. Деҳхудо эътироф кардаанд, ки маводи бархе аз осори ниёгонро бо сабабҷои муайян ба фарҳангномаи худ ворид карда натавонистаанд.

Воҳидҷои фразеологӣ аз таърихномаи Байҳақӣ гирдомада аз нигоҳи усули ташаккул ва сохтор ягона нестанд, баъзеяшон ибораҷои рехтаи номӣ буда, ҳиссаи дигар ифодаҷои таркибан устувори феълӣро ташкил медиҳанд. Ҳисоби омории нишон медиҳад, ки дар қиёс бо ибораҷои

рехтаи номӣ навъи феълии онҳоро Абулфазли Байҳақӣ бештар мавриди истифода қарор додааст.

Таҳлил ва муқоисаи воҳидҳои фразеологӣ таърихномаи Байҳақӣ бо варианти дар лаҳҷаҳои муосири тоҷикӣ мавҷуда нишон медиҳад, ки чунин ибораҳои рехтаву устувори забон бо ҳаёт, зисту зиндагонӣ, муҳити реалӣ ва рӯҳияи халқе, ки онҳоро офаридааст, робитаи зич доштааст. Маълум мешавад, ки инсон дар ҳар даври замон аз рӯи зарурат ба ин гуна захираҳои тайёри забон низ муроҷиат намуда, онҳоро барои то ҳадди имкон равшану таъсирбахш ифода кардани фикру ҳисси худ дар мавқеи муносиб истифода мекунад. Аксари ин гурӯҳи унсурҳои луғавии забон низ мисли калимаҳо мунтазам инкишоф ёфта, аз як шакл ба гунаи дигар мегузаранд ва ба тӯфайли чунин дигаргунӣ онҳо чилваҳои нави зиндаву муассир пайдо мекунанд. Вобаста ба масъалаи мазкур ин нуктаро бояд ёдрас шуд, ки бар ивази яке аз калимаҳои таркиби чунин ибораҳо ба қор рафтани вожаи дигар боиси пайдо шудани мувозии ифодаҳои рехта мешавад. Пайдо гардидани вариант ё мувозии айнӣ як воҳиди фразеологӣ боиси рангорангии баён шудани матлаб, бо чилваҳои тару тоза ифода гардидани мақсад мешавад. Агар мо тамоми воҳидҳои фразеологӣ забони адабии ҳозираи тоҷикиро бо гузаштаи он муқоиса намоем, маълум мегардад, ки аксари онҳо дар забони осори гузаштагон дар як шакл, дар забони меъёрии ҳозира дар дигар намуд ва нутқи шифоҳии муосирон ба гунаи дигар истифода мешаванд. Дар чунин шаклҳо ба қор рафтани ибораҳои рехта сабаби болоравии муассирии сухан, рангинтар шудани тасвири воқеият шуда метавонад [11, 292].

Маводи аз «Таърихи Байҳақӣ» гирдомада далели он аст, ки воҳидҳои фразеологӣ дар он мавҷуда аз рӯи хусусиятҳои сохториву маъноӣ ягона нестанд. Як қисми чунин воҳидҳои забонро таъбироти номӣ ва ҳиссаи дигарро ифодаҳои рехтаи феълӣ ташкил медиҳанд, вале агар онҳо ба таври оморӣ ҳисоб карда шаванд, маълум хоҳад гашт, ки таъбироти феълӣ дар қиёс ба номӣ афзалият доранд.

Воҳидҳои фразеологӣ номӣ аз лиҳози сохтор, чунон ки ишора гардид, дар навбати худ ба ду навъ: таркибҳо ва ибораҳо ҷудо мешаванд.

Дар ҷараёни баёни матлаб ва мақсаду мароми худ муаллифи таърихномаи Байҳақӣ кӯшиш бар он доштааст, ки гуфтаҳои на танҳо ба ақли хонанда, балки ба эҳсоси ӯ низ таъсири муайян дошта бошад. Ин хусусияти чунин воҳидҳои забонро метавон дар мисоли ибораҳои устувори аз ҷониби Абулфазли Байҳақӣ истифодагардида равшан мушоҳида намуд. Ин хусусиятро дар мисоли таъбироти зиёди дар осори ниёгон, аз ҷумла таърихномаи мазкур дучороянда метавон мушоҳида намуд. Чунончи, таркиби *қору борро* адибони асримиёнагӣ ба маъноҳои мухталиф истифода кардаанд. Масалан, Мавлоно Балхӣ ин ифодаро ба маънои маҷозии «қори беҳуда» мавриди истифода қарор додааст:

Чанд ҳарфи тумтароку қору бор?

Қору ҳоли худ бубину шарм дор! [13, 103].

Вале Абулфазли Байҳақӣ таркиби номбурдаро ба ҳамон маънои дар давраи ҳозира маъмул ба қор бурдааст: Бӯсаҳли Завзанӣ буд дар он миёна ва қору бор ҳама ӯ дошт ва мусодароту мувозоти мардум ва харидану фурӯхтан ҳама ӯ мекард... [2, 197].

Ҳоло дар забони адабии тоҷикӣ дар баробари ибори *қору бор* боз таъбири *қору қочол* ба маънои «машғулият, ҳар хел қорҳо, шуғл; ташвишу ғами зиндагӣ» истифода мешавад [12, 542-549]. Ғайр аз ин, таркиби номбурда ҳамчун яке аз ҷузъҳои ибори рехтаи феълӣ аз *қору бор мондан* ба маънои «ба сабаби пешомаде ба қору шуғли худ давом карда натавоништан, аз зиндагии худ мондан» низ истифода шудааст [12, 542].

Дар минтақаи Кӯлоби лаҳҷаҳои ҷануби Тоҷикистон таркиби мазкур дар шакли *қоръ бор* [4, 96], дар лаҳҷаҳои дигари ба ҳамон шакли дар забони адабӣ гардишдошта ва ба ҳамон маънои ишорагардида истифода мешавад. Ба ҷуз ин таркиби номбурда дар лаҳҷаи ҷанубӣ ҳамчун яке аз ҷузъҳои ибори рехтаи феълӣ *қору бор қадан* дар ифодаи маънои «фаъолиятро амалӣ кардан» ба қор меравад [4, 63].

Аз маводи ҷамъгардида маълум мегардад, ки яке аз ҷузъҳои чунин унсурҳои рехтаи забонро калимаҳои соматикӣ ташкил мекунанд. Чунончи, дар ҷанд ҷумлаи зерини таърихномаи Байҳақӣ мафҳуми «машғулият» бо таркиби устувори *сару қор* ифода карда шудааст: ...дар ин дусе рӯз ин қавм ба тамоми аз ин ҷо бираванд ва *сару қори* ту акнун бо Бақтагини ҳоҷиб аст... [1, 54]. Ва ман, ки Бӯнасрам, ба ҳукми он, ки *сару қорам* аз ҷавонӣ боз ило явмино ҳозе бо эшон будааст ва бар аҳволи эшон воқифтарам... [1, 511].

Таркиби мазкур ҳоло дар забони адабии тоҷикӣ ба ҳамон маънои ишорагардида ба қор меравад [12, 47], дар лаҳҷаҳои шимолӣ ба гунаи *сарӣ қор* истифода шуда, маъноҳои: 1. маърака;

Муҳаккиқ

2. коргохро дорад, дар лаҳҷаҳои ҷанубӣ низ дар шакли *сари кор* ба кор рафта, маъноҳои: 1. вақти (ҳангоми) кор; 2. дӯкони бофандагӣ, коргохро мефаҳмонад [10, 601].

Чузҳои баъзе ибораҳои рехтаи дар таърихномаи Байҳақӣ зикргардида ҳоло дар лаҳҷаҳо ба калимаи дигар иваз шудаанд, ки ифодаи рехтаи *дилу захра* мисоли ҳамин гуна унсурҳои забон аст: Шуҷоату *дилу захраиш* ин буд, ки ёд карда омад ва саховаташ чунон буд, ки бозаргонеро, ки ўро «Бумутеи Сакзӣ» гуфтандӣ, ба як шаб шонздаҳ ҳазор диноҳ бахшид [12, 173].

Имрӯз дар лаҳҷаҳои тоҷикӣ, аз ҷумла шимолӣ ибораи *зардаю гурда доштан* ба маънои «чуръат доштан» ба кор меравад.

Чунин таъбироти дар таърихномаи мазкур мавҷуда аз лиҳози вожаҳои таркибашон хусусияти ягона надоранд: баъзеяшон аз ду калима иборат буда, ҳар дуи онҳо ба воситаи бандаки изофӣ васл шудаанд, қисми дигарро ба ҷуз бандаки изофӣ калимаҳои ёридиҳандаи дигар, мисли пешояндҳо васл кардааст, гурӯҳи сеюм бидуни бандаки изофӣ фақат тавассути пешояндҳо ва алоқаи ҳамроҳӣ бо ҳамдигар робита пайдо кардаанд. Масалан, муаллифи асар дар як маврид маънои «аз самими дил»-ро бо ибораи *аз дили рост* ифода кардааст:...дуои подшоҳонро, ки *аз дили росту* эътиқоди дуруст равад, ҳеч ҳиҷоб нест [12, 616].

А.Деххудо шакли *рост будани дил* ё *ба дил рост* будани ибораи мазкурро қайд намуда, маънояшро «дурӯ набудан» шарҳ додааст [5, 10-302].

Дар забони адабии ҳозираи тоҷикӣ [12, 386] ва лаҳҷаҳои он ибораи мазкур ба гунаҳои *аз дили ростӣ*, *ай дили рост*, *дили рост катӣ* дар ифодаи маъноҳои: 1. аз самими дил; 2. ҳаққонӣ, бетарафона дар истифода қарор дорад.

Баъзе ифодаҳои устувори дар асари номбурда зикргардида имрӯз дар баъзе лаҳҷаҳои тоҷикӣ ба ҳамон маънои кӯҳнашон боқӣ мондаанд, дар бархе дигар дучори таҳаввул шудаанд. Чунинчи, дар «Таърихи Байҳақӣ» бо ҷузъи *сар* ибораи дигари *сари сол* ба назар мерасад, ки маънои «огози сол»-ро дорад: Ва бар он қарор гирифт, ки нахуст рӯзи муҳаррам, ки *сари сол* бошад, расулро пеш оранд...[12, 342]. Ва рӯзи одина, гурраи ин моҳ буд ва *сари сол* амир пас аз бор халвате кард...[12, 688].

Ҳоло дар лаҳҷаҳои ҷанубӣ ибораи *сари сол* танҳо ба маънои «маъракаи пас аз як сол ба хотири ёдбуди шахси ғавтида баргузоршаванда» истифода мегардад [4, 65], вале дар лаҳҷаҳои шимолӣ илова ба маънои зикргардида ин ибораро ба ҳамон маънои кӯҳна ба кор мебаранд: То сари сол-а гӯспандо-йа хунук набардошт [9, 201].

Бо ҷузъи *сар* дар таърихномаи мазкур инчунин воҳиди фразеологӣ *дарди сар* дар ифодаи маънои «ташвиш, саргардонӣ» ба мушоҳида мерасад:...вилояти Хоразм Шохмаликро бояд дод, то тамаъро фуруд ояд ва ин кофирони неъматро барандозаду Хоразм бигирад, ки ба омадани ў он ҷо *дарди сар* аз мо дур шавад, ҳам аз Хоразмиёну ҳам аз Салҷуқиён [12, 725].

Имрӯз ибораи номбурда дар забони адабии тоҷикӣ дорои маъноҳои: 1. ташвиш, саргардонӣ; 2. хархаша бошад [12, 285], пас дар минтақаи Кӯлоби лаҳҷаҳои ҷанубӣ [4, 21] ва шимолӣ дар ифодаи маънои «қоре ё чизе, ки касро нороҳат месозад» ба кор меравад.

Имрӯз ибораи мазкурро на танҳо мардуми тоҷикзабони вилояти Самарқанд, балки ўзбекзабонҳои ин минтақа низ ҳамчун яке аз унсурҳои ғавли забон мавриди истифода қарор додаанд.

Дигар аз ибораҳои рехтаи дар «Таърихи Байҳақӣ» зикршуда ва дар лаҳҷаҳои имрӯзаи тоҷикӣ маҳфузмонда *ба хости худ* аст, ки маънои «бо майлу хоҳиши худ, бидуни фишори беруна, мувофиқи табиӣ худ»-ро дорад: Ва андоза мегирад ашӯро ба доноӣ ва тадбири ихтилофи он мекунад *ба хости худ* ва меронад онро ба маъийяти худ...[12, 351].

Агар дараҷаи истифодаи чунин воҳидҳои забони таърихномаи Байҳақӣ бо ҳамдигар қиёс карда шавад, маълум мегардад, ки онҳо аз ин ҷиҳат дар як поя қарор надоранд. Чунинчи, агар ибораи *ба хости худ* ро муаллифи асари номбурда кам ба кор бурда бошад, пас ифодаи рехтаи рехтаи *дар ин (он) миён / миёна* бо зиёд ба кор рафтани худ фарқ мекунад: Ва *дар ин миёнҳо* маро, ки Абдулғаффорам, ёд меод аз он хоб, ки ба Заминдовар дида буд...[12, 166]. Ва *дар ин миёнҳо* амир саҳт тангдил мебуду мултафит ба кори Субошӣ ва лашкар...[12, 573]. Ва *дар ин миён* овоз дод маро, ки Бӯнасири Мушкон кучост? [12, 609]. Пас гуфтам: «Ман дар ин миёна ба чӣ қорам?» [12, 199]. *Дар ин миёна* рӯз ба намози пешин расида, Абдус биёмаду чизе ба гӯши Бӯнасири Мушкон бигуфт [12, 282]. *Дар ин миёна* Абдусро бихонду ангуштарии хеш бад-ӯ доду амоне ба хатти худ набишт...[12, 287]. Ва *дар ин миёна* панҷ савор расид...[12, 294]. Банда он ҷо ҳозир будам, Қонд омад ва бо аҳмад сухани итобомез гуфтан гирифт ва *дар ин миёна* гуфт: «Он чӣ буд, ки имрӯз Хоразмшоҳ бом ан мегуфт?» [12, 367]. Пас *дар он миён* маро гуфт пӯшида...[12,

194]. *Дар он миён фармуда буд, то сари Ҳасанак пинҳон аз мо оварда буданду бидошта дар табаке бо микабба* [12, 241; ниг.инч. 145-239-444-489].

Хулоса, истифодаи фаровони воҳидҳои фразеологӣ яке аз хусусиятҳои намоёни таърихномаи Байҳақӣ ба шумор меояд. Дар қатори садҳо таъбироти асар, ки онҳо мафҳумро бо истифодаи унсурҳои дарбаргирандаи эҳсосоти баҳодихӣ ва обуранги бадеӣ ифода менамоянд, муаллиф як гурӯҳ ифодаҳои рехтаеро низ мавриди истифода қарор додааст, ки ҳоло ҳам дар забони адабии тоҷикӣ, ҳам лаҳҷаҳои мухталифи он ё танҳо дар лафзи мардум бо шакли маъноҳои муайян истифода мегарданд.

Аз мушоҳидаҳо бармеояд, ки дар таърихномаи Байҳақӣ ибораҳои номӣ дар муқоиса бо ҳамин гуна ифодаҳои феълӣ кам ба назар мерасанд.

Шояд сабабаш дар он бошад, ки муаллифи асар таваҷҷуҳи худро ба амалиёти ашхоси давр, шохону сипаҳсолорон, рафтору кирдори онҳо бештар равона кардааст.

Адабиёт:

1. Абдуллозода Р. Ибораҳои халқӣ. – Душанбе: Дониш, 1974. – 204 с.
2. Байҳақӣ, Ҳоча Абулфазл Муҳаммад ибни Ҳусайн. Таърихи Байҳақӣ. Таҳиягари матн, муаллифи муқаддима, ҳавошӣ ва феҳристҳо Сайфуллоҳи Муллоҷон. – Душанбе: Бухоро, 2014. – 774 с. Ҳамаи мисолҳо аз ҳамин нашр аст. Аз ин рӯ, бори аввал рақами китоб ва саҳифаи мисол зикр гардида, минбаъд танҳо саҳифаашон ишора мешавад.
3. Бердикулов Х. Лексика животноводства долины Зеравшана: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.22. – Душанбе, 1992. – 23 с.
4. Гадоев Н. Хусусиятҳои луғавию семантикии воҳидҳои фразеологӣ дар лаҳҷаҳои ҷанубии забони тоҷикӣ (минтақаи Кӯлоб): дисс. ...док. илмҳои филол: 10.02.22. – Душанбе, 2019. – 335 с.
5. Деҳхудо А. Луғатнома. – Техрон: Муассисаи интишорот ва чопи Донишгоҳи Техрон, Ҷилди 7, 1373. – 10826 с.
6. Зогакова Е.И. Идиомы в современном таджикском языке: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.22. – Душанбе, 2011. – 22 с.
7. Зоҳидов А. Фарҳанги воҳидҳои фразеологӣ лаҳҷаи Хучанд. – Хучанд: Нури маърифат, 2013. – 391с.
8. Мақсудов Т. Лексика ва фразеологияи шеваҳои тоҷикони Исфара. Монография. – Душанбе: Ирфон, 1997. – 159 с.
9. Маҳмудов М. Луғати мухтасари лаҳҷаҳои Бухоро. – Душанбе: Дониш, 1989. – 278 с.
10. Маҳмудов М. Фарҳанги ғӯишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ. – Душанбе, 2012. – 946 с.
11. Маҷидов Ҳ. Сехри сухани форсии тоҷикӣ. – Душанбе: Дақиқӣ, 2014. – 351 с.
12. Фозилов М. Фарҳанги ибораҳои рехта. Ҷилди 1. – Душанбе: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1963. – 952 с.
13. Фозилов М. Фарҳанги ибораҳои рехта. Ҷилди 2. – Душанбе: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1963. – 802 с.
14. Ҳаёт Неймати Самарқандӣ. Фарҳанги вожаҳо ва ифодаҳои мардумӣ дар осори Мавлавӣ. Монография. – Душанбе: Адиб, 2017. – 398 с.
15. Ҳодизода Р. Самарқандиён чӣ мегӯянд. Луғатномаи мухтасари ғӯиши форсии Самарқанд. Чопи якум. – Машҳад, 1382. – 192 с.

Калидвожаҳо: *ибораҳои номӣ, Таърихи Байҳақӣ, лаҳҷа, лаҳҷаи муосири тоҷикӣ, забон, забони адабии тоҷик, Абулфазли Байҳақӣ, таҳлили муқоисавӣ, ибораҳои фразеологӣ, таърих, Тоҷикистон*

Аннотация

РУДИМЕНТЫ ИМЕННЫХ СЛОВСОЧЕТАНИЙ «ТА’РИХИ БАЙҲАҚИ» В СОВРЕМЕННЫХ ТАДЖИКСКИХ ДИАЛЕКТАХ

Одним из специфических особенностей исторического трактата Байхаки является широкое применение в нем фразеологических единиц. Наряду с множеством выражений произведения, которые в отражают понятий с помощью эмоционально-оценочных элементов и художественной окраски, автор употребляет также ряд сращенных выражений, которые по своим формам и значениям до сих пор ещё живы как в таджикском литературном языке, так и в его диалектах и живых наречиях. Именно этот аспект выбран в качестве опорной точки научного изыскания автора настоящей статьи.

Ключевые слова: *именные словосочетания, Та'рихи Байхаки, диалект, современный таджикский диалект, таджикский литературный язык, Абулфазли Байхаки, сравнительный анализ, фразеологические обороты, история, Таджикистан*

Annotation

**RUDIMENTS OF NOUN PHRASES OF “TA’RIKHI BAYHAKI”
IN MODERN TAJIK DIALECTS**

One of the specific features of the historical tractate of Bayhaki is widespread use of phraseological units in it. Along with many expressions of the composition that reflect the concept with the help of emotionally-evaluative elements and artistic coloring the author also uses a number of spliced expressions in their forms and meanings, they are still alive both in Tajik literary language, in its dialects and living adverbs. This aspect is exactly chosen by the author of the article as the reference point of the scientific research work.

Key words: *noun phrases, Ta'rikhi bayhaki, dialects, modern Tajik dialects, language , modern Tajik literary language, comparative analysis, phraseological units, turns, history, Tajikistan*

Маълумот дар бораи муаллиф: Азимова Умедахон, унвонҷӯи кафедраи забони тоҷикии Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобочон Ғафуров.

Сведение об авторе: Азимова Умедахон, соискатель кафедры таджикского языка ХГУ им. академика Бободжона Гафурова

About the author: Azimova Umedakhon the applicant of the Department of Tajik language of Khujand State University named after academician B. Gafurov.

Каримов Абдукарим,
магистранти соли дуҷуми факултаи филологияи тоҷик

ИСТЕЪМОЛИ КАЛИМАҲОИ МУАРРАБ ДАР ОСОРИ ШОИРОН

Осори шоирони классик ва муосири форсу тоҷик инъикоскунандаи таъриху фарҳанг, тараққиёт ва, пеш аз ҳама, ниғаҳдоранда ва ҳифзкунандаи забону миллат ба шумор меравад. Дар таърихи дуру дарози зиндагӣ ва фаъолият кам забонero дучор гардидан мумкин аст, ки мисли забони форсӣ-тоҷикӣ ба таҳдиду зулмҳои вазнини аҷнабӣ дучор гардида, гуфтан мумкин, ки бо пирӯзӣ аз он гузаштааст. Дар ин муборизаҳои шадид, ки хусусияти сиёсӣ доштанд, дар байни забонҳо додугирифт ба амал омадааст. Забони форсӣ ба забони арабӣ ва ба воситаи он ба дигар забонҳо калима дода ва калима гирифтааст ва баъзан нақши забони миёнавро низ бозидааст. Ин калимаҳои додуситадшуда дар шакли таъриб дар забони арабӣ ва дар шакли муарраб дар забони форсӣ-тоҷикӣ то ҳол истифода мегарданд. Калимаҳои таърибшуда ба сарфу наҳви забони арабӣ мутобиқ гардида, дар он забон боқӣ мондаанд, аммо аксари онҳо бозгашта ба забони форсӣ-тоҷикӣ дохил гардидаанд, яъне муарраб шудаанд.

Калимаҳои муарраб чи дар осори шоирон ва нависандагони классик ва чи дар осори шоирон ва нависандагони муосир ба таври васеъ истифода гардидаанд. Ин гуна калимаҳо аксаран тақозои услуб ва дар шеър бо талаби вазну кофия истеъмом гардидаанд. Аз мурработ гурӯҳи калимаҳое ба назар мерасанд, ки ҳам ба шакли таъриб ва ҳам ба шакли аслии худ истеъмом мешаванд. Ҳамчунин ин гуна калимаҳоро дар забони гуфтугӯй низ вохӯрдан мумкин аст. Мо тасмим гирифтём, ки дар ин мақола оиди ин мавзӯ чанд мисоле матраҳ намоем ва гуфтаҳои болоро собит намоем.

Носири Хисрав

*Гар касе гӯядат бас некӯ ҷавонӣ, шод бош,
Шодмон гардиш рӯҳ монанди озаргун кунӣ.*

Заҳири Форёбӣ

*Ҳавои тоати туст он насими ҷонпарвар,
Ки аз миёнаи озар бирӯяд озарюн.*

Калимаи “озаргун” дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” ба ду маъно оварда шудааст: 1. Ба ранги оташ, монанди оташ. 2. Гули лола. Ин калимаро Ас-Саид Ад-Дишер дар китоби худ “Алфоз-ул форсиятил муарраба” чунин овардааст: **ал-озарюн** муарраби **озаргун**: оташфом. Гуле аст зардранг, ки васаташ сиёҳ мебошад. **Озарюн** вожаи дигари **озаргун** аст.

Амир Муиззӣ

*Бас дер намондааст, ки мулки маликонро,
Оранд ба девони ту овора ва дафтар.*

Фирдавсӣ

*Дусад тавқ пури дурҷу ёра ҳама,
Ки бад номашон дар авора ҳама.*

Ин калима дар “Фарҳанг” ба якчанд маъно оварда шудааст, ки яке аз маъноҳои он **хисоб**, **шумор**; **дафтари ҳисоб** мебошад, ки дар ин байтҳо низ матлаби шоирон ҳамин аст. Дар “Алфоз-ул форсиятил муарраба” шарҳи он ба таври зер омадааст:

“Ал-аворичат муарраби **овора** ё **авора**: дафтари ҳисобе бошад, ки ҳисобҳои парокандаи девонero дар он нависанд.”

Ҳаким Сӯзанӣ

*Баҳои гӯрабу мӯза фиристу кӯку наъл,
Ҳибост назди туст инҳо, ки ман баҳо кардам.*

Дар “Фарҳанги Ҷаҳонгирӣ” шарҳи калимаи ишорашуда ба таври зайл омадааст: **гӯраб**-ҷақшӯри пашмӣ бошад, ки дар зери мӯза бипӯшанд ба ҷиҳати дафъи сармо ва он ба ҷои пойтоб бошад ва **муарраби он ҷӯраб** аст. Дар “Фарҳанг” ин калима дар шакли **ҷӯроб** омада “пайпоки пахтагин ё синтетикӣ” шарҳ дода шудааст.

Саной

*Маҳо, ба назди ту ин банда гавҳаре овард,
Ки ҷуз саҳо-т кас ӯро надонад арзу баҳо-и.*

Муҳаккиқ

Ас-Саид Ад-Дишер дар китоби худ “Алфоз-ул форсияти-л-муарраба” чунин овардааст: Ал –арш муарраби арз: кимат, арзиш. Он чи дода шавад миёни саломат ва айб дар коло. “Арзи умр – киноя аз лаззати умр; чунонки аз Шайх Абӯалии Сино манқул аст, ки чун шайх ҳариси чимоъ буд, бо ӯ гуфтанд, ки тарк боиси тӯли умр аст. Шайх гуфт, ки ман арзи умр мехоҳам. Абдурраззоки Файёз гӯяд, байт:

Тӯли умр агар арз надорад, чӣ ҳунар,

Тор дар чома бувад бе мадади нуд абас. - омадааст дар “Чароғи ҳидоят”- и Сирочиддин Алихони Орзӯ.

Хайём

Ибриқи майи маро шикастӣ, раббӣ,

Бар ман дари айширо бубастӣ, раббӣ.

Бар хок бирехтӣ он майи гулгунро,

Хокам ба даҳан, магар ту мастӣ, раббӣ.

Дар ин рубой калимаи **ибриқ** муарраб аст ва дар шакли таъриб низ то ҳол дар забони арабӣ истифода мегардад. Шакли он дар забони пешинаи форсӣ- тоҷикӣ дар шакли **обрез** истифода мегардидааст. Ҳоло қойи ин калима бо **офтоба**, **кӯзача** иваз гардидааст. Дар “Фарҳанг” шарҳи ин калима ба таври зайл омадааст: ибриқ [муарраби обрез] зарфи сафолии чумаку дастадор барои обу шароб, кӯзача; офтоба.

Ҳамон навъе ки аз мушоҳида ва таҳқиқ маълум гардид, калимаҳои муарраб дар шакли таърибии худ низ дар осори шоирону нависандагони классiku муосир зиёд во мехӯранд. Доништан ва шинохтани онҳо дар қатори калимаҳои иқтибосӣ амри зурурист.

Адабиёт:

1. Ас-Саид Ад-Дишер. Вожаҳои форсии арабишуда. – Техрон, 1389 х. – 290 с.
2. Маҷидов Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик. Ҷ1. Луғатшиносӣ. – Душанбе: ДМТ, 2007. – 242 с.
3. Рауфов Ҳ. Муаррабат дар забони тоҷикӣ. – Мақтаби советӣ №5. – с. 18-21; №8. – с. 23-25. – 1977.

Калидвожаҳо: *муарраб, таъриб, забон, калима, таркиб, ҷумла, араб, иқтибос, таркиби луғавӣ, забони форсӣ-тоҷикӣ, муҳити нави забонӣ, меъёрҳои истеъмоли, хусусияти савтӣ, луғавӣ, қиёфҳои овозӣ, маъно*

Аннотация

УПОТРЕБЛЕНИЕ АРАБИЗИРОВАННЫХ СЛОВ В ТВОРЧЕСТВЕ ПОЭТОВ

Арабизированные лексемы (муаррабат) включают в себя заимствованные из различных языков слов в арабском языке. Следует подчеркивать, что в произведениях таджикско-персидских классических поэтов и писателей согласно требованию стилистики употребляются арабизированные слова, как в форме «муарраб» так и в форме «таъриб», которые анализируются в настоящей статье.

Ключевые слова: *арабизированный, язык, слово, сочетание, предложение, арабы, заимствование, словарный состав, персидско-таджикский язык, новая языковая среда, нормы употребления, фонетические и лексические особенности, фонетический облик, значение*

Annotation

THE USE OF ARABIZED WORDS IN POET'S WORKS

Arabized lexemes include borrowing words from various languages, words in arabic, would be emphasized in the works of Tajik – Persian classical poets and writers according to the requirement of the style used, the arabized words as in the form of “muarrab” and “tarib” which are analyzed in this article.

Key word: *arabic, language, words, articulation, sentence, arabs, borrowing, vocabulary, persian – tajik language, new language environment, usage norms, phonetic and lexical features, phonetic appearance, meaning.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Каримов Абдукарим Кишварович, магистранти соли дуюми факултети филологияи тоҷик, кафедраи назария ва амалияи забоншиносии ДДОТ ба номи С. Айни.

Роҳбари илмӣ: н.и.ф., дотсент Мирбобоев А.

Сведения об авторе: Каримов Абдукарим Кишварович, магистрант второго курса факультета таджикской филологии ТГПУ им. С. Аини.

About the author: Karimov Abdugarim Kishvarovich, master student of the Department of Tajik language of Tajik State Pedagogical University named after Sadridin Aini.

МУТОБИҚАТИ ИБОРАҲОИ НОМИИ ПЕШОЯНДИИ ЗАБОНИ ТОЧИКӢ БО ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Дар сохтани навъҳои гуногун ибора хусусиятҳои хоси ҳар як забон акс мегардад. Мавриди омӯзиш қарор додани навъҳои гуногуни ибора дар асоси муқоисаи маводи адабии ду забони аз ҳамдигар бегона, аҳамияти аввалиндараҷаи илмӣ дошта, ба ҳали бисёр масъалаҳои зарурӣ равшанӣ меандозад. Пешоянду пасояндҳо чун воситаҳои алоқа ҳам дар забони адабии тоҷикӣ ва ҳам дар забони адабии англисӣ дар ташаккули ибораҳои исмӣ фаъоланд. Доир ба ибораҳои номӣ як қатор тадқиқотҳо анҷом дода шудааст, аммо оид ба ибораҳои номии пешояндӣ масъалаҳои баҳсталаби зиёд мавҷуд буда, ҷиҳати тадқиқоталаби ин навъи ибораҳо ҳамоно кам нест.

Дар забони тоҷикӣ аввалин маротиба Улуғзода Э.С. [3, 128] бо пешояндҳои аслий ва номӣ сурат ёфтани ибораҳои исмиро қайд намудааст. Мақолаи ӯ хусусияти масъалагузорӣ дошта, дар омӯзиши ибораҳои пешояндӣ замина гузошт. Омӯзиши ибораҳои исмии пешояндӣ дар асоси муқоисаи маводи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ба таври ҷиддӣ сурат нагирифтааст.

Ибораҳои исмӣ аз ҳама навъи паҳншудаи дучузбаи ибораҳо ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони англисӣ ба шумор меравад. Ҳар як забон дар давоми рушди таърихӣ худ сохторҳои муайяни чунин ибораҳои ба вучуд овардааст. Аз ҷумла С. Абдурахимов дар забони муосири тоҷик вобаста ба алоқаи синтаксии байни ҷузъҳо, ибораҳои ин навро ба гунаҳои зерин ҷудо мекунад: 1) ибораҳои исмии пешояндӣ, 2) ибораҳои исмии алоқаи ҳамроҳӣ, 3) ибораҳои исмии пешояндӣ ва пасояндӣ [1, 29].

Бояд ишора намуд, ки доираи истифодаи алоқаҳои пешояндӣ ва пасояндӣ дар ибораҳои исмӣ нисбат ба ибораҳои феълӣ дар забони тоҷикӣ хеле маҳдуд буда, ба сифати ҷузъи асосии онҳо аксар исми амалу ҳолат истифода мешавад. Дар ин ибораҳо ҳамчун воситаи алоқаи синтаксисӣ пешояндҳои «аз» ва «дар» нисбат ба дигар пешояндҳо серистеъмол мебошанд. Дар забони англисӣ бошад дар ташкили ибораҳои номии пешояндӣ аз ҳама бештар пешоянди «of» фаъол буда, баъзан дар созмони ёфтани ин ибораҳо пешояндҳои «in», «on» ва «from» низ иштирок мекунад. Дар ҳарду забон ҳам аз ҷиҳати баёни маъно ҷузъи тобеъ нисбат ба ҷузъи асосӣ сермаъно буда, муносибати муайянкунандагӣ, пуркунандагӣ ва ҳолиро мефаҳмонанд.

Ибораҳои исмӣ бо пешоянди «аз» дар забони тоҷикӣ нисбатан сермахсул буда, дар забони англисӣ ба пешоянди «of» мутобиқат мекунад. Бояд қайд намуд, ки ибораҳои исмии бо пешоянди «аз» вобаста ба маънои луғавии ҷузъҳо муносибатҳои гуногуни синтаксисиро ифода намуда, дар забони англисӣ бо ибораҳои номии пешояндии гуногун мутобиқат мекунад. Аз ҷумла ибораҳои қолиби $N + prep + N$:

а) муносибати объективиро бо тобиши ҷузъу кулл мефаҳмонанд. Ҷузъи асосӣ қисми предмет ва калимаи тобеъ предмети бутунро нишон медиҳад. Ин қабил ибораҳо аксар артикли номуайяний мегиранд: *гӯшае аз домани баҳр, як гурӯҳ аз рафикон, яке аз ошхонаҳо*. Дар забони англисӣ ин гуна ибораҳо ба воситаи пешоянди «of» созмон ёфта, чунин тарҷума мешаванд: *an edge of the seaside, a group of friends, one of the restaurants*.

Чӣ тавре ки аз мисолҳо бармеояд, дар забони тоҷикӣ агар ҷузъи асосии ин ибораҳо артикли -е гирифта бошад, ҷузъи тобеъ бештар дар шакли чамъ меояд. Дар забони англисӣ низ ҷузъи тобеи ибораҳои ба онҳо эквивалент дар шакли чамъ меояд.

Аммо ин ҳолат на ҳама вақт дида мешавад. Масъалан эквиваленти ибораҳои «*рӯзе аз рӯзҳо, шабе аз шабҳо*» -и забони тоҷикӣ дар забони англисӣ бидуни пешоянд ифода гардида, ҷузъи тобеи онҳо дар шакли танҳо меояд ва ба ҷузъи асосӣ бидуни пайвандак алоқаманд мегардад. Мисол: *рӯзе аз рӯзҳо - one day, шабе аз шабҳо - one night*.

б) ҷузъи асосии гурӯҳи дигари ибораҳои ин қолаб бештар бо исмҳои амал ифода меёбад. Дар ҳарду забон ҷузъи тобеи ин ибораҳо предметҳоеро нишон медиҳад, ки амали калимаи асосӣ ба он равона шудааст. Аммо дар забони англисӣ ҷузъҳои ин навъи ибораҳо пешоянди «from» бо ҳам мепайвандад: *халосӣ аз марг, ҷудоии чандрӯза аз хонадон*. Мисол: *халосӣ аз марг - salvation from death, ҷудоии аз хонадон - separation from family, хун аз даст (2, 82) - blood from the hand (4, 81)*.

Ибораҳои исмӣ бо пешоянди «дар» муносибати макониро ифода мекунанд. Калимаи асосӣ дар ин ибораҳо аз исмҳои амал, калимаи тобеъ аз исми конкретӣ, ки бо мафҳуми макон

Муҳаккиқ

алокаманд аст, иборат мебошад: гуфтугузор дар кабинет - negotiation in study, корнамоӣ дар коинот – feat in space.

Ибораҳои бо пешоянди «дар» муносибати объективиро низ мефаҳмонанд. Дар ин ҳол ба вазифаи ҷузъи асосӣ исмҳои амалу ҳолат меоянд: иштирок дар кружокҳо - participation in the circle, days on the mountains (4, 189), a week in the fortress (4, 252) – ҳафтае дар қалъа (2, 250)

Гуруҳи дигари ибораҳои исмии пешояндӣ, ки дар забони тоҷикӣ бисёр серистеъмоланд ва муносибатҳои гуногини синтаксисиро ифода мекунанд, ибораҳои исмии бо пешоянди «ба» ва «бар» мебошанд, ки дар забони англисӣ ин гуна ибораҳоро ибораҳои исмӣ бо пешояндҳои «for» ва «over» мутобикат мекунад.

Ибораҳои исмии бо пешоянди «ба», «бар» ва «for» дар ҳарду забон метавонанд муносибати пурқунандагиро ифода кунанд. Вазифаи ҷузъи асосии ин ибораҳоро дар бештари вақтҳо исмҳои амал ва маънӣ иҷро намуда, исмҳои шахс, предмет ва номи ҳодиса, ки амал ба онҳо равона шудааст, вазифаи ҷузъи тобеъро иҷро мекунанд.

Мисол: муҳаббат ба Ватан – love for country, муҳаббат ба халқ – love for people, фаранҷӣ бар сар – yashmak (veil) over head.

Дар забони тоҷикӣ инчунин ибораҳои исмии бо пешоянди «бо» ба ҷашм мерасанд, ки онро дар забони англисӣ пешояндҳои исмии бо пешоянди «with» мутобикат мекунад. Дар чунин ибораҳо ҳам дар забони англисӣ ва ҳам дар забони тоҷикӣ ҷузъҳои ибора алоқаи объектӣ-ҳамроҳӣ доранд. Ҷузъи асосии ибораҳои ин нав бо исми амал ва ҷузъи тобеъ тавассути исмҳои шахс ё ашё ифода карда мешаванд.

Мисол: Маҳмуд бо Эшон машғули савдо – Mahmud with Eshon busy trading, дар як тараф занон бо духтарон – on the one side women with girls, дар тарафи дигар мардон бо писарон – on the other side men with boys, a woman with a kid (4, 118) – зане бо кӯдак (2, 116).

Дар ин гуна ибораҳо калимаи асосӣ бо исмҳои ғайришахс ифода ёбад, ҷузъи тобеъ нисбат ба асосӣ танҳо муносибати объективиро мефаҳмонад: шиносӣ бо шаҳр - acquaintance with the city.

Дар интиҳо ҳаминро мебояд ишора намуд, ки дар созмон ёфтани ибораҳои номии пешояндӣ забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ пешояндҳои «аз», «дар», «бо», «ба», «бар», «of», «in», «on», «from», «for», «over» ва «with» истифода гардида, на ҳама вақт пешояндҳои як забон дар забони дигар бо эквиваленти ягона ифода мегарданд. Яъне дар натиҷаи муқоисаи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ маълум гардид, ки пешояндҳои забони тоҷикии таркиби ибораҳои номӣ ҳангоми баргардонидан ба забони англисӣ на ҳама вақт бо як пешоянд мутобикат мекунанд.

Адабиёт:

1. Абдурахимов С. Ибораҳои исмӣ. // Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик, ҷ. II. – Душанбе: Дониш, 1986. с. 29 – 50.
2. Войнич Э.Л. Фурмагас. – Душанбе: Маориф, 1982. – 318 с.
3. Улугзаде Э.С. Предложные словосочетания имен существительных в таджикском языке // Известия АН Таджикской ССР., №1 (19). с. 3-14.
4. Voynich E.L. The Gadfly. – М.: Foreign languages publishing house, 1954. – 332 p.

Калидвожаҳо: ибора, исм, пешоянд, ибораҳои исмӣ, ибораҳои номии пешояндӣ, ҷузъи асосӣ, ҷузъи тобеъ, серистеъмол, алоқаи ҳамроҳӣ, ибораҳои феълӣ.

Аннотация

СООТВЕТСТВИЕ ПРЕДЛОЖНО-СУБСТАНТИВНЫХ СЛОВСОЧЕТАНИЙ В АНГЛИЙСКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ

В статье рассматриваются соответствие предложно-субстантивных словосочетаний в английском и таджикском языках. Автор проанализировал предложно-субстантивные словосочетания с предлогами “ба”, “дар”, “аз” и “бо” в таджикском языке и определил их английские эквиваленты. Он утверждает, что в образовании предложно-субстантивных словосочетаний таджикского и английского языков принимают участие предлоги «аз», «дар», «бо», «ба», «бар», «of», «in», «on», «from», «for», «over» и «with», но предлог одного языка не всегда выражается одним и тем же предлогом в другом языке.

Ключевые слова: фразы, предлоги, существительные, именные словосочетания, предложно-субстантивные словосочетания, основной компонент, зависимый компонент, продуктивный, словесные фразы.

Annotation

THE CORRESPONDENCE OF THE PREPOSITIONAL-SUBSTANTIVE PHRASES IN ENGLISH AND TAJIK LANGUAGES

The correspondences of the prepositional-substantive phrases in English and Tajik languages are reviewed in the article. The author analyzed the prepositional-substantive phrases with prepositions “ба”, “дар”, “аз” and “бо” and defined their English equivalents. He states that in formation of prepositional-substantive phrases of Tajik and English languages prepositions «аз», «дар», «бо», «ба», «бар», «of», «in», «on», «from», «for», «over» and «with», take part but the preposition of one language not always expressed with the same preposition in another language.

Keywords: *phrases, prepositions, nouns, noun phrases, prepositional-substantive phrases, main component, subordinated component, productive, verbal phrases.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Давлатёрова Меҳрангез, магистранти соли дуюми факултети забони англисии ДДОТ ба номи Садриддин Айни

Рохбари илмӣ: Каримов Ш.Б.

Сведения об авторе: Давлатёрова Меҳрангез, магистрантка второго курса факультета английского языка ТГПУ имени Садриддина Айни.

About the author: Davlatyorova Mehrangez, the master student of the second year of the English Department of Tajik State Pedagogical University named after S.Aini

МУТОБИҚАТИ ТАРЧУМАИ ШИОРИ ТАБЛИҒОТИИ АНГЛИСӢ БО ЗАБОНҲОИ ДИГАР

Дар ҳаёти мо, вақте иқтисодиёт нақши муҳим мебозад, далели он аст, ки таблиғ ба рушди бозор, харид, муомилот ва равандҳои мухталиф мусоидат мекунад. Реклама ва ҳама чизҳои ба он марбут ба талабот, эҳтиёҷот, талабот ва рӯҳияи ҷомеа ҷавоб медиҳанд. Талабот ва талаботи аҳолии кишвар ба реклама мунтазам меафзояд, зеро он дар тақмили иқтисодиёт нақши муҳим ва муҳимро мебозад. Ва нишондиҳандаи асосӣ дар таблиғ шиор аст.

Мафҳуми шиор (слуг - гайра) аз забони галлӣ буда, маънои «фарёди ҷангӣ» -ро дорад. Дар соли 1880 мафҳуми "шиор" бо маънои муосири он ба кор шурӯъ карданд. Дар маънои аслии "фарёди ҷанг" моҳияти ин мафҳум ба таври возеҳ мушоҳида карда мешавад, зеро ҳадафи асосии шиор "дастгир кардан" аст [6, 134-140].

Шиор як ҷузъи ҷудонашавандаи таблиғот мебошад, ки онро равшантар ва бештар ифода мекунад.

Шиор як ибораи кӯтоҳе аст ва пас муоширати таблиғотӣ ба он асос ёфтааст. Ин як навъ шиорест, ки ғояи асосии пешниҳоди тичоратӣ барои ҷалби истеъмолкунандаи эҳтимолиро ифода мекунад [2, 240].

Ба гуфтаи И. А. Голман, шиори “парчами таблиғот аст” [10, 271]. Он ҳамчун воситаи ташаккули ғояи реклама доништа мешавад, ки имони муштариёро ба функцияҳои олии маҳсулоти худ инъикос ва мустаҳкам мекунад. Ин шиорҳое мебошанд, ки ба имичи бренд таъсир мерасонанд ва истеъмолкунанда онро ҷӣ гуна қабул мекунад, аз ин рӯ унсури асосии лоиҳаи таблиғотӣ мебошад.

Бисёре аз муҳаккикон чунин меҳисобанд, ки шиор як воситаи зарбаи таблиғотии таблиғот аст. Вай бояд як идеяи таблиғотӣ дошта бошад, дар бораи мавзӯи таблиғоти муҳим сухан гӯяд. Гайр аз он, изҳори на танҳо идеяи таблиғоти яке аз таблиғоти ширкат, балки ғояи асосии тамоми ширкати реклама ва тамоми сиёсати маркетингии ширкат бошад. Шиор бояд дорои чунин сифатҳо, ба мисли асолат, кӯтоҳӣ, хотирмонӣ ва экспрессивӣ бошад. Ҳангоми тарҷумаи шиор, бояд ин сифатҳоро ба назар гирифта, онҳоро ба тавре тарзе интиқол дод, ки он ба аудиторияи мақсаднок ҳамон тавре, ки дар асл буд, таъсир расонад. Аммо аксар вақт тарҷумонҳо ҳама чизеро, ки дар нусхаи асли гузошта шудааст, нигоҳ дошта наметавонанд, зеро фарҳангҳои мардумони як кишвар аз аудиторияи мақсаднок хеле фарқ мекунанд. Аз ин рӯ, тарҷумон бояд фарҳанги на танҳо забони манбаъ, балки забони тарҷумаро низ дошта бошад.

Тарҷумаи шиорҳо на танҳо як амали забонӣ, балки фарҳангист, яъне як амали иртибот дар сарҳади фарҳангҳо аст. Раванди тарҷума ҳамеша аз ду ҷанбаи ҷудонашаванда иборат аст: забон ва фарҳанг. Онҳо бо ҳам алоқаманданд, зеро забон на танҳо фарҳангро инъикос мекунад, балки ба он шакл медиҳад. Маънои як унсури забон танҳо вақте дарк мешавад, ки агар он бо фарҳанг дар заминаи он мувофиқат кунад. Ҳамин тавр аст, ки монанди муоширати байни фарҳангҳо.

Тавре ки шумо медонед, забони англисӣ таҳлилӣ аст ва аксари забонҳои дигар синтетикӣ мебошанд. Дар робита ба ин, ибораҳои дар забони англисӣ, ки маънояшон тавассути тағирот дар шаклҳои калима интиқол меёбанд ва дар баъзе забонҳои дигар онҳо тавассути омезиши маънои якҷанд калима мегузаранд. Аз ин рӯ, зарур нест, ки калимаро аз калима ба ибораи асли тарҷума кунем, балки эквиваленти онро ба даст орем.

Тавре ки ман дар боло дар бораи аҳамияти донишмандони фарҳанги кишвар ҳангоми тарҷумаи шиорҳои таблиғотӣ қайд кардам, ба гуфти Э.Верещагин, тарҷумон бояд на танҳо қобилияти баланди забоншиносӣ, балки фарҳанги ҳам забон ва ҳам забони модариро дошта бошад [3, 181-190]. Ин малакаҳо хеле муҳиманд, зеро шиори реклама на танҳо ба мавзӯи мантиқӣ, балки ба дарки эҳсосии гиранда равона шудааст. Аз ин рӯ, тарҷумон маҷбур аст, ки натавонад тарҷумаи онро тарҷума кунад, балки дубора тарҷума кунад, яъне эквивалентҳои муносиби падидаҳо ва далелҳои фарҳангиро интиҳоб кунад. Хеле муҳим аст, ки ин муодилаҳо барои забонҳои модарии забони мақсаднок ва нисбати забонҳои аслии забони асли таъсири якхела доранд.

Ҳамин тариқ, муоширати байни фарҳангҳо дар тарҷумаи шиори таблиғотӣ нақши муҳим дорад. Агар тарҷумон фарҳанги забони аслиро наметавонад, пас вай тарҷумаи кофӣ карда наметавонад ва маънои шиори таблиғӣ аз байн хоҳад рафт. Аз ин рӯ, тарҷумаи шиорҳои

таблӣғотӣ раванди эҷодӣ буда, тарҷумонро на танҳо донишмандони ҳадаи забон ва асосҳои тарҷумаро талаб мекунад, балки воқеият ва фарҳанги экстралингвалии забони аслиро талаб мекунад.

Барои муайян кардани тарҷумаи шиорҳо, аввал шумо бояд чизеро ба мисли "тарҷума" ба назар гиред.

Ба гуфтаи Т. А. Казакова, натиҷаи тарҷума асосан аз интихоби дурусти усули тарҷума ва стратегия ва воҳидҳои мувофиқи тарҷума вобаста аст [5, 320].

Мақсади асосии тарҷума интиқол додани ҳамаи ҷузъҳои забони манбаъ ба воҳидҳои забони тарҷума мебошад. Усулҳои маъмултарини тарҷумаи ин намуд: тарҷумаи асли, семантикӣ, коммуникативӣ.

Тарҷумаи асли ин калимаи калима барои унсурҳои тарҷума, забони манбаъ тавассути воҳидҳои забони тарҷума ва, агар имкон бошад, бо риояи тартиби пайдарпайии онҳо. Олими англис А. Портер тарҷумаи аслиро ҳамчун як намуди алоҳидаи тарҷума меҳисобад, зеро вай баръакси тарҷумаи семантикӣ ва коммуникатсионӣ ин навъи тарҷумаи нопурра дорад [9, 215].

Казаков Т. А. чунин мешуморад, ки тарҷумаи семантикӣ ин интиқоли пурраи маънои контекстии унсурҳои матни манбаъ мебошад. Дар тарҷумаи семантикӣ тарҷумон мекушад маънои пурра ва вижагии забони манбаъро расонед ва хусусиятҳои онро аз даст надихед. Дар навбати худ, тарҷумаи коммуникативӣ як роҳи интиқоли иттилоот аст, ки тавассути он ҷузъи амалкунандаи паём интиқол дода мешавад, яъне на мазмун хабар, аҳамияти эмотсионалӣ ва эстетикӣ пайдо мешавад. Дар ин намуди тарҷума, ихтисор ва соддакунӣ роҳ дода намешавад [5, 327.]

Барои таҳлили ҳама намудҳои тарҷума мо мебинем, ки тамоми олимони тарҷумонро гуногун усулҳои тарҷумаро муқоиса мекунам. Баъзе усулҳои табдилоти тарҷумавӣ, ки дар як гурӯҳбандӣ зикр шудаанд, дар таснифоти дигар вучуд надоранд. Мо метавонем чунин ҳулоса барорем, ки миқдори зиёди усулҳои тарҷума ва таснифоти трансформатсияҳои тарҷумавӣ мавҷуданд. Барои ноил шудан ба дараҷаи кофӣ тарҷума шумо бояд ин ва ё дигар усулҳои тарҷумаро дуруст истифода баред. Ғайр аз он, барои бевосита оғоз кардани раванди тарҷума, шумо бояд аввал паёми аввалро таҳлил кунед ва ба омилҳои асосии кӯмак ба тарҷума диққат диҳед. Дар натиҷа, тарҷумон бояд на танҳо воҳидҳои як забонро ба воҳидҳои дигар иваз кунад, балки матни навро эҷод кунад, дар ҳоле ки самарайи дилхоҳро ба гиранда таъмин мекунад. Дар раванди тарҷума “шахсиятҳои гуногун, роҳҳои гуногунӣ тафаккур, фарҳангҳо ва давраҳои гуногун, анъанаҳо ва муносибатҳои гуногун ҳамеша муқобиланд”, аз ин рӯ ҳангоми тарҷумаи матни таблӣғотӣ, мутабиқати прагматикӣ он муҳим аст.

Тарҷумаи номи фирмавӣ ва тарҷумаи шиор барои тарҷумон ду вазифаи муҳталиф аст, ки интихоби оқилонаи стратегияи дахлдори тарҷумаро талаб мекунад - нақшаи оғохонӣ барои ҳалли мушкилоти мушаххаси тарҷума, ки дар ҷараёни тарҷума рух медиҳад [1, 50-60].

Принсипҳои тарҷумаи номи фирмавино дар асоси консепсияи мутабиқати расмӣ ба назар гиред, ки дар доираи он ҳама чизҳои интиқолшаванда дода мешавад. Усулҳои транслитератсия ва транскриптика аз ҷониби ин мафҳум қабул шудаанд ва мутаносибан аз гирифтани қарз бо шакли графикӣ ё устувори калима иборатанд. Ҳамин тавр, масалан, дар таблӣғи садои ҳангоми тарҷумаи номи шоколади “Nuts” усули транскрипсия истифода мешавад ва ном талаффуз карда мешавад [чормағз] ва ҳангоми тарҷумаи ном Ritter Sport усули транслитератсия истифода мешавад: ном мувофиқи муқоваи графикӣ талаффуз карда мешавад [r'it: er sport] ва на бар тибқи қоидаҳои транскрипсияи Олмон, ки дар он калимаи [варзиш] [варзиш] талаффуз мешавад. Ҳамзамон, дар матни ҷопшуда номҳои фирмавӣ метавонанд имлои худро ба забони хориҷӣ нигоҳ доранд: Nuts, Ritter Sport. Мушкилоти асосӣ дар тарҷумаи номи фирмавӣ инҳоянд:

- садои номи тарҷумашуда боиси пайдоиши иттиҳодияҳои манфӣ байни забоншиносони маҳаллии забони адабӣ шуда метавонад;

- талаффузи номи забон барои забони модарии мақсаднок метавонад душвор бошад;

- ном метавонад дар забони тарҷума маъно дошта бошад, ки аз маънӣ дар забони манбаъ фарқ кунад [8, 10-14].

Барои бо муваффақият бартараф кардани ин мушкилот, тарҷумон бояд забони модарии забони ҳадафманд бошад, забони худро ҳис кунад, забони модарии фарҳанги кишвареро, ки бренд ба бозор мебарояд, дошта бошад.

Тарҷумон қодир аст, ки ақсуламали истеъмолкунандаро ҳангоми бархӯрд бо номи бренд пешгӯӣ кунад. Ё дорой сатҳи зарурии таҳсилот ва фарҳанг, вай метавонад ақсуламали интуиитии худро ба шунавандагонӣ мақсаднок бароварда, дар бораи тағироти зарурӣ дар тарҷумаи ном

Муҳаккиқ

хулоса барорад, аммо танҳо арзёбии субъективии дарки тарҷума метавонад нокифоя бошад. Яке аз имкониятҳои озмоиши фарзияҳои пайдошуда ин усули гурӯҳҳои фокусӣ мебошад.

Усули гурӯҳи фокусӣ ҳамчун мубоҳисаи гурӯҳӣ фаҳмида мешавад, ки ба саволҳои мушаххас равона карда шуда, дар он маълумотҳои ниҳой барои таҳлил ҷавоби мусоҳибон мебошанд [4, 97]. Гурӯҳи фокусӣ бояд аз забони модарии забонҳои мақсаднок иборат бошад, онҳо бояд истеъмолкунандагони эҳтимолии маҳсулот ё хидмат бошанд ки бренд намоёндагӣ мекунад. Модератори муҳокима, ки дар ин ҳолат ҳуди тарҷумон метавонад маълумотхоро таҳлил кунад ва гипотезаи худро санҷад ё ҳатто ҷавобҳои ғайриҷашмдоштро гирад, ки барои тасдиқи иловагӣ ё рад кардани интиҳобҳои тарҷумаи интиҳобшуда ва ҷустуҷӯи роҳҳои нав барои рафти душворҳои тарҷума талаб карда мешавад. Мисолҳо ворид шудани бренди Chevrolet Nova ба бозори Испания мебошад, ки дар онҳо "не ва" маънои "нарафтан" ё ворид шудан ба бозори аврупоии мошинҳои Lada, ки номаш талаффуз кардан душвор буд, ассотсиатсияҳои манфиро ба вучуд овард. илова ба луғати бебаҳо дар як қатор кишварҳо буд, ва аз ин рӯ ном иваз карда шуд. Баъдтар, ширкати "АвтоВАЗ" ҳангоми ворид шудан ба бозори аврупоии мошинҳои нави "LADA Kalina" маҷбур шуд, ки номро ба "LADA 119" иваз кунад, зеро дар бозори Финляндия калимаи "Калина" калимаи "так, кран, ҳалқа"[11, манъбаи электронӣ] -ро барои дар чунин ҳолатҳо тасмимгирии тасмимгирифта методи краудсорсингро барои тавсеаи гурӯҳи фокусӣ, ки дар шумораи пурсидашудагон маҳдуд аст, ба қорбарони Интернет истифода бурд. Усули краудсорсинг ба ҷалби посухгӯяндагон тавассути технологияи иттилоотӣ барои ҳалли мушкилоти мушаххас дахл дорад. Дар ин ҳолат, вазифа метавонад арзёбӣ кардани дарки тарҷумаи номи бренди ва шиорро аз ҷониби забонакони маҳаллӣ бошад.

Мафҳуми мутобиқати расмӣ, новобаста аз он ки дар тарҷумаи номи фирмавӣ қобили татбиқ аст, дар тарҷумаи шиори таблиғотӣ истифода намешавад. Шиорҳо ҷузъи муҳимтарини таблиғи реклама, паёми мулоимест, ки ба истеъмолкунанда таъсир мерасонад. Дар натиҷа, ҳангоми тарҷумаи шиор дар бораи истифодаи мафҳуми эквиваленти динамики сӯҳбат кардан бамаврид аст, ки дар он концепсияи марказӣ ақсуламали ретсептор аст [7, 253-260]. Моҳияти мафҳуми эквиваленти динамики дар он аст, ки тарҷума бояд қудрати онро нигоҳ дорад, таъсир ва ҳамон ақсуламалро ҳамчун сухани модарӣ ба миён оред - тарҷумон бояд ҳангоми тарҷумаи матни таблиғотӣ кӯшиш кунад.

Ҳамин тавр, мо метавонем хулоса барорем, ки шиори таблиғӣ қисми ниҳони паёми таблиғотӣ мебошад, ки дар шакли мухтасар унсури асосии мантикии маҳсулот, номи бренд, хизматрасонӣ ё ҷои фурушро дар бар мегирад, бартариҳои маҳсулотро ҷамъбаст мекунад ва ба осонӣ дар хотир медорад.

Хусусияти фарқкунандаи шиори таблиғотии муваффақ ё тарҷумаи он ин мувофиқати идеяи асосии таблиғ бо он воситаҳои ифодакунандаи ба ин ғоя мувофиқ буда мебошад. Як ҷузъи муҳим ин танзили паёми таблиғотӣ мебошад, ки шиорро қувваи махсус мебахшад, таъсири рамзӣ ва забонии онро ба оммаи васеъ тақвият медиҳад.

Ҳамин тариқ, ҳангоми ташкили шиорҳои англисӣ ва тоҷикӣ, моделҳои монанд ва стратегияи таблиғотӣ истифода мешаванд, аммо фарқиятҳои назаррас дар ангеҷаҳои мушоҳида мешаванд, ки гирандаи шиорро барои харид харидорӣ мекунанд. Ҳамин тавр, қорбарони англисзабон пеш аз ҳама таассуроти мусбиро ҳангоми истифодаи маҳсулоти таблиғотӣ таваҷҷӯҳ мекунанд. Аз ин сабаб, дар шиори таблиғотии англисӣ нишондодҳои натиҷаи истифодаи объекти таблиғот бо истифода аз луғати абстракти эҳсосӣ-баҳодихӣ гузаронида мешаванд ва ҳуди шиор метавонад шакли нидои эҳсосиро бигирад. Ғайр аз он, дар шиорҳои номинатсионӣ ва сифатӣ хусусиятҳои асосии мусбати объекти таблиғотӣ қоида ва маҳсулнокии он мебошанд ва шиорҳои verb харидори эҳтимолиро даъват мекунанд, ки қобилияти техникаи дастгоҳҳои гуногунро аз нав дида бароянд. Ҳамин тариқ, сарфи назар аз маъмулияти сохторҳои синтаксикӣ ва стратегияҳои татбиқшудаи реклама, шиори таблиғотии англисӣ ва тоҷикӣ дар фарқиятҳои ҷиддӣ дар ҳавасмандкунии харид нишон медиҳанд. Ин тафовутҳо метавонанд ҳам аз рӯи хусусиятҳои тафаккури миллии сокинони кишварҳои мухталиф ва ҳам аз омилҳои молиявӣ иқтисодӣ ба вучуд оянд.

Муҳим аст, ки чунин тафовут дар дарки дунё ҳангоми тарҷумаи шиор нигоҳ дошта шавад, зеро дар акси ҳол он метавонад потенциали манипулятивии худро аз даст диҳад, ки боиси ноқоии коммуникатсионӣ мегардад. Дарачаи баланди мавқеи тарҷума ба муносибатҳои прагматикӣ коммуникатсионӣ ва хусусиятҳои вазъияти коммуникатсионӣ имкон медиҳад, ки шиори таблиғотӣ ба шарте тағир дода шавад, ба шарте ки таъсири эстраллингвистӣ бо шиори

аслӣ нигоҳ дошта шавад. Қобили қабул будани ин тағиротҳо бетарафии фарқиятхоро дар байни гуфтугӯҳои таблиғотӣ байни шиори тарҷумашуда ва шиори навтаъсис нишон медиҳад.

Адабиёт:

1. Абилова Н. Н. Стратегия ва принципҳои тарҷумаи номҳои мувофиқ. – Лондон: IASHE, 2014. С. 50-60.
2. Бархударов Л. С. Язык и перевод [Текст] \ Л. С. Бархударов. – М.: одного языка, 1999. – 240 с.
3. Врещагин Е. М. Таҳқиқоти забоншиносӣ ва минтақавӣ ва матн \ Е. М. Врещагин, В. Г. Костамаров. – М.: Россия, 1987. – 181 с.
4. Дмитриева Э. Фокус-гурӯҳо дар маркетинг ва муколамаи иҷтимоӣ. 2003, 97.
5. Казакова Т. А. Асосҳои амалии тарҷума / - Санкт-Петербург: Иттифок, 2001. – 320 с.
6. Кафтанджиев Х. Тесты печатной рекламы \ Перевод с болгарского под ред. – М. Дымшица. – М.: Смысл, 1995. – 134 с.
7. Комиссаров В. Н. Назарияи тарҷума. – М.: Мактаби оӣ, 1990. – 253 с.
8. Орхипова С. А. Хусусиятҳои тарҷумаи матнҳои таблиғотӣ // Бюллетени Донишгоҳи дӯстии халқҳои Русия. – М.: 2011, с. 10-14.
9. Портер А. Д. Назарияи тарҷума: Ҳолат, мушкилот, чанбаҳо. – М.: Илм, 1988. – 215 с.
10. Golman The theory of translation of advertising slogans. 1991: - 271 с.
11. Энциклопедияи далелҳо [Манбаи электронӣ]. URL: <http://factopedia.ru/fact/14>

Калидвожаҳо: *хусусият, шиор, тарҷума, мутобиқати тарҷума, таблиғот.*

Аннотация

СООТВЕТСТВИЕ ПЕРЕВОДА РЕКЛАМНЫХ СЛОГАНОВ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА С ДРУГИМИ

Настоящее исследование посвящено соответствию перевода рекламных слоганов английского на другие языки. В статье излагаются взгляды на способы перевода рекламных слоганов, а также раскрываются проблемы адекватного перевода английских слоганов.

В качестве исследовательской задачи были определены ключевые тонкости перевода слоганов, а также выяснялось роль национальной составляющей которые обобщают процесс перевода. Выделяются и описываются характерные особенности использования слов из другого языка, не нарушая грамматические нормы языка, и не утратив при этом смысл слогана в процесс перевода.

Ключевые слова: *перевод, реклама, слоган, соответствие.*

Annotation

CORRESPONDENCE OF TRANSLATION OF ADVERTISING SLOGANS IN ENGLISH TO OTHER LANGUAGES

This research is devoted to the correspondence of translation of advertising slogans in English to other languages. The article presents views on ways to translate advertising slogans, and the article also reveals the problem of adequate translation of English slogans.

As a research task, the following key tasks were identified: the subtleties of translation of slogans, as well as the role of the national component that generalize the translation process. Characteristic features are highlighted and described using words from another language without breaking grammatical rules norms of the language, and without losing the meaning of the slogan in the translation process.

Key words: *translation, advertising, slogan, correspondence.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Зоҳирова Зарина, магистранти соли дуюми факултети забони англисии ДДОТ ба номи Садриддин Айни. Телефон: 917207088

Рохбари илмӣ: Авғонов С.

Сведения об авторе: Зоҳирова Зарина, магистранка второго курса факультета английского языка ТГПУ имени Садриддина Айна. Телефон: 917207088

Научный руководитель: Авғонов С.

About the author: Zohirova Zarina, second year magister of English Department of Tajik State Pedagogical University after S. Aini. Tel: 917207088

Scientific director: Avghonov S.

ХУСУСИЯТҲОИ ТАРҶУМАИ МАТНҲОИ ТАБЛИҒОТӢ

Дар даҳсолаи охир, дар соҳаи гуманитарӣ таваҷҷуҳ ба реклама афзоиш ёфтааст, ки бо равандҳои муҳталифи тамоюли ҷаҳонишавӣ вобаста аст. Рушди технологияҳои муосир имкон медиҳад, ки қобилияти идоракунии ҷараёнҳои иттилоотӣ васеъ карда шавад, то иттилоот воситаи ташаккули ниёзҳои инсон гардад. Реклама аксар вақт ҳамчун тақрори иттилоот истифода мешавад, ки мустақиман ба ангеҷаҳои рафтори шахс, тағйири тарзи ҳаёт ва шакли иҷтимоӣ таъсир мерасонад [2, 114-120]. Аз ин рӯ, имрӯз реклама диққати муҳаққиқони гуногунро ба худ ҷалб мекунад: маркетингологҳо, ҷомеашиносон, психологҳо, забоншиносон ва дигарон.

Матни таблиғотӣ матне мебошад, ки иттилооти таблиғотӣ дорад ва барои ҳавасманд кардани таваҷҷӯҳи шунавандагони муайян барои маҳсулоти муайян бо мақсади фурӯши минбаъдаи ин маҳсулот таҳия шудааст. Яке аз омилҳои муҳимтарини муваффақият дар фурӯш ин таблиғи муассири реклама мебошад. Он бояд на танҳо ба сатҳи дониши забон, балки ба донишмандии вижаҳои миллий ва фарҳангӣ: ба тасвирҳо, арзишҳо ва мафҳумҳои шинос, ки дар шури қабулкунандагони паёмҳои рекламавӣ сабт шудаанд, асос ёбад. Ба ибораи дигар, таблиғот ин паҳн кардани иттилоот дар бораи молҳо ва хидматҳо бо мақсади фурӯши онҳо мебошад. Ин падида хеле нав нест, чун Ҳенри Сэмпсон дар асари таърихи реклама гуфтааст, "Реклама тақрибан ба монанди мавҷудияти дунё вучуд дорад" [6, 59]. Бо вучуди ин, имрӯз реклама ҳамчун воситаи таъсир ба қарибӣ пайдо шуд.

Реклама метавонад ҳам дар шакли матн (дар матбуот ва ҳам дар аломатҳои гуногуни реклама), инчунин дар шакли аудио (радио) ё видео (дар телевизион, ки аксар вақт унсурҳои шифоҳӣ қисми ҷудонашавандаи визуалӣ мебошанд) пешниҳод карда шавад. Дар ҳар се ҳолат, вазифаи тарҷумон расонидани маънии реклама ва функсияи коммуникативӣ-прагматикӣ ва то ҳадди имкон, сохтори мавзӯиро нигоҳ дорад.

Реклама қариб ба тамоми соҳаи ғайриият хос аст, ки дар он ҷо фурӯшанда ва харидор мавҷуд аст, аз ин рӯ забони таблиғот он қадар гуногун аст. Аммо, баъзе хусусиятҳои мавҷуданд, ки новобаста аз мушаххасоти маҳсулоти таблиғотӣ барои ҳама матнҳои таблиғотӣ хосанд. Забони таблиғи хуб бояд содда ва асли бошад. Муваффақияти таблиғот ба шарофати баъзе хусусиятҳои муҳими таблиғи хуб ба даст меояд: якум, мавҷудияти иттилооти истинод (сурӯға, телефон ва ғайра), ки аксар вақт бо зикри ном, ном ё логотип паҳн карда мешавад ва дуввум, мавҷудияти шиор - ибораи echo ва дар ниҳоят, пешниҳоди асосноки иттилоот, ки бо он матни таблиғотӣ вазифаи асосии худро иҷро мекунад: бовар кунонидани харидор ба зарурати харидани маҳсулоти муайян. Пешниҳоди баҳснок ё ҳавасмандкунандаи иттилоот дар нақшаи нақшаи он ҷойгир аст. Ширкатҳо ба чунин усулҳо муроҷиат мекунанд, ба монанди allusion - иштироки одамони машҳур барои ҷалби таваҷҷӯҳи гиранда ба объекти таблиғ. Ҳамин тавр, таъсири «шинохтан» аз ҳисоби робитаи маҳсулот бо арзишҳои иҷтимоӣ, анъанаҳо ва стереотипҳои иҷтимоӣ ба вучуд меояд.

Аз ин рӯ, тарҷумаи матнҳои таблиғотӣ як раванди хеле муҳимест, ки дар давоми он ҳамаи вазифаҳои дар боло зикршуда бояд иҷро шаванд. Тарҷумаи матнҳои таблиғотӣ аз тарҷумаи бадеӣ фарқияте дорад. Ин фарқиятҳо дар самтҳои гуногуни коммуникативии матнҳо, дар шакли тарҷумаи онҳо, инчунин дар истифодаи василаҳои гуногуни забон, зоҳир мешаванд. Илова бар ин, ҷараёни ташаккули эквиваленти нави матни таблиғотӣ ба забони тарҷума аз тарҷумон талаб мекунад, ки мушкilotи мутобиқшавии иҷтимоиву матниро ҳал кунад. Бисёре аз хусусиятҳои тарҷума бо хусусиятҳои забонҳо, яъне забоне, ки тарҷума сурат мегирад, алоқаманданд. Матни таблиғотӣ хусусиятҳои маҳсулоти таблиғшударо на танҳо тавассути тасвирҳо, балки бо ёрии забон. Масалан, услуби бозичаҳои таблиғотии кӯдакон одатан эмотсионалӣ буда, дорои калимаҳо ва ибораҳои ҷолиб ва шавқовар аст.

Хусусияти тарҷумаи матни таблиғот аз тамаркузи он ба аудиторияи мушаххас вобаста аст: наврасон, одамони корчаллон, кӯдакон, занони ҷавон ва ғайра. Табليғоте, ки ба шахсони синну соли нафақа нигаронида шудааст, асосан ба доруворӣ, ашӯе, ки барои хонаи тобистона ва ғизои арзон мувофиқанд, равона карда шудааст. Мутаносибан, тарҷумаи чунин табليғоте, ки ба одамони синнашон калон нигаронида шудааст, набояд калимаҳо ва ифодаҳои эҳсосотӣ ва

мачбури дошта бошад. «Агар шунавандагон, ки матни маҳсулоти таблиғотӣ пешбинӣ шудааст, гуногун бошанд, пас тарҷумонҳо луғатҳои маъмулро истифода мебаранд, ки барои ҳар як забони модарӣ фаҳмо аст ва дар муоширати ҳамагӯза васеъ истифода мешаванд. Агар шунавандагони мақсаднок якхела бошанд, тарҷумонҳо калимаҳоро истифода намебаранд, ки дар матни таблиғотӣ маҳдудиятҳои муайян доранд. Онҳо калимаҳои дар матни таблиғотбударо барои мутобиқати услубии худ ба мавзӯи интиҳобшуда, маҳсулот ва аудиторияи интиҳобшуда бодикқат интиҳоб мекунанд. Дар ин ҳолат, вақте ки маъракаи таблиғотӣ ба аудиторияҳои маҳдуди ҳамчунин ва дорои метаникаи иҷтимоӣ ва касбии худ нигаронида шудааст, истифодаи калимаҳои ланг ва маҳорати касбии тарҷумон на танҳо манъ аст, балки пазируфта мешавад» [5, 75-83].

Дар тарҷумаи таблиғот нақши асосиро дар тарҷумаи унвон мебозад, он бояд далели асосии рекламоро дар бар гирад, ки баъдан дар матни асосии реклама пайдо мешавад. Аксари муҳаққиқон бо мафҳуми "шиори реклама" ҳамфикранд: он ифодаи дақиқ, мухтасар ва мухтасари идеяи таблиғот аст, ки фаҳмидан ва дар хотир овардан осон аст " [3, 50-60]. Шиор маҳорати аниқ таҳияшуда ва қатънашавандаи мундариҷаи маркетингии бо матни шакл фаро гирифта шудааст".

Аллакай дар ҳуди таърифи ин мафҳум баъзе вазифаҳо ва хусусиятҳои шиори таблиғотӣ мавҷуданд, яъне номуайяни ва возеҳии ибораи ғояи асосӣ

Вактҳои охир рушди фаъолони муносибатҳои байналмилалӣ дар сатҳҳои гуногун, аз ҷумла дар соҳаҳои сиёсат, иқтисод ва тиҷорат ба мушоҳида мерасад. Тамоюли ҷаҳонишавӣ, ки ҷаҳонро фаро гирифтааст, ба воридшавии ширкатҳо ба бозорҳои нави хориҷӣ мусоидат менамояд, сатҳи содирот меафзояд ва аз ин рӯ зарур аст, ки маълумот дар бораи моли ҳосилшуда ва ҳавасманд кардани талабот дар байни шунавандагони англисзабон вучуд дошта бошад. Аз ин рӯ, зарурати ба тарҷумаи матнҳои таблиғотӣ ва алахусус шиорҳои таблиғотӣ ба миён омадааст.и реклама.

Азбаски вазифаи асосии матни таблиғот таъсир расонидан ба харидори имконпазир аст, чунин меҳисобанд, ки тарҷумаи матнҳои таблиғотӣ бояд аз нуқтаи назари назарияи скопос баррасӣ карда шавад.

Ин назария, ки аз ҷониби Райс пешниҳод шудааст, як марҳилаи гузариш дар роҳи фаҳмиши иҷтимоии нигаронидашудаи тарҷумаро ифода мекунад. Ба гуфтаи К. Райс, пеш аз ҳама, ҳадафи коммуникатсиониро муайян кардан лозим аст, ки барои тарҷумаи он тарҷума карда шавад, то матни таҳияшуда ба дархости адресҳо мувофиқ бошад [4, 49-55]. Сарлавҳа бояд диққати шунавандагонро ҷалб кунад ва ба маҳсулоти таблиғотӣ шавкро бедор кунад. Масалан, сарлавҳаи таблиғи автомобилии 'Форд' нархи баланд ва пасти мошинро таъкид мекунад ва бинобар ин ҳозиронро мачбур месозад, ки ба маҳсулоти эълоншуда диққат диҳанд.

Ҳангоми тарҷумаи таблиғот бояд ба тарҷумаи таркиби феълҳо диққати махсус дода шавад. Тарҷумаи феълҳо дар шакли императивӣ динамизми паёми таблиғиро таъкид медиҳад, ба тавре ки шунавандагонро ба зарурати харидани маҳсулоти таблиғотӣ водор мекунад

Ҳангоми тарҷумаи таблиғот бояд хусусиятҳои хоси истифодаи исмҳои фардӣ ва дорой дар матнҳои таблиғотӣ ба назар гирифта шавад. Чунин тарроҳӣ ба монанди "мо аз онҳо мо", "шумо аз онҳо шумо" мебошанд, ба паёми таблиғотӣ эътимоди бештар медиҳад. Намунаи равшани истифодаи чунин сохторҳо таблиғи як ширкати сайёҳӣ аст: "Мо кор мекунем - шумо истироҳат мекунед"

Дар матнҳои таблиғӣ омезишҳои атрибутӣ, ки бори вазнини функционалиро мебардоранд, нақши муҳим доранд, зеро он сифатҳо ва калимаҳое мебошанд, ки тамоми сифатҳо ва бартариҳои маҳсулоти таблиғшударо мерасонанд ва бо як унсурӣ беназири паёмҳои таблиғотӣ эҷод мекунанд. Тадқиқот муайян кард, ки таблиғи муассири муосир бо калимаҳои сифатӣ ва сифатҳо, ба мисли «арзон», «беҳтар», «беназир», «аввал», «инқилобӣ» ва ғайра пурра карда мешавад.

Ҳамин тавр, ҳангоми тарҷумаи матни таблиғӣ ниғаҳдории таъсири забоншиносии он ба харидори имконпазир аҳамияти хоса дорад. Зарурати иҷрои ин вазифа интиҳоби яке аз стратегияҳои тарҷумаи зерро муайян мекунад: тарҷума, тарҷумаи аслӣ, мутобиқсозӣ, иваз кардани матни аслӣ ё гирифтани матни аслӣ.

Ҳангоми тарҷумаи матнҳои таблиғотӣ ба чунин усули идораи забоншиносӣ истифодаи полисемияи ибора нақши муҳим дода мешавад. Дар чунин ҳолатҳо забон истифода мешавад, мувофиқи гуфтаҳои бомуваффақияти яке аз муҳаққиқони манипулясияи забон, Л. Булатова

Муҳаккиқ

ҳамчун «воситаи қудрати иҷтимоӣ» истифода мешавад [1, 98-100]. Ҳамчун намунае аз истифодаи ин усул, мо метавонем як ибораро аз таблиғи хокаи шустушӯи "Лоск" гирифт: "Хонашинони хуб Glosspo дӯст медоранд". Ин ибораи таблиғи телевизион нофаҳмо аст, зеро маънои онро бо роҳҳои гуногун фаҳмида метавонед: аввалан, хонашин хокаи шустушӯи "Gloss" -ро дӯст медоранд; дуюм, хонашинҳо тозагиро дӯст медоранд.

Барои ба даст овардани самаранокӣ ва муваффақияти таблиғ, матни тарҷумашудаи тарҷума бояд ҳам чузъҳои забонӣ ва ҳам экстралингвистиро дар худ гирад. Ҳангоми интиҳоби ин ё он усули тарҷума бояд мақсади паёмҳои таблиғотӣ, таркиби шунавандагон, таблиғот, табиат, инчунин хусусиятҳои гуногуни забони манбаъ, матни таблиғот, хусусиятҳои фарҳангии кишвар ба назар гирифта шаванд. Реклама ҳамон вақт самаранок ҳисобида мешавад, ки он воситаҳои гуногуни ифротгароиро истифода бурда, таблиғотро боз ҳам эҳсоситар месозад. Тарҷумаи феълҳо дар шакли императивӣ, инчунин истифодаи маҷмӯи атрибутҳои гуногун дар таблиғ низ нишонаи таблиғи муваффақ аст. Аммо қоидаи асосӣ. Тарҷумон ҳангоми кор бо матни таблиғот бояд ба он ишора кунад - ҳангоми тарҷумаи таблиғот матни таблиғотӣ на тарҷума карда мешавад, балки бо назардошти ҳама хусусиятҳои миллий ва фарҳангии он ба забони истеъмолкунанда навишта мешавад.

Азбаски ҳангоми тарҷумаи шиори таблиғотӣ бояд ин фарқиятҳоро ба назар гирифт, тарҷумонҳо на танҳо ба дигаргуниҳои асосӣ, балки ба дигаргунсозии маҷмӯи шиор табдил меёбанд. Чунин усулҳо, бо вучуди дигаргуниҳои назаррас, метавонанд нерӯи таъсирбахши шиорро нигоҳ доранд.

Ҳамин тариқ, сарфи назар аз маъмулияти сохторҳои синтаксикӣ ва стратегияҳои татбиқшудаи таблиғот, шиорҳои англисӣ ва тоҷикӣ фарқиятҳои назаррасро дар ангеҷаҳое, ки барои ҳавасмандкунии харид истифода мешаванд, нишон медиҳанд. Ин тафовутҳо метавонанд ҳам аз рӯи хусусиятҳои тафаккури миллии сокинони кишварҳои мухталиф ва ҳам аз омилҳои молиявӣ иқтисодӣ ба вучуд оянд. Муҳим аст, ки чунин тафовут дар дарки ҷаҳон ҳангоми тарҷумаи шиорҳо нигоҳ дошта шавад, зеро дар акси ҳол он метавонад потенциали манипулятивии худро аз даст диҳад, ки боиси ноқоғии коммуникатсионӣ мегардад. Дарҷаи баланди мавқеи тарҷума ба муносибатҳои прагматикӣ коммуникатсияҳо ва мушаххаси реклама ва инчунин ҳолатҳои коммуникатсионӣ имкон медиҳанд, ки шиори таблиғотӣ ба кулӣ тағйир дода шавад, ба шарте, ки таъсири забонзание, ки бо шиори асли аст, нигоҳ дошта шавад. Қобили қабул будани ин тағйиротҳо бетарафии фарқиятҳоро дар байни гуфтугӯҳои таблиғотӣ байни шиори тарҷумашуда ва шиори наватъсис нишон медиҳад. Тарҷумон як қатор воситаҳои дорост, ки ба ӯ имкон медиҳанд маънои онро фаҳмад. Нигоҳдории калимаҳои хориҷӣ ба маҳсулоти таблиғшуда як экзотикаи муайянро медиҳад ва маззаи мамлақати истиқоматро инъикос мекунад. Дар хотима мехоҳам бори дигар қайд намоям, ки унсурҳое, ки мутобиқати тарҷумаро муайян мекунад, дар навбати аввал табиӣ аз фармоиши калима ва интиқоли мувофиқи функсияи коммуникативии матни манбаъ мебошанд.

Адабиёт:

1. Булатова Э. В. Стилистика текстов рекламного дискурса. – Екатеринбург: Изд-во Уральского Университете, 2012.
2. Ильинова А. Теория перевода рекламных текстов. 2011, с. 114-120.
3. Ульянов И. Теория перевода и переводческая практика. – Москва: 2007.
4. Усачева И. Теория перевода рекламных текстов. 2015, 49.
5. Sampson H. A history of Advertising from the earliest times. – М.: 1879. – 59 с.

Калидвожаҳо: тарҷума, забони англисӣ, хусусият, матн, назарияи тарҷума.

Аннотация

СПЕЦИФИКА ПЕРЕВОДА РЕКЛАМНЫХ ТЕКСТОВ

Данная статья посвящена актуальной проблеме лингвистики- соответствие перевода рекламных текстов с английского на другой язык. Статья раскрывает содержания понятия перевода рекламных текстов, а также исследуются характерные признаки и специфика перевода рекламных текстов, слоганов, а также автор приводит методы могут быть использованы для перевода рекламных слоганов. Также раскрывается вопрос какие способы могут быть использованы чтобы не утрачивать коренное значение перевода текстов и какие мотивы перевода были использованы. На основе перевода рекламных текстов с одного языка на другой язык могут быть выявлены некоторые особенности и характерные черты страны потребителя, и тем самым побуждать интерес в их употреблении.

Ключевые слова: *перевод, рекламный текст, специфика, слоган.*

Annotation

SPECIFICITY OF THE TRANSLATION OF ADVERTISING TEXTS

This article is talking about the actual problem of linguistics - the concordance of the translation of advertising texts from English into another language. The article reveals the content of the concept of translation of advertising texts, as well as examines the characteristics and specifics of the translation of advertising texts, slogans. Author suggests methods that can be used to translate advertising slogans. It also reveals the question of what methods can be used in order not to lose the fundamental meaning of the text translation and what motives translations were used. Based on the translation of advertising texts from one language to another some features and characteristics of the consumer's country can be identified and thus encourage interest in their use.

Keywords: *translation, language, advertising text, slogan, specificity.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Зохинова Зарина, магистранти соли дуюми факултети забони англисии ДДОТ ба номи Садриддин Айни. Телефон: 917207088

Рохбари илмӣ: Авғонов С.

Сведения об авторе: Зохинова Зарина, магистранка второго курса факультета английского языка ТГПУ имени Садриддина Айни. Телефон: 917207088

Научный руководитель: Авғонов С.

About the author: Zohirova Zarina, second year magister of English Departament of Tajik State Pedagogical University after S. Aini. Tel: 917207088

Scientific director: Avghonov S.

ТАШАККУЛ ВА СОХТОРИ ИСТИЛОҲОТИ ЭКОЛОГӢ ДАР ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Рушди пуравчи илм ва техникаи охири садаи 20 ба ихтилоли мувозинати экологӣ, падидаҳои табиӣ ва ҷараёнҳо дар ҳавои сайёраи мо оварда расонд ва ифлосшавии муҳити зистро ба масъалаи глобалӣ (ҷаҳонӣ) табдил дод. Ин барои пайдоиши экология ҳамчун соҳаи илм ва калимаҳо ва истилоҳоти ин соҳа мусоидат намуд.

Экология ҳамчун илм дар миёни асри 19 ба вучуд омад. Истилоҳи экология ба адабиёти илмӣ аз тарафи олими олмонӣ Э. Геккел ворид гашта, аз калимаҳои юнонии *oikos* — «хона», «истикоматгоҳ» ва *logos* - «илм» иборат мебошад [7, 368].

Тадричан, дар охириҳои солҳои 20-уми қарни XX объекти тадқиқи экологӣ маҷмӯи маҳлуқот, аз ҷумла одам ва муносибати онҳо бо муҳит гашт. Бояд қайд кард, ки ҷудокунӣ мафҳумҳои асосии ин соҳаи илм ва ташаккули истилоҳоти он дар охири асри 19 ва аввалии асри 20 шурӯъ гашт. Экология ҳамчун як соҳаи илм дар пайвастагӣ бо фанҳои география, биология, химия, гидрология, гидрография, физика, тиб, метеорология, геология ва ғайра ба вучуд омадааст.

Олимони бритонӣ А. Тенсли, Ч. Элтон, амрикоӣ С. Форбс, Г. Каульс, Ф. Клементс ва рус А.Н. Бекетов, Н.В. Тимофеев-Ресовский, В.Н. Сукачев, В.И. Вернадский дар рушди мафҳуми экология саҳми беандоза гузоштаанд.

Тадқиқотҳои методологии ҷунин мафҳумҳо ба мисли *экосистема* ба худ дар ҷорҷӯбаи пажӯҳишҳои экологии илмҳои гуманитарӣ ва табиӣ ва инчунин фаъолиятҳои илмӣ бунёдӣ ва амалиро ҷалб намуд. Дар натиҷа экология ба илми комплексие мубаддал гашт, ки даҳҳо фаслҳо ва равияҳоро бо ҳам мепайвандад. Системаи истилоҳоти экологии забони англисӣ ва инчунин забони русӣ дар асоси истилоҳоти ҳамаи он илмҳои ба он пайвастшуда ба вучуд омадааст.

Истилоҳоти экологии забони англисӣ ба мисли дигар истилоҳоти илмӣ таркибӣ хоси худро доро мебошанд. Дар байни онҳо воҳидҳои сода, сохта ва мураккаб вомерхӯранд.

Дар забони англисӣ як ғуруҳи калони истилоҳотро истилоҳоти сода ташкил мекунад. Дар байни онҳо истилоҳҳои вомерхӯранд, ки бо худ суффикс ва префиксҳои грекӣ-лотинӣ ба мисли *re-, de-, pre-, dis-, -ing, -er/or, -ment, -ity* доранд.

Як ғуруҳи калон истилоҳоти экологиро истилоҳоти сохта ташкил медиҳанд, ки тавасути ҳам префикс ва ҳам суффикс сохта мешаванд. Ҷунин суффиксҳои ҳангоми ташаккули истилоҳоти экологии сохта иштирок мекунад: *-ate, -ness, -ed, -ing, -ty, -ism, -ant, -or, -er, -ic, -ify, -ive, -al, -ance, -ment, -ation, -age* (*adsorbable*; *to acidate* – турштар кардан, турши омехтан; *abrasiveness* – хурдашавӣ, судашавӣ; *affected* – оғибдида; *aftersoftening* – нармакунӣ; *adversity* – нохушӣ, ногуворӣ; *abundant* – фаровон; *airtester* – асбоб барои санҷиши газҳои ангидриди карбонӣ ҳаво; *additive* – иловагӣ; *abundance* – фаровонӣ; *abandonment* – беназоратӣ, партофта; *afterfermentation* – дубора ҷушонидан);

Дар ташаккули истилоҳоти экологӣ префиксҳои зерин иштирок мекунад: *a-, bio-, aéro-, agro-, re-, over-* (*afterculture* – барилова шинонидан, *abiogenesis* – автогенез (пайдошавии ҷам, *biocenosis* – биоценоз, *aeroallergen* – аэроалерген, аои организмҳои зинда); *agroclimate* – агроклимат, *recycle* – аз нав истихсол кардан, *regeneration* – барқароршавӣ, *restore* – барқарор кардан, *overconsumption* – хароҷоти барзиёд, масраф, *overfishing* – мохидорӣ аз ҳад зиёд, *overgrazing* – поймолкунии ҷароғҳо).

Истилоҳоти мураккаб дар соҳаи экология нисбат ба истилоҳоти сохта камтар ба ҷашм мерасанд. Истилоҳоти мураккаб аз якҷанд қисмат иборат буда якҷоя ё бо дефис навишта мешаванд. Масалан: *blowout-тарқиш, суроҳ, biopesticides* – муборизаи биологӣ, *nonbiodegradable* – нӯсиданашиаванда, *вайронашиаванда, land-use* – истифодаи замин, *hydrosphere* – гидросфера, *ethnopharmacology* – этнофармакология, *worldview* – ҷаҳонбинӣ, *ecotourism* – экомуризм, *desertification* – харобишавӣ, *биёбоншавӣ*.

Пайвастагиҳои терминологии дучӯзба, ки дар таркибашон ду калимаи мустақилмаъно доранд, аз ҷиҳати сохт асосан ба ҷунин навъи истилоҳот дохил мешаванд:

N + N (*ecosystem services* – умуми *экосистема, crop rotation* – киштгардон, *food chain* – занҷир (силсила) -и ғизоӣ, *pesticide resistance* – ба *пестисид* устуворӣ, *food web* – шабакаи хӯрокворӣ, *greenhouse effect* – самараи *грамхонагӣ, натиҷаи гармишавии иқлим, nitrogen cycle* – *гардиши нитроген*);

A + N (*environmental degradation* – вайронишави муҳити зист, *ecological community* – ҷамъияти экологӣ, *global warming* – гармишави глобалӣ, *biological resources*-захираҳои биологӣ, *green revolution* – инқилоби сабз, *natural selection* – интихоби табиӣ, *nonrenewable resource* – захираҳои барқарорнашаванда, *sustainable agriculture* – хоҷагии қишлоқи устувор, *hazardous waste-particles* хавфнок);

N + Prep + N (*pyramid of biomass* – аҳроми биомасса, *culture of cells* – парвариши ҳуҷайра, *hybridization of cells* – дурагакунии ҳуҷайраҳо);

Past Participle + N (*banned products* – маҳсулоти мамнӯъ, *threatened species* – ҷинс(зом)-и аз байн раванда, *endangered species* - ҷинс(зом)-и нобутшаванда, *applied research* – тадқиқоти амалӣ);

Present Participle + N (*flanking region*-минтақаи маҳдудшаванда, *prevailing winds*-шамолҳои авзалиятдор(барқаридор));

N + Gerund (*mutation breeding* – парвариши тавасути мутатсия).

Дар байни истилоҳоти сечуза ибораҳои сохташон гуногун вомерхӯранд: *first-order consumers* - аввалин истеъмолкунандагон, *soil conservation practices* – қоидаҳои нигоҳубини манбаъи замин, *conservation-tillage farming*, *ecologically sustainable development* – рушди устувори экологӣ, *Endangered Species Act* – қонуни муҳофизати наъви нодир, *human time scale*, *integrated pest management (IPM)* - идоракунии мутамарказӣ паразитҳо, *land-use planning* – банақшагирии масоҳатӣ, *median lethal dose (LD50)* – воҳи миёнаи ба ҳалокат оваранда, *negative feedback loop*-ҳалқаи бозгаишти манфӣ, *optimum sustainable population* – шумораи оптималии устувори аҳоли, *potentially renewable resource* – захираҳои барқароршавандаи имконпазир, *pyramid of energy flow* – пирамидаи ҷараёни барқ, *total fertility rate (TFR)* – коэффиенти серҳосилии умумӣ.

Қисми зиёди ибора-истилоҳотро он истилоҳое ташкил мекунанд, ки аз истилоҳҳои дучузъ иборатанд. Истилоҳоти сечуза низ дар байни истилоҳоти марбут ба экология ба ҷашм мерасанд. Аммо истилоҳое, ки аз чор қисмат иборатанд ба мисли *late successional plant species*, *convention-related national plans* – созишномаи мансуби нақшаҳои давлатӣ хело кам мебошанд. Шумораи ниҳони калимаҳо дар таркиби ибораҳои истилоҳӣ чорто мебошад.

Дар инҷо як нуқта бо бояд қайд намуд, ки дар байни истилоҳоти экологӣ инчунин ихтисораҳо ба ҷашм мерасанд, аз ҷумла: *DLmin* = *minimum lethal dose* – воҳи камтарини ба ҳалокат оваранда, *TFR* = *total fertility rate* - коэффиенти умумии серҳосилии, *ERID* = *Emerging and Re-emerging Infectious Diseases* – пайдошавӣ ва дубора пайдошави касалиҳои сироятӣ.

Хусусиятҳои асосии сохти истилоҳоти экологӣ он аст, ки онҳо дорои ибораҳои истилоҳии бинарӣ мебошанд.

Дар назди ҷашми мо соҳаи нави илм- экология тавлид ва тарақӣ ёфта, экологикунони соҳаҳои гуногуни илм ба вучуд меояд.

Экологияе, ки дар асоси илмҳои мавҷуда ба вучуд меояд, усулу методҳои ин илмҳоро истифода мекунад ва истилоҳоти илмҳои мазкурро васеъ иқтибос карда, баъзан мазмунҳои онҳоро иваз мекунад. Дар баробари фаъолияти экологӣ инчунин истилоҳоти худӣ ин соҳа ба вучуд меоянд.

Хулоса, ҳаминро гуфтан ҷои аст, ки истилоҳоти соҳаи экология ҷавон буда, дар ҷараёни ташаккулёбии мебошад. Дар рафти инкишофи худ ин истилоҳот дар бисёр маврид марҳилаҳои асосии тараққиёти он истилоҳотро такрор мекунад, ки дар асос ва ҳамбастагӣ бо онҳо ташкил шуда, тарақи карда истодааст.

Адабиёт:

1. Бархударов Л.С., Штелинг Д.А. Грамматика английского языка. – М.: Высш. шк., 1973. – 423 с.
2. Воронцова М.В. Синтаксический способ образования терминов: Автореф. дис. канд. филол. наук. – М., 1996. – 22 с.
3. Головин Б.Н. О некоторых доказательствах терминированности словосочетаний// Лексика, терминология, стили. – Горький: Изд-во Горьк. ун-та, 1973. - Вып. 2. - С. 21-29.
4. Гринев С.В. Введение в терминоведение. – М.:Моск.лицей, 1993. – 309 с.
5. Саидов М. Экологические термины. – Душанбе: изд-во «Андалеб-Р», 2016. – 178 с.
6. Советский Энциклопедический Словарь ИМ., «Советская Энциклопедия», 1990. - С.368
7. Федорова М.А., Чурилова И.Н. Тематические группы инициальных аббревиатур терминологии охраны труда английского языка //Филологические науки. Вопросы теории и практики. Тамбов: Грамота, 2018. № 4(82). Ч. 2. С. 399-402.
8. Jamshedov P. English - Tajik Dictionary. – Dushanbe, 2005. – 1120 с.

Калидвожаҳо: *экология, истилоҳ, экосистема, грекӣ, лотинӣ, истилоҳоти содда, мураккаб, истилоҳоти дучӯзъа, ихтисораҳо, пешванд, пасванд.*

Аннотация

ФОРМИРОВАНИЕ И СТРУКТУРА ЭКОЛОГИЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

В статье рассматривается формирование и структура экологических терминов на английском языке. Автор отмечает, что основные понятия экологии и ее терминологической системы начали формироваться в конце 19 и начале 20 веков.

Термины сферы экологии в английском языке, как и термины других научных областей, имеют свои отличительные структурные особенности. Среди терминов этой сферы есть простые, производные и сложные термины. Автор данной статьи также рассматривает терминосоответствия и сокращения, относящиеся к подязыку экологии.

Ключевые слова: *экология, термин, экосистема, греческий, латинский, простые термины, сложные термины, двухкомпонентные терминосоответствие, аббревиация, префикс и суффикс.*

Annotation

THE FORMATION AND STRUCTURE OF ECOLOGICAL TERMS IN ENGLISH

The formation and structure of ecological terms in English are reviewed in the article. The author notes that the basic concepts of ecology and its terminological system began to form in the late 19th and early 20th centuries.

The terms of sphere of ecology in English language as the terms of other scientific fields have their own distinctive structural features. There are simple, derivative and complex terms among the terms of this sphere. Also, the author in this article considers the terminological combination and abbreviations related to the sublanguage of ecology.

Keywords: *ecology, term, ecosystem, Greek, Latin, simple terms, complex terms, two-component term, abbreviation, prefix and suffix.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Бобоева Мадина*, магистранти соли дуёми факултети забони англисии ДДОТ ба номи Садриддин Айни.

Рохбари илмӣ: Каримов Ш.Б.

Сведения об авторе: *Бобоева Мадина* магистрантка второго курса факультета английского языка ТГПУ имени Садриддина Айни.

About the author: *Boboeva Madina*, the master student of the second year of the English Department of Tajik State Pedagogical University named after S.Aini

САЙРИ ИЧМОЛИЕ ДАР ҶОЙГОҲ ВА ТАШАККУЛИ ТАЪРИХИИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Тавре ба мо маълум аст забони англисии амрикоӣ ва забони англисии бритониёӣ аз решаи воҳиде сохта шудаанд. Ба ин ҷаҳор қарни гузашта сабаб шудааст то ин ду кишвар ба андозаи ҷуғрофӣ аз ҳам фосила дошта бошанд. Дар штатҳои мухталиф, забони англисии амрикоӣ ва англисии бритониёӣ аз лиҳози орфография (имло), талаффуз, луғат, аломатҳои китобӣ ва замонавӣ тафовутӣ зиёде доранд. Забони англисӣ-забони гуфтугӯи Англия, ИМА, Австралия, Зеландияи Нав ва яқинд минтақаҳои Канада мебошад. Забони англисӣ ҳамчунин забони расмӣи Уэлс, Шотландия ва Гибралтар дар ҷазираҳои Малта мебошад.

Забон – ин системаи таърихӣ овозӣ, лексикӣ ва грамматикӣ мебошад, ки дар тафаккури инсонҳо ҷой гирифта, барои фикр кардан ва воситаи алоқа дар байни инсонҳо ба ҳисоб меравад. Ба воситаи забон одамон таърих, фарҳанг ва ҳунари худро барои ояндагон боқӣ мегузоранд. Ба воситаи забон инсонҳо метавонанд забони миллии худро дар арсаи ҷаҳонӣ муаррифӣ намоянд [1, 2].

Забони англисӣ яке аз забонҳои роиҷи ҷаҳон ба шумор меравад, ки зиёда аз 1,5 млрд. одамон дар 58 давлати дунё ба ин забон гуфтугӯ мекунанд. Забони англисӣ забони ҷаҳонӣ эътироф шуда, зиёда аз 70 дар сadi кишварҳои дунё бо ин забон дар донишгоҳову марказҳои таълимӣ ба мардум дарс меомӯзанд.

Пайдоиши забони англисӣ ва тафовути забони англисии Амрико дар он аст, ки рушди раванди дурударози таърихӣ ва ҷараёни ҳаёти соҳибзабонон боис шудааст онҳо бо роҳи усулҳои навини забони гуфтугӯи забони англисиро такмил диҳанд. Ба ҳамагон маълум аст, ки онҳо ба вожаҳои кӯҳнашуда номҳои нав намегузоранд, аммо бисёре аз калимаҳои кӯҳнаро бо маъноҳои гуногун ва калимаҳои нави иқтибосшударо аз забонҳои миллии худ гирифта, мавриди истеъмол қарор медиҳанд, то ки имрӯзҳо барои мардуми Амрико ва Британияи Кабир калимаҳои гуногун ва монандро дар равоит бо муносибатҳои дучонибаи ҳеш қарор диҳанд.

Забони англисӣ аввалин маротиба ба Амрико бо воситаи муҳожирон дар оғози асри 17 паҳн гардида аст. Аввалин муҳожирони англис соли 1607 дар қисмати шимолии Амрико муҳожир шуда буданд, ки номи шаҳрашон Джеймстаун буд ва он дар штати Виржинияи ҳозира ҷойгир шуда буд.

Моҳи ноябри соли 1620 муҳожироне, ки бо киштии «Мэйфлауэр» (Mayflower) низ ба ин сарзамин омаданд ва онҳо бунёдгузори шаҳри Плимут шуданд. Аҳолии ин ду минтақа забони гуногун доштанд. Муҳожирони Джеймстаун аз қисмати ғарбии Англия аз Сомерсет ва Глостершир буданд, ки онҳо. овози [s]-ро баланд талаффуз менамуданд, яъне онҳо Сомерсетро Зомерсет талаффуз мекарданд ва баъд аз садонокҳо низ талаффузи овози [r] аз тарафи онҳо пайдо гардид. Муҳожирони Плимут бошад аз қисмати шарқии Англия буданд, ки талаффузи овози [r] баъди садонокҳо ҳоси онҳо набуд. Ин фарқияти овозӣ то то ҳол вучуд дорад [2, 10].

Бояд қайд кард, ки таъсири махсус ба забон он вақт дар фарқияти ҳаёти ҳаррӯзаи колонистҳо дар Иёлотҳои Муттаҳидаи Амрико ва Британияи Кабир буд. Фарқият байни забони англисии Амрикоӣ ва англисии Бритониёӣ пас аз ворид шудани сокинони аввалини амрикоӣ ба вучуд омад. Ҳангоми бритониёӣҳо ба амрико ворид шуданд хостанд забони худро ба онҳо муаррифӣ намоянд. Гуногунии иқлим, табиат, муҳити зист ва ҳаёт ба мутобиқшавӣ ва ба вучуд оварандаи калимаҳо ва мафҳумҳои нави англисӣ шуд. Ба гурӯҳи мазкур калимаҳое дохил мешаванд, ки онҳо танҳо дар ИМА истифода мешуданд ва дар Англия васеъ паҳн нашуда буданд.

Бояд зикр намуд, ки ба номҳои ҳайвонот ва растаниҳо, калимаҳои вобаста ба ҳаёти аввалин муҳожирон ва роҳҳои нави ҳоҷатдорӣ вобастагӣ доранд. Барои мисол:

drugstore – дорухона(мағоза)

moose – шоҳгавазн

corn dodger – нони ҷуворигӣ

lot – қитъаи замин

gar – гузаргоҳи кӯҳӣ

Муҳаккиқ

Инчунин, барои бою ғанӣ гардонидани фонди луғавии забони англисӣ на танҳо бо ташаккули калимаҳои нав, балки ба методи иқтибос рӯй оварданд. Барои ишора ба наботот ва ҳайвоноти ношинос муҳочирон калимаҳоро асосан аз забонҳои ҳиндӣ иқтибос намуданд:

hickory – финдики амрикоии шимолӣ

persimmon - хурмо

moccasin – мокасин (пойафзол)

squash – каду

Аз забони франсузӣ ва ҳолландӣ низ калимаҳо иқтибос карда шуданд:

chowder – навъи хурук(фр.)

prairie – биёбони васеъ дар Амрико(фр.)

scow –қаикча, киштии моҳидорӣ(ҳолландӣ)

sleigh – чана (ҳолландӣ)

Бештари калимаҳои англисӣ ҳамчунин маънои навро соҳиб шуданд:

lumber – гузориш (дар забони англисӣ– либоси дарида, жанда)

corn - чуворӣ (дар забони англисӣ – ҳама намуди зироати донагӣ, одатан гандум).

Дар асри XIX дар Амрико як катор пайвастанӣ ва ишғоли ҳудудҳои атроф ба вучуд омад. Давлати нав аввал кӯшиш намуд, ки худро аз ҳисоби харидаи колонияҳои душмани худ васеъ намояд. Ҳамин тавр, соли 1803 ИМА аз Фаронса калонияи бузурги Луизиана, соли 1819 аз Испанияи колонияи Флоридаро харид.

Ҷанги шаҳрвандии солҳои 1861-1865 бо шикаст хурдани кишварҳои ҷанубӣ ба анҷом расид ва ғуломдорӣ шикаст дода шуд ва ба рушди босуръати саноати ИМА оварда расонид. ИМА дар охири асри XIX яке аз се давлати муттараққии ҷаҳони муосир гардид [3, 48].

Қайд кардан зарур аст, ки дар натиҷаи рушди давлати нав, рушди босуръати соҳаи кишоварзӣ ва нақлиёт, замин ва тилло, мавҷи зиёди муҳочирон боис шуд, ки истилоҳоти нав пайдо шаванд:

railroad – роҳиҳан

transportation – нақлиёт

coach – вағони мусофиркаш

Дар тафовут ва монанди байни калимаву ибораҳое ки бо ҳам шабоҳат доштан дар асри XIX ба забон дохил карда шуданд, қисми зиёди онҳо сленг (лаҳҷа) номида мешуданд:

slush money – маблағ барои харидани шахсҳои мансабдор

bum – овозагард, дайду

wildcat strike – корпартоиш ғайриқонуӣ

downsizing – воҳиди ихтисорӣ

Дар аввали асри XX иқтисодиёт ва технологияи нав дар ИМА вусъат ёфт ва пеш аз ҳама таваҷҷӯҳ ба афзоиши зиёди амрқоихо зиёд шуд ва калимаҳои нав низ пайдо шуданд.:

AME

BRE

Apartment

flat

homely

ugly

baggage

luggage

fall

autumn

vacation

holiday

elevator

lift

Баъд аз анҷом ёфтани ҷанги дуҷоми ҷаҳон (1941-1945) ба ИМА муйяссар шуд, ки ба забони англисӣ бисёр калимаҳоро аз забонҳои ҷаҳонӣ иқтибос намояд [4, 51]:

defence industry – саноати ҳарбӣ

race – маъракаи қаблазинтиҳоботӣ

to cover – пешниҳоди ҳисобот

Дар ҷараёни тақомулбодии рушди баланди ҳаёти ҷомеаи ҳамонзамон ва тараққиҳои технологияи компютерӣ мардумро маҷбур намуд, ки шакли муҳтасари онҳоро истифода баранд ва боиси пайдо шудани ихтисораҳо гардид. Аз ҷумла:

CIA - Central Intelligence Agency

H-bomb - hydrogen bomb

USA - United States of America

Мисолҳои ғавқ аз он шаҳодат медиҳанд, ки бо гузашти солҳо мазмунӣ вожаҳо характерҳои гуногун мегиранд. Тағйирёбии характерҳои мазмунӣ яке аз омилҳои тафовути орфографӣ гардида, заминаҳои навро дар ин самт ба вучуд овардаву дар оянда низ меорад.

Баъд аз ҳамаи ин тафовут, фарқияти орфографӣ ба вучуд омад, ки ин яке аз тафовутҳои ниҳоят асосӣ ба ҳисоб меравад. Фарқияти асосии орфографии забони англисии Бритониёи ва амрикоӣ аввалин маротиба дар «Фарҳанги амрикоӣ забони англисӣ», ки аз тарафи Ноя Вебстер сохта шудааст, дида мешуд. Вай дар фарҳангаш чунин калимаҳоро дохил намуд, ки онҳо дар ҳар ду забон мавҷуд набуданд.

Кристофор Доббс мегӯяд, ки «То Вебстера ягон олим фарҳанги ҷудогонаи нав насохта буд. Ин танҳо Вебстер буд, ки фарҳанги ягонаи амрикоӣ навро сохт ва паҳн намуд».

Фарҳанги ӯ аз 2 қисм ва 70 ҳазор калима иборат буд, инчунин 5 ҳазори он дар забони англисии Британия вучуд надоштанд.

Аз ҳама бештар Ноя Вебстер ба таҷрибаи навиштани калимаҳои англисии амрикоӣ аҳамият дода буд:

а) Исмҳои, ки бо –our ба охир мерасанд [5, 89] (пайдоишашон аз забони лотинӣ ва франсузӣ аст):

flavour (BrE) - flavor (AmE)

humour (BrE) - humor (AmE)

labour (BrE) – labor (AmE)

б) Исмҳои, ки бо –se, –se, ва –ze ба охир мерасанд:

defence (BrE) - defense (AmE)

licence (BrE) - license (AmE)

organise (BrE) - organize (AmE)

в) Исмҳои, ки бо –gue ба охир мерасанд:

catalogue (BrE) - catalog (AmE)

dialogue (BrE) - dialog (AmE)

г) Дучанд зиёдкунии ҳамсадоҳои –l ва –m

traveller (BrE)- traveler (AmE)

jeweller (BrE) - jeweler (AmE)

programme (BrE) -program (AmE)

ғ) Исмҳои, ки бо –re ва –er ба охир мерасанд:

centre (BrE) - center (AmE)

fibre (BrE) - fiber (AmE)

theatre (BrE) - theater (AmE)

д) Исмиҳои, ки решаашон садонокӣ –у доранд бо садонокӣ –i иваз карда мешаванд:

tyre (BrE) - tire (AmE)

syphon (BrE) -siphon (AmE)

Ҳамин тавр, дар забони англисии амрикоӣ кутоҳкунӣ ва соддатаркунии калимаҳо нисбат ба забони англисии бритониёӣ ба назар мерасад:

draught (BrE)- draft (AmE)

plough (BrE) - plow (AmE)

Баъзе калимаҳои мураккабе, ки дар забони англисии Британия бо дефис навишта мешаванд, дар забони англисии амрикоӣ якҷоя навишта мешаванд ва ҳамон маъноро гум намекунанд.

British English	American English
-me, -programme	- program
-ue catalogue monologue dialogue	catalog monolog dialog
-s- organisation analyse	-z- organization analyze
-ce defence licence practice offence	-se defense license practise offense
-re centre theatre litre fibre metre	-er center theater liter fiber meter
-our honour labour colour splendor	-or honor labor color splendor

Хулоса забони англисӣ яке аз забонҳои роиҷи ҷаҳон ба шумор меравад, ки миллиардҳо одамон дар 58 давлати дунё ба ин забон гуфтугӯ мекунанд. Забони англисии амрикоӣ ва забони англисии бритониёӣ аз решаи воҳиде сохта шудаанд, аммо дар байни ин забонҳо тафовут ва

Муҳаккиқ

монандии зиёде мавҷуд аст. Забони англисии амрикоӣ ва англисии бритониёӣ аз лиҳози орфография (имло), талаффуз, луғат, аломатҳои китобӣ ва замони тафовути зиёде бо ҳам доранд. Имрӯзо теъдоди зиёди одамон меҳоханд, ки забони англисии амрикоиро омӯзанд. Барои он ки забони англисии амрикоӣ каме фасехтар ва тағйирпазир аст.

Адабиёт:

1. John Algeo. The origins and development of the English language. – USA: 2005. – 347 p.
2. Cristian Lindell. Differences between British and American English. – English linguistics, Department of teacher Training (LUT) University of Halmstad, 2000. – 140 p.
3. Robert Burchfield. English in Britain and overseas: Origins and development, 1994. – 308 p.
4. Ilish B.A. History of the English language. – M. – L. 1973. – 352 p.
5. Мюллер В.К. Новый большой англо-русский словарь. – Москва: Альта-Принт, 2007.
6. Швейцер А.Д. Социальная дифференциация английского языка в США. – Москва, 1983. – 216 с.

Калидвожаҳо: забони англисӣ, забони бритониёӣ, фарқият, монандӣ, тафовут, муҳочир, орфография, калима, талаффуз, фарҳанг, овоз, методикаи таълим, муқоиса.

Аннотация

ИЗУЧЕНИЕ ИСТОРИИ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

В статье излагаются взгляды на происхождение английского языка и его современного этапа развития. Отмечается, что настоящая статья при изучении истории английского языка имеет большую ценность. Автор показывает, что с развитием английского языка появились новые правила и объясняет их с когнитивно-типологической точки зрения. Также в статье рассматривается заимствований словарного запаса из разных языков.

Ключевые слова: английский язык, британский язык, разница, сходства, различия, переселенец, орфография, слово, произношение, культура, звук, методика преподавания, сопоставление, сходства.

Annotation

EXPLORING THE ORIGIN OF ENGLISH LANGUAGE

There are different views on the origin of the English language, which are reviewed in this article, alongside with the current stage of development of the language. It is noted that this article is of great value when studying the history of the English language. The author shows that new rules appeared with the development of the English language and their explanations were made from the cognitive-typological point of view. The article also highlights the linguistic stock of different languages.

Key words: English language, British language, difference, similarity, differ, migrant, spelling, word, pronunciation, culture, sound, teaching methods, compare.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ашӯрова Мунира, магистранти соли аввали факултети забони англисии ДДОТ ба номи С. Айни.

Рохбари илмӣ: Қосимов О.

Сведения об авторе: Ашурова Мунира, магистрантка первого курса факультета английского языка ТГПУ имени С. Айни.

Нучный руководитель: Косимов О.

About the author: Ashurova Munira, 1-st year master in the Department of English language of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriiddin Ayni.

Scientific director: Qosimov O.

ТРУДНОСТИ ПЕРЕВОДА ПРОИЗВЕДЕНИЙ Л. ТОЛСТОГО НА ТАДЖИКСКИЙ ЯЗЫК

Можно предположить, что переводчики советского периода не принимали во внимание дореволюционные переводы Толстого на персидский язык, которые использовал неизвестный «Р.И.». Наиболее сложен перевод реалий там, где переводчику не с чем соотнести лексическую единицу, встречающуюся в русском тексте, когда в собственном опыте переводчика не оказывается никакого образа, соответствующего иноязычному слову. В качестве примера рассмотрим особенности перевода названий жилища, одежды и его деталей, средств передвижения. Дом как жилище есть у каждого народа, но типичное для одного народа жилище будет экзотичным для другого. Так, кавказская «сакля» в корне отличается от таджикского деревенского дома, что порождает ряд трудностей при переводе. Слово сакля известно далеко за пределами России. Оно уже вошло во многие иностранные языки, но не прижилось в таджикском языке. Не случайно Хаким Карим и Т. Самади определяют саклю как каменный дом. На Кавказе, особенно в горной местности, как и в Таджикистане, многие дома каменные. Из дерева делается только несущая конструкция крыши. Естественно, что таджикскому читателю трудно представить по названию «сакля», что это за жилище и что оно из себя представляет. Поэтому, попав в затруднительное положение, переводчик дает описание понятия «сакля» называя её каменным домом. Рассмотрим следующий отрывок: «Видна ему из щелки дорога - под гору идёт, направо сакля татарская, два дерева подле ней» [4, 11]. Теперь остается только проследить, как это название жилища было переведено сначала Каримом, а потом - Т. Самади. Текст Х. Карима: «Аз сӯроҳӣ ба вай роҳе намоён буд, ки он тағ-тағи кӯҳ мерафт, аз тарафи рост хонаи сангини тоторӣ ва дар назди он ду бех дарахт қад қашида буданд» [5, 12]. Текст Т. Самади: «Аз сӯроҳи роҳе менамуд, ки тағ -тағи кӯҳ мерафт. Дар тарафи рост хонаи сангини тоторӣ ва дар назди он ду бех дарахт қад қашида буданд» [4, 11]. Немного дальше в рассказе встречаются названия одежды, обуви и оружия с описанием их цвета и материи: «Одет черноватый ещё лучше: бешмет шёлковый синий, галунчиком [Галунчик, галун тесьма, нашивка золотого или серебряного цвета] обшит. Кинжал на поясе большой, серебряный; башмачки красные, сафьянные, тоже серебром обшиты. А на тонких башмачках другие, толстые башмаки. Шапка высокая, из белого барашка» [4, 12]. Перевод Х. Карима: «Либоси марди сиёҳранг хубтар буд: камзӯли абрешимии кабудӣ лиҳақдоре дошт. Дар миёнаш ханчари калони нукрагӣ буд. Аз болои кафши маҳин боз кафши ғафсе пӯшида буд. Телпакаш дарози баррағӣ буд [4, 13]. Перевод Т. Самади: «Либоси марди сиёҳчехра боз ҳам хубтар буд: дар тан камзӯли шоҳии кабудӣ лиҳақдор, дар миёнаш ханчари калони нукракӯб, дар пояш кафшчаҳои сурхи тунуки зардӯзӣ қардашуда ва аз рӯи он боз кафши ғафс, дар сараш телпаки баланди баррағии сафед буд» [4, 14]. Примеры показывают, что насколько переводчикам необходимо было тонко чувствовать язык Л.Н. Толстого, чтобы сделать понятным рассказ русского писателя для рядового таджикского читателя, в особенности для детей. В целом переводы «Кавказского пленника» на таджикский язык (1930, 1937, 1950, 1968) выполнены качественно и добросовестно – они близки оригиналу и сделаны художественно [6, 224]. В заключении излагаются основные выводы проделанной работы. Средняя Азия – один из древнейших очагов человеческой цивилизации, история ее народов своими истоками уходит вглубь тысячелетий. Много столетий назад она славилась непревзойденными мастерами поэтического слова и выдающимися учеными, чьи достижения известны не только Востоку, но и всему цивилизованному миру. Они внесли достойный вклад в сокровищницу мировой научной и философской мысли. Начиная с конца XIX века, Л. Толстой, его творчество и философские идеи оказывали, и продолжают оказывать большое влияние на развитие не только русской литературы, но и национальных литератур разных народов мира. Исследование истории переводов произведений Л. Толстого на таджикский язык, вопросов плодотворного влияния его творческого опыта на таджикскую прозу и литературоведение, своеобразия путей распространения его наследия в нашем крае, этапов и принципов творческого освоения опыта русского писателя таджикскими литераторами представляет большую научно-теоретическую и практическую значимость. Следует отметить, что все публикации специалистов-литературоведов, посвященные Толстому, создают фрагментарную картину анализа и интерпретаций творчества писателя, поэтому вопрос взаимовлияния Толстого и персидско-таджикской 40 литературы требует специального монографического исследования. История таджикского художественного перевода и проблемы взаимосвязи, взаимодействия и

взаимообогащения литератур отражают многовековые контакты между русской и таджикской литературами. Результаты проведенного исследования позволяют сделать следующие выводы:

1. Исследование взаимосвязей Толстого с персоязычным миром в современном таджикском литературоведении представляется важным шагом в деле изучения творчества писателя как мастера художественного слова. Произведения и личность Л. Толстого, выдающегося русского писателя, высоко ценятся в странах Востока.

2. Этапы развития русско-персидско-таджикского литературного взаимодействия связаны, во-первых, с выражением в художественной форме непосредственных впечатлений авторов, побывавших в восточных странах (А. Никитина, Ф. Котова, Е. Мейендорфа, А. Грибоедова и других представителей России); во-вторых, с созданием произведений на основе знакомства с персидской литературой, письменными источниками (сочинения русских поэтов XIX в., переводы стихов Хафиза и Саади).

3. Влияние персидско-таджикской литературы на творчество Толстого, точное определение роли художественного перевода требуют тщательного анализа огромного фактологического материала.

4. Исследование истории переводов произведений Л. Н. Толстого на персидский и таджикский языки, вопросов плодотворного влияния его опыта на таджикскую прозу, своеобразия путей распространения его наследия в нашем крае и принципов творческого освоения опыта русского писателя таджикскими литераторами представляет большую научную значимость.

5. Начиная с 70-х годов XIX века, произведения Толстого начали переводиться на языки народов Средней Азии. Первые переводы на таджикский язык были осуществлены с азербайджанского и турецкого языков.

6. Произведения Л. Толстого начали привлекать внимание таджикских литературоведов с начала XX века. Однако истории переводов сочинений писателя на персидский и таджикский языки до настоящего времени не было уделено должного внимания.

7. Толстого глубоко волновала проблема совершенствования человека, на которую он обратил особое внимание, изучая притчи персидско-таджикских мыслителей. Таджикские исследователи рассматривали назидательные мысли, притчи и рассказы Толстого в сравнении с творчеством персидско-таджикских классиков, в основном Саади и Хафиза. В книге «Круг чтения» писатель более всего высказывает морально-этические идеи, созвучные этике персидских мыслителей.

8. В работах исследователей творчества Толстого отображены многие факты стремления Толстого к изучению традиций Востока. Интерес Толстого к персидско-таджикской культуре и литературе, его философские труды и переводы произведений открыли неповторимую страницу в истории культурных связей России и Востока, в том числе Средней Азии. Таджикское литературоведение располагает большим количеством трудов, в которых данная проблема рассматривалась на примере творчества отдельного писателя или перевода его произведений в разрезе историко- сопоставительного анализа одной работы. Не достигнут все еще уровень изучения вопроса в комплексе, например, по этапам возникновения, становления, совершенствования и обновления русско-таджикского литературного взаимодействия в контексте общественно-политического развития, происходящих перемен и преобразований в обществе и самой природе литературных взаимоотношений. Взаимовлияние Толстого и Востока является неисчерпаемой темой для многих будущих исследователей, изучение его масштабов, характера и последствий потребует проведения еще не одного десятка исследований в азиатских странах.

Литература:

1. Баранникова Л.О. Просторечие как особый компонент языка -В кн.: "Язык и общество". – Саратов, 1974, вып. 3.
2. Бельчиков Ю.А. Литературное просторечие и норма – В кн.: "Литературная норма в лексике и фразеологии". – М., 1983.
3. Борисова-Лукашанец Е.Г. О лексике современного молодежного жаргона (англоязычные заимствования в студенческом сленге 60-70-х г.г.). -В кн.: "Литературная норма в лексике и фразеологии". – М., 1983.
4. Долинина Н. По страницам «Войны и мира». – Л., 1978. – 272 с.
5. Зайдenschнур Э. Е. Война и мир Л. Н. Толстого. Создание великой книги. – М., 1966. – 404 с.
6. Зелинский В. А. Критические разборы романа Л. Н. Толстого «Война и мир». Изд. В. Зелинского. Ч.1–2. М, тип. Вильде, 1907.

7. Опульская Л. Д. Роман-эпопея Л.Н. Толстого. «Война и мир». – М., 1987. – 269 с.
8. Султанова, Ш.У. У истоков культурных связей с Россией / Ш.У. Султанова // Звезда Востока. – Душанбе, 1986. - №3. - с. 56.

Ключевые слова: *перевод, Л.Толстой, писатель, автор, перевод, показать, произведение, влияние, русский, творчество*

Аннотатсия

МУШКИЛОТИ ТАРЧУМАИ АСАРҲОИ Л.ТОЛСТОЙ БА ЗАБОНИ ТОЧИКӢ

Дар ин мақола муаллиф дар бораи тарҷумаи асарҳои Л.Толстой ба забони тоҷикӣ тадқиқот мегузаронад. Дар мақола намунаи тарҷумаи асарҳои Л.Н.Толстой аз тарафи адибони тоҷик нишон дода шудааст.

Калидвожаҳо: *тарҷума, Л.Толстой, нависанда, муаллиф, нишондод, асар, таъсир, русӣ, эҷодиёт*

Annotation

THE TRANSLATE COMPLICATIONS OF L. TOLSTOY'S WORKS INTO TAJIK LANGUAGE

In this article the author is investigated the main L. Tolstoy creative activities with translation and an article are showed the translated version of L.Tolstoy's works into Tajik language.

Key words: *translation, L.Tolstoy, writer, author, showed, works, influence, Russian, creative activity*

Маълумот дар бораи муаллиф: Икромова Дилрабо, магистранти соли дуҷуми факултети забон ва адабиёти рус ДДОТ ба номи С.Айни

Сведения об авторе: Икромова Дилрабо, магистрантка второго курса факультета русского языка и литературы ТГПУ им. С.Айни

Научный руководитель: д.ф.н. Рустамова Г.Р.

About the author: Ikromova Dilrabo, the master student of the second year of the faculty of Russian language and literature, TSPU named after. S. Aini

СИҒА ВА КОРБУРДИ ОН ДАР “ҚОБУСНОМА”

Феъл дар забони адабии ҳозираи тоҷикӣ яке аз ҳиссаҳои нутқ аст, ки вижагиҳои луғавию грамматикӣ зиёдеро дар бар мегирад. Феъл аз нигоҳи махсусиятҳои морфологӣ ифодакунандаи амалу ҳаракат, вазъияту ҳолати ашё буда, ин вижагӣ қабл аз ҳама ба василаи асосҳои феъл, пешвандҳои феълӣ, ифодаи шахсу шумора, бандакҳои феълӣ чараён мегирад. Замон, сиға, намуд, тарз ҳам аз махсусиятҳои дигари морфологӣ феъл ба шумор мераванд.

Омӯзиши хусусиятҳои морфологӣ феъли асари Унсурулмаолии Кайковус “Қобуснома” имкон медиҳад роҳҳои ташаккули феъли забони тоҷики муайяну мушаххас шавад, зеро ин асар ҳазор сол муқаддам иншо шуда, муаррифгари таърихи даҳасраи забони тоҷикӣ мебошад. Омӯзиши истифодаи сиға ва шеваҳои корбурди он низ аз ҳамингуна аҳамият холӣ нест.

Бо тағйири шакли феъл тобиши нави маъноӣ пайдо кардани амалро сиға меноманд. Феъл шаклан тағйир ёфта, барои ифодаи хабар, шарту хоҳиш, амр ва эҳтимол мусоидат мекунад. Сиға яке аз категорияҳои грамматикӣ феъл мебошад. Он тавассути роҳҳои ифодашавиаш феълро аз дигар ҳиссаҳои нутқ фарқ мекунонад. Яъне «сиға яке аз хусусиятҳои фарқкунандаи феъл аст. Гӯянда вукӯъ, чараён ва анҷоми амалро баён карда, муносибати нисбат ба воқеият доштаи онро муайян менамояд. Муносибати амал ба воқеият сиға номида мешавад» (1, 204).

Забоншиносон дар забони адабии ҳозираи тоҷикӣ ҷаҳор навъи сиғаро аз ҳам фарқ намудаанд, ки инҳо сиғаи хабарӣ, сиғаи шартӣ-хоҳишмандӣ, сиғаи амрӣ ва сиғаи эҳтимолӣ мебошанд.

Сиғаи хабарӣ «воқеъ шудан ё нашудан, тасдиқ ё инкор ва қайд карда шудани факти амалро мефаҳмонад» (1, 271).

Сиғаи хабарӣ серистеъмолтарин сиға буда, амали замони ҳозира, гузашта ва ояндаро баён мекунад ва дар «Қобуснома» фаровон ба кор рафтааст.

Масалан: **Шунидам**, ки ба рӯзгори Хусрав зане пеши Бузурҷмеҳр **омад** ва аз вай масъалае **бипурсид**. (4, 45) // Чун ҳол **маълум шуд**, ҳама халқ ба таачҷуб **монданд**, ки бо вай кӣ **гуфт**, ки андар ин нома чист набишта. (4, 186).

Омӯзиши мо нишон дод, ки дар “Қобуснома” сиғаи хабарӣ чанд шакл мебошанд, ки аз ин қабиланд:

а) ҳозира-оянда: Ва худованди панҷ динор бо вай мувофиқат ҳамекард, валекин доим дар бим ҳамебуд, то вақте бар сари ҷоҳе расиданд, ҷоҳе махуф ... (4).

б) гузаштаи наздик : “бигуфтам”- Ва андар ин боб сухан бисёр бигуфтам, аз он чи ман ин илмро дӯст дорам, ки илме муфид аст.

в) гузаштаи ҳикоягӣ: ҳамегуфт- Ин мард бо ман сухани ин канизак ҳамегуфт ва зор ҳамегирист ва дили ман бар вай бисӯхт, ки бистсола дӯсти ман буд.

г) гузаштаи дур: “карда буд”- Худованд вайро таҳдид ба пилон карда буд ва гуфта, ки (ҳок) дорухилофа ба пушти пилон ба Ғазнин орам.

ғ) оянда: “ҳоҳад буд” - Ва ба ҳар муҳаққири музаввири макун, то агарвақте ба кор ояд, чун мунофеъи бузург ҳоҳад буд.

Сиғаи шартӣ-хоҳишмандӣ сиғаест, ки амалу ҳолатро вобаста ба шарту хоҳише имконпазир ва ё вобаста ба шарте медонад. Яке аз шаклҳои ин сиға шакли замони ҳозира-оянда аст, ки аз асоси замони ҳозира бо илова кардани бандакҳои феълӣ сохта мешавад ва шакли замони ҳозира-ояндаи сиғаи шартӣ буданаш танҳо дар матн муайян мешавад.

Масалан: **Агар** хоҳӣ, ки нақутарину писандитарини мардумон бошӣ, он чӣ ба худ напсандӣ, ба кас **маписанд**. (“Қобуснома”, саҳ.53) **Аммо** агар касеро **дӯст дорӣ**, ки туро аз хидмату дидори ӯ роҳате бошад, раво дорам. (“Қобуснома”, саҳ.78).

Дар “Қобуснома” қасрати истифодаи сиғаи шартӣ хоҳишмандӣ бо аoirстӣ “будан” ба назар расид. Масалан: **Ва агар** айёре ба роҳгузаре **нишаста бошад**, марде бар вай бигузарад ва замоне бувад мардӣ бо шамшер аз паси вай ҳамеравад ба қасди куштани вай. // **Агар** гӯяд, ки нагузашт дурӯғ гуфта бошад ва агар гӯяд, ки гузашт ғамза карда бошад ва ин ҳар ду дар айёрипешагӣ нест (4).

Сиғаи амрӣ “изҳори хоҳишу супориш, фармону таъкид ва водор кардан ба амалеро, ки нисбат ба шахси дуум гуфта мешавад мефаҳмонад” (1, 276). Сиғаи амрӣ як шахсу (шахси дуум)

ду шумора дорад. Ба воситаи амр ва ҳамон лаҳза иҷро шудани амал, дар ояндаи наздик иҷро гардидани амал ва ё амали доимиро тақозо дорад.

Дар “Қобуснома” сиғаҳои амрӣ нисбат ба дигар сиғаҳо бештар ба кор рафтаанд. Муаллифи асар сиғаи амриро ҳам дар шакли танҳо ва ҳам дар шакли ҷамъ дар овариниши маънӣ ба кор гирифтааст. Сиғаи амрии шахси дуҷуми ҷамъ бо бандаки феълии “–ед” ва “–етон” ифода меёбад.

Сиғаҳои “бидон”, “маҷӯй”, “огоҳ бош”, “нигар”, “манеҳ”, ҷаҳд кун”, “боз кун”, “парҳез кун”, “макун”, “одат макун”, “исроф макунед”, “кунед”, “ниҳед”, “назар кунед”, “нигаҳ кунед” ва амсоли инҳо дар сохтори мӯтавои асари мазкур нақши мунир доранд.

Бояд гуфт, ки сиғаи амрӣ пешванди шаклсози “би” ва “бу” қабул карда, маънои хоҳишу илтимос бо оҳанги нарм ифода мешавад ва ба шакли ҷамъу таноҳи сиғаи амрӣ пайванд шуда метавонад, ки “бидон”, “биситон”, “бингар”, “бидон”, “бихон”, “бишнав”, “бипурс”, “бигӯй”, “бихар”, “бигурез”, “бикӯш”, “бигузур”, “биёмӯз”, “бипарвар”, “бисоз”, “бифурӯшед”, “бигузаронед”, “биншонед”, “бигӯед” ва ғайраҳо аз ин қабиланд.

Ин пешвандҳои шаклсоз маънии аслии феълро тағйир намедихад, балки фақат ба оҳанги гуфтор таъсир мерасонад. Аз ин ҷиҳат сиғаи амрии бо пешванди “би-” сохташуда, як андоза оҳанги фармон ва хоҳишро нармтар месозад, ки ин шева ба баёни андешаҳои андарзӣ хос аст, бинобарин Унсурулмаолии Кайковус дар “Қобусномаи”-и хеш аз ин шеваи ифода зиёд истифода кардааст. Сиғаи амри “бидон”, ки хеле зиёд дар ин асар ба кор рафтааст аз ҳамингуна вежагӣ бархурдор аст: Ва бидон, эй писар, ки чунин суханҳо, ки дар муқаддима гуфтам, бипардохтам, аз ҳар навъе фасле бигӯям ба мӯҷиби тоқати хеш. Дигар дабиреро бихонед, то бихонад (4).

Дар шакли аввалӣ иҷрои амал бо ҷиддиат ва бо оҳанги амр супориш дода мешавад ва ба воситаи пешванди “би-” бошад, иҷрои амал бо оҳанги нарму навозиш садо медиҳад ва дар ин шакл бештар хоҳишу илтимос баён карда мешавад.

Ва **ҷаҳд кун**, то ба пирӣ **ошиқ нашав**, ки пирро ҳеҷ узре набошад (4, 78). Аммо бо беҳирадон ҳаргиз **дӯстӣ макун**, ки дӯсти беҳирад бо дӯст аз бадӣ он кунад, ки сад душмани одил накунад ба душманӣ (4, 124). Ва агар бемор ҳазён гӯяд ва об сурхии сиёҳбӯм бошад, гӯши сиёҳ бо хун омехта бувад ва лаҳаби вай сар-сар рафта бувад, аз вай мӯҳтариз бош (4).

Шакли инкории сиғаи амрӣ дар натиҷаи ба асоси замони ҳозира ҳамроҳ кардани пешвандҳои “на-” ва “ма-” сохта мешаванд ва дар “Қобуснома” истифодаи ҳарду шакли сиғаи инкорӣ ба назар расид. Бояд гуфт, ки пешванди “ма-” нисбат ба “на-” зиёд дар баёни маънӣ ба кор рафтааст.

Ва масъалае, ки бияфтад, ҳама эътимод бар рои хеш **макун** ва аз муфтиён низ машварат хоҳ ва рои хеш модом равшан дор ва пайваста холи **мабош** аз дарси мазҳабу масоили мазҳаб (4). // Ва агар сиёҳ бинӣ ва бар сари вай чун хуне истода, беш бар сари он бемор **марав** (4). //

Ва бар дарди бандагони Худои азза ва ҷалла сабур **мабош** ва пайваста хилват дӯст **мадор**, ки чун ту аз лашкару мардум нуфур гирӣ, мардум ва лашкар низ аз ту нуфур бошанд (4).

Инчунин, дар адабиёти классикӣ пешванди дигаре низ барои сохтани феъли фармоиш ба кор бурда шудааст, ки ин пешванди “ҳама-” мебошад. Бояд таъкид кард, ки феъл низ дар раванди инкишофи забони тоҷикӣ то андозае ба тағйири иловаҳо дучор гардидааст. Яъне дар як давраи муайяни таърихӣ баъзе хусусиятҳои сарфии феъл хеле маъмул будаанд, ки дар давраи дигар онҳо ба тағйирот дучор гардида, ё аз байн рафтаанд ва ё ҷойи худро ба категорияҳои дигар додаанд. Масалан, дар таърихи забони адабии тоҷикӣ ифодаи амали замони гузаштаи ҳикоягӣ ба воситаи пешванди феълии «ҳама-» ва ё «йо»-и ҳикоят ифода меёфт. Бо истифода аз ин пешванд иҷрои амал ба таври таъкид ва хоҳиш гуфта мешавад: “ҳамерав”, “ҳамебош”, “ҳамекун”. Ин навъи феъли фармоиш хоси назм мебошад, аммо дар “Қобуснома” ҳам ба назар мерасанд.

Ва чун вақти кишт ва даравидан набошад вапайваста аз шикоятани замин ғофил **мабош** ва тадбири кишти соли дигар имсол **хамекун** ва кишт...(4)

Метавон гуфт дар мутуни “Қобуснома” сиғаҳои феъли амрӣ ба ҷаҳор сурат ба кор рафтааст:

- бидуни пешвандҳои феълӣ: рав, кун, шавед, зананд;
- бо пешванди феълии “би-”: бирав, бикун, бишавед, бизанед;
- бо пешванди феълии “ҳама- / ме-”: хамекун, ҳамрав;
- бо ду пешванд “би-” ва “ма-”: бимерав, бимадех;

Сиғай эҳтимолӣ дар бораи воқеъ шудан ё нашудани амалу ҳолат аз рӯи тахмин, эҳтимол, гумон ва шубҳа сухан кардани гӯяндаро меф аҳмонад (1, 278). Шакли эҳтимолии феъли “будан” аксаре замони ҳозира, гоҳо замони ояндаро мефаҳмонад. Масалан: Бигӯй: марди мучрим гуфт, ки: ҳама олам аз ҳилму каримии ту ҳамерӯянд ва агар ин гуноҳ дар пеши подшоҳе кардамӣ, ки на чун ту кариму ҳалиму раҳим будӣ, он подшоҳ бо мо чӣ кардӣ?

Адабиёт:

1. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Қисми 1. – Душанбе: Маориф, 1982. – 462 с.
2. Парвиз Нотили Хонларӣ. Таърихи забони форсӣ. Ҷилди 2. – Техрон, 1369. – 400 с.
3. Сиёев Б. Очерк доир ба таърихи феъли забони адабии тоҷик. – Душанбе: Дониш, 1986. – 165 с.
4. Унсурӯлмаолии Қайковус. Қобуснома. – Душанбе: Адабиёти бачагона, 2014. – 248 с.
5. Шамси Қайси Розӣ Ал-Мӯъҷамъ. – Душанбе: Адиб, 1991. – 464 с.

Калидвожаҳо: *Унсурӯлмаолии Қайковус, шакли грамматикӣи феъл, пешвандҳо, тобишҳои грамматикӣ.*

Аннотация

ОСОБЕННОСТИ ПРИМЕНЕНИЯ НАКЛОНЕНИЯ В “КОБУСНАМЕ”

В статье рассматриваются вопросы, связанные с применением наклонения глагола в произведении Унсурӯлмаолии Қайковуса «Қобуснаме». Изучение морфологических особенностей глагола, особенно наклонений глагола “Қобуснаме” Қайковуса позволяет конкретизировать пути формирования глаголов таджикского языка, ибо данное произведение, написанное тысяча лет назад, является примером десятивековой истории таджикского языка. Автор на базе языкового материала показывает применения возможностей форм наклонения глаголов для более точного и выразительного изложения мысли писателя в исследуемом произведении.

Ключевые слова: *произведение, «Қобуснаме», грамматическая форма глагола, префиксы, грамматические оттенки.*

Annotation

THE FEATURES OF USING THE INCLINATION IN “KABUSNAME”

The article discusses the issues related to the using of mood of the verbs in Unsurmaali Kaykovus's work “Kabusname”. The study of morphological features of the verb especially inclination of verbs in Kaykovus's “Kabusname” allows to specify the ways of formation of verbs of Tajik language of this work written thousands years ago is an example of ten century history of Tajik language. The author in the basis of linguistic material shows the the use of the possibilities of the mood forms of the verbs for more accurate and expressive presentation of the writer's thought in the work under study.

Keywords: *composition, «Kabusname», grammatical form of verbs, prefixes, grammatical shades.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Саломова Тамирис-Бону, магистранти соли дуюми кафедраи назария ва амалияи забоншиносии Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣи Тоҷикистон ба номи С. Айни.

Роҳбари илмӣ: дотсент Мирбобев А.

Сведения об авторе: Саломова Тамирис-Бону, магистрантка второго курса кафедры теории и практики языкознания Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни.

About author: Salomova Tamiris - Bonu, the master student of the second year of the Department of theory and practice of linguistics, Tajik State Pedagogical University named after Sadriiddin Aini.

ТАРҒИБИ ДҶУСТӢ ВА РАҶОҚАТ ДАР МАСНАВИИ «ҲАДИҚАТ-УЛ-ҲАҚИҚАТ»

Масъалаи дӯстию вафодорӣ ва муносибат бо душманон яке аз масъалаҳои умумиинсонист, ки ба он аз Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ сар карда, аксарияти классикони адабиёти мо диққати махсус додаанд. Ҳақим Саной дар «Ҳадиқат-ул-ҳақиқат»-и худ ба ин масъала диққати махсус дода, ба он ҳатто боби алоҳидае бахшидааст. Пеш аз ҳама бояд қайд кард, ки дар таълимоти ахлоқии Саной масъалаи дӯстию раҷоқат ҳамчун воситаи асосии ба ҳам наздикшавӣ ва инкишофи маънавии одамон хизмат намудааст. Шоир дуруст қайд мекунад, ки инсон дар танҳои одам нест. Вай фақат метавонад дар муносибат бо дигарон дар раҷоқат вучуд дошта бошад. Ё дар ин масъала худпарастии шахсиро саҳт маҳкум карда, онро ҳамчун воситаи вайрон кардани муносибати байни одамон мешуморад. Бинобар ин, шоир тарафдори якдигарро ҳурмат кардани одамон, дар дӯстию раҷоқат зиндагӣ кардани онҳо мебошад. Ё дар ин масъала мегӯяд:

*Туву ман кард одамиро ду,
Бе ману ту – ту ман бувӣ ман – ту,
Туву ман гумраҳист, з-ӯ парҳез,
Дар ману ту ба аблаҳӣ м-омез.
Ту туй, ман – манам сари ҷанг аст,
Ту ҷунон ман ҷунин ҳама ранг аст. (2, 445)*

Аз ин ҷост, ки Саной дар зиндагӣ барои инсон ёру дӯст доштанро зарур дониста, умри бе ёр ва бе сӯхбат гузаронидаро умри бефоида ва хом мешуморад:

*Умр бе дӯстон на умр бувад,
Умри бе ёр, умри гумр бувад. (2, 351)*

Ё дар ин масъала бо ин қаноат намекунад. Дар хусуси дӯстию раҷоқат фикри худро давом дода, шахсиро бадбахттарин дар дунё мешуморад, ки агар ӯ дар зиндагӣ ёру дӯст ва ҳамдаму ҳамнафаси кам дошта бошад:

*Бад касе дон, ки дӯст кам дорад,
З-ӯ батар ҷун гирифт, бигзорад. (2, 448)*

Аммо дӯстии байни одамон, аз рӯи ақидаи шоир мувофиқи ҳулку атворашон гуногун мешавад. Баъзеҳо дӯсти муваққатӣ ва баъзеҳо дӯсти абадӣ мешаванд. Саной тарафдор ва тарғибкунандаи дӯстии самимӣ ва абадӣ мебошад:

*Умр бо дӯсте, ки ӯ яктост,
Як дамеро ҳазорсола баҳост. (2, 351)
Ва дар ҷои дигар мегӯяд:
Дӯст хоҳӣ, ки то бимонад дӯст,
Он талаб з-ӯ, ки табъу хотири ӯст. (2, 448)*

Саной дар таълимоти ахлоқии худ якҷанд шартҳои одоби дӯстиро пешниҳод мекунад ва риоя кардани онро барои ҳар кас зарур медонад. Талаботи аввалине, ки шоир доир ба ин масъала пешниҳод мекунад, ин ҳангоми интиҳоби ёру дӯст саросема нашудан аст. Ё таълим медиҳад, ки ҳар каси пешомадаро ба дӯст интиҳоб кардан нашояд, балки ўро пеш аз ҳама имтиҳон карда, аз санҷиш гузаронидан лозим аст. Саной меёри ин санҷишро низ нишон дода, гуфтааст:

*Ҷун туро дӯсте падид ояд,
Ақл бояд, ки зуд настаяд.
Вақти шират аз ӯ ба кам дидан,
Кам шунидан беҳ аз писандидан. (2, 449)*

Дигар аз шартҳои одоби дӯстӣ, ки шоир пешниҳод мекунад, дар он аст, ки инсон бояд бо одамони оқилу хирадманд дӯстӣ кунад, то ки аз сӯхбати онҳо баҳравар шавад:

*Бо хирадманд соз доду ситад,
Ки қавитар шавад хирад зи хирад. (2, 479)*

Дар ҷои дигар шоир ин фикри худро бори дигар таъкид карда мегӯяд:

*Сӯхбати некро зи даст мадеҳ,
Ки меҳу беҳ шавӣ зи сӯхбати беҳ. (2, 450)*

Ҳақим Саной аҳамияти бо шахсони доно дӯстӣ карданро дар мисраъҳои зерин ҷунин баён кардааст:

*Ёри доно чу шуд туро ҳамроҳ,
Бас дарозии роҳ шуд кӯтоҳ.
Чун кам ояд ба роҳ тӯшаи ту,
Нангарад дар кулоҳи гӯшаи ту. (2, 457)*

Саной тарафдори он аст, ки инсон бояд дар зиндагӣ дӯсту рафиқи зиёд дошта бошад. Вале ба қавли ӯ фақат дӯстӣ бо шахсони лоик, бо шахсони доно суде бахшида метавонад ва бо шахси нодон ғами зиёдатист. Ў хатто душмани доноро аз дӯсти нодон авлотар медонад:

*Дӯст гарчи дусад ду ёр бувад,
Душман арчи яке, ҳазор бувад.
Мардро ҳасму душмани доно,
Беҳтар аз дӯсте бувад коно. (2, 448)*

Дар суҳбати шахсони нодону сифла нишастанро низ шоир манъ мекунад, зеро аз нуқтаи назари ӯ нуқси инсонӣ гузаранда аст:

*Бо бадон кам нишин, ки бад монӣ,
Хӯназир аст нуқси инсонӣ.
Ҳеҷ сӯҳбат мабод бо омаи,
Ки чу худ мухтасар кунам номат.
Сӯҳбати ом оташу пунбааст,
Зиштному табоҳу истанбааст. (2, 450)*

Маълум аст, ки калимаи «ом» дар луғат маънои «мардуми оддӣ»-ро дорад, вале аз мазмуни байтҳо маълум мешавад, ки Саной дар ин ҷо онро на ба маънои аслияш, балки ба маънои шахсони «нолоик» ва «беадаб» истифода бурдааст (3, 48). Саной дар хусуси шартҳои дӯстӣ ва рафокат сухан ронда, ақидаи ҷолиберо баён намудааст. Мувофиқи ақидаи ӯ шахс бояд аз дӯсти худ он чизро талаб намояд, ки вай донаду дорад. Дар акси ҳол ин ҳолат метавонад сабаби аз ҳамдигар ранҷидан ва вайроншавии алоқаи байни дӯстон гардад. Ў дар ин маънӣ чунин гуфтааст:

*Он талаб кун, ки донаду дорад,
То ту аз вай, вай аз ту н-озорад. (2, 450)*

Дар баробари риояи ин шартҳо Саной талаботи дигарро пешниҳод мекунад. Ин талаботи шоир иборат аз он аст, ки инсон бояд ба шахсони ношоистаю бевафо дӯстӣ накунад, чунки дӯстӣ бо чунин шахсон оқибати нек надорад. Ў ба ин тарафи масъала бештар диққат дода, чунин дӯстӣ ва дӯстонро саҳт маҳкум намудааст:

*Ёри бад ҳамчу хордони бадруст,
Ки ҳаме доманат бигирад ҷуст. (2, 450)*
Бинобар ин, Саной маслиҳат медиҳад, ки аз чунин дӯстон бояд канорӣ ҷуст:
*Ёри бад душман аст рӯй ба рӯй,
Ту аз ин ёррӯй дурӣ ҷӯй.
Мардро раҳзани яқин бошад,
Ҳар қарине, ки дуни дин бошад. (2, 446)*

Шоир дар интиҳоби дӯст хушёр буданро таъкид карда, мегӯяд, ки ёри бад мисли шохӣ бебар ё захири мор аст, ки дӯстӣ бо чунин шахсон ба ҷуз бадӣ чизе дигаре намеорад:

*Ҳар киро бо битона ёри бад аст,
Дон, ки дар саҳни хона мори бад аст.
Ёри бадро макун ба чаши батар,
Накунад шиша кас руфу ба табар.
Шохи бебаргу мева хор бувад,
Ёри бенафъ дафъи мор бувад. (2, 446)*

Ҳаким Саной бо шахсони қиморбозу майпараст низ дӯстӣ карданро бефоида шуморида, онро маҳкум мекунад, зеро дӯстии онҳо ба фикри шоир аз рӯи манфиат ва ғараз аст. Бинобар ин, аз чунин дӯстӣ ва дӯстон низ оқибати некро интизор шудан нашояд:

*Дӯстӣ бо муқомиру қаллош,
Ё макун, ё чу кардӣ, ўро бош.
Дӯстӣ, к-аз паи пиёла кунанд,
Надиҳӣ нӯст, нӯсткала кунанд. (2, 448)*

Дар ҷои дигар мегӯяд:
*Ёри ҳамкоса ҳаст бисёре,
Лек ҳамкиса кам бувад ёре. (2, 446)*

Ҳаким Саной дар хусуси дӯстии риёкорона ва меҳру муҳаббати сохта андеша ронда, барои тасдиқи фикраш ҳикоятро меорад, ки назар ба қавли ҳудаш онро аз гузаштагони ҳудаш шунида будааст:

*Қиссае ёд дорам аз падарон,
3-он ҷаҳондидагон пурҳунарон. (2, 454)*

Дар ҳикоят нақл карда мешавад, ки пиразане бо Меҳситӣ ном духтари худ зиндагӣ мекард. Меҳситиро чашм мекунад ва ӯ бемор мешавад. Табобати зиёде ба ӯ фоида намебахшад. Пиразан ҳамеша нисбат ба духтараш меҳру муҳаббат ва садоқати бепоёни худро баён карда мегуфт:

*Зол гуфти ҷамеша ба духтар,
«Пеши ту бод мурдани модар». (2, 454)*

Пиразан се гов дошт. Рӯзе яке аз говҳои ӯ барои нӯшидани об сари худро ба даруни дег меандозад. Ҳарчанд гов ҳаракат мекунад, он дегро аз сари худ дур карда наметавонад ва бо як бонги даҳшатомез ба берун, ба тарфи пиразан медавад. Пиразан гумон мекунад, ки ӯ Азроил аст ва бо доду фиғон мегӯяд:

*«К-эй малакулмавт, ман на Меҳситиям,
Ман як золи пири меҳнатиям.
Тунд растам ману наям бемор,
Аз Худоро маро бад-ӯ машмор,
Гар туро Меҳситӣ ҷамебояд,
Он ки ӯро бибар маро шояд.
Духтарам ӯст, ман на беморам,
Туви ӯ ман-т рахт бардорам.
Ман бирафтам, ту дошою духтар,
Сӯи ӯ рав, зи кори ман бигзар. (2, 454-455)*

Пас аз овардани ин ҳикоя шоир мақсади худро ба тариқи панду насиҳат баён мекунад:

*То бидонӣ вақти печопеч,
Ҳеҷ кас мар туро набошад ҳеч.
Бе бало нозанин шумурд ӯро,
Чун бало дид дарсунурд ӯро.
Ба ҷамоли нақӯ аз ӯ буд шод,
Ба ҳаёли бадаш зи даст бидод. (2, 455)*

Илова бар ин, Саной дар муносибати ҳамдигар фарқ кардани дӯсту душманро низ шартӣ зарурӣ мешуморад. Шоир тарафдор ва тарғибкунандаи дӯстии беғаразона ва дӯстие мебошад, ки вақти дармондагӣ дастгир шуда тавонад. Шоир дӯсту рафикеро, ки дар зоҳир худро ғамхору меҳрубон нишон медиҳаду дар ботин ғализ аст ва хангоми душворӣ аз ту мегурезад, саҳт мазаммат карда, онҳоро дӯсти ҳақиқӣ намешуморад:

*Ёр набвад, ки бар дари зиндон,
Чашм гирёну лаб бувад хандон.
Ҳар ки вақти бало зи ту бигрехт,
Ба ҳақиқат бидон, ки ранг омехт. (2, 455)*

Дӯстero, ки барои луқма шуда дӯстӣ мекунад, онро низ шоир дӯсти ҳақиқӣ намешуморад:

*Дӯстero, ки нест бо ту маҷол,
Ки бигӯяд ҳаром нест ҳалол.
Бо ту то луқма дид ҷону дил аст,
Чун шудат луқма тиро теғу шал аст. (2, 451)*

Азбаски ҳислатҳои неку бад дар назари аввал ноаён аст ва одами сифла кӯшиш мекунад, ки сирати худро пинҳон дорад, ба шахси хирадманд лозим аст, ки ба шинохтани неку бад эътибор диҳад. Талаботи қатъии Саной дар ин бобат иборат аз он аст, ки дӯсти ҳақиқиро фақат дар лаҳзаҳои талху ширини зиндагӣ шинохтан лозим аст ва ба ибораи дигар гӯем, дӯсти ҳақиқӣ он аст, ки вақти бадию неқӣ ҳамеша ҳамроҳу ҳамнафаси ту бошад:

*Дӯстонро ба гоҳи суду зиён,
Битвон диду озмуд тавон. (2, 446)*

Саной дар масъалаи дӯстии рафокат самимият ва садоқатмандиро чизи зарурӣ донистааст ва он дар таълимоти шоир ҳамчун меъёри баҳодихӣ дар муносибати байнихамдигарии дӯстон хизмат кардааст. Чизи дигаре, ки ин ҷо ба назар мерасад, дар он аст, ки дӯстӣ ҳамон вақт босадоқат мешавад, ки агар шахс ба моли дӯсташ хиёнат накунад, манфиати худро аз манфиати рафикаш боло нагузорад.

Яке аз шартҳои дигари одоби дӯстӣ, ба фикри шоир, ин хифзи асрор мебошад:

*Дӯстон ганҷи хонаи розанд,
Ранҷ баранду ганҷ пардозанд. (2, 449)*

Муҳаккиқ

Дар хусуси сирру асрор ва шартҳои он суҳан ронда, шоир умуман тарафдори ошкор накардани роз нест, балки ӯ пеш аз ҳама тарафдори нигоҳ доштани асрори байни дӯстон мебошад. Ӯ маслиҳат медиҳад, ки шахс бояд аз табибу ҳабиб роз ниҳон надорад. Агар пинҳон кунад, ин ҳолат метавонад сабаби маълул гардидани шахс гардад:

*Роз пинҳон надошт ҳеч лабиб,
Дар ғаму иллат аз ҳабибу табиб.
Аз табиб ар ниҳон кунӣ ту усул,
Беҳ нагардӣ, бимондӣ маълул. (2, 482)*

Шоир дар баррасии масъалаи дӯстию рафоқат фикру мулохизаҳои хеле ҷолиб баён намудааст, ки мо онҳоро дар ашъори шоирони минбаъдаи форсу тоҷик, махсусан Саъдии Шерозӣ дучор мегардем. Дуруст аст, ки Саной моҳият ва асосҳои иҷтимоии дӯстию рафоқатро, ки ба муносибатҳои ҷамъиятӣ вобаста аст, хира дарк кардааст, вале тарғибу ташвиқи ғояҳои дӯстию бародарӣ дар рӯзгори Саной ва ҳоло ҳам аҳамияти зиёд доранд.

Адабиёт:

1. Абулмачди Саной. Девони ашъор. Бо саъй ва эҳтимоми Мударрисӣ Равзавӣ. – Техрон, 1322. – 680 с.
2. Абулмачди Саной. Ҳадиқат-ул-ҳақиқат. Бо саъй ва эҳтимоми Мударрисӣ Равзавӣ. – Техрон, 1332. – 540 с.
3. Абдулхусайни Зарринқӯб. Бо қорвони ҳулла. Маҷмӯаи нақди адабӣ. Таҳияи Ш.Шокирзода ва Р.Соҳибназар. – Душанбе: Пайванд, 2004. – 332 с.
4. Баҳоваддинов А. Очерки по истории таджикской философии. – Душанбе, 1965. – 286 с.
5. Бертельс Е.Э. История персидско-таджикской литературы. – Москва, 1960. – 530 с.
6. Давлатшоҳи Самарқандӣ. Тазкират-уш-шуаро. – Техрон, 1337. – 490 с.
7. Мақотиби Саной. Бо кӯшиши Назир Аҳмад. – Алигарх, 1962. – 223 с.
8. Маснавиҳои Ҳаким Саной. Тасҳеҳ ва муқаддима аз Мударрисӣ Равзавӣ. – Техрон, 1348. – 463 с.

Калидвожаҳо: *тарғиб, дӯстӣ, масъала, мубрам, эҷодиёт, боби алоҳида, шарт, одоби дӯстӣ, ёри бад, бахил, меҳрубон, ғамхор.*

Аннотация

ВОСПЕВАНИЕ ДРУЖБЫ В ПОЭМЕ «ХАДИКАТ-УЛ-ХАКИКАТ» САНОИ ГАЗНАВИ

Проблема дружбы является одним из конкретных тем каждого поэта, и мы не встречаем ни одного поэта-классика или современника, который не воспевал бы дружбу. Саной Газнави в поэме «Хадикат-ул-хакикат» теме дружбы уделил отдельную главу, в которой воспекает этого человеческого. Взгляды Саной Газнави на эту тему берет свое начало от нашей древней культуры, религиозных книг и традиционных этических критерий.

Ключевые слова: *поэма, Саной Газнави, великий поэт, творчество, персидско-таджикская литература, мистика, мировоззрение, этический, Бахромшоҳ Газнави, эстетический.*

Annotation

CHANTING FRIENDSHIP IN SANOI'S POEM «HADIKAT-UL-HAKIKAT»

The article is devoted to a comprehensive study of the work of Sanoi Ghaznavi-ethical views in the poem «Hadikat-ul-hakikat». «Hadikat-ul-hakikat» occupies a worthy place in the works of Sanoi Ghaznavi, in the Persian-Tajik and world literature. «Hadikat-ul-hakikat» is one of the first mystical and ethical poems, where it very highly reflects the literary, ideological and ethic views of Sanoi Ghaznavi.

Key words: *poem of Sanoi Ghaznavi, the great poet, creativity, Persian-Tajik literature, mysticism, worldview, ethical Bahromshoh Ghaznavi, aesthetic.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Солеҳов Ҳабибулло, магистранти соли дуҷуми кафедраи назария ва таърихи адабиёт факултети филологияи тоҷик ДДОТ ба номи Садриддин Айни.

Роҳбари илмӣ: д.и.ф, профессор Элбоев Вафо

Сведение об авторе: Солеҳов Ҳабибулло, магистрант второго курса кафедры истории и теории литературы факультета таджикской филологии ТГПУ имени Садриддина Айни.

About the author: Solehov Khabibullo, the master student of the second year of the faculty of Philology, Tajik State Pedagogical University named after S. Aini. Address: district Shahrinav, Tel: 987797837

ҶОЙГОҲИ АТТОРИ НИШОПУРӢ ДАР АДАБИЁТИ ФОРСИИ ТОҶИКӢ

Фаридуддини Аттор яке аз шоирони орифи пуровозаи адабиёту фарҳангифорсии тоҷикӣ ба ҳисоб меравад, ки бо осори зиёд ва гаронмояи худ мақому ҷойгоҳи сазовор дорад. Аттор зода ва парвардаи шаҳри шоирпарвари Нишопур мебошад. Падари вай бо касби атторӣ (доруфурӯшӣ) азимулкадри замон буд. Пас аз марги падар Фаридуддин ин касбро идома дода, таҳаллуси “Аттор”-ро ба худ муносиб доништааст. Ва гоҳе бо таҳаллуси “Фарид” низ эҷод намудааст.

Дар бораи тағйири ҳоли ӯ ривояте мавҷуд аст, ки гӯё ба воситаи дарвеше аз баҳри касби атторӣ гузашта, ба мақоми орифӣ расида бошад. Аммо ӯ дар вақти ба ин касб машғул буданаш китобҳои “Мусибатнома” ва “Илоҳинома”-ро эҷод намудааст, ки худ дар маснавии “Мусибатнома” чунин мегӯяд:

“Мусибатнома”, к-андӯҳи ҷаҳон аст,

“Илоҳинома”, к-асрори аён аст.

Ба доруҳона кардам ҳарду оғоз,

Чӣ гуна зуд растам з-ину он боз [1, 228].

Аз ишораи шоир маълум мешавад, ки дар замони дар доруҳона фаъолият доштани ин ду манзумаи ҷовидонаи дар партави тасаввуф оросташударо эҷод намудааст. Бинобар ин, бояд гуфт, ки Аттор дар баробари саргарми пизишкӣ доруфурӯшӣ будан, ҳамвора ба омӯзиши адабу шеър машғул буд ва ин омӯзиш ба ӯ даст дод, ки рӯй ба тасаввуф биёраду андешаҳои ирфонии худро ба риштаи назми дилангез бикашад.

Аттор бо касбу кори пуршарафи худ зиндагӣ намуда, ба умеди ҷоҳу мансаб ва ё кути лоямоте дари ҳоким ё мансабдореро назадаасту мадҳи касеро накардааст. Ӯ дар маснавии “Мусибатнома” суҳанро боқимат ҳисобида, ҳикматро мамдӯҳи худ пиндоштааст:

Лоҷарам акнун суҳан боқимат аст,

Мадҳ мансух асту вақти ҳикмат аст.

То абад мамдӯҳи ман ҳикмат бас аст,

Дар сари ҷони ман ин ҳиммат бас аст [3, 258].

Шайх Аттор шоир ва орифи сермахсул аст ва шояд аз ҳамин сабаб бошад, ки таъкиранивисону муаррихон офаридаҳои ӯро аз 40 то 190 адад ҳисобида, осори фаровонеро ба ӯ нисбат медиҳанд. Ӯ ошкоро худро дар маснавии “Мусибатнома” “пургӯй” ва “бисёргӯй” хонда, чунин мегӯяд:

Аз азал чун шиқ бо ҷон хӯй кард,

Шӯри шиқам инчунин пургӯй кард [4, 6].

Аттор ин хислати худро дар дигар маснавиҳояш низ рӯйи коғаз овардааст:

Зи ҳар дар гуфтаму бисёр гуфтам,

Чу зерӣ ҷанг шеър зор гуфтам

Касе, ки чун манеро айбҷӯй аст,

Ҳамин гӯяд, ки ӯ бисёргӯй аст [3, 259].

Шоҳкориҳои ҷовидонаи мусаллами Шайх Аторро “Мантиқ-ут-тайр”, “Илоҳинома”, “Асрорнома”, “Мусибатнома”, “Мухторнома”, “Хусравнома”, “Футуватнома”-и манзум, “Тазкират-ул-авлиё”, “Девони қасоид ва ғазалиёт” ва ду маснавии гумгаштаи ӯ “Ҷавоҳирнома”-ю “Шарҳ-ул-қулуб” ташкил медиҳанд, ки метавон онҳоро дар адабиёти форсии тоҷикӣ ганҷинаи пур аз симу зарр, кони ҳазоини нестинопазир, дарёи ташнашикан ва хуршеди оламафрӯз пиндорем.

Аттор маҳсусан, дар офаридани маснавиҳои тасаввуфӣ ирфонӣ панҷаи қавӣ дорад, ки ин навъи шеър дар эҷодиёти ӯ мақоми аввалиндарача дорад. Маснавиҳои ӯ дар партави ирфон ороста шудаанд, ки ҳар кадоми он роҳеро барои ҷаҳони маърифат боз менамоянд:

“Мусибатнома” зоди раҳравон аст,

“Илоҳинома” ганҷи роҳравон аст.

Ҷаҳони маърифат “Асрорнома”-ст,

Биҳишти аҳли дил “Мухторнома”-ст.

*“Мақомоти туюр”-и мо чунон аст,
Ки мурғи ишқро меъроҷи ҷон аст [3, 260].*

Шайх Аттор дар офаридани ғазал низ сабку услуби хоси худро дорад. Муҳаккикон ғазалиёти ӯро аз рӯйи мазмун, муҳтаво ва мавзӯ ба маъмулӣ, ирфонӣ ва қаландарӣ чудо кардаанд, ки мағз андар мағзи онҳоро ахлоқи шоистаи инсонӣ, ишқи пок нисбат ба Офаридгор, худшиносӣ ба маърифатпарварӣ ташкил медиҳанд.

Каломи сода ва равони ӯ, ки бо ишқу иштиёқи сӯзон ҳамроҳ аст, пайваста ба солиқони роҳи ҳақиқат илҳом бахшида, онҳоро ба ҷониби мақсуд раҳнамун менамояд. Ӯ барои баёни андешаҳои олии орифонаи худ бехтарин роҳро, ки оварандаи каломи содаи равон ва озод аз ҳар ороишу пероиш аст, интихоб карда ва устоиди қудрати беназири ӯ дар забону шеър ба вай ин тавфиқро бахшидааст, ки дар осори пурмуҳтавои воқеии худ ин содагӣ ба равонию, ки ба равонии оби зулол монанд аст, инъикос намояд. Забони ширину гуфтори дилангези Аттор, ки аз дили сӯхта ва ошиқи шайдо бармеояд, ҳақиқатҳои ирфониро бехтару хубтар дар дилҳо ҷойгузин менамояд.

Ҳамин содагӣ ба равонӣ ва баёни андешаҳои олии орифонаи ин орифи васили доно аст, ки ҷӯяндагони роҳи ҳақиқатро ҷониби худ кашидааст. Ва яке аз он дилбастагони назми дилангези ӯ Мавлоно Ҷалолиддини Балхист, ки ӯро ба манзалаи рӯҳ ва Саноиру чун чашми ӯ муаррифӣ карда, чунин мегӯяд:

*Аттор рӯҳ буди Саной ду чашми ӯ,
Мо аз пайи Санойву Аттор омадем [1, 233].*

Ё дар ҷойи дигар чунин мегӯяд:

*Гирди Аттор гаит Мавлоно,
Шарбат аз дасти Шамс будаи нӯш [3, 258].*

Дар бораи пояҳои тасаввуфро, ки аз ҳафт водӣ-Ишқ, Маърифат, Истиғно, Тавҳид, Ҳайрат ва Фақру Фано иборатанд ва онҳоро тай намудани Шайх Аттор Мавлои Балх чунин мегӯяд:

*Ҳафт шаҳри ишқро Аттор гаит,
Мо ҳанӯз андар ҳами як кӯчаем [2, 126].*

Ин шоири ориф ашъори гаронмоя ва пурмуҳтавои худро ба пояи “Забур” баробар кардааст, ки ин аз бузургӣ ва баланд будани сухани ӯ дарак медиҳад:

*Он чи ман гуфтам “Забур”-и порсист,
Фаҳми он на кори марди порсост [3, 260].*

Ё дар маснавии дигаре фармудааст:

*Бурун гир аз сухан рози қуҳанро,
“Забур”-и порсӣ дон ин суханро [3, 260].*

Дар бораи саҳми беназир доштани ин шоири орифи доно дар адабиёти классикии форсу тоҷик муҳаккики эронӣ Абулхусайни Зарринқуб чунин мегӯяд: “Орифи Нишопурӣ тавонистааст уфуқи тозае на фақат барои шеъри сӯфиёна бикушояд, балки ҳатто барои тамоми адабиёти Эрон дунёи ношиноҳтае фатҳ кунад”.

Дар ҳақиқат Шайх Аттори Нишопурӣ тавонистааст дареро барои адабиёти сӯфиёнаи минбаъда боз намояд ва ташнагии дилбастагони шеъри орифонаву ошиқонаро бишканад.

Адабиёт:

1. Забехуллоҳи Сафо. Таърихи адабиёти Эрон. Ҷилди 2. – Душанбе: Деваштич, 2003. – 318 с.
2. Мирзозода Х. Таърихи адабиёти тоҷик. Китоби 2. – Душанбе: Маориф, 1977. – 420 с.
3. Саидов С., М. Мирзоалиева, Б. Ҳабибуллоев. Таърихи адабиёти тоҷик (асрҳои 11-12). – Душанбе, 2014. – 314 с.
4. Фаридуддини Аттор. Ахтарони адаб. «Мантӣқ-ут-тайр» ва «Асрорнома». Ҷилди 22. Таҳияву тадвини матн бо муқаддима ва луғату тавзеҳоти Алии Муҳаммадии Хуросонӣ. – Душанбе: Адиб, 2013. – 479 с.

Калидвожаҳо: *Аттор, маснавӣ, ирфон, ашъори сӯфиёна, адабиёт, “Асрорнома”, “Муҳторнома”, сабк, ғазалиёт.*

Аннотация

МЕСТО АТТАРИ НИШОПУРИ В ПЕРСИДСКО-ТАДЖИКСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

В данной статье автор излагает своё видение о роли Аттара в развитии мистической поэзии в классической персидско-таджикской литературе. Действительно, поэзии Аттара и особенно его популярные месневи, играли огромную роль в развитии жанра суфийского месневи в персидской поэзии средних веков. Изучение творчества таких знаменитых суфиев поэтов как Аттара открывает широкий путь к познанию философского и эстетического смысла персидско-таджикской суфийской поэзии.

Ключевые слова: *Аттар, месневи, мистика, суфийская поэзия, литература, «Асрорнаме», «Мухторнаме», стиль, газели.*

Annotation

ATTAR NISHOPURI'S PLACE IN PERSIAN-TAJIK LITERATURE

In this article, the author reviews his knowledge in the role of Attar in the development of mystical poetry in classical Persian-Tajik literature. Indeed, the poetry of Attar, and especially its popular mathnavi, played a huge role in the development of the Sufi mathnavi of the genre in Persian poetry of the middle ages. Studying has been the works of such famous Sufi poets as Attar opens a wide path to the knowledge of the philosophical and aesthetic meaning of Persian-Tajik Sufi poetry.

Keywords: *Attar, mathnavi, mystic, sufi, poetry, literature, "Asrorname", "Mukhtorname", style, ghezal.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Ёров Ромиш, магистранти соли дуюми факултети филологияи тоҷики ДДОТ ба номи Садриддин Айни, тел: +(992) 929995469.

Рохбари илмӣ: Солеҳов Ш.

Сведение об автор: Ёров Ромиш, магистрант второго курса филологического факультета ТГПУ им. С. Айни.

About the author: YorovRomish, the second year master student of the faculty of Philology, TSPU named after S. Aini.

МУҲТАВОИ «МАНТИҚ-УТ-ТАЙР»-И ФАРИДУДДИНИ АТТОР

Фаридуддини Аттор аз шоирони сермахсули адабиёти форсии тоҷикӣ мебошад, ки аз ӯ то рӯзгори мо осори зиёди манзуму мансур боқӣ мондааст. Осори пурарзиши Аттор маснавиҳои «Мантиқ-ут-тайр», «Хусравнома», «Асрорнома», «Илоҳинома», «Мусибатнома», «Панднома», «Мухторнома», «Уштурнома» ва асари мансури «Тазкират-ул-авлиё», инчунин «Девон»-и ғазалиёт ва қасидаву қитъаҳои ӯст, ки то рӯзгори мо ба шакли комил расидаанд. Ба Аттори Нишопурӣ асарҳои дигарро, аз ҷумлаи «Канз-ул-ҳақоик», «Асрор-уш-шуҳуд», «Ҷавҳар-уз-зот», «Ҳаллоҷнома», «Бесарнома», «Мазҳар-ул-аҷоиб»-ро нисбат додаанд, ки осори илҳокӣ буда, ба Аттор нисбат надоранд.

Аз асарҳои машҳури Аттор маснавии «Мантиқ-ут-тайр» мебошад, ки онро донишманди эронӣ Забҳуллоҳи Сафо «тоҷи маснавиҳои Аттор» ҳисобидааст. Ин маснавӣ аз 4600 байт фароҳам омада, дар баҳри рамали мусаддаси маҳзуф, ки аз рукнҳои фойлотун-фойлотун-фойлун иборат аст, навишта шудааст. Маснавӣ аз чилу панҷ мақолот фароҳам омадааст. «Мантиқ-ут-тайр» асари рамзии тамсилӣ, ки дар он сухан дар бораи роҳи тасаввуф ва маърифати ирфон меравад. Абӯалӣ ибни Сино (980-1073) ва Абӯҳомид Муҳаммади Ғазалӣ (1058-1111) оид ба паррандагон асарҳои тамсилӣ навиштаанд, вале назари маърифатии онҳо дар боби паррандагон дигар аст ва нигоҳи Аттор дигар.

«Мантиқ-ут-тайр» аз ҷумлаи асарҳои беназири адабиёти ирфонии форсии тоҷикӣ мебошад. Маснавӣ бо муноҷот ва тавҳиди Худованд ва офариниши инсон оғоз меёбад. Ба андешаи Аттор «Худованд ба муште хок чон бахшид, бунёди аршу об, ниғадори осмон, чунбишу ороми маҷудоти ҳастӣ, осмонро дар гирди замин чун хаймае сохт ва дар шаш рӯз ҳафт андомро падида овард, чону танро ба ҳам пайваست ва ҳама ашёро офарид. Хулоса, ҳама гардиши ҳастӣ аз ӯст ва дар пайи доништан ва маърифати он бояд шуд, ки иштиёқи ӯ беохир аст:

*Бо диле пурдарду ҷоне пурдарег,
З-иштиёқат ашк меборам чу мег.
Чун зи дарди хеш баргӯям туро,
Умри ман шуд, то ба кай ҷӯям туро?
Роҳбарам шав, з-он ки гумроҳ омадам,
Давлатам деҳ, гарчи бегоҳ омадам.
Ҳар ки дар кӯйи ту давлатёр шуд,
Дар ту гум гашту зи худ бедор шуд (3, 43).*

Баъд аз фасли тавҳиди Худованд, фасле дар муноҷот ба пайғамбари ақрам Муҳаммад бо ҳикояте оварда шудааст ва минбаъд, дар фаслҳои баъдии муқаддима дар манокиби ҳулафои Рошидин – Абӯбакр, Умар, Усмон ва Алӣ суруда шудаанд. Баъд аз ситоиши ҷаҳор ёр фасли «Оғози дoston» бо мақолаи аввали «Дар хитоб ба Худхуд» шурӯъ мегардад. Худхуд паррандаест, ки ба форсӣ «пӯпак» ва ба тоҷикӣ «муллояк» (муллобутбутак) мегӯянд.

Дар «Мантиқ-ут-тайр» ин Худхуд «пайки роҳбар аст ва ҳодӣ», яъне пешво ва роҳбар. Дар ҷамъомади паррандагон Худхудо роҳбар барои сайри шаҳри рафохият ва озодагӣ интиҳоб мекунанд. Худхуд паррандагонро барои ин сайр ҷамъ оварда, бо ҳар яке суҳбат ва тарғиби роҳ мекунад.

Худхуд ҳамчун роҳбари маънавӣ аввал мусичаро даъват ба оҳанги маърифат кард, то аз Фиръавн дур шавад, ба гӯӣ мурочиат кард, то пок бошад. «Кабки хушхиромро қаҳқаҳае дар ин роҳ задан хост, Бозро ба номаи ишқ пазируфтани хост, то ақро ба дил бадал кунад ва тавҳиди абаду азалро буинад. Дурроҷро ба безорӣ аз нафс хонд. Андалебро (Булбул) номаи дарди ишқ хондан хост, Товуси аз суҳбати мор аз боғи бихишт рондари ба ҳилаи он мор даъват дод. Хитоб бо Тазарв, Қумрӣ, Фохта, Боз ва Хумой ба монанди ҳамин ба сӯйи ваҳдату маърифат роҳ гирифтани аст (2, 48).

Бо тарафдорӣ аксарияти мурғон Худхуд роҳбар интиҳоб гардид ва дар мақолаи дигар «Дар сахани Худхуд бо мурғон барои талаби Симург» даъват ба сӯи Симург - он муршиду роҳнамоишон аст, ки шоир аз забони Худхуд дар ин бобат чунин мегӯяд:

*Пас шумо бо ман агар ҳамраҳ шавед,
Маҳрами он шоҳу он дарғаҳ шавед...*

*Чон фишонеду қадам дар раҳ ниҳед,
Пойкӯбон сар бад-он даргаҳ диҳед.
Ҳаст моро подшоҳе беҳилоф,
Дар паси кӯҳе, ки ҳаст он кӯҳи Қоф.
Номи ӯ Симури султони туюр,
Ӯ ба мо наздику мо з-ӯ дури дур (3, 121).*

Барои он ки мурғон аз бодияҳои мушқилгузар бигзаранд, барояшон сабру тоқат ва риёзату сафои ботин зарур аст. Ба андешаи Аттор, ки концепсияи ирфонии ӯро ташкил медиҳад, солиқони роҳи ҳақ бояд аз ҳафт водӣ – талаб, ишқ, маърифат, истиғно, тавҳид, хайрат, факру фано гузаранд ва дар он сурат поку мубарро мешаванд. «Аммо на ҳамаи паррандагон барои ин сафари мушқил тоб оварданд ва яке паси дигар барои аз ин роҳи мушқилгузар баргаштан ба Ҳудхуд мурочиат мекарданд. Аммо Ҳудхуд онҳоро ба сабру шикебой даъват мекард ва барои тақвияти фикраш Аттор дар ин қисматҳо ҳикоеҳои ҷолибе меорад, ки аз мақолоти ҷаҳорум сар шуда, то сездарум давом мекунад» (1, 129). Аз миёни паррандагон Булбул, Тӯтӣ, Товус, Кабк, Боз, Бутемор, Саъва, Куф ба Ҳудхуд меғоянд, ки дигар тоқати ин роҳи душворро надоранд ва аз роҳашон бозпас мекарданд.

Дар мақолаи чордахум дар маънии ба роҳи рафтан ҷумлаи паррандагони дигар рағбат ёфтанд ва дар роҳ чун рафтанро бипурсиданд, чунин ҷавоб шуниданд:

*Ҳудҳуди раҳбар чунин гуфт он замон,
К-он ки ошиқ шуд, маънашад зи чон...
Чун дили ту душмани чон оядат,
Чон ба рафтан, раҳ ба поён оядат (3, 163).*

Баъд аз мақолоти чордахум дар маснавӣ «Ҳикояти Шайхи Санъон» омадааст, ки як достони комилест, дар ҳаҷми 108 байт, ки баъдҳо дар адабиёт аз он истиқбол шудааст.

Дар «Мантӣқ-ут-тайр» аз мақолаҳои ҳафдахум то чилу дувум сухан дар бораи гузаштани паррандагон аз шаш водӣ меравад, ки дар ҳамаи ин мақолаҳо паррандагон узре ва суоле ба Ҳудхуд меоранд ва аз ӯ посуху раҳнамоӣ мепоҳанд.

Мақолаи охирин (чилу панҷум) «Дар роҳ фитодани мурғон ба сӯи Симури» унвон дорад ва дар ин ҷо сухан доир ба марҳилаи охир ва водии факру фано расидани паррандагон меравад. Аз садҳо мурғон ба водии ниҳой ҳамагӣ сӣ мурғ расиданд:

*Оламе нурмурғ мебуданд роҳ,
Беи нарасиданд сӣ он ҷойгоҳ...
Ҳазрате диданд бе васфу сифат,
Бартар аз идроки ақлу маърифат (3, 174).*

Ба паррандагон нидои ғайбӣ мерасад, ки аз кучоянд ва ҷӣ мақсад доранд ва эшон ҷавоб медиҳанд, ки:

*Ҷумла гуфтанд: - Омадем ин ҷойгоҳ,
То бувад Симури моро подшоҳ...
Муддате шуд, то дар ин роҳ омадем,
Аз ҳазорон сӣ ба даргоҳ омадем (3, 188).*

Мурғон аз дидори ҳамдигар хайрон гардиданд ва аз кулли кул онҳо пок шуда, аз нури ҳазрат ҷон ёфтанд ва боз хайрон шуданд:

*Ҳам зи рӯи акси Симури ҷаҳон,
Чеҳраи сӣ мурғ диданд он замон.
Чун ниғаҳ карданд он сӣ мурғ зуд,
Беишак, ин сӣ мурғ он Симури буд...
Ҳеширо диданд Симури тамои,
Буд худ Симури сӣ мурғи тамои (3, 200).*

Поёни маснавӣ боз бо ҳикоеҳои ва хитоби Аттор ба худ аст. Чунонки дидем, маснавӣ таълимоти сӯфиянаи ҳафт марҳилаи тариқат ва роҳи расидан ба асли ҳақиқати таълимоти орифона аст. Ҳудхуд таҷассуми пири роҳнамои солиқ аст ва паррандагон рамзи равандагони роҳи тариқат мебошанд. Бозии вожаҳои Симури ва сӣ мурғ маъноӣ як будани асли ҳақиқатро дорад. Аз ин рӯ, аксари муҳаққиқон ҷавҳари аслии «Мантӣқ-ут-тайр»-ро шарҳи рамзии ваҳдати вучуд маънидод кардаанд. Ба андешаи Атторшиноси эронӣ Ризо Ашрафзода мояи аслии «Мантӣқ-ут-тайр» дар гуфтаи «Ман арафа нафсаҳу, фақад арафа Раббуҳу», яъне «Асос шинохти худ аст ва ба дунболаш шинохти Худо» ифода ёфтааст.

Адабиёт:

5. Мирзозода Х. Таърихи адабиёти тоҷик. Китоби 2. – Душанбе: Маориф, 1977.
6. Тақӣ Пурномдориён. Рамз ва достонҳои рамзӣ дар адабиёти форсӣ. – Техрон, 1389 х.
7. Фаридуддини Аттор. Ахтарони адаб. «Мантиқ-ут-тайр» ва «Асрорнома». Ҷилди 22. Таҳияву тадвини матн бо муқаддима ва луғату тавзеҳоти Алиӣ Мухаммадии Хуросонӣ. – Душанбе: Адиб, 2013.
8. Шиблии Нӯмонӣ. Шеър-ул-Аҷам. Ҷилди 2. – Душанбе, 2015.

Калидвожаҳо: *Фаридуддини Аттор, маснавӣ, баҳри рамал, ирфон, байт, муқаддима, мақолот, натиҷа, анъана, мактаб, ҳафт водӣ, симург, парранда, муаллиф*

Аннотация

СОДЕРЖАНИЕ «МАНТИК-УТ-ТАЙР» ФАРИДУДДИНА АТТОРА

«Мантик-ут-тайр» Фаридуддина Аттора является одним из выдающихся мистических поэм персидско-таджикской литературы. Этот месневи состоит из 4600 бейтов и написан метром шестистопного рамала. Месневи состоит из введения, сорок пять мақолот (главы) и заключения. В этом месневи Фаридуддин Аттор блестяще разработал свои мистические концепции, который состоит из семи разделов.

Ключевые слова: *Фаридуддин Аттор, месневи (поэма), метр рамал, мистика, бейт, введение, мақолот (главы), заключение, традиция, школа, семь ущелья, симург (сказочная птица), птица, автор*

Annotation

THE CONTENT OF FARIDUDDIN ATTOR'S "MANTIQ-UT-TAYR"

"Mantik-ut-Tair" by Fariduddin Attor is one of the outstanding mystical poems of Persian-Tajik literature. This mathnavi consists of 4600 beits and is written in meter of six-letter Ramallah. Mathnavi consists of an introduction, forty-five maqalot (chapters) and a conclusion. In this mathnavi Fariduddin Attor brilliantly developed his mystical concepts, which consists of seven sections.

Keywords: *Fariduddin Attar, mesnevi (poem), ramal meter, mysticism, beit, introduction, makolot (chapters), conclusion, tradition, school, seven gorge, simurg (bird species), bird, author*

Маълумот доир ба муаллиф: Абдуллоев Нусратулло, магистранти соли дуҷуми факултети филологияи тоҷики ДДОТ ба номи Садриддин Айни.

Рохбари илмӣ: доктори илмҳои филологӣ Элбоев Вафо.

Сведение об авторе: Абдуллоев Нусратулло, магистрант второго курса филологического факультета ТГПУ им. С. Аини.

About the author: Abdulloev Nusratullo, the master student of the second year, the faculty of Philology, TSPU named after S. Aini.

ҶОЙГОҲИ БОБОРАҲИМ МАШРАБ ДАР АДАБИЁТ

Бобораҳим Машраб пас аз султони назм Алишери Навоӣ дар адабиёти ўзбек соҳибсуханест, ки ба шеър руҳияи наву тоза ва ҳунари баланди тасвирро ворид кард. Дар солҳои охир дар зумраи як қатор бузургон ба Машраб низ баҳои боадолатона дода шудааст. Ва 350 солагии Бобораҳим Машраб бо шукуҳи шаҳомат ҷашн гирифта шуд. Дар шаҳри Намангон дар микдори 40 гектар майдон боғи Машраб ва мучассамаи ӯ барпо гардид. Ашъори шоир борҳо нашр гардид. Хусусияти асосии ашъори Машраб дар он аст, ки дар ҳар як мисраи шеърҳои ӯ ишқ тараннум мегардад. Ишқи илоҳии Машраб бо саргузашту изтироб, дарду алам, меҳру муҳаббати инсон ҳамоҳанг мебошад. Қудрати шеъри Машраб ва моҳияти умумибашари он дар инсонпарварист. Машраб ҳамеша инсонҳоро ба одамият ва ба камолот расидан ва ҳубӣ кардан, даъват менамояд. Дар шеърҳои шоир масъалаҳои ахлоқу одоб тарғиб карда шуда, ҷоҳилий, нодонӣ, тақаббур ва ҳасад интиқод шудааст. Ва инчунин инсонро ба адолат, самимият ва хайрхоҳӣ даъват мекунад ва барои хушрафтор шудан, таъкидҳо мекунад.

Бобораҳим Машраб дар Намангон таваллуд шудааст. Шарҳи ҳоли Машраб шавқангез буда, дар миёни мардум бисёр паҳн гардидааст. "Қиссаи Машраб" аз даҳон ба даҳон гузашта то ҳол мардум бо ҳавас онро гӯш менамоянд. Шоир дар бораи худ, дар шаҳри қадимаи Намангон ба дунё омаданааш дар порчаи шеърии мазкур ишора мекунад:

На малак ман, на фаришта, мен ҳам одам наслидан,
Мен таваллудӣ ўшал фарзанди Намангони ман [4, 6-9].
(На малакам, на фаришта, ман ҳам аз насли одам,
Манам ҳамон фарзанди тавлиди Намангонам.)

(тарҷумаи тахтуллафзии муалиф)

Машраб миёни мардум бо номҳои орифи Раббонӣ, ошиқи ҳаққонӣ ва Машраби валиюллоҳ машҳур гаштааст. Бобораҳим Машраб ситораи дурахшони адабиёти тасаввуфӣ, донишманди илмҳои ирфонӣ буда, рӯзгораш дар сарсониву саргардонӣ гузашта, ҳамчун шоири халқӣ шуҳрат ёфта бо мардум ҳамнафас гаштааст. Ўро шоҳ Машраб, девонаи Машраб, Машраби қаландар низ мегӯянд. Машраб таҳаллуси Бобораҳим аст. Маънои луғавии калимаи машраб табиат, одат, ҳуқ, равиш, майл, ҳавас, завқ, об, зарфи шаробнӯшӣ, ғоя, маслак, ҳуқу атвор, ҳислат, мазҳаб, насиба ва ғайра мебошад. Дар маслаки тасаввуф ошиқи шароби ишқ нӯшидари низ машраб меноманд. Ва Қаландар шахсест, ки аз ҳама қорҳои дунё даст қашида, зиндагии қаландаронаро интиҳоб карда ва ҳамчун як овора аз шаҳр ба шаҳр мегардад. Машраб бо интиҳоби зиндагии қаландарона, аз рӯзгори мардуми оддӣ огоҳ мешавад ва зулму бедодии ҳокимони замонро дида онро дар шеърҳои инъикос мекунад. Шеърҳои Машраб мисли оташ ва лаҳҷаи оташ дилҳои хастаро нурафшон кардааст. Шеъри Машраб ҳамеша вирди забони мардум буда, дар гузашта дар ҷойхонаҳо бо машрабхонӣ базмҳо барпо шуда, шеърро ғазалҳои дилкашаш мардумро ба завқ меовардааст.

Машраб донандаи ҳуби забонҳои форсӣ, арабӣ, ва илми Қуръону ҳадис, донандаи мукаммали таърихи тасаввуф буда ва аз муршидҳои комили давраи худ таълим гирифтааст. Аз ин сабаб дар шеърҳои ӯ оятҳои Қуръон ва ҳадис, байтҳо аз ҳаёти пайғамбар ва авлиёҳо бештар вохӯранд. Дар шеъри Машраб оламу одам бо риштаи ишқ бо ҳам пайвастааст. Дар шеърҳои ӯ илтиҷо ба ҳолики худ, ситоишу ниёиши Худованди бузург бештар дида мешавад. Машраб оламу зуҳури Офаридгор, ва ҳама чизҳоро вучуди шаходати Офаридгор меҳисобад.

Мутобиқи шеъри Машраб инсон бояд қаноатпешаву ҳалиму хоксор бошад ва касеро бо дасту забонаш озор надихад ва Худованд низ ибодат ва тавбаю тазарруи касони сангдилу худбинро қабул намекунад. Шаҳсе ки дили як нафарро озор додааст ба ӯ ризои Худо муяссар намегардад.

Дил – муҳаббат хонаи ишқдур иҷобатдин эмас,
Мағзи йўқ нопоклар аҳли риоятдин эмас [4, 6-9].
(Дил муҳаббатхонаи ишқасту аз иҷобат не
Нопокони бемағз аз аҳли риоят не)

(тарҷумаи тахтуллафзии муалиф)

Зиндагӣ ва осори Бобораҳими Машраб то замони соҳибистиклолии Ўзбекистон омӯхта нашуда буд, зеро дар замони зиндагии шоир девони ӯ мураттаб нагирдааст. Яке аз муҳаққиқи осори Машраб Муъмин Ҳошимхонов дар монографияи "Машраби мӯтабар ўзум" дар панҷ

чилд зиндагиву осор, ақидаҳои иҷтимоию фалсафӣ, динию ахлоқии уро мавриди таҳлил ва баррасӣ қарор додааст [4, 12-9].

Шоир ва мутафаккири ўзбек Бобораҳим ибни мулло Валӣ Машраб дар нимаи асри XVII ва ибтидои асри XVIII зиндагӣ ва эҷод намудааст. Ин ба даври ҳукмронии давлати Аштархониён дар Мавороуннаҳр рост меояд. Дар замони зиндагӣ ва фаъолияти эҷодии Машраб дар Мавороуннаҳр хонигариҳои Хоразм ва Бухоро мавҷуд буд.

Замони зиндагии Бобораҳими Машраб ба замони нооромии сиёсӣ, вазъи бади иҷтимоию иқтисодӣ ва сиёсии мардуми Мавороуннаҳр рост меояд. Дар миёнаи асри XVII ҳолати сиёсӣ дохилии Мавороуннаҳр боз ҳам мушкул шуд. Ба ҳамаи ин нигоҳ накарда аз байни мардум алломаҳои машҳур, тарихнигорон ва файласуфон, шоирон ва адибоне баромаданд, ки дар асарҳояшон орзуву ормонҳои мардумро ифода менамудан. Давраи ҳукмронии Аштархониён дар Мавороуннаҳр, ки гаҳвораи илму маърифат ва маданият маҳсуб меёфт, аз ҷиҳати иқтисодӣ ва сиёсӣ, маданӣ ба давлатӣ қафмонда табдил ёфт. Рушди илмҳои табиӣ аз тарафи руҳониён ва пешвоёни дин маҳкум карда мешуд. Гарчанде дар Бухоро дар асри XVIII зиёда аз 150 мадраса мавҷуд буд, аммо барои пешрафти илм хизматеро анҷом наод. Бо вучуди маҳдудсозии руҳониён илҳои математика, астрономия ва кимиё инкишоф ёфт. Дар соҳаи риёзӣ ва кимиё Мулло Турсуни Фаранзӣ ва дар илми мусиқӣ Кавкабӣ нодираи аср гаштанд. Ҳамзамон дар ин давра фалсафа инкишоф ёфт. Озодандешӣ дар осори Вафой, Турдии Фароғӣ, Бобораҳим Машраб, Мулло Масти Охунд, Нодир (асри XVII), Андалеб, Роқим, Нишотӣ, Ҳувайдо, Умар Бокӣ (асри XVIII) дида мешавад. Дар асри XVII-XVIII нисбат ба фанҳои дигар адабиёт, фалсафа, санъати тасвирӣ, рассомӣ раванг ёфт. Дар давраи салтанати Аштархониён мисли Турди Фароғӣ, Бобораҳим Машраб, Сӯфи Оллоёр адибон ба рушду равнақи адабиёти ўзбек ҳиссаи босазое гузоштанд. Дар бораи адабиёт, санъат ва муҳити сиёсии давраи аштархониён Фитрат чунин менависад: “Сӯфӣ Оллоёр, Машраби Намангонӣ ва Турдӣ ва Ҳувайдо шоирони ба ҳамдигар наздик ва маҳсули ин давраи нав буданд [1, 26-49].

Кишвари Хоразм пас аз марги Шайбониҳон ҷудо шуда, андак фурсате тобеи Эрон шуд ва тез аз Эрон ҳалос гардида як ҳукумати мустақили ўзбекро сохт. Дар адабиёти асри XVII Бобораҳим Машраб ҷои алоҳидаро ишғол менамояд. Ӯ дар осори худ зулмкории табақаи ҳукмрон, риёкории муллоҳо ва ҷаҳолати мардуми авомро фош менамояд. Дар ҳаёти адабии асри XVII Бобораҳим Машраб ва Мушфиқӣ мавқеаи калон доранд. Шоирони ин давра ба монанди Машраб, Турдии Фароғӣ, Сӯфи Оллоёр, Шайх Ҳасанкули Аҳсанӣ, Муҳаммад Тоҳир, Эшони Хоразмӣ, Ишрати Бухорӣ, Мавлоно Вафой, Мулло Масти Охунд, Ҳувайдо, Муҳаммад Хоксор, Умар Бокӣ, Акмал, Низомии Ҳуқандӣ ҳамчун намояндагони мардумӣ дар адабиёт ҷойгоҳи хосси худро доранд.

Адабиёт:

1. Абдурауф Фитрат. Танлаган асарлар. II-чилд. – Тошкент: Маънавият, 2000. – 57 с.
2. Абдулло Ҷабборов. Исмғиз нима, Шоҳ Машраб. – Намангон: Адабиёт ва санъат, 2001. – 122 с.
3. Болтабоев Ҳамидулло. Исломи тасаввуфи манбалари. – Тошкент: Уқитувчи, 2005. – 400 с.
4. Муъмин Ҳошимхонов. Машраби мўтабар ўзум. – Тошкент: Шарқ, 2001. – 410 с.

Калидвожаҳо: *тасаввуф, ҳокимон, ишқи илоҳӣ, қамолот, одамият, қаландарона, зулм, истибдод.*

Аннотатсия

МЕСТО БОБОРАХИМА МАШРАБА В ЛИТЕРАТУРЕ

В этой статье автор излагает свои мнения об суфийском поэте Боборахима Машрабе и его место в литературе. Автор приходит к выводу, что Боборахим Машраб был продолжителем суфийских традиций в персидской и узбекской литературы. Творчество Машраба имеет всемирное значение, в которых воспеваются истинная любовь к Богу. Боборахим Машраб в своих произведениях как поэт суфист воспекает терпение, удовлетворенность и душевную боль, стремление к Богу, уединение, как суфийские символы. Машраб вел дервишский образ жизни, он всегда был среди народа и хорошо знал социальную жизнь малоимущего человека, поэтому в своем произведении протестует против насилия и беззакония правителей.

Ключевые слова: *суфизм, правитель, уединение, малоимущий, Бог, поэт, терпение, продолжатель, быт, насилие.*

Annotation

BOBORAHIM MASHRAB'S PLACE IN THE LITERATURE

In this article, the author lays down his views on the Sufi poet Boborahim Mashrab and his works. The author concludes that Boborahim Mashrab was a successor of Sufi traditions in Persian – Uzbek literature. The work of Mashrab has a worldwide significance, in which true love of God is sung. In his works, Boborakhim Mashrab, as a Sufi poet, praises patience, satisfaction, and emotional pain, the desire for God, solitude, as Sufi symbols. Mashrab led a Dervesh lifestyle, he was always among the people and knew well the social existence of a poor person. And therefore, in his work Mashrab protests against the violence and lawlessness of the rulers.

Keywords: *Sufism, ruler, solitude, poor, God, poet, patience, successor, being, violence.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Мирзоев Илхомҷон Валиевич, магистранти соли дуюми факултети филологияи тоҷики ДДОТ ба номи Садриддин Айни.

Рохбари илмӣ: доктори илмҳои филологӣ Солеҳов Ш.

Сведения об авторе: Мирзоев Илхомджон Валиевич, магистрант второго курса факультета таджикской филологии ТГПУ имени Садриддина Аини.

About the author: Mirzoev Ilhomjon Valievich, the 2nd year of master student of the Department of Tajik language of TSPU named after Sadriddin Aini, Tel: 919 01 16 40

ДОСТОНИ “ЮЛИУС ФУЧИК” – И ШОИРИ МАРДУМӢ ҲИҚМАТ РИЗО

Шоири мардумӣ Ҳикмат Ризо қариб ба ҳамаи мавзӯҳои муҳими давр таваҷҷӯҳ намуда, шеърӯ дoston ва ҳикояҳои соддаю оммафаҳми зиёде эҷод намудааст. Яке аз мавзӯҳои эҷодиёти Ҳикмат Ризоро тарғиби сулҳу амонӣ ва ҳамраӣи халқҳои тамоми дунё ташкил медиҳад. Шоир сулҳу амониро ҳамчун сарчашмаи асосии ободии ҳар як сарзамин, ва хушбахтии инсонҳо ба қалам додааст. Васфи дӯстии халқҳо дар эҷодиёти шоир яке аз мавзӯҳои асосӣ ба шумор меравад. Шоир (аз ҷумла) солҳои 40 – уми асри гузашта, ҳангоми дар соҳтмони роҳи калони Душанбе – Хоруғ кор кардана, дар васфи роҳсозон шеърҳо эҷод кардааст. Дар ин ҳангом аз забони яке аз ҳамкоронаш дар бораи нависандаи халқии Чехословакия Юлиус Фучик маълумот гирифта, дар заминаи он мавод доир ба дӯстии халқҳои бародарӣ дostonе бо номи “Юлиус Фучик” меофарад.

Қабл аз он, ки дар бораи дostonи мазкур изҳори андеша кунем, зарур медонем, ки аввал дар бораи нависандаи халқии Чехословакия Юлиус Фучик маълумоти мухтасаре пешниҳод намоем. Тавре Ҳабиб Ҳамроев дар китоби худ “Юлиус Фучик дар Тоҷикистон” иброз намудааст: “Қаҳрамони халқии Чехословакия, коммунисти часур, журналисти оташинсухан ва адиби забардаст Юлиус Фучик яке аз он фарзандони содиқи халқи худ буд, ки ба хуруҷи душманони озодию истиклолият ва сулҳу осоиш нигоҳ накарда бо суханони ҳаққонӣ халқҳоро ба мубориза ба озоӣ ва барпо намудани ҳаёти нав даъват мекард.

Соли 1953 дар Конгресси Умумичахонии тарафдорони сулҳ барои асари “Гуфтор пеш аз катл” ба ӯ мукофоти байналхалқии Сулҳ дода шуд. Юлиус Фучик борҳо ба Иттифоки Советӣ, аз он ҷумла ба Тоҷикистон сафар карда, дар бораи соҳти сотсиалистӣ, одамони советӣ ва муборизаи онҳо барои барқарор намудани ҷамъияти коммунистӣ очерку репортажҳо навишт” [6, 70 – 73].

Ҳабиб Ҳамроев дар китоби худ “Юлиус Фучик дар Тоҷикистон” дар бораи қаҳрамони асараш аз роҳбаладоне, ки Юлиусро ҳамроҳӣ карда буданд, маълумот ҷамъ кардааст. Муаллиф ҳамчунин бо шоири халқ Ҳикмат Ризо вохӯрда онд ба дostonи “Юлиус Фучик” низ маълумот гирифтааст. Ҳабиб Ҳамроев дар китобаш чунин овардааст: “Суҳан дар бораи манзараҳои дилфирои Дарвозу одамони намоёни он марафти, ки Ҳикмат Ризои 80 – сола дуторашро соз карда гуфт:

– Писар, раҳмат ба Шумо, ҷавонон, ки дostonҳои шеърҳои маро меҳонед. Вақте ки ашӯри ман ба шумоён маъқул мешавад, худамро хушбахттарин инсон мешуморам. Мана як дostonча навиштам.

Ӯ каме сулфиду “Дostonи Юлиус Фучик” – ро бо меҳру муҳаббат ва истеъдоди баланд сароид:

Ёддоште дорам, эй бародар,
Сароямаш аз хуни чигар.
Ёддоштҳои дорам ман бисёр,
Лекин ошкор мешавад камтар [6, 73].

Бо ҳамин мазмуну муҳтаво оғоз мешавад “Дostonи Юлиус Фучик” – и шоири халқ Ҳикмат Ризо. Муаллиф чун дostonҳои қаблӣ дар муқаддимаи ин асар аз розҳои ниҳонии хеш ёдовар шуда, сипас дар бораи журналисти муваффақ Юлиус Фучик, ки сафари он бештар дар минтақаи Помир сурат гирифтааст, маълумот додааст. Шоир дар бораи қаҳрамони дostonаш Юлиус Фучик аз як мӯсафед, ки сокини ноҳияи Дарвоз будааст маълумот гирифтааст:

Дар Дарвоз шудем чанд шаб меҳмон,
Як мӯсафеде буду бедандон.
Бо ман шинос шуд падархон,
Кӯҳансол буд ӯ, бедармон.
Дар ман кард бисёрҳо ҳикоят,
Аз чандин одамҳо ривоят.
Он мӯсафеди бофаросат,
Рӯзу шаб ба мо медод неъмат.
Як накле карду мондам хайрон,

Аз роҳи дуру аз як меҳмон.
 Накли ӯ ширин буд инчунин,
 Ёро дoston гӯяд ин камин.
 Юлиус Фучик будай меҳмон,
 Аз Чехословакия будай он.
 Кашидааст ранчи роҳи гарон,
 Баҳри дидани Тоҷикистон [6, 74].

Ҳикмат Ризо дар достони мазкур сафари Юлиус Фучикро мухтасар баён намуда, ҳадафи сафари ӯро танҳо дар самти чи гуна будани Тоҷикистон ва шароити зиндагии сокинони он мебинад. Тавре, ки шоир қайд мекунад, Юлиус Фучик воқеан ҳам бо мушкилиҳои зиёд ба Помир сафар менамояд. Фучикро дар ин сафари бобарор якчанд сокини маҳаллӣ, раисони колхозҳои Тоҷикистон ҳамроҳӣ кардаанд. Ҳикмат Ризо ҳамаи паҳлӯҳои сафари қаҳрамони достонашро омӯхта, баъдан онро дар достонаш нозукона баён намудааст. Аз ҷумла дар мисраъҳои баъдии дoston гуфта шудааст, ки Юлиус Фучик ба ҳар кучое, ки сафар мекард, мисли сокинони ҳамон ҷо рафтор мекардааст:

Меҳмон будай муаллими калон,
 Худша нодон кардай, эй дӯстон!
 Баҳри санчиши Тоҷикистон,
 Деҳа ба деҳа гаштай ӯ ягон.
 Салла бастай ба мисли мулло,
 Риш мондай ӯ зи фаш боло.
 Мисоли мискину бенаво,
 Сира нагуфта бо дигаро.
 Юлиус Фучик будай доно,
 Аз кӯҳи Дарвоз гаштай боло.
 Дар чанд ҷо шудааст ӯ “мулло”,
 Ё нависандаи борасо [6, 74 – 75].

Аз мисраъҳои иктибосовардшуда маълум мегардад, ки Юлиус Фучик дар бораи Тоҷикистон ва мардуми он маълумот ҷамъоварӣ намудааст. Маълум аст, ки ин адиб ва рузноманигори чех дар бораи Тоҷикистон ва аҳли илму адаби он лавҳаву очерк ва мақолаҳои зиёде навиштааст. Аз ин ҷо аён мегардад, ки заминаи ҳамаи ин осори ба кишвари мо бахшидаи ӯ маҳз дар натиҷаи боздид ва омӯзишаш, ки онро Ҳикмат Ризо дар достонаш ба таври ошкор ва соддаву фаҳмо баён доштааст, сарчашма мегирад. Шоири халқии тоҷик қабл аз он, ки достонашро дар хусуси Юлиус Фучик нависад, нахуст хислату характери қаҳрамонашро ба ҳубӣ меомӯзад ва муайян мекунад, ки ӯ барои омӯзиши хислату характер ва дар маҷмӯъ менталитети мардуми мо худро ба “нодонӣ” мезанад. Сифатҳои дигари ӯро нишон дода Ҳикмат Ризо мегӯяд, ки Юлиус Фучик барои наздикӣ ба мардум “салла” баставу худро “мулло” нишон медиҳад, “риш” мондаву ба мардум ҳамчун як “мискину бенаво” наздик мегардад. Вале ҳадаф аз ин амалҳои ин “нависандаи борасо” (Юлиус Фучикро ҳамин гуна ном мебарад Ҳикмат Ризо, - К.Н.) наздикӣ ба мардум ва омӯзиши афкори оммаи кишвари мо будааст.

Аз идомаи достони Ҳикмат Ризо маълум мегардад, ки Юлиус Фучик дар идомаи сафараш ба ноҳияи Шӯрообод (ҳозира Шамсиддин Шохин) низ рафта будааст. Тавре, ки шоир зикр намудааст, он замон дар як қатор ноҳияҳои кӯҳистони мамлакат қувваҳои босмачиён вучуд доштанд ва дар зиндагии озоиштаи мардум низ таъсир мегузоштаанд. Дар ҳамин гуна шароит омадани нависандаи аврупоӣ ба рустои кишвари мо хавфу хатари зиёде дошт. Бо дарки ин хатарҳо роҳбаладон Юлиус Фучик, ки асосан аз ҳисоби мардуми одиву таҳҷой будаанд, ӯро аз шарри босмачиён дур нигоҳ дошта, ҷони ӯро аз хатар эмин нигоҳ доштаанд. Ҳамин амалҳои инсондӯстонаву меҳмоннавозии мардуми тоҷик ба Юлиус Фучик таъсири амиқе гузоштаанд, ки ӯ баъдан дар асарҳои ӯ дар хусуси самимияти мардуми кишвари мо ба неқӣ ёдовар мешавад. Ҷараёни сафари ин меҳмонро дар кӯҳистони Дашти Ҷум ва хавфу хатари ба ӯ таҳдидукунадаро Ҳикмат Ризо чунин ба қалам додааст:

Дар Дашти Ҷум буду Шохон,
 Дар кишлок ӯ шуд меҳмон.
 Аз дасти босмачиён,
 Дар як масҷиди калон.
 Зайдулло, Ғариб Начиб,

Ду пешравони ачиб.
Агар инҳо намешуд,
Ўро мекуштанд қариб.
Фучикро қарданд чоғардон,
Ҳеч касе накард гумон.
Ханчари душман афтод ба хок,
Қони Фучик шуд амон.
Раҳмат гуфту бо халқи тоҷик,
Ҳама меҳмондӯст тавақ шарик.
Меҳмона мегиран дар баршон,
Аз ҷаҳон то ба намози шом [6, 75].

Юлиус Фучик баъди боздид аз як қатор ноҳияҳои Тоҷикистон ба ватани худ баргашта, таассуроташро доир ба меҳмонавозии халқи тоҷик дар асарҳояш баён менамояд. Маълум мегардад, ки Ҳикмат Ризо дар баробари чараёни сафари Фучик ба Тоҷикистон аз осори дар заминаи ин сафар эҷод кардани ӯ низ огоҳӣ доштааст. Ҳикмат Ризо таъсири манзараҳои зебои кӯхистони тоҷик ва меҳмоннавозии мардуми онро ба ин адиби чех бисёр бузург арзёбӣ карда, дар банде аз достонаш онро ба монанди “гунг”-и баъди дидори ин манзараву муносибат ба суҳан омада, тасвир кардааст. Дар порчаи зерини достони “Юлиус Фучик” огоҳии муаллифи асарро аз осори дар заминаи боздидҳои адиби чехӣ аз Тоҷикистон эҷодшударо ба ҳубӣ эҳсос қардан мумкин аст:

Ў нависандаи аъло,
Юлиус Фучики расо.
Дар ватани худ расид ӯ зудтар,
“Гунг” буду доно шуд, эй додар.
Дар халқи худ ҳикоят карду сар,
Ҳарчое гашта буд, бурд хабар.
Аз кӯҳҳои баланд дод овоз,
Аз кӯҳи Помиру Дарвоз.
Аз ғору қари бандкашак,
Аз пеши равонам неқӣ гуфт роз.
Фучик гуфт, мо эй бародар,
Халқи тоҷик ва дигар ҳама як сар.
Аз роҳбарии Ленин,
Пеш меравад саросар.
Юлиус меғӯяд ғола – ғола,
Тоҷик – дигарҳо бо мо ҳамсоя.
Мо як дил, як сар будем,
Замон ба мо мемуона;
Юлиус Фучик гуфтагӣ:
Тоҷикистон будай пешакӣ,
Дар ҳамин давлати советӣ.
Хуб будай ғанимат зиндагӣ.
Худам шоири қалам ба даст,
Аз Тоҷикистон бурдаст ӯ расм.
Дар пеши қавми худ гуфтагӣ,
Раҳмат бо давлати советӣ [6, 76].

Достони “Юлиус Фучик” ҳарчанд ба сафару боздиди як меҳмони хориҷӣ ба Тоҷикистон бахшида шуда бошад ҳам, дар он тарғиби анъанаҳои миллии мардуми қуҳанбунёди мо, аз ҷумла меҳмоннавозии тоҷикон мақоми махсус дорад. Дар сюжети асар аз як ҷониб чараёни сафару боздидҳои ӯ дар минтақаҳои гуногуни кӯхистони Тоҷикистон аз ҷониби дигар расму оини меҳмондориву оинҳои миллии мардуми мо тасвир шудаанд, ки ин қор арзиши ин асарро боз ҳам меафзояд.

Дар қисмати хотимавии достон Ҳикмат Ризо аз даҳшату ваҳшати Қанги Бузурги Ватанӣ ва бедодгарии артиши Германияи фашистӣ бо роҳбарии Гитлери хунхор, ки сабабгори марги қаҳрамони достони ӯ шудаанд, бо таассуф суҳан меронад. Ин шоири мардумии тоҷик дар

чараёни кишваркушоиҳои гитлериён асир афтодани Юлиус Фучикро тасвир намуда, дар шароити зиндон ҳам мубориза бурдуни ӯро зиди зулму истибдод бо қалам ёдовар мешавад.

Чандин халқхора бурд ба зиндон,
 Номаш буд Гитлери шайтон.
 Юлиус Фучик ҳам он ҷо буд,
 Бо ғайрат бо вичдон дар зиндон.
 Дар зиндон қалам ёфту дафтар,
 Навиштанша ҳам ӯ карду сар.

Дар баробари нишон додани корномаҳои Юлиус Фучик дар ин достон шоири мардумии тоҷик бо маҳорати хоса тарғибу ташвиқи Ҳукумати Шӯроӣ ва иқтисодии Армияи сурхи онро низ дар асараш ба маврид ҷой додааст. Адиб қаҳрамони асари худро ҷонибдори “Давлати советӣ” ва роҳи интиҳобкардаи роҳбарони онро дуруст арзёбӣ мекунад.

Юлиус Фучик бо вичдон,
 Сарша дода дар роҳи ростон.
 Давлати советӣ ки ростай,
 Ҳарҷо нависандаҳо зиндаӣ.
 Роҳи инқилоб ӯ ба халқаш дод,
 Роҳи Октябрро пеш ниҳод.

Дар порчае аз қисматҳои хотимавии асар Ҳикмат Ризо нақши Юлиус Фучикро дар муаррифии тоҷикон дар арсаи ҷаҳонӣ назаррас арзёбӣ карда, аз катли ӯ бо дасти фашистони гитлери таассуф меҳӯрад. Ҳамчунин муаллиф кадршиносии мардуми тоҷикро нисбат ба ин адиби аврупоӣ, ки дар муаррифии арзишҳои фарҳангии миллати мо хизмати шоён кардааст, ёдовар мешавад ва ба номи ӯ гузоштани колхозро дар минтақаҳои дурдасттарини кишвар нишонаи сипоси миллати тоҷик барои хизматҳои шоёни ин адиби халқпарвар медонад.

Дигар ҳама миллатҳо бар тоҷик,
 Боз ҳам гардиданд дӯсти наздик.
 Дар ҳуди ҳоло Қалъаи Хум,
 Колхоз бо номи Юлиус Фучик [6, 77].

Достони “Юлиус Фучик” дар миёни осори шоири мардумии тоҷик Ҳикмат Ризо ва дар маҷмӯъ дар адабиёти шифоҳии мо бо арзиши баланди эстетикӣ адабӣ ва ғояи баланди ватандӯстиву меҳанпарастии ҷойгоҳи хоса касб кардааст. Дар ин достон муаллиф бо сабки оддии мардумӣ анъанаҳои неки меҳмоннавозии миллати тоҷик, тарғиби андешаи ватандӯстонаи мардуми рустои Тоҷикистон ва манзараҳои зебову афсонавии ватани худро, ки диққати Юлиус Фучик барин журналист ва нависандаи бузурги чехиро ба худ ҷалб намудаву боиси иншои чандин мақолаву очерк ва асарҳои гуногуни ӯ шудаанд, тасвир кардааст.

Ин асари арзишманд ифодагари андешаҳои шоири мардумии тоҷик вобаста ба рӯйдодҳои байналмилалӣ ва мавқеъгирии ӯ дар муқобили ҳама гуна воқеаҳои зиддибашарӣ низ мебошад. Тавре, ки болотар ишора кардем, Ҳикмат Ризо дар қисмати хотимавии ин асар аз гирифтории қаҳрамонаш ба дасти фашистони гитлерӣ сухан мегӯяд ва аз рафторҳои ночавонмардонаи онҳо нисбат ба халқҳои озодихоҳ бо қаҳру ғазаб ва бо нафрат сухан мегӯяд.

Ҳамин тавр истифодаи образҳои оддии шоирона, мавқеъгириҳои сиёсӣ, тарғиби андеша ва расму оинҳои миллии тоҷикӣ баробари тасвири чараёни сафари як меҳмони хориҷӣ ба кӯхистони Тоҷикистон дар ин асар қимати онро ба маротиб афзуда, ҷойгоҳи онро дар фольклори мо баландтар кардааст. Асари мазкур бо тарғиби ақидаҳои пешқадам, озодихоҳӣ ва инқилобии худ аз дигар шеърҳои достонҳои Ҳикмат Ризо тафовут дорад.

Адабиёт:

1. Амонов Р. Очерки эҷодиёти даҳонакии Кӯлоб (Дар асоси материалҳои фольклори Сари Хосор) / Р.Амонов. – Душанбе: АФ РСС Тоҷикистон, 1963. – 346 с.
2. Аникин В.П. Теория фольклора (Курс лекций) / В.П.Аникин. – М.: МГУ, 2007. – 412с.
3. Асрорӣ В. Эҷодиёти Юсуф Вафо / В. Асрорӣ. – Сталинобод, 1956. – 100 с.
4. Шермухаммадов Б. Восеънома / Б. Шермухаммадов. – Душанбе: Ирфон, 1985. – 126 с.
5. Исмаилов О. Адабиёти даҳонакии халқ (Маҷмӯаи шеър, ҷисмон ва зарбулмасалҳои халқ) / О. Исмаилов. – Сталинобод: Нашрдавтоҷик, – 1934. – 84 с.
6. Ҳамроев Ҳ. Юлиус Фучик дар Тоҷикистон / Ҳ. Ҳамроев. – Душанбе: Ирфон, 1975. – 128 с.

Аннотация

ЭПОПЕЯ ПОЭТА «ЮЛИУС ФУЧИК» ХИКМАТА РИЗО

Эта статья посвящена расположению рассказа Юлиуса Фучика Хикмата Ризо в устной литературе Таджикистана и выражает мысли и позиции автора о традициях и гостеприимстве таджиков горы. История связана с известным чешским писателем и Юлиуса Фучиком, посетившим Таджикистан. Автор говорит, что он услышал и подвел итоги своей героической поездки в горный район Дарвоз от своих сотрудников, которые были коренными жителями в горном районе страны. Прежде чем раскрыть эту историю, Мудрость Ризо собрала столько же информации о герое своей работы, сколько наши профессиональные поэты, а затем создала эту ценную работу. Поэт таджикского народа Юлий Фучик упоминается как «умный писатель»; Целью его визита в Таджикистан является знакомство с его географическим положением, изучение взглядов таджикского народа, обычаев и традиций этого древнего народа. Хикмат Ризо считает, что услуги этого писателя и европейского журналиста представляют таджикский народ за рубежом, и глубоко опечален убийством нацистского режима.

Ключевые слова: *легенда, эссе, фольклор, традиция, Юлиуса Фучик, литература, поэзия, Таджикистан, образ, поэт, путешествие.*

Annotation

THE EPIC OF "JULIUS FUCHIK" POET BY HIKMAT RIZO

This article deals with the place of the story of Julius Fuchik by Hikmat Rizo in the Tajik oral literature and expresses the author's thoughts and positions on the traditions and hospitality of the Tajiks of the mountain.

The story is related to the well-known Czech writer and Julius Fuchik, who visited Tajikistan. The author says that he heard and summed up the details of his heroic trip to the mountainous region of Darvoz from his co-workers, who were indigenous people in the mountainous region of the country. Before revealing this story, Wisdom Rizo collected as much information about the hero of his work as our professional poets and then created this valuable work. The Tajik people's poet Julius Fuchik is mentioned as a "clever writer"; the purpose of his visit to Tajikistan is to get acquainted with its geographical location, to study the views of the Tajik people and the customs and traditions of this ancient nation. Hikmat Rizo considers the services of this writer and European journalist to represent the Tajik people abroad and is deeply saddened by the assassination of the Nazi regime.

Keywords: *legend, essay, folklore, tradition, Julius Fuchik, literature, poetry, Tajikistan, image, poet, journey.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Каримов Нуралӣ Давлатович, магистранти кафедраи назария ва адабиёти навини форсии тоҷикӣ Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Хиёбони Рӯдакӣ 17, 734025, шаҳри Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон. Тел.: (+992) 938 50 58 61(м.) Email: nurali.karimov.95@mail.ru

Сведение об авторе: Каримов Нурали Давлатович, магистрант кафедры нового таджикского теоретического и литературного факультета Таджикского национального университета. 17, 734025, Душанбе, Республика Таджикистан. Тел: (+992) 938 50 58 61 (м.) Email: nurali.karimov.95@mail.ru

About the author: Karimov Nurali Davlatovich, master of the Department of New Tajik Theoretical and Literature Department of Tajik National University. 17, 734025, Dushanbe, Republic of Tajikistan. Tell: (+992) 938 50 58 61(м.) Email: nurali.karimov.95@mail.ru

ЗНАЧЕНИЕ ТВОРЧЕСТВА Н.А. НЕКРАСОВА ДЛЯ РУССКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

Творчество Некрасова было закономерным продолжением и развитием лучших традиций русской литературы. В его произведениях нашли отражение гражданственность Рылеева, энергия отрицания, сила протеста Лермонтова, народность, фольклоры Кольцова. В наибольшей же степени на становление творчества Некрасова воздействовали Пушкин и Гоголь. Некрасов был едва ли не единственным литературным деятелем, который в период наиболее острой полемики между приверженцами «пушкинского» и «гоголевского» направлений в русской литературе призывал молодое поколение учиться и у Рошля, и у Пушкина. Он писал: «...поучайтесь примером великого поэта любить искусство, правду и родину, и если бог дал вам талант, идите по следам Пушкина» [1, 44].

Николаев П.Н. писал: «Для языка и стиля Некрасова характерно соединение самых разнородных элементов. В его творчестве ярко отражается песенное начало, связанное с использованием фольклорных традиций. Вместо с тем он широко использует разговорные интонации, прозаизмы, свойственные деловой, газетной речи. Чаще всего это проявляется в его произведениях, посвященных городу, в сатирических жанрах» [4, 105].

Тем самым Некрасов способствовал развитию русского литературного языка, обогащал его новыми речевыми элементами.

Важно значение имело и жанровое новаторство Некрасова. Созданные им виды поэмы – народные, сатирические – явились подлинным вкладом в историю русской поэзии.

Замечательные традиции Некрасова были подхвачены ещё при его жизни поэтами демократического лагеря. Несомненное воздействие оказал Некрасов на поэтов «Искры», на выдающихся представителей русской поэзии начала XIX в. Блока, Белого.

Художественное наследие Некрасова стало элементом общей поэтической культуры и не могло не отразиться в творчестве таких поэтов, как Маяковский, Д. Бедный, Есенин, Исаковский, Твардовский и многие другие. Влияние автора «Кому на Руси жить хорошо» на советскую поэзию очень велико, его нельзя ограничить рамками только одной группы поэтов или одного какого-либо направления...

Для всей нашей многонациональной литературы художественный опыт Некрасова оказался чрезвычайно важным. Его поэзия становилась для национальных литератур источником художественных идей, образов, мотивов. Некрасова оставил неизгладимый след в творчестве таких крупнейших поэтов и писателей, как М. Налбандян, О. Туманян, Янка Купала, Якуб Колас, К. Хетагуров и др. Особое значение имела поэзия Некрасова для развития украинской демократической литературы.

Васильев А.Н. писал: «А.Н. Некрасов был идейным соратником великих революционных демократов - Чернышевского и Добролюбова. В течение тридцати лет (1847 -1877) он стоял во главе двух лучших русских журналов («Современник» и «Отечественные записки»)» [3, 88].

В его поэзии нашла своё бессмертное воплощение целая эпоха нашего общественного развития. Он явился поэтическим вождём боевого поколения 60-70х годов. Его гневная, страдальческая поэзия оказала могучее воздействие не только на революционную молодёжь, но и на великих реалистов кисти – художников – «передвижников», для которых он был признанным учителем и другом. Некрасова сблизил поэзию с народом, ввёл в литературу новые темы и образы, обновил и расширил поэтический словарь. Его поэтический голос, как и голос Пушкина, «был эхом русского народа».

Воздействие некрасовской поэзии испытали на себе советские поэты Маяковский, Исаковский, Твардовский, Сурков, и др.

И хотя «камень от могилы» николаевской России был отвален, многие пережитки крепостнического строя оставались ещё неприкосновенными. Всё этой тяжёлым гнётом давило и на положение крестьянской массы, и на настроения передовой интеллигенции.

Недовольство реформами почувствовалось в стране довольно скоро, выразившись, с одной стороны, в увлечении числа крестьянских восстаний в 60-70х годах, с другой – в усилении революционных выступлений в среде интеллигенции.

После покушения на Александра I, произведённого в 1866 г. Каракозовым, правительственная реакция в стране резко усиливается. Но в ответ на неё с новой силой разгорается и революционное движение.

Правительство было явно напугано размахом этого движения. Министр юстиции граф Пален в своей записке «Успехи революционной пропаганды в России» (1875) отмечал, что «дознаниями раскрыта пропаганда в тридцати семи губерниях», т. е. в большей половине тогдашней России. Это был факт беспрецедентным в русской истории. К дознаниям было привлечено семьсот семьдесят человек из числа активных руководителей движения.

В 1879-1880 г. в стране назрела новая революционная ситуация. Она была настолько грозной, что Маркс и Энгельс допускали, что «революция начнётся на этот раз на Востоке» и что социальный переворот в России близок.

Что такое народничество? Это своеобразная теория «крестьянского социализма», начало которой было положено ещё Герценом в 40-50е годы и которая окончательно сложилась в 70е годы. Сущность её сводится к следующему. Народники считали, что основным классом который перестроит всю дальнейшую жизнь России в духе социализма, является крестьянство – «народ», как тогда говорили. Основную ячейку будущего социалистического общества народники видели в крестьянской общине, в артели. Им казалось, что если старый уклад деревни с его артельным духом, привычкой всё решать «миром», «скопом», с его патриархальными отношениями и взглядами сохранится, то это обеспечит стране будущее, в котором опасность растлевающего влияния капитализм будет устранена. Это была утопическая мечта народников о переходе к социализму через крестьянскую общину, минуя капитализм.

Бавин В.Ю. писал: «Народническая интеллигенция решал идти в деревню, в «народ», и, внимательно приглядываясь к крестьянству, изучить его быт и идеалы. Наиболее революционная часть народнической интеллигенции, её левой крыло, надеялась таким путём выполнить и свою политическую задачу: открыть крестьянству глаза на необходимость революционной борьбы за свои права и поднять его против самодержавия» [2, 30].

Начало массового «хождения в народ» относится к середине 70х годов.

Переодевшись в крестьянскую одежду, под видом плотников, кузнецов, мелких торговцев и т.п., революционная молодёжь двинулась в деревню. Но у интеллигенции не нашлось общего языка с крестьянством. «Хождение в народ» успехом не увенчалось, и ставка на крестьянскую революцию оказалась проигранной.

Таким образом, что послужило причиной этого поражения народничества? Русские народники ошибочно считали, что главной революционной силой является не рабочий класс, а крестьянство, что власть царя и помещиков можно свергнуть путём одних лишь крестьянство, что без союза с рабочим классом и без его руководство одни крестьяне не смогут победить царизм и помещиков.

В поэзии 70х годов ведущая роль по праву принадлежала Н.А. Некрасову. В эти годы появляется его поэма «Кому на Руси жить хорошо», в которой с большой художественной силой нарисована тяжёлая жизнь крестьянства в пореформенный период. В то же время поэту указывал и на основную задачу, стоящую перед интеллигенцией, - революционную борьбу за дело народа.

Литература:

1. Бавин С.Ю., Некрасова Н.А. Судьбы поэтов 19 века: библиографические очерки». – М.: Книжная Палата, 1993.
2. Банникова Н.В. Золотой век русской поэзии. – М.: Просвещение, 2000.
3. Васильева А.Н., Некрасова Н.А. Методическое пособие по литературе для поступающих в вузы. / под ред. Великанова И.В., Тропкина Н.Е. – М.: Издательство «Учитель», 2000.
4. Ежова И.С., Шамурина Е.И. Антология русской лирики первой четверти XIX века. – Москва: Амирус, 1991.
5. Николаев П.Н. Русская поэзия 19 века. – JVL: Просвещение, 1998.

Ключевые слова: Некрасов Н.А. поэт, русский, значение, творчество, русская литература, пособие, книга.

Аннотатсия
АҲАМИЯТИ ЭҶОДИЁТИ НЕКРАСОВ БАРОИ АДАБИЁТИ РУС

Донишчӯ эҷодиёти шоири рус Некрасовро барои адабиёти рус мавриди пажӯҳиш қарор додаст. Дар мақолаи худ муаллиф осори шоири намоёни руси асри XX Н.А. Некрасовро таҳлил карда, таъкид кардааст, ки эҷодиёти вай ба дигар шоирони рус таъсир расондааст.

Калидвожаҳо: *Некрасов Н.А., шоир, рус, аҳамият, эҷодиёт, адабиёти рус, дастур, китоб.*

Annotation
THE VALUE OF NEKRASOV'S CREATIVITY FOR RUSSIAN LITERATURE

The student explores the importance of Nekrasov's creativity for Russian literature. In his article, the author analyzes the creative activity of prominent Russian poet of 20th century N. A. Nekrasov and points out in the work of the Russian poet and how he influenced in other poets works and writers of Russian literature.

Keywords: *N. Nekrasov, poet, Russian, value, Russian literature, book.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Элмуродова Озодамоҳ Рустамовна, магистранти соли дуюми факултети забон ва адабиёти руси ДДОТ ба номи С. Айни

Роҳбари илмӣ: дотсент Валиев Н.У.

Сведения об авторе: Элмуродова Озодамоҳ Рустамовна, магистрантка второго курса факультета русского языка и литературы ТГПУ им. С. Айни

Научный руководитель: доцент Валиев Н.У.

About the author: Elmurodova Ozodamoh Rustamovna, master student of the second year of the Russian language and literature Department of the TSPU named after S.Aini

Scientific adviser: Valiev N.U.

НОСИРИ ХУСРАВ АЗ НИГОҲИ ШАРҚШИНОСОНИ ФАРОНСА

Таърихшиноси шинохтаи рус В.О.Ключевский фармудааст, ки “чун ниёгонро меомӯзем, худро мешиносем” [4, 345]. Имрӯз мо тоҷиконро зарур аст, ки аҷдодонамонро биомӯзем, то худро бишносем. Ҳеч кас худшиносии ҷомеаро бидуни ёди таърих тасаввур кардан наметавонад. Пеш аз он ки оид ба тарҷумаҳои фаронсавии Носири Хусрав гуфтагори рӯи қоғаз орем, зарур донистем дар бораи ин нобиға чанд сухан иброз дорем. Носири Хусрав бузургтарин шоир ва мутафаккири шинохтаи асри X мебошад. Аз ҷумлаи машхуртарин чехраҳои илмиву адабӣ ва динии тоҷик аст. Соҳибмақтаб ва соҳибкитоб. Файласуфи машхур, шоире бориқназар, Носири хушсухан. Дар сафарномаи нависӣ беҳамто, пандномааш бӯи Қуръону Ҳадис мекунад. Хондани осораи ҳаловати хос дорад. Аз айёми кӯдакӣ ба омӯзиши илмҳои замони худ, аз қабилӣ сарфу наҳв, забони арабӣ, илми адаб, фалсафа, табиӣёт, тиб, ҷуғрофия, нучум, фикҳ ва ғайраҳо машғул шудааст. Ў аз худ мероси зиёди адабӣ фалсафӣ боқи гузашта, китобаш дар рӯйхати серхаридортаринҳост.

Аз нимаи дууми асри XI сар карда то имрӯз дар таърих ва таммадуни мардуми Осиёи миёна мавқеи бузургро ишғол менамояд. Фаъолияти як зумра мутафаккирони маъруфи адабиёти форсу-тоҷик амсоли Асади Тӯсӣ, Носири Хусрав, Умари Хайём, Маъсудӣ Саъдӣ Салмон ва дигарон маҳз ба ҳамин давра рост меоянд. Аз байни шоирони номбурда, махсусан Носири Хусрав дар доираи олимони Аврупо, аксаран дар Олмону Фаронса таввасути асарҳои фалсафӣю динӣаш мақоми хоса дорад. Носири Хусрав аз худ осори хеле зиёд ба мерос гузошта, бисёри онҳо ба забонҳои гуногуни дунё тарҷума шудаанд. Аврупо бори нахуст бо номи Носири Хусрав ба тӯфайли асарҳои илмӣю олимӣ машҳури олмонӣ Ҳ. Этте ошно гардида буд. Ин олимӣ шинохта мунтахаби осори Носири Хусрав, бахусус “Рушнонома” ва “Саодатнома”-ро ба забони олмонӣ ба нашр расонид, ки баъдан онҳо ба забони англисӣ ва фаронсавӣ тарҷума шудаанд [4, 127]. Абёти маснавиҳои «Саодатнома» ва «Рӯшнонома» панди судманде мебошанд, ки ба мардум роҳи зиндагии ҳуши инсониро нишон медиҳанд. Фарқ кардани дӯст аз душман, дар дӯстӣ бовафо будан, эҳсон кардан, некӯхоҳ ва роҳатрасон будан, тамаъ ва хорӣ накардан аз ҳислатҳои ахлоқӣ ҳамидаи инсониянд, ки ӯ бо ашъори равшани худ тарғибу ташвиқ менамояд. Тамоми мақсаду мароми Носири Хусрав аз панд додану ахлоқ омӯхтан, даъват ба роҳи инсонӣ комил будан иборатаст.

Шарқшиносии маъруфи Фаронса, аз ҷумла А. Корбен, Д.Фушекур, Ж. Лазар, Е. Меверович, Ҳ. Массе низ ба адабиёту фалсафаи форсу тоҷик диққати махсусу дода, оид ба асарҳои Носири Хусрав қорҳои илмӣ ва тадқиқотиро ба анҷом расонидаанд. Асарҳои гаронбаҳои Носири Хусрав “Ҷомеъ-ул-Ҳикматайн”, “Зод-ул-мусофирин”, “Сафарнома”, “Ваҷҳи дин”, “Равшанонома”, “Саодатнома”, “Девони ашъор” ба забони фаронсавӣ тарҷума шуда, маҳз бо шарофати ана ҳамин олимони шинохта мардуми Фаронса тавонистанд бо асарҳои ин нобиғаи форсу-тоҷик шинос шаванд. Ин олимони шарқшиноси ғарбӣ асарҳои Носири Хусравро ҳаматарафа омӯхта доир ба асарҳои ӯ иборози ақида намудаанд. Ба ақидаи А.Корбен китоби маъруфи Носири Хусрав «Ҷомеъ-ул-Ҳикматайн», маҷмӯи ду ҳикмат аст, фалсафаи ҷунонӣ ва илоҳиётӣ исмоилӣ мебошад [15, 89]. Ин китоб ба тариқи саволу ҷавоб навишта шуда, ки басқ байни ду шахс, байни амир Асад ва ҳуди мутафаккир буда аст. Амир Асад, ки худ пайрави равиёи исмоилия буд, аз ҳамин сабаб то ба рӯзҳои мо боқӣ ва аз шарри иртиҷоиён эмин мондааст. Носири Хусрав ин асаро ба шакли фарҳанги оммафаҳм навиштааст, ки ҳар шахс мувофиқи фаҳми худ аз он баҳра мегиранд. Ҳамин тариқ Носири Хусравро дар Аврупо ҳамчун шоире, ки дар ҷустуҷӯи ҳақиқат ва адолат буда, мешиносанд ва ба осори ӯ ҳусни тавачҷуҳи махсусдоранд. Аз ҳамин рӯ омӯзиши афкори ҳақим дар кишварҳои Аврупо то ба имрӯз идома дорад ва аҳамияти бештар пайдо менамояд. Носири Хусрав дар Аврупо бо номи реалист маъруф аст [4, 345]. Дар баробари он, ки Носири Хусрав ҳақиқатро дар равиёи исмоилия, ки ба ӯ умедворӣ мебахшид, ба динҳои дигар зардуштия, насрония ва яҳудия тавачҷуҳ зоҳир карда, забонҳои гуногунро низ аз худ кардааст. Гузашта аз ин Носири Хусрав ба арзи он, ки ғазалиёти ошиқона ё орифона бисарояд, ки маъмулан ҷаззобияти оми бештар дорад тавачҷуҳи умдаи худро ба шеърӣ ахлоқӣ ва динӣ дошта, хонандагонро ба кӯшиш барои пешрафту таълоии рӯҳонии хеш, на рафтан ба пайи зарқу барқи нопадори ин дунёи моддӣ-ҷисмонӣ хонд. Беш аз нӯҳсад сол аст, ки Носири Хусрав тавачҷуҳи уламову ситоишгаронро ба худ ҷалб намудааст. Зиндагии пурмӯҷарои шоирро ба чор марҳила тақсим мекунем: то 40-

солагӣ ба таҳсил ва муддате дар даргоҳи Султон Маҳмуди Ғазнавӣ дар корҳои маъмури молиявӣ хизмат кардааст ӯ марҳилаи дуввум, ки аз хоби чиҳилсолаи хеш бедор шуд ва рӯ овардан ба Худо тоату ибодат ва дар ҷустуҷӯи ҳақиқат ва то ба мақоми “Хуччат” расидани ӯ, марҳилаи сеюм сафари ҳафтсолаи мутафаккир, чорум ҳаёти шоир дар Юмгонӣ Бадахшон. Ба ақидаи олими австриягӣ Г. Грюнебаум эътиқоди ӯ нисбат ба равияи аҳли суннат хеле коста шуда буд ва пас дар ҷустуҷӯи андешаҳои нав буд ва билохира онро дар мазҳаби исмоилия дар ёфта, онро ҳақиқат шуморид [4, 345]. Ж. Лазар олими фаронсавӣ, ки даромӯзиши илмӣ забони муосири тоҷик саҳми бузурги худро гузоштааст, дар асарҳояш мутафаккирони асрҳои X-XII хело хуб тасвир када, ҳамватанонашро бо шерҳои форсӣ-тоҷикӣ шинос намудааст. Тадқиқотчиён ва тарҷумонҳои шарқшиносони Фаронса дар ҷалб намудани фаронсавиро ба асарҳои форсу тоҷик нақши асосӣ бозиданд. Шарқшиносони фаронсавӣ пеш аз ҳама диққаташонро ба адабиёти классикӣ форсу тоҷик, ки қарнҳои X ва XVI-ро дар бар мегирад ҷалб намуданд. Аз ҷумла Ж. Лазар шарқшиноси фаронсавӣ асарҳои Носири Хусравро хуб омӯхта мутафаккиро ҳамчун шоир, файласуф ва пешбарандаи мазҳаби исмоилия медонад. Ж. Лазар Носири Хусравро яке аз мутафаккири бузурги асрҳои (V-XI) мешуморад [13, 79]. Ж. Лазар на танҳо ба омӯзиши забони муосири халқи тоҷик, балки мутафаккирони бузурги халқи тоҷикро хуб омӯхтааст.

Умуман имрӯзҳо дар Ғарб диққати олимони ба асарҳои Носири Хусрав хеле зиёд буда, ӯро имрӯзҳо дар Аврупо ҷуяндаи ҳақиқат, файласуф, саёх, шоири бузург мешуморанд. Дар ҳаёти Носири Хусрав ҳодисаи аҷиб ин сафари ӯст. Мутафаккир сафарашро дар муддати ҳафт сол давом дода, кишварҳои Афғонистон, Озарбойҷон, Сурия, Фаластин, Ироқу Мисро саёҳат намуда, тақрибан ду сол дар Миср дар давлати Фотимӣ умр ба сар бурдааст. Носири Хусрав дар “Сафарнома”-и худ аз зиндагии мардуми кишварҳои дигар, урфу одат, дину мазҳаби, аҳволу аъмоли халқҳои гуногун маълумот дода, ба худ ба сурати “ман Носир” ишора мекунад. Ж. Лазар доир ба сафари мутафаккир ибрази ақида менамояд, ки ҳодисаи аз ҳама аҷиби ҳаётиаш ин сафари бузурги ӯ мебошад. Ӯ сафарашро дар Сурия, Миср ва Арабистон аз солҳои 437/1045 то 444/1052 давом дода, фаъолиятро барои паҳншавии мазҳаби исмоилия бахшидааст. Баргаштан ба Балх чун пешбарандаи мазҳаби исмоилия ба ӯ хатар оварда, аз зулму ситами мардуми он ба дараи Юмгон (454/1061), ки дар қуҳистони Бадахшони Афғонистон мавҷуд аст гурезон шуд, то охири умраш соли 464/1072 дар он ҷо монд [13, 82]. Мутафаккир аксари асарҳояшро баъди гуреза шуданаш ба Юмгон навиштааст. Ҳар сол як китобе менавишт. Носири Хусрав ғайр аз қорҳои шоиронаш, муаллифи бисёр асарҳои насрӣ буда, ки ҳамаи онҳо ғайр аз саргузашти сафарӣ ба фалсафаи дини муносибат доранд ва ҷонибдори мазҳаби исмоилии дини ислом аст, мегӯяд Ж. Лазар [13, 89].

Ба қавли Ж. Лазар китоби “Сафарнома” мушоҳидаҳои нависандаро аз сафари ҳафтсола бо насри равону сода инъикос кардааст. Ин асар ҳамияти бадеӣ таърихӣ ва ҷуғрофӣ дорад, ҳодисаҳои он воқеъ мебошанд. Нависанда ҳар ончизеро, ки дар сафар дидааст ва таассуроте, ки ҳосил кардааст, ҳамон хел айнан баён намудааст. Масалан, дар сифати шаҳри Байтулмуқаддас (Иерусалим) менависад: «Шаҳрест бар сари кӯҳе ниҳода ва об нест, магар аз борон ва дар рустоҳо об аст, аммо ба шаҳр нест. Ин шаҳр бар сари санг ниҳодааст ва шаҳри бузург аст, он вақт ки дидам, бист ҳазор мардум дар вай буданд. Ва бозорҳои неку ва биноҳои олий дорад ва ҳама замини шаҳр бар тахтасанҷо фарш андохта ва ҳар кучо кӯҳ будааст ва баландӣ буридаанд ва ҳамвор карда ҷунон ки борон борад, ҳама замин покиза шуста шавад». Дар “Сафарнома” Носири Хусрав манзараҳои табиати кишварҳои гуногун, анъанаҳои мардум, ободии шаҳрҳо ба таври муфассал нақл кардааст [7, 45]. “Сафарнома”, ки худ асари насрии шоир буда, на ба фалсафа на ба дин ҳеҷ алоқае надорад шоир дар ин асари насрии худ танҳо дар бораи чизҳое, ки дидааст навиштааст халос. Ж. Лазар дар бораи дар шакли дастнавис вачуд будани асари шоир чунин ибрази ақида намудааст: Мушаххасоти хусусӣ ва набудани нишонаҳои мазҳаби исмоилия ба он даллат мекунад, ки “Сафарнома” то замони мо дар шакли дастнависи воқеъ мондааст [13, 82]. Ин ақидаи ӯ бо асли матн мувофиқат мекунад. Носири Хусрав бидуни ҳеҷ гуна суҳанбозӣ ва таблиғоти мазҳабӣ, ба тарзи раванусодда мушоҳидаҳо, вохӯрӣ ва мулоқотҳои бо адибону доноҳои машҳур, арбобони ҳунару фарҳанг, намоёндогони маданияту санъат ва касибону кишоварзонро рӯи қоғаз овардааст. Ҳангоми сафар Носири Хусрав дид, ки дар ҳама ҷо аҳоли мардуми бенаво ва халқи мазлум табоҳ аст, касе ба доду фарёи онҳо намерасад, ҷунон ки адиби ҷаҳонгард дар Рӯшноинома мефармояд:

Яке бас беҳунар, мол аз адад беш,
Яке бо сад ҳунар дарवेशи дилреш.

Доктор Нодир Вазинпур дар муқаддимаи “Сафарномаи Ҳаким Носири Хусрав” овардааст: “Муסיқии шеърӣ ӯ пурсалобату сангин ва пурвиқор, пуршукӯҳ аст. Дар бахрҳои душвор қувваозмоӣ карда, дар ҳама ҷо қарин тавфиқ будааст. Забонаш покиза ва устувор, оганда ва вожаҳои асили дарӣ ва таркиботи хуш аст ва баёнаш аз вусъати маълумот ва умқи андеша ва инзиботи фикрии ӯ ҳикоят мекунад” [4, 235].

Омӯхтани ҷаҳонбинии Носири Хусрав асосан фалсафаи ӯ дар Тоҷикистон солҳои 50-уми асри XX оғоз гардида буд ва то имрӯзҳо давом дорад. Бояд гуфт, ки тавсири фалсафаи исмоилии диққати шарқшиносони ғарбиро ба худ ҷалб карда буд, аммо ба он таваҷҷуҳи махсус дода нашуд ва таҳлили махсуси худро наёта буд. Дар асри XX олими рус А. А. Семенов ба фалсафаи исмоилия мароқ зоир намуда ва якҷанд мақолаҳои ба ин масъала бахшидашуда нашр гардид. Дар соли 1926 ду адади он нашр карда шуд: “Назаре ба Курон ва исмоилияи шарқ”, “Взгляд на Коран в восточном исмаилизме” ва “К догматике памирского исмаилизма”.

А. Корбен асари насрии Носири Хусрав “Ҷомеъ-ул-Ҳикматайн”-ро соли 1953 аз забони форсӣ ба фаронсавӣ тарҷума намуда, доир ба ин асар муқаддимаи бузург дорад. Ӯ мегӯяд, ки Носири Хусрав ҳар навъ нависандаи ғалат нест, аз 41-у хатти якуми “Ҷомеъ-ул-Ҳикматайн” бар меояд, ки муборизаи идеологи ва бурҳони шадиди фарҳангӣ, ки зери таъсири фанатизми дини дар Хуросон мавҷуд буд маълумот додаст [15, 89]. Ин шаклиносии Фаронса осари мутафаккиро ҳаматарафа омӯхта, бештар ба фалсафаи Носири Хусрав диққат додааст. А. Корбен дар муқаддимаи худ асли матни фалсафаи Носири Хусрав шаҳр дода, оиди асарҳои мутафаккир иброи ақида намудааст. Ин олими фаронсавӣ тамоми умрашро ба омӯзиши фалсафаи Шарқ сарфа намуда, доир ба фалсафа, ва фалсафаи ислом китобхоро ба нашр расонидааст.

А. Е. Бертельс олими шинохтаи советӣ дар бораи Носири Хусрав бисёр қорҳои илмӣ ба анҷом расонида ӯ дар китобаш оиди дастнависҳои Носири Хусрав чунин мегӯяд: Тобистони соли 1960 дар Бадахшон дастнависеро пайдо намудам, ки дар он шеърҳои Носири Хусравро бо хусни хатти Саид Шохзоди Муҳаммад навишта буд, ки ба соли (1906-1922) таълуқ дошт. Муаллифи он шеърҳои бехтарини мутафаккиро барои худ ҷамъ овардааст, ва дар ҷо қасидаеро вохӯрдм, ки дар зери ҳар мисраи он Шайх Нематуллои Вали шарҳҳо додааст. Ин шарҳҳо чунин буданд, оё ин дастнавис қалбаки ҳаст ё не?, барои чи баъд аз 300 соли марги ӯ шерҳои исмоилии онро шарҳ доданд, оё метавон бовар кард дастнависҳое, ки пас аз 850 соли марги шоире, ки навишта шудааст?, оё метавон бовар кард шарҳҳое, ки 500 сол пеш шарҳида он вафот кардааст [1, 7-3]. Ж. Лазар мегӯяд ҳуди қасида ба асри X таълуқ дорад, ӯ қасидаро ба шумораи қадиматарин шеърҳои назми Шарқ дохил мекунад [1, 7-8]. Ҳамин тариқ ду нухсаи шерҳои мавҷуд буд, яке он аз саволҳои фалсафи иборат буд ва дигаре иборат аз андешаҳои ғайриодӣ, якуми он бошад ба аввалҳои асри X ва дигари он ба охири асри XI-рост меояд. Ба онҳо се шаҳр навишта шуда буд, яқум дар миёнаҳои асри X дуҷум дар соли 1070 ва сеюм ба солҳои 1400. Шайх Нематуллои Вали соли 1431 вафот кардааст. Аз ин ҷо бар меояд, ки ҳар се шаҳрҳо ба Шайх Нематуллои Вали таълуқ дорад. Байти 24-уми қасидаи Аҳмад ибни ул Ҳасан дар нашри Ж. Лазар, ки мо онро ба забони русӣ ёфт кардему аммо мутасифона аз сабаби дастрас набуда ин китобҳо мо онро ба забони фаронсавӣ ёфт кардан натавонистем чунин аст:

Свинец разбивает алмаз, а магнитпритягивает железо.

Какова причина таких воздействий этих двух, [минералов]?

Ин байт ба байтҳои 31-уми қасидаи Носири Хусрав монанд буда, Шайх Нематуллои Вали ба ӯ чунин шаҳр менависад.

Шикастани сурб, алмосу санги оҳанкаш.

Чӣ иллат аст мар ин ҳардуро чунин кирдор,

Алмосу санги оҳанкаш—ин ана ҳамон нишонаҳои нафси шаҳвоние, ки дили сангини гунаҳгоро (ба мисли он, ки гунаҳгор дардро ҳис намекунад) ба худ ҷалб мекунад, ва тир бошад ба мисли дониши асотириест (эзотерическое), ки гумроҳ шуд дар роҳи суфизм чун ёкути саҳт. Носири Хусрав доир ба ин мисраи қасидаи худ дар “Ҷомеъ-ул-Ҳикматайн” чунин шаҳр мегӯяд: Хосияти миқнотис, ки оҳанро бикашад, он аст, ки гуем: “Аз он санг бухоре аст берунояндаи лазиҷи андаркашанда, ки ба ҷуз оҳан андарнакашад ва муҳолифаст он бухор мар оҳанро ба табъ, он ки бад-ӯ андаровезонда аст, ҳамчунон ки нами ҳаво муҳолиф аст мар пунбаю қоғазро в-аз ин ҳарду андаровезанда аст ва ҷу аз бухори он миқнотис ба оҳан расад, андаровезад ва ҷу муҳолиф аст мар ўро, ҷу бад-ӯ расад, аз ўбигурезад ва бозгардад ва ба бозгаштан мар оҳанро, к-аз ӯ андаровехта бошад, бо хештанбиёрад” [10, 56]. Далел бар дурустии ин қавл он аст, ки чун мар сангро ба назди хӯрдаи оҳан, ки “суниш” гуянд, бидоранд, он ҷузвҳои сунӣ ӯ давидан гирад ва бухор бошад, ки пароканда равад то ҳамесунишҳои парокандаро биёбад. Носири Хусрав қувваи ҳамаи мавҷудоти зиндаи олами ҷисмониро аз олами руҳонӣ медонад. Яке аз

шарқшиносонӣ Фаронсавӣ Р. Гено оиди тарҷума чунин ақида намудааст: “Асосан хориҷиёни шарқшиносоне, ки саҳми худро дар методи омӯзиши онҳо мегуздоранд, аз он иборатаст, ки ӯ ба тамоми нуқтаи ғарбии худ ба фикронии мантикии худ нигариста барои тавсири дурусти ягон таълимот онро ба таври худ хидоят намояд то ба мақсади асосии он бирасад [1, 25-30]. А. Бертельс, Носири Хусравро бузургтарин фарди шоҳаи ғотимиён ба қалам додааст. Дар китоби хеш А. Бертельс аз сафархояш чунин ёд мекунад: “зиндагии дарборӣ монё аз он набуд, ки Носир даст ба корҳои илмӣ бизанад ва дар ақсои олам ба сайру саёхат пардозад”. Нависанда ва муҳакики Эрон. А. Қавим дар муқаддимаи “Хон-ул-ихвони”, мегӯяд Носир нахустин шоири порсизабон аст, ки ба суҳан либоси назм пӯшонида ва дар шеър таҳаввули бузург падида овардаст [4, 123]. Ҳикмати Носири Хусрав чун укёнузи беканор буда ҳар қадар аз он об биёшоманд, ҳамон қадар ташнагии зиёдтар эҳсос мекунад. Ҳаким Носир Хусрав ба он хотир дар байни мардум мавқеи хоса дорад, ки ақсари манзумаҳои ӯ мазмуни ахлоқӣ, худшиносӣ, инсондӯстӣ доранд. Ашъору, сурудҳову мадияҳои, ки имрӯз дар Бадахшон ба ӯ нисбат дода мешавад низ хусусияти андарзӣ, пандомӯзи доранд. Хулоса имрӯз дар Фаронса китобҳои ин файласуф, нависанда аз ҷумлаи серхондатаринҳост. Бештари мардуми Ғарб онро файласуф, нависанда ва пешбарандаи мазҳаби исмоилия медонанд. Диққати олимони ғарбиро ба худ бештар асарҳои фалсафии Носири Хусрав ҷалб намудааст. Шарқшиносони фаронсавие, ки оиди асарҳои Носири хусрав ибрази ақида намудаанд ӯро ба қатори нависандагони машҳури олам мепиндоранд. Имрӯз асарҳои Носири Хусрав ба забонҳои гуногуни олам тарҷума шуда, ҳар миллату халқият мувофиқи фаҳми худ аз он баҳра мегиранд. Дар мақолаи мазкур фикру андешаҳои олимони Советиро низ баён кардем, ки онҳо бо шарқшиносони фаронсавӣ ҳамфикр буданду яқоя кор карданд.

Адабиёт:

1. Академия наук СССР Институт востоковедения. Сад одного цветка. – Москва, 1991. – 277 с.
2. Мухтор Ш. Адабиёти тоҷик дар Франция. Маҷмӯаи мақолаҳо. – Душанбе: Ирфон, 1985. – 95 с.
3. Носири Хусрав. Лаъли Бадахшон. Нашр аз пажӯҳиши Фарзонарӯз. – Техрон, 1380. – 327 с.
4. Ниёзов С., Назариев Р. Носири Хусрав. Дирӯз, Имрӯз, Фардо. – Хучанд, 2005. – 683 с.
5. Носири Хусрав. Сафарнома. – Душанбе: Ирфон, 1970. – 116 с.
6. Носири Хусрав. Гулчине аз девони ашъор. – Сталинобод: Нашр. Дав. Тоҷикистон, 1957. – 180 с.
7. Носири Хусрав. Сафарнома. – Душанбе: Ирфон, 1970. – 118 с.
8. Носири Хусрав. Лаъли Бадахшон. – Душанбе: Нодир, 2003. – 328 с.
9. Носири Хусрав. Девониашъор. – Душанбе: Адиб, 2010. – 480 с.
10. Носири Хусрав. Чомеъ-ул-ҳикматайн. – Душанбе: Эр-граф, 2011. – 312 с.
11. Носири Хусрав. Рӯшноинома. – Душанбе, 2015. – 68 с.
12. Lazard G. Publications iraniennes a l'occasion du millenaire d'Avicenne// Revue des études islamiques, 1954. T.22. – 285 p.
13. Lazard G. La langue des plus anciens monuments de la prose persanne. – Paris, 1963. – 270 p.
14. Lazard G. les premieres poésies persannes. (IX-X) siècles. Paris, librairie d'Amérique et d'Orient: Maisonneuve, 1964. – 156 p.
15. Corbin H. Etude préliminaire. Nasire Khosrow. Kitab-e Jami-al-hikmatain. – Téhéron-Paris, 1953. – 350 p.

Калидвожаҳо: *инсондӯстӣ, шарқшиносӣ, ахлоқ, ҷаззобият, таблғот, ҷаҳонгард, исмоилия, адолат.*

Аннотация

НОСИРИ ХУСРАВ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ ФРАНЦУЗСКИХ ВОСТОКОВЕДОВ

В данной статье говорит о творческом наследии Носира Хусрава с точки зрения французских востоковедов. Начиная с XVII века наследие Носира Хусрава, наряду с трудами других великих литераторов и философов, привлекает внимание французских учёных и востоковедов. По настоящее время целый ряд учёных провели исследования философского и литературного наследия этого мыслителя. В том числе такие знаменитые востоковеды Франции XIX-XX веков как Фушекур, Массе, Корбен, Лазар и Эва дю Витрей занимавшиеся творчеством Носира Хусрава к глубоко верующим мыслителям имеющего свою школу. А Корбен считает мыслителя знатоком греческого и исмаилитского учений. В любом случае французские учёные внесли огромный вклад в изучение различных аспектов творческого наследия Носира Хусрава.

Ключевые слова: *Человеколюб, Востоковед, этика, превлекательно, пропагандист, путешественник, исмаилизм, справедливость.*

NASIR KHOSROW FROM THE POINT OF VIEW OF FRENCH ORIENTALISTS

This article refers to Nosiri Khosrow's creative heritage from the point of view of French orientalists. Since XIIth century Nosiri Khosrow's heritage, along with works of other great writers and philosophers, attracts the attention of the French scientists and orientalists. Currently a number of scientists researched the philosophical and literary heritage of this thinker. Among them such famous orientalists of French XIX-XX centuries as Fushekur, Masse, Karben, Lazard and Eva du Vitrei who as a result of a research of the works of Nosiri Khosrow's came to opposite opinions. In particular, Lazare ranks Nosiri Khosrow as deeply believing thinker with having his own school. And Korben considers the thinker as the expert of Greek and Ismaili doctrines. Anyway the French scientists made a huge contribution in studying of various aspects of the creative heritage of Nosiri Khosrow.

Key words: *Man-lovers, Orientalist, morals, emigration, propagandist, traveler, ismailism, justice.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Муборакалиев Фарҳод, магистранти факултети забонҳои романи-германи кафедраи забони франсавии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни, Тел.: (+992) 501 12 37 87. E-mail: muborakaliev.94@mail.ru

Рохбари илмӣ: н.и.ф. Султонзода С.

Сведения об авторе: Муборакалиев Фарҳод, магистрант кафедры французского языка факультета романо-германских языков Таджикского государственного педагогического университета им. С. Айни. E-mail: muborakaliev.94@mail.ru

About the author: Muborakaliev Farkhod, master student of the Roman- Germanic faculty of the Department of French Language of the Tajik State Pedagogical University named after S. Aini, E-mail: muborakaliev.94@mail.ru

ТАЪРИХ, ФАЛСАФА, СИЁСАТ ВА ҲУҚУҚ

*Валиев Чамшед Абдурасулович,
ассистенти кафедраи назария ва амалияи забони тоҷикӣ
Ҳафизова Шукрона Маҳмадхоновна,
омӯзгори Муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии №100, н.Шоҳмансур, ш. Душанбе
Ҳалимзода Шоҳрух Абдунаим,
донишҷӯи соли чоруми факултети филологияи тоҷик*

«ЧЕХРАҲОИ МОНДАГОР» – ҚОМУСИ БУЗУРГ

Тоҷикистони соҳибистиклоли ҷавони мо мисли ҷавонони худаш, ки дар зери сиёсати хирадмандонаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ- Пешвои миллат аз рӯзи нахустини соҳибистиклол гардидаи рушду нумӯш ва ба пешрафти комил ноил гардидааст, танҳо ба воситаи роҳнамоӣ ва мактаби сиёсату мардонагии роҳбари давлат рушд карда истодааст ва барои мо ҷавонон боиси ифтихор аст, ки мисли Эмомалӣ Раҳмон як шахсияти таърихӣ ба мо роҳбарӣ мекунад ва аз як ҷиҳат мисли Пешвои миллат шахсан ва ба аҳли илму зиё эҳтиром мегузоранд, ки ин боиси пешрафти илму фарҳанг дар ҷомеаи мо мебошад.

Далели ин гуфтаҳо ба нашр расидани якчанд китоби таърихӣ, илмӣ, фарҳангӣ ва сиёсӣ, монанди “Тоҷикон дар оинаи таърих-Аз ориён то Сомониён”, “Нигоҳе ба таърих ва тамаддуни ориён”, “Забони миллат-ҳастии миллат”, “Уфқҳои истиқлол”, “Ваҳдат, давлат, президент”, “Ғанҷинаи бузурги андеша”, “25 қадам дар паҳноӣ олам”, “Эмомалӣ Раҳмон дар адабиёти бадеӣ”, “О современном мире и основных аспектах внешней политики Республики Таджикистан”, “Эмомалӣ Раҳмон-Пешвои миллат”, “Нури Раҳмон”, “Бохтар” ва китоби дигари тозанашир, ки “Чехраҳои мондагор” номгузори гардидааст, дар ҳақиқат як асари мондагор баҳри халқи тоҷик мебошад.

Мо “Чехраҳои мондагор”-и Пешвои миллатро ҳамчун як асари илмӣ дониста, ба ин асар макоми пайвандгари таърихи қуҳани тоҷиконро сазовор медонем ва ҷуноне ки муаллифи ин асар қай кардааст: “Китобе ки дар даст доред, Шуморо ба саҳифаҳои пурифтихори таърихи халқи тоҷик шинос намуда, аз рӯзгори шахсиятҳои номдору сарбаланди илмӣ, адабӣ ва таърихиву сиёсатмон нақл менамояд” [1, 3]. Бале дар ҳақиқат ин асари пурмуҳтаво метавонад моро ба саҳифаҳои пурифтихори халқи азизамон ошно сохта, баҳри таҳкими ҳувияти миллӣ, тарбия ва шакл гирифтани андешаи миллӣ, инчунин бедор намудани ғурури миллӣ ба ватану ватандорӣ дар бораи гузаштаи пуршебу фарози миллати тоҷик ва баҳри ба даст овардани сулҳ ёдрас шудан аз қорнамоҳои фарзандони баруманд ва шарафманди тоҷик аз Курӯши Кабир сар карда, то ба ақидаҳои фалсафӣ эстетикӣ Мавлоноӣ Ҷомӣ ва дар роҳи ба даст овардани давлати навини тоҷикон аз Айнии омӯзгору тарбиятгар то ба сиёсатмодории Бобочон Ғафуров ва дар тамоми ҷаҳон сулҳҳои Мирзо Турсунзоа ва дигар фарзандони фарзонааш барои мо тозатарин ахбор ва далелро пешкаш менамояд.

Дар ин китоб оид ба 25 симои барҷастаи сиёсӣ, илмӣ ва адабии миллати тоҷик сухан меравад ва матолиби онро мо дар панҷ бахш дастабандӣ намудем: бахши аввал дар бораи қору пайкори сарсупурдагии миллат, паёмоварони озодиву истиқлол, ҷонфидоӣ халқ мисли Қуруши Кабир, Спитамен, Маздак, Исмоили Сомониро шомил намудам [2, 5]. Дар ҳақиқат, Қуруши Кабир яке аз подшоҳони оқилтарин давр шинохта шудааст, ва Ёломияи таърихӣ ӯ ки аз тарафи олимону муаррихон чун нахустин “ Ёломияи ҳуқуқи башар” эътироф гаштааст. Ёломияи ҳуқуқи башар нахустин ҳуҷҷате дониста мешавад, ки мисли Конституцияи Тоҷикистони азизи мо ҳуқуқи озодиҳои шахрвандонро пуштибони ва ҳимоя мекард. Чехраи дигаре мисли Қуруш ин Спитамени ҷанговару далер мебошад, ки муборизаи ӯ баҳри талошҳои ба даст овардани истиқлол ҳанӯз дар даврони давлатдорӣ ниёкони сӯғдию бохтариӣ мо мебошад. Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон дар васфи ин қаҳрамон барҳақ таъкид карда ва гуфтааст “Ҳарчанд муборизаҳои шадидӣ истиқлолҳои ва ватандӯстии ниёгони мо таҳти сарвариӣ Спитамен оқибат ба шикасту бебарориҳо дучор шуданд, қорнамои бемислу монанди онҳо дар саҳифаи таърих то ба рӯзгори мо ба ёдгор мондааст” [1, 35].

Дар бахши дуюм доир ба пешвоӣ дину ойини ростин Муҳаммад (с), Зардушт, Монӣ ва муаллими ахлоқу маданияти тоҷикон Имоми Аъзам ва дигарон ҷойгоҳи худро ёфтаанд ва яке аз ҷунин мардон Муҳаммад ибни Абдуллоҳ ибни Адулмуталиб мебошад, ки вай аз қабилаи

Муҳаккиқ

Қурайшии бани Ҳошим буда дар хонаводаи Абдуллоҳ ва Омина ба дунё омадааст, ки ин мард бо дин ва оинии ростии худ боиси ифтихори арабу ачам гаштааст.

Зардушт бошад яке аз паёмбари ахлоқ доништа мешавад, ки вай тавассути таълимоти худааш “*рафтори нек, гуфтори нек ва пиндори нек*” дар замони худ ва минбаъд мардумро ба росткорию ростқавлӣ, поктинатию дурусткорӣ даъват намуда таъкид мекунад, ки “*Роҳ якесть ва он роҳи ростист, ҳама дигар роҳҳо бегоҳа аст*”. Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон ба ин натиҷаи хирадмандона расидаанд, ки суханони Зардушт ҷанбаи қавии ахлоқӣ ва тарбиявӣ дошта, дар таҳкими пояҳои маънавии насли имрӯз таъсиргузор хоҳад буд.

Симои дигари шинохтани Монӣ мебошад, ки вай худро расулу фиристодаи рӯшноӣ муаррифӣ мекард. Инчунин, ҳуди Монӣ аз нобиғани таърих буда, на танҳо маҳорату истеъдоди ғавқулодаи шахсӣ дошт, балки зоҳиран аз нотиқони замонаш буд. Яке аз истеъдодҳои ғавқулодаи ӯ ки дар таърихи мардуми ориёӣ осоре боқӣ гузоштааст, санъати наққошӣ махсуб мешавад, ки дар ин ҳунар аз нобиғани замонаш буд.

Бахши сеюми мақолаҳои ин китоб дар бораи одамушшуаро Рудакӣ, Ҳаким Фирдавӣ оғоз ёфта бо Туғрал ва Сотим Улуғзода ба анҷом мерасад. Оғозбахшии ин қисмат аз Абӯабдуллоҳи Рудакӣ оғоз гашта, дар бораи ҳаёт ва ғавқулияти шоир ва доир ба мероси адабии ӯ ҳарф мезанад, ки ба вай унвони “қоғиласолори адабиёти тоҷику форс”-ро арзанда доништаанд. Бе шакку шубҳа метавон гуфт, ки Рудакӣ шахсияте мебошад, ки дар пешрафти фарҳанг ва адабиёти мардуми форсу тоҷик хизмати шоистае кардааст, аз ҷумлаи достону қиссаҳои навиштаи ноб ба забони тоҷикӣ дар васфи илму дониш иброи ақида намуданаш далели ин гуфтаҳост:

То ҷаҳон буд аз сари одам фароз,
Қас набуд аз рози дониш бениёз.
Мардумони бихрад андар ҳар замон,
Рози донишро бо ҳар гуна забон .
Гирд карданду гиромӣ доштанд,
То ба санг андар ҳаме пиндоштанд.
Дониш андар дил ҷароғи равшан аст,
В-аз ҳама бад бар тани ту ҷавшан аст.

Ба боварӣ метавон гуфт, ки дониш мояи баландии мартаба, соҳибхотирому аз соҳибқазл гаштани инсон мебошад.

Бахши чаҳорум дар бораи рӯзгор ва осори мубаллиғони сулҳу дӯсти ва мактаби ғалсафии ҳалқамон иброи андеша менамояд, ки инҳо Шамси Табрезӣ, Мавлоно Ҷалолиддини Балхӣ, Абдурраҳмони Ҷомӣ, Мир Сайид Али Ҳамадонӣ ва дигарон ба диди нав таҳқиқ гардидааст.

“Орифи бузург Мавлоно Балхӣ дар тамоми ақсои Шарқу Ғарб бо назми оламгири худ маъруф гаштааст ва шеърҳои андешаҳои ғалсафии ӯро дар тамоми олам бо завқу шавқӣ беандоза ҷӣ пиру ҷӣ ҷавон ҷӣ марду ҷӣ зан новобаста аз дину мазҳаб ва ҷаҳонбинии худ кироат мекунанд” [2, 9].

Дар бахши панҷум бошад доир ба фарзандони фарзонаи миллат суҳан меравад, ки ин фарзандони ватан дар ташаккулёбии Тоҷикистони соҳибистиклол ва дар мавзӯи пойдории сулҳ аз Айнӣ сар карда то ба Мирзо Турсунзода ҷоннисориҳо кардаанд. Ҷӣ гунае ки аз зиндагии пурғаму андӯҳи Айнӣ мо аз асарҳои ҳуди ӯ огоҳӣ дорем, Садриддин Саидмуродзода Айнӣ соли 1878 дар деҳаи Соктареи Ғиждувони Аморати Бухоро дар оилаи деҳқон ба дунё омадааст. Аз сабаби дар синни хурдӣ ба дӯши Айнӣ афтодани бори зиндагӣ боиси он гашт, ки Айнӣ як шахсияти комили сиёсӣ фарҳангӣ ба қамол расад. Хушбахтона ба Садри Зиё вохурданаш ва ба воситаи устодаш ба маҳфил ва китобхонаҳои беҳтарин боиси он гашт, ки Айнӣ ҳанӯз аз овони ҷавонияш дар бораи таърихи миллаташ маълумоти амиқе гирад ва он таҷрибаҳои барои пешрафти адабиёти даврони муосир самаранок истифода бурда, яке аз аввалин Президенти Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон таъйин гашт ва ба шогирдони худ мафҳуми ватанро дуруст фаҳмонда тавонист, ки ин ғавқулиятҳо барои тарбияи шогирдонаш заминаи асосӣ ба ҳисоб мерафт. Яке аз шогирдони устод Айнӣ Бобоҷон Ғафуров мебошад, ки вай тавонист шаҳодатномаи миллати худ асари оламшумул “Тоҷикон”-ро таълиф намояд, ки ин асар як заминаи мустаҳкам дар бораи таърихи бой доштани миллати тоҷикро гувоҳӣ медиҳад. Ва ҳамин хизматҳои шоёнашон буд, ки ба Садриддин Айнӣ ва Бобоҷон Ғафуров соли 1997, ба Шириншох Шохтемур ва Нусратуллоҳ Маҳсум соли 2006 ба Мирзо Турсунзода бошад соли 2001 унвони олии “Қаҳрамони Тоҷикистон” дода шуд.

Адабиёт:

1. Атоева К. Чехраҳои мондагор – Мазҳари тарбия ва худшиносӣ. Маорифи Тоҷикистон, №9, 2017, с. 4-10.
2. Ғафуров Б. Тоҷикон. – Душанбе: Дониш, 2008. – 889 с.
3. Минбари халқ, 16 ноябри 2016.
4. Чехраҳои мондагор таърихе аз дидгоҳи Пешвои миллат. – Душанбе, № 88, 2017. 1 май.
5. Тоҷикистон. №1, 2019, с. 56-58.
6. Эмомалӣ Р. Чехраҳои мондагор. – Душанбе: Эр-граф, 2016. – 364 с.

Калидвожаҳо: *Чехраҳои мондагор, саҳифаҳои таърих, бостон, ойини ростин, Эълomiaи ҳуқуқи башар, нешрафти сулҳ, фарҳанг, сиёсат, маданият, ақидаҳои фалсафӣ.*

Аннотация

“ЧЕХРАҲОИ МОНДАГОР”- ВЕЛИЧАЙШИЙ ЭНЦИКЛОПЕДИИ

Книга основателя мира и согласия-Лидер нации, Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон действительно является величайшей энциклопедией. В этой книге речь об 25 достойных людей, предки таджиков-прошлых исторических, религиозных, политических и научных деятелей.

Данная статья посвящена вкладу автора книги Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона об изучении этих достойных личностей.

Ключевые слова: *достойные люди, исторические страницы, древнейших, правильные учене, Декларация прав человека, развитие мира, культура, политика, философские мысли.*

Annotation

“PERSISTENT FACES”-IS A GREAT ENCYCLOPEDIA

The book of the founder of peace and national unity is the leader of the nation the President of the Republic of Tajikistan Emomali Rahmon is truly a great encyclopedia of 25 historical, figures it is the religious, political and scientific heritage of the Tajiks, wich has a high scientific value.

The article reflects the contribution of the author of the book-the President of the Republic of Tajikistan Emomali Rahmon in the reflection of these great figures.

Keywords: *immortal faces, pages of history, antiquity, true religion, Universal Declaration of Human Rights, progressive peace, cultre, politics, security, philosophical ideas.*

Маълумот дар бораи муаллифон: Валиев Ҷамшед Абдурасулович, ассистенти кафедраи назария ва амалияи забоншиносӣ, муовини декан оид ба корҳои тарбиявии ДДОТ ба номи Садриддин Айни. Телефон: 907048591

Ҳафизова Шукрона Маҳмадхоневна, омӯзгори Муассисаи таҳсилоти минаи умумии №100, н.Шохмансур, ш. Душанбе

Ҳалимзода Шохрух Абдунаим, донишҷӯи соли чоруми факултети филологияи тоҷики ДДОТ ба номи С. Айни. Телефон: 550751575.

Сведения об авторах: Валиев Джамшед Абдурасулович, ассистенты кафедра теория и практики лингвистика, заместитель декана по учебной работе ТГПУ им. Садриддина Айни. Телефон: 907048591

Хафизова Шукрона Махмадхоневна, преподаватель ГОУ №100, Шохмансурского района, г. Душанбе.

Халимзода Шохрух Абдунаим, четвертом курсе факультета таджикской филологии ТГПУ па имени С. Айни. Телефон: 550751575.

About the authors: Valiev Jamshed Abdurasulovich, assistant of the Department of Theory and practice of linguistics, Deputy Dean for Educational Affairs of Sadridin Aini Tajik State University. Phone number: 907048591

Hafizova Shukrona Mahmadhkonovna, Teacher of General Mine Educational Institution №100, Shohmansur district, Dushanbe city.

Halimzoda Shohrukh Abdunaim, is a fourth-year student at the tajik philology faculty of Tajik State Pedagogical University by named after S. Aini. Phone number: 550751575.

**ХОТИМАИ СУЛОЛАИ ШАЙБОНИЁН ВА ФАЪОЛИЯТИ
ХОНАДОНИ АШТАРХОНИЁН**

Дар охири солҳои 90 –уми асри XVI аломатҳои афзоиши муқобилияти сиёси иқтисодӣ ва мафкуравии феодалҳои ўзбек ба пешравии ҷамъият ба созмони марказиятҳои Абдулоҳони II зоҳир гардиданд. Писари ҳуди ӯ Абдулмўмин, ки волии Балх буд, ба падараш итоат кардан нахост ва муносибати байни онҳо то ҳадди задухӯрди мусалаҳонна расид. Нобарорихи сиёсати хориҷӣ вазиятро мураккаб карданд. Дар Хуросон Сафавиён бо муваффақият амал намуданд, дар шимоли он яке аз бехтарин сарлашкарони Абдуллоҳон шикаст хӯрд. Дар ҳамин вазият Абдулоҳони II, (1534 - 1598) 8 феввали соли 1598 вафот кард. Марги ӯ бонги ҷудо шудани Хоразм буд.

Абдулмўмин бо шунидани хабари реҳлати падараш ба зудӣ аз Амударё гузашт ва ба Бухоро равон шуд. Одамони аёне давлат феълӣ атвори оташин ва қувваи қару ғазабӣ ўро медонистанд ва бар ҳилофи ихтиёрии худ ва ба дили ноҳакам Абдулмўминро ба тахти подшоҳӣ шинониданд. Султони ҷавон аз бадҳолии аёни давлати воқиф гашт ва ба куштори шахсони воломаком қарор кард. Аёне аз қасди Абдулмўмин бохабар гаштанд, ўро бо баҳонаи шикор ба ҷониби Ўротеппа ва Зомин бурданд ва дар гузарҳои дарозу танғоб бо тири камони Муҳаммадқули ном қотили зарҳарид куштанд. Ин куштор баъди шаш моҳи подшоҳии Абдулмўмин охири тобистон - аввали тирамоҳи соли 1598 ташкил гардид, ба гуфти таърихшинос Муҳаммад Юсуфи Муншӣ, аён ба вилоятҳои гуногун одам фиристоиданд, то аз хонадони Шайбониён вориси Абдулмўминро пайдо намоёнд. Вале касе пайдо нагашт ва тахту тоҷи Мовароуннаҳр, Балх ва Бадахшон ҳолӣ монданд. Дар тамоми давлат бетартибӣ, бесарусомониҳо носозӣҳо ҷанҷолҳо ба вучуд омаданд. Касе ба касе итоат кардан намехост (Таърихи Муқимҳои, 1956, 69 – 70). Сафавиён марги душмани ашаддиашон Абдулоҳон ва Абдулмўминро фаҳмида ба забти Хуросон кӯшидаанд. Шоҳ Аббосӣ Сафавӣ (1571-1629) бо як ҳучум Сабзавор ва Машҳад, сонитар Ҳиротро ба даст овард ва дар Балх дастнишондаи ӯ Муҳаммад Иброҳимӣ Шайбонӣ ҳоким таъин гардид. [1-553] Султони қазоқҳо Тавакқал бо ёрии қувваҳои зиёди қазоқҳо, муғулҳо ва қалмоқҳо аз ноҳияи Тошканд ҳамла кард, Самарқандро ба даст оварданд, вале дар ҷанги дар роҳи Бухоро руҳ дода, саҳт ярадор шуд ва дар қариби соли 1599 вафот кард.

Дар ин аёми пуршӯбу пурфитна ашроф ва амирони бонуфузи давлати Шайбониён ба мансаби хон Ҷонибеки Султонро, ки аз соли 1554 аз диёри худ фирор намуда, дар Бухоро истиқомат мекард ва домоди Искандархон - падари Абдуллоҳони II буд, интиҳоб кардан хоистанд вале Ҷонибек Султон тахту тоҷро қабул накард ва гуфт. «Ҳарчанд ман аз Чингизӣ бошам ҳам, вале ҳокимияти олий бар Мовароуннаҳр бояд ба яке аз шоҳзодаҳои Шайбонӣ тааллуқ дошта бошад». Баъди ин писари калонии ӯ Дин Муҳаммадхон ҷияни Абдуллоҳонро шоистаи ин ҳокимияти олий донистанд. Тоҷ ва ҷўбдасти шоҳиро ба вилояти Нисо ва Абевад, ки Дин Муҳаммад ҳокими он ҷо буд, фиристоиданд, дар масҷидҳо ба номи ӯ хутбаҳо хонданд ва ба исмаш танғаҳо зарб заданд. Аммо Дин Муҳаммад ҳангоми гурехтан аз таъқиботи туркҳои қизилбоши сафавӣ дар вилояти Қундуз аз тири ноҳалафи камонандоз аз қабилai аймоқ кушта шуд. Ҳамон вақт амирони ўзбек, бародари ӯ Бокӣ Муҳаммадро хон (соли 1601 - 1605) интиҳоб карданд. Писари сеюми Ҷонибек – Валӣ Муҳаммад ворис эълон гардид ва мувофиқи таомул ҳамчун волий ба Балх фиристода шуд. Ҳамин тавр, дар Мовароуннаҳр соли 1601 салтанати сулолаи дуҷуми ўзбекҳо бо номи Аштарӣён ё Ҷонӣён - аз номи сарвари хонадони Ҷонибек ё Ҷони Муҳаммад Султон оғоз ёфт.

Валӣ Муҳаммад баъди қатли дастнишонди шоҳи Сафавӣ Эрон Аббоси I, волии ӯ Муҳаммад Иброҳими Шайбонӣ, ки мазҳаби шиа майл дошт, барои зарба задан бо лашкари туркҳои қизилбош ба Балх ворид шуд. Вале давлати Сафавӣён музаффарияти асосии худро дар Машҳаду Ҳирот нигоҳ дошт [2, 554].

Бокӣ Муҳаммадхон охири соли 1602 – ибтидои соли 1603 якҷоя бо Валӣ Муҳаммад ба вилояти Қундуз ғазо карданд, то ки интиқоми хуни бародари шаҳидашон Дин Муҳаммадро аз қабилai маҳаллии Қарой ситонанд. Лашкари ўзбекҳо бурҷи қалъаи қаройӣҳоро раҳна намуда, вориди қалъа шуданд ва он ҷо куштори оммавӣ содир карданд. Дар маҳалли мазори Бобо Абдоли назди Балх ҷанги байни ўзбекҳо бо сардории бародарон Бокӣ Муҳаммад Валӣ Муҳаммад ва кӯшуни қизилбошҳои шоҳ Аббос барпо гашт. Шоҳи Эрон бо шумораи ками

кӯшуни худ саросема гурехт. Баъди ин зафар Боқӣ Муҳаммад ба Бухоро бар гашт ва ба азнавашкилкунӣ дастгоҳи давлатӣ, барпокунии лашкар, истифодаи бехтарин қонунҳои давлатӣ машғул шуд. Ҳокимони баъдина барои ин гуна идоракунии Боқӣ Муҳаммадро «мушари илоҳӣ», ва «мадори илоҳӣ» номиданд. Боқӣ Муҳаммад соли 1605 дар синни 51-солагӣ, баъди бемории дусола вафот кард. Дар поёни умри ӯ ба ҳудуди давлат аз ҳар тараф қабилаҳои гуногуни қазоқҳо, қароқалпоқҳо ва мунофиқони бисёр ҳучум карданд ва ба ғорату торочгарӣ варзиданд. Аҳолии ноҳияҳои қароқалпоқҳо диёри худро тарк намуданд ва ба чор сӯ гурехтанд.

Валӣ Муҳаммад (1605 - 1611) ба тахти салтанат нишаста, ба фароғату айшу ишрат машғул шуд ва аз фуқаро бепарво гардид. Ӯ бо фармони худ Шохбек Кукалтош ном вакили қавми фулоҷиро воли Балх таъин кард, вале Шохбек бачои ғамхори нисбати амнияти мулк, некуахлоқии мардум ба тарбияи шохзодагон - писарони дин Муҳаммад Имомқулихон ва Нодир Муҳаммадхон ба зулму зуроовари нисбати тоҷикони Балх машғул шуд. Аз истибдоди шадиди у тоҷикони Балх ба дом омаданд ва шуриш намуданд ва хостанд, ҳукумати воли ва аштархонииро бо сардори Валӣ Муҳаммадхон сарнагун кунанд. Хони Бухоро аз тарси нехзати мардум фармон дод, то Шохбек Кукалтошро ҳабс намоянд. Сипас Шохбекро ба ҷазои ҳудаш ихтироъ карда, ки нисбати ҷинояткорон раво медид, гирифтор карданд Шохбекро дар мадрасаи Абдуллохон дастгир карданд, бо воситаи нарговҳо сарашро аз сараш ҷудо карданд, ҷасадашро аз дастгоҳи оҳанини надоффи гузарониданд ва баъд ба деги рағғани ғудохта партофтанд [3, 555].

Дере нагузашта дар ҳуди Бухоро ба муқобили Валӣ Муҳаммад суиқасд омода шуд ва аъёнӣ пойтахт хостанд ба тахт бародарзодааш Имомқулиро биёрад. Бо даъвати амирони Бухорои Имомқулихон ва аз қафои ӯ бародараш Нодир Муҳаммад бо лашкари Балху Бадахшон суи Бухоро ҳаракат карданд. Валӣ Муҳаммадхон дар дашти Қарши хангоми шикор аз суиқасд боҳабар шуд. Ӯ нисфи шаб бо ду писаронаш бо роҳи Хуросон, ба шарқи Эрон, ба паноҳи шох Аббоси сафавӣ гурехт. Шохи Эрон ӯро бо иззату иқром пазириш намуд ва барои баргардонидани тахту тоҷи Бухоро бо Валӣ Муҳаммад ба муқобили Имомқули 80 ҳазор қизилбошҳо фиристод. Имомқули бо дасгирӣ Шайх Ҳоча Ҳошим, писари Маҳдуми Аъзам дар майдони муҳориба қушуни шохи Эронро шикаст дод ва Валӣ Муҳаммадхонро ба қасри гирифт. Бо фармони Шайх Ҳоча Ҳошим Валӣ Муҳаммадхон қатл гардид. Ин воқеа соли (1608-1609) рӯх дод. Баъди ин пирӯзи Имомқулихон истиқлолияти давлат ва шукуҳу манзалати худро мустақкам намуд.

Баъди муддате иттифокӣ ва собиқи Имомқулихон дар мубориза бо туркҳои сафавӣ - қазоқҳо ба мудҳои Аштархонӣ пайваста ҳучум карданд. Имомқулихон солҳои 1612 – 1613 қазоқҳо шикаст дод, Тошкандро зашт кард ва писараш Искандарро волии онҷо таъин намуд. Лекин дар натиҷаи шуриши шаҳриёни Тошканд ба муқобили Аштархонӣ Искандар ҳалок гардид барои қасоси марғи писараш Имомқулихон Тошкандро баъди як моҳи муҳосира ба даст овард, шаҳрро зерузабар намуд, мардумро қатли ом кард.

Адабиёт:

1. Абдукаххор С. Политическое и социально-экономическое положение Бухарского ханства в XVII - первой половине XVIII. – Душанбе: Дониш, 2010. – 292 с.
2. Бобочон Ф. Тоҷикон. Қисми 1, 2. – Душанбе: Ирфон, 2008. – 810 с.
3. Турсунов Н. Таърихи тоҷикон. – Хучанд: Ношир, 2001. – 788 с.
4. Мирбобоев А. Таърихи халқи тоҷик. – Хучанд: Ношир, 2008. – 810 с.
5. Юлдошев В. Истории торговых и посольских связей Средней Азии с Россией в XVI- XVII вв. – Ташкент, 1964.

Калидвожаҳо: сулола, қабила, воломақом, Аштархонӣ, Шайбонӣ, вазъият, парокандагӣ, генералгубернатор.

Аннотация

**КОНЕЦ ШАЙБАНИДСКОЙ ДИНАСТИИ И ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ
ДИНАСТИИ АШТАРХАНИДОВ**

Аштарханид Абдуллахан II завершил жестокую битву против своего сына Абдулмумина, бывшего в ту пору правителем Балха, в результате которой проиграл битву один лучших военачальников Абдуллохана. При таком сложном положении 8 февраля 1598 года умер Абдуллохан II. Страну стал руководить Абдулмумин сын Абдуллохана II и вскоре политическая элита узнала его недобрые намерения и покончила с ним. Его смерть стал сигналом распада Хarezма. После последнего короля Шайбанидской династии Вали Мухаммадхона (1608-1609) государстве грозил распад.

Ключевые слово: *династия, племя, Аштархан, Шайбаниды, недоброжелательство, правитель, вышестоящий, ситуация.*

Annotation

**THE END OF THE DYNASTY OF SHEIBANIDS AND OF ASHTARHANIDS
DYNASTY'S ACTIVITY**

From the tribe of Ashtarhanids Abdullokhon II made a cruel fight with his son Abdulummin which was the general ruler of Balkh, as a result , one of the best military leader Abdullokhon II lost the battle. In this situation, in the 8th of February 1598 Abdullokhon II died. The country was manager by Abdulummin the son of Abdullokhon II and soon the political élita recognized his unkind intentions and killed him. After the last King of the Sheibanids dynasty Vali Muhammadkhon (1608-1609) the state was threatened with distegration.

Keywords: *Sheibanids, dynasty, situation, general-gubernator, military, Ashtarhanids, higher, failing.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Алимардонова Зулайхо, магистранти соли дуюми факултети таърих, ДДОТ ба номи Садриддин Айни. Телефон 985-32-20-06.

Рохбари илмӣ: профессор Пирумшоев Ҳ.

Сведения об авторе: Алимардонова Зулайхо, магистрантка второго курса исторического факультета ТГПУ имени С. Айни.

About the author: Alimardonova Zulaykho, the master student of second year of the Department of history of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini.

ТАЪСИСЁБИИ ҶУМҲУРИИ ТУРКИЯ

Аз соли 1919 то соли 1920 дар Туркия вазъи пуршиддат хеле ачиб буд. Вобаста ба интиҳоботҳои ба наздики дар Анатолия доир гашта дар тамоми мамлакат найранг ва бухронҳои сиёсӣ ҳукумронӣ доштанд. Фаридпошо ташнаи аз нав ба сари ҳокимият баргаштанро дошт. Бояд гуфт, ки хоҳиши ӯ оқибари хуб надошт ӯ ошкоро бо курдҳо гуфтушунид ба роҳ, монда ба он ваъдаи соҳибистиклоли дод, ба шарте, ки онҳо ҳаракати миллиро маҳв созанд.

Дар ин вақт камол Отатурк ба ҳама мурочиат карда оғози ҷангӣ озодихоҳиро эълон кард. 16 марти соли 1920 барои Камалистҳо сиёҳ эълон шуд, зеро амалӣ гаштани орзуи амали онҳо онҳо оғоз ёфт Стамбул истило шуд, султон ба ҷасади зинда табдил ёфт. Тамоми Анатолия ДПР дасти Камалистон қарор дошт ҳукумати конунӣ дар Анқара қарор гирифт. Дар айни замон Фаридпошо баргашта ҳама мусулмононро даъват кард, ки зиди Камол бархезанд.

Мустафо Ҷаълола қор карда маҷлиси милли таъсис дода дар он масъалаҳои муҳимтаринро муҳокима кард, як қатор қонунҳо қабул шуд, аз ҷумла оиди хиёнаткорони ватан. То ба ин замон Мустафо Камол роҳи дарозро тай карда, тамоми одами дигар шуда буд ҳислати бадҷаҳлии ҷавонӣ дар гузашта монда буд. Қобилияти ҳудро зери назорат қарор доштан, оромии мутлақ ба атрофиён таъсир мекард.

Дар тамоми давраи қори душвори сиёсии худ Мустафо Камол амалан давлати дуҷумро бо ҳукумати худ, пойтахти худ, маҷлиси милли, матбуот ва барномаи иҷтимоӣ созмон дод. Ин даъвати ҳақиқӣ ба онҳое буд, ки ба онҳо бовар надошт ва онҳоро дастаи ҳарбиён-қасосгирандагон меномид тадриҷан рӯз аз рӯз Мустафо Камол нақшаҳо ва барномаҳои ҳудро дар ҳаёт татбиқ мекард. Дигаргунҳои махсус ба армия дахл доштанд, ки онро мудом беҳтар кардан зарур буд. Анқара пушқуват мешуд,

Стамбул бошад мавқеъҳои ҳудро аз даст дода, вазъи шаҳр торафт ҳузнангез мешуд. Аз қувватгирӣ маҷлиси милли он чи дарак меод, ки канститутсия қабул гардид. Ин қадами ниҳоят муҳим ва масъул буд. Ғайр аз ин масъалаи муносибат бо болшевикон ҳануз ҳал нашуда буд. Табаддулот дар Россия ҷанги шаҳрвандӣ, ба рафтани ҳодисаҳо дар Туркия таъсири махсус расонд як қисм болшевикҳоро дастгирӣ мекард, гуруҳи дигар бо онҳо робита доштанд намуностанд [1, 89].

Султон назди туркҳо нуфузи ҳудро аз даст дода буд онҳо бе султон зиндагӣ қарданро омӯхта буданд ва дарқ қарданд, ки давлат бе ӯ аз байн намеравад. Намояндагони Анқара оиди иваз қардани султон бо ҳукумати маҷлиси милли изҳорот доранд Камол ба губернаторҳо оид ба идоракунии мамлакат машварат қарданиҳо лаҳзаи мувофиқ лозим буд, ки тамоми ин нақша амалӣ қардонда шавад.

Дар канференсиаи Лозанна вазири бузург бо Мустафо Камол қарордоде ба имзо расонданд, ки дар он пешниҳод мешуд, ки ҳокимияти номаҳдуди султон барҳам дода шуда давлате созмон дода шавад, ки аз ҷониби маҷлиси бузурги милли идора қарда шавад [2, 77].

1 ноябри соли 1922 султони бекор қарда шуд. Интизор шудан лозим буд, ки одамон ба ҳуди султон ба ин ҷӣ гунна ҷавоб мегардонда бошанд. Камол умед дошт, ки ӯ аз мамлакат фирор хоҳад қард барои муқовимат ӯ чизе надошт, ҳатто армияро аз даст дода буд. Баъди чанд рӯз маълум гашт, ки Воҳиддин бо кумаки сафирони англис аз мамлакат фирор қардааст амақписари ӯ Абдулҳамид розиги дод, ки халифи нав қардад, ки аз ҷониби маҷлиси милли интиҳоб шуда буд.

Дар шаби аз 16 ба 17 феввали соли 1922 Мустафо Камол тавақал қард, ки ба ҳабарнигорон лоиҳаи ҳудро пешниҳод намояд, ки ба онҳо дохил мешуданд; ба Анқара гузаронидани пойтахт «шаҳри нав бо пешомадҳои хеле хуб», ки «зеботарин шаҳри дунё мегардад»; бекор қардани ҳилофат «рамзи ҷаҳони исломӣ, на ин ки туркӣ»: характери дунявӣ ҷомеа, ки аз атеизм тафовут дорад ва ниҳоят оид ба масъалои интиҳоби забон ба маҷлиси милли ӯ мудом ҷонибдори як ақида буд: «ин дар оянда ҳатман рӯй медиҳад» Барои Камол истиклолияти иқтисодии мамлакат хеле муҳим буд.

23 апрели соли 1923 канференсиаи навбатии Лозанна баргузор шуд, ки бо сулҳ анҷом ёфт. Ба Туркия бори нахуст ҷун ба давлати Аврупои муносибат қарданд. Истиклолияти онро

Муҳаккиқ

Франсия, Испания, Британияи Кабир, Япония, Руминия, Югославия эътироф намуданд. Давлатҳои хурд аз байн рафтанд ҳамма бо Мустафо Камол ифтихор мекарданд.

Ба ӯ муясар гашт соҳибхитиёриро ба даст орад. Дар интиҳоботҳо ӯ президенти маҷлиси миллии интиҳоб шуд 9 сентябр ҳизби халқи созмон ёфт, нақши он дар амалисозии нақшаҳои Камол хеле муҳим буд. Рачаб котиби генералии он интиҳоб шуд 13 октябри соли 1923 Анкара, бо пешниҳодҳои Исмат пойтахти нави Туркия шуд.

Аз лаҳзаи ба имзо расидани шартномаи Лозанна вазъият дар мамлакат тағйир наёфта буд, ба он нигоҳ накарда, ки бисёр хориҷиён онро тарқ карда буданд. Иқтисодиёт дар ҳали таназзули қарор дорад ислоҳотҳо боиси ихтилофҳои миёни одамон гардиданд. Дар маҷмӯъ метавон гуфт, ки қадамҳои нахустини ҷумҳурии ҷавон хеле душвор буданд ҳанӯз пешравиҳо дида намешуд.

Камол гуфтушунидро ба халқ идома меод онҳоро бовар мекунонд далерона ба пеш ҳаракат намоянд, эътимод дошт, ки ҷумҳури абади умр ба сар хоҳад бурд «Дар ҷумҳури меҳнати маҷбурӣ нахоҳад буд, ҳеч кас бе хоҳиши шумо, шуморо ба қор маҷбур карда наметавонад»-чунин суханонро ӯ дар яке аз вохӯриҳо баён карда буд. Вале ин оё ғаравӣ муваффақият шуда метавонист оё ин қадаме ба қафо буда наметавонист? Чаро ӯ ин тавр гуфт? Боз як проблемаи дигари Туркия баланд бардоштани истехсолоти хоҷагии қишлоқ ба ҳисоб мерафт.

Қисмати зиёди аҳоли дар деҳот зиндагӣ дошт. Майдонҳоро қишт қардан лозим буд. Аз баски дар мамлакат хориҷиён намонда буданд қорро бояд худ туркҳо ба даст мегирифтанд [3, 152].

Вале онҳо дар ин қор таҷриба надоштанд онҳо қоре қарда, истехсол қарда наметавонистанд ҳукумат як қатор ислоҳотҳо гузаронд, ки ба фикри онҳо, бояд вазъиятро тағйир меод. Вазорат хоҷагии қишлоқ таъсис дода, ислоҳоти бонки аграрӣ гузаронида шуд, намоишгоҳҳои хоҷагии қишлоқ доир қарда шуда, ғала ва дигар маводҳо дар байни аҳоли бепул тақсим қарда дода шуд.

Дар нигоҳи аввал ин қорҳо бояд вазъро беҳтар мекарданд. Вале инчо боз як проблемаи дигар ҳал нашуда пеш омад: норозигии қурдҳо ё ки дар ҳудудҳои Туркия зиндагӣ доштанд. Дар ташкили инқилоб Камол онҳоро чун қувваи иловагӣ истифода қарда, талаби онҳоро, баъди ба сари ҳокимият омадан ба инобат нагирифта буд.

Туркҳо қурдҳо чун миллат эътироф намекарданд, ки ин ҳабогии ҷидии онҳо буд. Қурдҳо шуриш бардошта, қаноатбахш гардидани манфиатҳои худро талаб мекарданд. Камол чунин ранг гирифтани рафти воқеаҳо интизор набуд ӯ давраи шӯрои вазиронро гузаронд, то ки ин масъала ҳал қарда шавад.

Вале чи қор қардан лозим буд? шуриш доман паҳн қарда шайх Саид ба қушуни худ қурдҳоро ҷамъ меовард, армияи ҳукумати дасту по гум қарда буд ва қодир набуд ба қурдтарин баромадҳо муқовимат намояд тулии якчан рӯз қурдҳо ёздаҳ музофоти Анатолияро зери дасти худ гирифтанд туркҳо гумон мекарданд, ки истиклолияти Қурдистонро дастгирӣ мекарданд.

Дар айни замон Лондон ба худ савол меод, ки оё ин низоъро худ туркҳо игво наандохта бошанд. Ихтилофи турку қурдҳо ба ҷанги ошқоро табдил ёфт танҳо 15 апрел армия бо душворӣ ошуби қурдҳоро паҳш қард. Шайх Саид бо сарварони шуриш ба дор овехта шуданд Камол эътимод дошт, ки чунин шӯриш дигар тақрор нахоҳад шуд ва ба он набояд роҳ дод лекин ӯ ҳамо қард норозигии нав соли 1926 сарзад ва он собит сохт, ки қурдҳоро бо қувва мағлуб сохтан номункин аст [4, 133].

Ҳама ин воқеаҳо Камолро ба андешае рӯ ба рӯ мекард, ки оё ӯ тавонист мамлакатро ба самти хуб тағйир диҳад. Баъди ин ӯ барқароркунии ҳокимияти деспотиро оғоз қард. Халқ дар ибтидо аз президенти худ ифтихор мекард баъди эълони Ҷумҳурӣ, аз байн бурдани халифа тафаккури одамон тағйир ёфта буд. Ҳамин тариқ Туркияи нав қомилан ба худ шакли ғайриоддиро гирифта, дар қатори қомёбиҳо бо қоқомиҳо рӯ ба рӯ мешуд.

Адабиёт:

1. Новичев А.Д. Крестьянство Турции в новейшее время. – М., 1959. – 567 с.
2. Павлович М. Революционная Турция. – М., 1921. – 450 с.
3. Сверчевская А.К. Библиография Турции (1917-1958). – М., 1959. – 400 с.
4. Современная Турция. – М., 1958. – 502 с.

Калидвожаҳо: *Роҳи шимоли, Россия, Ҳарбиён, Туркия, Бурса, Султон, Анқара, Конференсияи Лозания, Франция, Лондон.*

Аннотация

РЕСПУБЛИКА ТУРЦИЯ

В начале 1919 году по 1920 году в Турции была очень напряженная обстановка. В связи с недавними выборами в Анатолии по всей стране была кризисная обстановка. Фарид Паша стремился снова к власти но его намерения не могли привести ни к чему хорошему. Он открыто вел переговоры с курдами и обещал предоставить им независимость. Мустафа Кемаль был единственным кто смог спасти страну из кризиса.

Ключевые слова: *Севрский договор, Россия, военные, Турция, Бурса, Султан, Анкара, Лозанская конференция, Франция, Лондон.*

Annotation

THE REPUBLIC OF TURKEY

Since 1919 to 1920 in Turkey there was a tense atmosphere. In connection with the recent elections in Anatolia, there was a crisis throughout the country. Farid Pasha wanted to become to the power again but his intentions could not lead to anything good. He openly negotiated with Kurds and promised them independence. Mustafa Kemal was the only one who could save the country from the crisis.

Keywords: *Treaty of Sevres, Lausanne Conference, Russia, military, Turkey, Bursa, Sultan, Ankara, France, London.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Ҳайтов Хуршед, магистранти соли дууми факултети таърихи ДДОТ ба номи Садриддин Айни. Телефон: 985125628

Рохбари илмӣ: Искандаров Қ.

Сведения об авторе: Ҳайтов Хуршед, магистрант второго курса исторического факультета ТГПУ имени С. Айни. Телефон: 985125628

About the author: Haitov Khurshed., the masters of 2th year the Department of history of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini. Telefon: 985125628

Scientific director: Iskandarov Q.

МУБОРИЗАИ СУҒДИҲО БАР ЗИДИ ХИЛОФАТИ АРАБ (СОЛҲОИ 720–722)

Дар солҳои 712–713 ба муқобили арабҳо иттифоқи ҳокони турк ва се давлати калони истиглолияти худро нигоҳ дошта - Суғд, Чоч ва Фарғона баромад мекард [1, 308].

Низоъҳои байнихудии ашрофи Суғд ба он оварда расонид, ки Дивоштак таслими ғурак ва аз тарафи арабҳо ҳамчун подшоҳи Суғд эътироф шудани ӯро барои иштироки худ дар муборизаи зидди истилогарони араб фурсати муносиб дарёфта, Фатуфарн ном сафири худро ба Чоч ва вилоятҳои ҳамсоя фиристод. Дар кешки кӯҳи Муғ номаи аз Чоч ирсол доштаи ин сафир маҳфуз мондааст, ки дар тасвири бевоситаи вазъияти ниҳоят мураккаб ва фоҷианоки онвақта бехтарин ҳуҷҷатест. Фатуфарн ба Дивоштак «хоҷа» гӯён мурочиат карда, менависад: «Хоҷа, ман ба ҳузури ҳукмрони Чоч расидам. Ва ман, хоҷа, ҳам номаро супурдам ва ҳам он чи даҳонӣ гуфтани буд, якта намонда, ҳамаашро ба тудун (ҳокими Чоч – Б. Ҷ) ва «муовинаш» арз кардам. Ва, хоҷа, номаро ба ҳогон ва номаро ба шоҳи Фарғона бо тутуки фарғонӣ (унвон – Б.Ҷ.) ба шоҳи Фарғона фиристодам. Ва хоҷа, ман дигар роҳи худро наметавонам давом диҳам, зеро, хоҷа, мегаёнд, ки ҷогонро дидан мумкин нест. Ва хоҷа, ман аз тудун ва «муовинаш» нома ва ҷавобҳои номаро гирифтам..., вилояти Уструшан тамома даст рафтааст. Ва, хоҷа, ман яккаву танҳоям, ҳамроҳ надорам ва ҷоҳа, ба рафтан ҷуръат намекунам. Ва хоҷа, ман ба ин ҷиҳат дубора ба Чоч баргаштам. Ва хоҷа, ман барои ин аз ту бисёр метарсам. Ва, хоҷа, тудун мувофиқи аҳдномаи сулҳ бо арабҳо худро ақиб кашид. Ва, хоҷа, мувофиқи аҳдномаи сулҳ Хомравоз ва форси лашкаркаш ба пойин рафтанд – овоза ҳаст, ки барои гирифтани товон ва барои аз арабҳо дур кардани кешун... Ва, хоҷа, тудун ҳаввалх бо Тарбанд шартнома баст «сулҳ кард» ва, хоҷа, вай ҳамаи заминҳоро ҳамту ба даст овард. Ва, хоҷа, аз рӯи овозаҳо, «муовин» аз «сулҳ» хеле ғамгин аст ва ҳам аз ту тарсон аст, ки ба назди ту нарафт». Дар охир роҳи маълумотрасонӣ ба Дивоштак, яъне ба воситаи Канд (Конибодоми ҳозира) ва баъд ба воситаи Исфара ба Мастҷоҳ ва сипас, бо водии Зарафшон ба қароргоҳи Дивоштак расидани хабар нишон дода мешавад.

Номи тудун – ҳокими Чоч – аз дигар сарчашмаҳои хаттӣ низ маълум мегардад, ки Моҳеду-тутун (Баҳодуртудун) будааст. В.А.Лившиц тахмин дорад, ки дар баробари тудуни қароргоҳаш Тарбанд (Етрори ҳозира), ҳокими маҳаллӣ «ҳукмрони Чоч» ҳам буд, ки дар Бинкент (наздикии Чоч) қароргоҳ дошт. С.Г.Кляшторний, ки бо далелҳои муайян «тудун» ва «ҳукмрони Чоч»-ро як шахс медонад, ба ин нуктаи назар муҳолиф аст. Ҳогон аслан Инэлхоғони турк мебошад [2, 134].

Подшоҳи Фарғона ҳам иштирокчиини ин иттифок буд. Ба катори иштирокчиёни иттифок, албатта, ҳуди Дивоштакро низ ҳамроҳ кардан лозим аст.

Агар чанде Суғд ва, хусусан, ноҳияҳои кӯҳии Самарқанд ханӯз комилан ба тахти тасарруфи арабҳо надаромада буданд, Қутайба ибни Муслим қарор дод, ки аввал ба зертарин иштирокчиёни иттифоқи зидди арабҳо – фарғонӣҳо, чочӣҳо ва туркҳо зарба занад. Ӯ қувваи зиёде ҷамъ карда, бо ду ғавҷ ба роҳ мебарояд. Яке аз ғавҷҳо, ки аксаран аз «муттафиқон» – дастаҳои аз аҳолии Кеш, Насаф ва Хоразм ташкилшуда фароҳам омада буд, ба тарафи Чоч равона гардид, ғавҷи дигар ба сӯи Хуканд ва Фарғона ҳаракат намуд. Дар бораи амалиёти ғавҷи шимолӣ маълумоти хеле кам мавҷуд аст. Вай Чочро забт карда, бисёр маҳалҳои онро оташ дод. Ғавҷи ханубӣ, ки ҳуди Қутайба сардорӣ мекард, пас аз якҷанд задухӯрд Хукандро ишғол карда, ба Косон расид. Дар ин ҷо ду ғавҷ ба ҳам муттаҳид шуданд. Аз маълумоти Ибни Ҳавқал [3, 328] ва Истаҳрӣ, [3, 383] ки мутаассифона, хеле иштибоҳист, чунин бармеояд, ки Қутайба дар Уструшон, боз ҳам на фақат дар қисмати ҳамворӣ, балки дар маҳалҳои кӯҳистонии он низ амалиёт доштааст.

Маълумоте низ мавҷуд аст, ки гӯё Қутайба дар Фарғона қоиммақоми арабро гузошта, дар Чоч ва Фарғона маҳаллаҳои арабнишин сохта бошад, вале асосҳои ҳастанд, ки дурустии ин маълумотро зерини шубҳа мегузоранд. Қутайба ғалаба карда бошад ҳам, муқовимати фарғонӣҳо ва чочӣҳоро тамоман шикаста натавонист. Маълумоте, ки дар ахбори Фатуфарн мавҷуд аст, маҳз ба ҳамин маънӣ далелат мекунад. Чи навиё ки маълум аст, Фатуфарн дар айнаи гармогармии амалиёти ҷангии соли 713 фиристода шуда буд [1, 304].

Соли 714 Қутайба бори дигар ба Чоч ҳамла меорад. Он чоро ба қароргоҳи асосии худ табдил дода, ба тарафи Исфихо (Сайрами ҳозира, дар наздикии Чимкент) ҳаракат мекунад. Таваҷҷеҳи Қутайбаро на он қадар аҳамияти тижоратии ин шаҳр, балки бештар ҷиҳати

стратегии он ба худ чалб менамояд. Ў Исфихобро забт карда, ният дошт пеши роҳи лашкари туркро, ки ба ёрии иттифокчиёни осӣи миёнагии худ мерафт, бигирад.

Дар сари соли 715 Қутайба ба Фарғона ҳуҷум карда, ба он зарбаи саҳт расонид. Подшоҳи Фарғона фирор намуд.

Дар ҳамин вақт ба тахти хилофат Сулаймон нишаст, ки душмани Қутайба буд. Қутайба бар зидди ӯ исён кард, вале ин исён ба шикаст ва марги ҳуди вай анҷом ёфт.

Дар таълифоти таърихшиносӣ гоҳе ба иштироки Хитой дар муборизаи зидди арабҳо ишора карда мешавад. Ин тамоман дар заминаи ғалат ва иштибоҳ ба миён омадааст. Дар ҳақиқат, чунон ки сарчашмаҳои ҳаттӣ шаҳодат медиҳанд, императорҳои Тан ҳокимони Осӣи Миёнаро ба муқобили арабҳо барангезонда, ба онҳо ташаккур изҳор мекарданд ва мансаб мебахшиданд. Ҳукумати Хитой ин ҳокимонро ба муборизаи зидди арабҳо таҳрик намуда, дар оянда ба онҳо ёрӣ карданро ваъда дода ва дар сурати ба хо наовардани ӯҳдадориашон тобеияти худро нисбат ба Хитой эътироф кардани онҳоро талаб карда, аслан барои ёрӣ расондан ба мардуми Осӣи Миёна ангушти худро ҳам чам накарданд.

Чи тавре ки Л.Н.Гумилёв қайд мекунад, ҳукумати Тан аз дигар қисматҳои сарҳади худ ягон дастаи аскарро гирифта, ба кӯмаки фарғониҳо ва сугдиҳо нафиристод. Чунон ки муҳаққиқ менависад: «Империяҳои умедворӣ доштанд, ки ваҳшати ғоратгариҳои арабҳо ва тибатҳо аҳолии Осӣи Миёнаро ба оғӯши онҳо тӯла медиҳад ва ба онҳо фақат сурати ташкилӣ додан мемонаду халос» (ибораи «сурати ташкилӣ» мебоист ба ноҳунак гирифта мешуд) [1, 303].

Судиён аз кӯмаки хитойҳо умеди худро канда, барои аз нав барқарор кардани иттифок бо фарғониён ва туркҳо ҳаракат намуданд. Соли 720 дар Сугд оташи муборизаҳои озодихоҳӣ дубора фурузон гардид.

Пеш аз ин чунин воқеаҳо ба амал омаданд:

Халифа Умар ибни Абдулазиз (717–719) ислоҳоти молиявие эълон кард, ки дар асоси он аз қасони дини исломро қабул карда, ҳамчун мусулмонони

араб, на хироч ва на чизя ситонида намешуд. Ў аз тарафи арабҳо ба даст овардан, ё худ аниқтараш зер карда гирифтани заминҳоро низ манъ кард, зеро ин боиси ба ҳазинаи марказӣ хеле кам дохил шудани хироч мегардид. Аммо қоиммақомҳои Хуросон бо ҳар баҳона аз иҷрои ин амри халифа саркашӣ мекарданд. Дар навбати худ аъёну ашрофи маҳаллӣ, ки аксари онҳо худро мусулмон мегуфтанд, аслан намехостанд андоз ба арабҳо расад. Онҳо ҳам дар ғами афзудани сарвати худ буданд. Ба ин ҷиҳат дар байни аъёну ашрофи маҳаллӣ ва намоёндагони идораи хилофат зиддият пайдо шуд. Мардум, ки аз зулму ситам ва қатлу ғорати арабҳо ба дод омада буд, тарафи аъёну ашрофи маҳаллиро гирифт. Овозае паҳн гардид, ки дар соли 100 ҳиҷрӣ, мутобиқи солҳои 718–719 милодӣ, ба қудрати арабҳо заволи мерасад [2, 382].

Шояд ба муқобили арабҳо сар бардоштани Ғурак (махз дар ҳамин вақт, на пештар аз ин) баҳонае шуд, ки Диваштак бо таҳрики арабҳо худро подшоҳи Сугд ва ҳокими Самарқанд эълон кард.

ҳамон гурехҳои ашрофи сугдӣ ҳам, ки пештар байни худ ҳусумат парварида, тамоюлоту гуногунро пеш гирифта буданд, якҷоя бар зидди арабҳо бархостанд. Туркҳо ҳам ба ёрӣ даъват шуданд.

Сугдиҳо дар аввали соли 720 шӯриш бардоштанд. Кӯмаки туркҳо низ дар сари вақт расид. Ҳокими турк бо сардории Курсул қешун фиристод. Иттифокчиён ба қувваҳои араб саҳт зарба заданд. Дар кишвари сугдиён қариб ҳуҷ маҳалле ва ё ҳокиме намонда буд, ки ба муқобили истилогарон сар набардошта бошад. Фақат дар баъзе хоҳо гарнизони арабҳо боқӣ монда, он ҳам бо додани товон ва гарав гузоштани одамон мавҷудияти худро нигоҳ медошт. Инак, вақти ҳисоб расид. Мавқеъҳо иваз шуданд. Истилогарони афтодаҳол дар ин арасот аз қаҳру ғазаб бениҳояти халқ ба ларза даромаданд. Қоиммақоми Хуросон ҳарчанд саъй кард, ки шӯришро хобонад, аммо натавонист. Он гоҳ Саид ал-ҳарошӣ, ки дар паҳш кардани шӯриши халқи Ироқ «шӯҳрат» ёфта буд, қоиммақоми Хуросон таъин гардид. Ў бо шӯришчиён гуфтушунид сар кард, фавран қисме аз аъёну ашроф нисбат ба шӯриш хиёнат намуд. Дар миёни ин хиёнаткорон подшоҳи Сугд - Ғурак ҳам буд, ки на фақат ба тарафи арабҳо гузашт, балки ҳамроҳи онҳо бар зидди раияти худ ҷангиданро ҳам ба зимма гирифт. Бо вучуди ин, аксари шӯришчиён қарор доданд, ки ба душман таслим нашуда, ба маҳалҳои аз тасарруфи арабҳо берунмонда паноҳ баранд.

Чунин маҳал Фарғона буд. Подшоҳи он Алутар, ки он вақт дубора тоху тахтро соҳиб гардида буд, ба сугдиён паноҳгоҳ ва ҳимоят ваъда дод. Қисми зиёди сугдиҳо ба ин ваъда бовар карда, роҳи Фарғонаро пеш гирифтанд шуданд. Онҳоро Қарзанх ном марди далер ва шучоъ сардорӣ мекард. Фарғона рафтани ӯ маъқул набуд. Ў нақшае пешниҳод кард, ки мувофиқи он

Муҳаккиқ

ба қўшуни пешоханги араб ҳамла намуда ва онро торумор карда, ба он сӯи Сирдарё, ба назди туркҳо рафтан лозим буд. Лекин тоҷирон ва деҳқонони суғдӣ бо ин пешниҳоди ӯ розӣ нашуданд ва Фарғонаравиро исрор карданд. Вақте ки ғавҷи шӯришгарон ба тарафи Фарғона равон шуд, Алутар аҳдшиканона бо арабҳо гуфтугузор сар карда, ваъда дод, ки шӯришиёнро ба дасти онҳо месупорад. Вале ба суғдӣҳо хабар расонид, ки ваъдаи ба онҳо додаи ӯ пас аз 20 ё 40 рӯзи дар яке аз дараҳои Исфара пинҳон шудани онҳо қувват пайдо мекунад. Дар ҳамин вақт, ки ду тараф саргарми гуфтушунид буд, кешуни араб ба Хучанд, ба қароргоҳи муваққатии шӯришгарон расида омад. Маълум, ки дастнишондаи арабҳо Алутар ёрӣ расонданро ба одамони фиребдодааш рад намуд.

Адабиёт:

1. Бартольд В.В. К истории арабских завоеваний в Средней Азии. – Соч., т. II, ч. 2. М., 1964.
2. Беляев Е.А. Арабы, ислам арабский халифат в раннее средневековье. – М., 1965.
3. Гафуров Б. Тоҷикон. – Душанбе: Дониш, 2008.

Клидвожаҳо: Соғд, Чоч, араб, Ферғана, Кутейба, Коканд, Кеш, Хоразм, Истравшан, Сулейман, Сирдарёя.

Аннотация

БОРЬБА СОГДИЙЦЕВ ПРОТИВ АРАБСКОГО ХАЛИФАТА В (720-722)-ГОДЫ

В статье рассматриваются вопросы борьбы согдийцев против арабского халифата в 720-722 годы. В 712-718 годы Соغد, Чоч и Ферғана воевали против арабов, что привело к тому что Девостат был признан как Согдийский царь.

Несмотря на то, что Соغد и другие территории горного Самарканда пока еще не принадлежали арабам, Кутайба ибн Муслим решил сперва нападать на ферганцев и тюрок.

Ключевые слова: *Соغد, Чоч, арабы, Ферғана, Кутайба, Коканд, Кеш, Хорезм, Уструшан, Сулейман, Сырдарёя*

Annotation

THE STRUGGLE OF THE SOGDIANS AGAINST THE ARAB CALIPHATE (720-722) YEARS

The article deals with the problem of Sogdian struggle against the Arab Caliphate in 720th -722. In 712-718th Sogd, Fergana and Choch fought against Arabs, which led to the fact that Devastat was recognized as Sogdian king. Despite the fact that Sogdiana and other areas of the mountain Samarkand yet didn't belong to Arabs, Qutayba Ibn Muslim decided to attack ferghans and Turks first.

Key words: Sogdiana, COC, Arabs, Fergana, Qutayba, Kokand, Cache, Khorezm, Ustrushan, Suleiman, Syrdarya.

Маълумот дар бораи муаллиф: Курбонов Шохзамон, магистранти соли дуюм, факултети таърих, ДДОТ ба номи Садриддин Айни.

Сведения об авторе: Курбонов Шохзамон, магистрант второго года обучения, факультета истории ТГПУ имени С. Айни.

About the author: Qurbonov Shohzamon, master student of the second year of the faculty of History, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini.

*Валиев Чамшед Абдурасулович,
ассистенти кафедраи назария ва амалияи забонишони ДДОТ ба номи Садриддин Айни
Чевачиев Рифат Исомиддинович,
магистранти соли дуюми Академияи идоракунии давлатии назди Президенти
Ҷумҳурии Тоҷикистон*

МАНБАЪҲОИ АСОСИИ ТАҲДИД БА ҲУКУМАТИ ЭЛЕКТРОНӢ

Дастрасӣ ба иттилоъ барои ҳамаи соҳаҳои ҳаётан муҳим – таҳсил, фаъолияти меҳнатӣ, ҳифзи саломатӣ, рушди ҳуқуқи инсон, донишони таърих, нигоҳ дошани забон, фарҳанг ва иштироки фаъол дар демократикунонии ҷомеа мебошад.

Дар шароити глобализатсия ҷомеа ва ҷомеаи иттилоотӣ яке аз самтҳои асосии давлат дар сиёсати иттилоотӣ, таъмини амнияти иттилоотӣ ба ҳисоб меравад.

Сиёсати давлатии иттилоот, ки мохиятан барои таъмини амнияти иттилоотӣ, суботи сиёсӣ ва таъмини ҳуқуқҳои сиёсии шаҳрвандон роҳандозӣ мешавад. Қайд кардан бамаврид аст, ки Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зимни суханронии худ дар маҷлиси тантанавӣ ба муносибати 100-солагии матбуоти тоҷик оид ба истифода намудани технологияҳои иртибот ва иттилоърасонӣ қайд намуданд, ки «Пешрафти рӯзафзунӣ технологияҳои иттилоотиву коммуникатсионӣ ва таҷрибаи ҷаҳони имрӯза аз он далолат мекунад, ки истифодаи самаранокӣ воситаҳои электронии ахбор на танҳо боиси пурра гардидани фазои иттилоотӣ мегардад, балки бо истифода аз онҳо ба таъмини беҳтари амнияти иттилоотии кишвар ноил шудан мумкин аст»¹.

Бо мақсади таъмини амнияти иттилоотӣ дар ҷумҳурӣ Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Консепсияи амнияти иттилоотии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 7 ноябри соли 2003 № 1175, қабул гардид.¹

Консепсияи амнияти иттилоотии Ҷумҳурии Тоҷикистон бобҳои зеринро дар бар мегирад:

- Амнияти иттилоотии Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- усулҳои таъмини амнияти иттилоотии Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- қоидаҳои асосии сиёсати давлатии таъмини амнияти иттилоотии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва нақша - чорабиниҳои ибтидоӣ оид ба татбиқи амнияти иттилоотии Ҷумҳурии Тоҷикистон.
- асосҳои ташкилии таъмини амнияти иттилоотии Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Дар асоси Консепсияи мазкур Барномаи таъмини амнияти иттилоотии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 июни соли 2004 № 290 тасдиқ гардид. Барнома ба мақсади татбиқ ва дастгирии асосии сиёсати давлат оид ба таъмини амнияти иттилоотӣ, ҳамчун яке аз бахшҳои асосии амнияти миллӣ таҳия карда шудааст.

Муҳим будани масъалаи таъмини амнияти иттилоотӣ дар сатҳи давлат, пеш аз ҳама, тамакурзи илмӣ ва захираи техникаи мақомотҳои давлатӣ, ширкат ва ташкилотҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста мебошад, ки хусусияти давлатии Барномаро муайян месозад.

Ҳаҷми маблағгузори Барнома дар маҷмӯъ 1 миллиону 442 ҳазор доллари амрикориро дар бар гирифта, оё он ин маблағҳо ба мақсади татбиқи пурраи Барнома дар тӯли солҳои 2005-2010 аз худ карда шудаанд, иттилои амиқи оморӣ аз тарафи муаллифи ин сатрҳо таҳқиқ нашудааст.

Барои пурра равшанӣ андохтани сиёсати давлатро оид ба таъмини амнияти иттилоотӣ мақсад ва вазифаҳои Барномаро айнан дарҷ намудан зарур шуморидем:

1. Асоснок кардан ва зарурати иҷрои Барнома.

Системаи амнияти иттилоотӣ ин яке аз бахшҳои дохилии ситемаи амнияти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон буда, бояд бо роҳи такмил додани асосҳои ташкилӣ – ҳуқуқӣ ва муҳандисӣ - техникаи амнияти пурраи давлатро таъмин намояд.

Ташаккулёбии системаи амнияти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити ҳозира ба амал бароварда мешавад, зеро ки механизмҳои, ки қаблан барои таъмини амнияти иттилоотӣ нигаронида шудаанд, самаранокӣ ва аҳамияти онҳо ба талабот дар бисёр маврид ҷавобгӯ нестанд.

Системаи амнияти иттилоотӣ аслан бо ҷаҳор роҳ таъмин карда мешавад: ҳифзи ҷисмонӣ, ҳифзи ташкилӣ, ҳифзи техникаӣ ва ҳифзи оперативӣ. Ҳифзи техникаи иттилоотӣ ҳамчун бахши муҳими муносири таъмини амнияти иттилоотии мақомотҳои давлатӣ ба ҳисоб меравад.

Вобаста ба ин дар Ҷумҳурии Тоҷикистон зарурати рушди

¹ Ҷумҳурият. 15 март соли 2012. №34.

Мухаққиқ

- маҷмӯи вазифаҳои баҳамдигар алоқаманди техникӣ, арифметикӣ ва амнияти иртибот, аз дастгоҳҳои кайҳонии баландсмадор ва пастсмадор то боло ва зерини хатии таҳвили энергия, қубурҳои магистралӣ(гази табиӣ), роҳҳои оҳан ва ғайра;

- таъмини бозғатимодии техникӣ системаи амнияти иттилоотӣ
- таъмини иқтисодӣ ва технологияи Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Истифодаи технологияҳои муосир дар риштаи ҳуҷҷатҳои электронӣ, пайвастшавии системаи иттилоотӣ ба шабакаҳои глобалӣ барои таҳдидҳои ғайриқонунии дастрасӣ ва ташкили назорати ҳолати таъмини амнияти иттилоотӣ аз тарафи давлат мусоидат менамояд.

Дар ҳолати ба сатҳи ҳимоя мувофиқ набудани таъмини амнияти иттилоотӣ ба таври табиӣ таҳдидҳои амнияти давлат зиёд мешаванд.

Натиҷа он мумкин ба

- истиклолияти ва тамомияти арзии давлат;
- таъсири дигар давлат ба ташкил ва қабули қарор;
- замони ба амал баровардани сиёсати дохилӣ ва иқтисодии ғайриқонунии давлат;
- суҳбатҳои имкониятҳои муҳофизатӣ;
- паст кардани рушди иқтисодӣ ва техникӣ, кам кардани истеҳсолот, вобастагии техникӣ иқтисодиёт аз дигар давлат;
- бад кардани ҳолати ҷиной оварда мерасонад.

2.Мақсади Барнома

Мақсади асосии Барнома – таъмини ояндаи рушди системаи амнияти иттилоотии Ҷумҳурии Тоҷикистон, тақмили асосҳои ташкилӣ- ҳуқуқӣ ва муҳандисӣ – техникӣ чорабиниҳо доир ба таъмини амнияти иттилоотӣ ва вазифаҳои он дар мақомоти намояндагии ҷумҳурӣ дар хориҷи кишвар мебошад.

3. Вазифаҳои асосии Барнома

Вазифаҳои асосии Барнома таҳлили ҳолати системаи амнияти иттилоотии таҷрибаи давлатҳои пешқадам, санадҳои меъёрии ҳуқуқии давлатҳои пешқадам, мутабоқати онҳо ба шароити ва талаботи илмиву техникӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Ба мақсади ноил гаштан ба татбиқи Барномаи иҷро вазифаҳои зерин ба назаргирифта шудааст:

- тақмили асосҳои меъёри ҳуқуқии санадҳо оид ба сиёсати амнияти иттилоотӣ, муайян намудани тартиб ва ҳамбастагии қарорҳои қонунҳо ва дигар меъёрҳои ҳуқуқӣ, роҳи восита ва тадқиқоти таҷрибавии онҳо:

- интихоб дар асоси таҳлили санадҳои меъёрӣ- ҳуқуқии ватанӣ ва хориҷӣ оид ба амнияти иттилоотӣ;

- муқамал намудани ҳифзи ҷисмонӣ, ташкилӣ ва техникӣ амнияти иттилоотӣ;

- муайян намудани ҳолати воқеӣ ва техникӣ, беҳтар намудани ҳифзи амнияти иттилоотӣ.

- омода ва бозомӯзии кадрҳои ҳифзи иттилоот.

4. Самтҳои асосии татбиқи Барнома

Бо мақсади иҷрои вазифаҳои Барнома татбиқи чорабиниҳои зерин дар солҳои 2005- 2010 ба назар гирифта шудааст:

- тақмили меъёрҳои ҳуқуқии таъмини амнияти иттилоотии Ҷумҳурии Тоҷикистон;

- таҳияи қонунҳои нав ва тағйиру иловаҳо ворид намудан ба санадҳои меъёрии ҳуқуқии амнияти иттилоотӣ

- қарорҳои ва қарорӣ намудани тартиби татбиқи санадҳои меъёри - ҳуқуқӣ дар риштаи амнияти иттилоотӣ;

- татбиқи сиёсати давлат дар риштаи амнияти иттилоотӣ;

- рушди инфрасохтори фазои ягонаи иттилоотии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва системаи захираҳои иттилоотии давлат;

- баланд бардоштани самарранокии ғайриқонунии роҳбарияти воситаҳои ахбори омма оид ба амнияти иттилоотӣ;

- таъмини ҳимояи захираҳои иттилооти миллиро дар шабакаи Интернет;

- муқобилияти маҷмӯӣ ба таҳдидҳои амнияти иттилоотӣ;

- ташкили системаи мониторинг ва таҳлили таҳдидҳои амнияти иттилоотӣ;

- ташкили технологияҳои беҳтатарии иттилооти ва системаи иртиботии иттилоотӣ барои дар раванди ғайриқонунии давлат ва таъмини истиклолияти технологияи дар ин ришта истифода бурда шаванд;

- ташкил намудани системаи иттилоотӣ- иртиботии мақомоти давлатӣ;

- мутобиқ намудани стандартҳои ватаниро ба стандартҳои байналмилалӣ ва ҳуҷҷатҳои меъёриро дар як шакли муайян дар риштаи амнияти иттилоотии технологияҳои иттилоотӣ ва иттилоотӣ – иртиботии умумӣ ва махсус;

- рушди муносибатҳои байналмилӣ, коркард ва татбиқи маҷмӯи чорабиниҳо оид ба амнияти иттилоотии байналмилалӣ;

- баланд бардоштани маърифати ҳуқуқӣ ва донишҳои компютери шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон;

- коркард ва татбиқ намудани чорабиниҳо барои баланд бардоштани савияи донишҳои компютерӣ дар риштаи амнияти иттилоотӣ

- рушди системаи тайёр намудани мутахассис ва кадрҳои иттилоотӣ, иртиботӣ ва шабакавӣ дар соҳаи амнияти иттилоотӣ.

- Нақша – чорабиниҳои татбиқи Барнома барои солҳои 2005- 2010 пешниҳод карда шавад.

Даромади иқтисодӣ аз татбиқи Барнома аз сарчашмаҳои зерин ба назар гирифта шудааст:

- оғоҳӣ ва ҳифз аз таҳдидҳои, ки ба амнияти давлат расонида мешаванд;

- ташкили системаи тартиботӣ ва мутахассисонидани техникаи -сохторҳои таҳқиқотӣ-таҷрибавӣ дар риштаи амнияти иттилоотӣ.

5. Идоракунии Барнома

Барномаи аз лоиҳаҳои мушаххас, вазифаҳои техникӣ ва ҷорӣ намудани технологияи ҳозиразамон дар риштаи амнияти иттилоотӣ, ки иҷро онҳо солҳои 2005- 2010 дар самтҳои муайян ба назар гирифта шудаанд.

Ҳар як мавзӯи бобҳои барнома аз номгӯи боб, феҳристи чорабиниҳо бо иҷрокунанда ва муҳлати иҷро ва ҳаҷми маблағи зарурӣ барои онҳо иборат мебошад.

6. Назорат ва ҳамоҳангсозии корҳо

Фармоишгари давлатии Барнома Сарраёсати ҳифзи сирри давлатии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Татбиқи Барнома аз ҷониби вазорату идораҳо, муассисаҳои илмӣ-тадқиқотӣ ва ташкилотҳои новбаста аз шакли моликиятшон ба амал бароварда мешавад.

7. Маблағгузории Барнома

Маблағгузории Барнома дар солҳои 2005-2010 аз ҳисоби маблағҳое, ки ҳар сол барои вазорату идораҳо дар буҷетҳои ҷумҳуриявӣ ва маҳаллӣ ҷудо карда мешаванд, амалӣ мегардад. Мувофиқи Консепсияи амнияти иттилоотии Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян шудааст, Барнома аз буҷети давлат маблағгузорӣ карда мешавад.

Фармоишгари давлатӣ ҳар сол ҳаҷми маблағгузории солонаи Барномаро бо Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон мувофиқа намуда, маблағҳои ҷудошуда барои татбиқи мақсадҳои барнома истифода бурда мешаванд.

Маблағҳоро байни иҷрокунандагони Барнома Сарраёсати ҳифзи сирри давлатӣ тақсим менамояд.

Воситаи иттилоотонӣ – технологияи иттилоотӣ назарияи классики идоракуниро, ки бо мафҳумҳои бунёдии моликият, арзиш ва бозор асос меёбанд, инкор карда, маънӣ ва хусусиятҳои нави ин мафҳумро арзёбӣ менамояд. Аз нигоҳи энергетикаи идоракунӣ иттилоъ энергия аст, зеро барои дастрас, таҳлил, коркард, ҳифз ва паҳн намудани он харчи муайяни захироти энергетикӣ (захироти энергетикӣ, табиӣ, инсонӣ, технологӣ) зарур аст. Пас, дар ҳаҷми имрӯза баргари насаби он система (давлат, гурӯҳ, сохтор) аст, ки хусусияти ташкили сохтори он имконият медиҳад то аз муҳити беруна микдори зиёдтари энергияро гирад.

Консепсияи сиёсати давлатии иттилоотии Ҷумҳурии Тоҷикистон (2008) хусусиятҳои тарҳрезӣ ва ҳимояи фазои иттилоотии кишварро дар шароити экспансияи иттилоотӣ ва маҳдудияти таъмини самаранокии сиёсати давлатии иттилоотӣ махсус қайд ва муайян кардааст. Дар он махсус қайд шудааст, ки хусусиятҳои ҷамъияти иттилоотии ҳаҷмӣ ба назар гирифта шуда сиёсати давлатии иттилоотӣ вобаста аз он амалӣ карда мешавад. Мутаассифона, дар Тоҷикистон алҳол эҳсоси этирофи сиёсати давлатии иттилоотӣ чун ҷузъи муҳимтарини сиёсати давлатӣ қавӣ нест ва аз ин сабаб вазъи ин самти муҳими сиёсати давлатӣ, алал хусус маҳаки он амнияти иттилоотӣ ташвишвар аст.

Чунин тасаввурот доир ба амнияти иттилоотӣ шояд аз таъсири системаи шӯравӣ сарчашма гирад. Сабаби асосии шикасти Империяи шӯравӣ ин нокомӣ дар бархурди иттилоотӣ буд. Дар замони шӯравӣ фазои иттилоотии дохилӣ бо роҳи бунёди ҷомеаи пӯшида, созмони бунбасти иттилоотӣ, ҳифз ва назорат карда мешуд. Садҳо марказҳои мавҷ хомӯшкунанда, назорати доимӣ ва шадиди интиқоли маводи иттилоотӣ дар сарҳад, сензураи саросарӣ ҷомеаи шӯравиро аз таъсири фазои иттилоотии беруна ҳифз мекарданд. Имрӯз вазъият, шароити кулан

Муҳаккиқ

дигар аст, технологияҳои иттилоотӣ бо истифода аз ду ҳосияти беназири захираи иттилоотӣ: паҳншавӣ (таъср) бидуни марз ва таъсири бевосита ба шуури инсон доштан ба он сабаб шуда, ки усулҳои истодагарию шӯравӣ, ҳифзи иттилоотии шахрванд бесамав ва ё ғайриимкон гарданд. Таҳия ва таъмини амнияти иттилоотии ҷомеаи имрӯза усулҳои дигар, технологияҳои дигарро металабад.

Бояд эътироф кард, ки фазои иттилоотӣ на танҳо фазои физикӣ, балки фазои иҷтимоист ва он объекти амнияти иттилоотӣ аст. Агар амният вазъи ҳимояи манфиатҳои муҳими инсон, ҷамъият ва давлат аз таҳдидҳои дохилӣ ва берунӣ бошад. Пас амнияти иттилоотӣ чунин вазъи системаи муносибати иҷтимоӣ – сиёсӣ аст, ки дар он система қодир аст дар шароити таъсири омилҳои ҷӣ созанда ва ҷӣ харобовари беруна ва дохилӣ бомуваффақият, устувор ва мунтазам рушд ёбад. Идоракунии иттилоотӣ ҷузъи амнияти системаи сиёсии давлат аст. Амнияти иттилоотӣ ба он узван алоқаманд аст, аз вазъи он вобаста аст ва дар баробари ин ба он метавонад таъсир расонад. Амалисозии амнияти иттилоотӣ аз эътирофи сиёсати иттилоотӣ ҷун ҷузъи томи сиёсати давлатӣ, дарки усули иттилоотии идоракунии давлатӣ ҳамҷун усули муҳимтарини идоракунии давлатӣ бармеояд. Барои ин андешидани чунин ҷораҳо зарур аст:

1. Ҳокимияти сиёсӣ бояд эътироф намояд, ки пояҳои иттилоотӣ (амнияти иттилоотӣ) аз нигоҳи аҳамият аз пояҳои ҳуқуқӣ, иқтисодӣ ва маъмурий камтар нестанд ва танҳо эътирофи ҳар ҷи таъҷилии он метавонад ба таҳия ва амалисозии фаъолияти самараноки таъмини амнияти иттилоотӣ асос гузорад.

2. Вогузорию вазифаҳои таҳия. Таъмини амнияти иттилоотӣ, ҳамроҳангсозии сиёсати давлатии иттилоотӣ ба сохтори мушаххаси давлатӣ дар асоси риояи ваколатҳои мақомоти конунгузор, иҷроия ва судӣ.

3. Нашри рӯзномаи (газетаи) ҳаррӯзаи арзон ва таъмини дастрасии саросари саривактии он.

4. Таъсис додан ва дар хориҷи Тоҷикистон паҳн кардани рӯзнома, ҳафтнома ва маҷаллаи ҳармоҳа ба забонҳои хориҷӣ (русӣ, англисӣ, арабӣ, хитой).

5. Тақвияти заминаи моддӣ – техникӣ ва кадрӣ, алаҳхусус самти таҳлили АМИТ – Ҳовар.

6. Рушди сиёсати Интернетва истифодаи пурраю васеъ ва мунтазами он

7. Ташкили сохтори муташаққили махсус барои воқуниши муназзам ба амалиёти ғаразноки иттилоотӣ алайи Тоҷикистон.

8. Тағйири методологияи тайёркунии кадрҳои журналистӣ, тарбияи мутахассисоне, ки ба дарки сиёсати давлатии иттилоотӣ ва амнияти иттилоотӣ қодиранд.

9. Тақмили ихтисоси кормандони масъули бахши сиёсати иттилоотӣ ва амнияти иттилоотии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Донишқадаи идоракунии давлатии назди президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Амнияти иттилоотӣ дар системаи идоракунии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд ҷои сазовор ва маъкеи муҳимтареро дошта бошад.

Мувофиқи назари менеҷерӣ арзишҳои асосии идоракунии давлатӣ бояд самара, сарфақорӣ ва натиҷагирӣ бошад, ки ҳаддалимкон бояд дар шакли ченакӣ муайян карда шавад. Масъалаи асосие, ин назар аз он иборатаст, ки дар он ҷи гунна натиҷаи лозимаро бо харҷи кам таъмин намоем ё ҷи гунна натиҷаи ҳаддалимконро бо харҷи маъҷуда таъмин намоем. Нишонаи асосии ин назар ин истифодаи «менеҷменти давлатӣ» (public management) ба ҷои «идоракунии давлатӣ» мебошад. Ҳамаи иттилооти идорӣ новобаста аз он, ки аз қадам сарчашма он мебарояд ва қасе, ки дорандаи он аст бояд ҳатман ба талаботҳои ақтуалӣ, саҳеҳ, қифоягӣ, дастрас ва дуруст бошад. Ақтуалӣ – маънои онро медиҳад, ки иттилооти ҷамъшуда тоза аст бо фаврӣ будани ҷамъоварӣ ва ирсол намудан, нав будан, ба вазифаҳои рӯз мутобиқат мекунад ва дар ҳалли он мусоидат кунад ва худ фарқ мекунад. Дар бисёр ҳолат ақтуалӣ будани иттилоот имконияти иттилоотро муайян менамояд. Саҳеҳ будани иттилоот бо имконияти инъикос намудан дар иттилоот далел, ҳолат сабаб ва робитаи тарафайни он муайн карда мешавад. Гирифтани он раванди ҳеле мушкили дарққунӣ ва таҳлили мебошад, ки ҷалб намудани мутахассисон ва истифодаи дастовардҳои илмии муосирро талаб менамоянд.

Қифоягӣ аз он шаҳодат медиҳад, ки иттилоот аз рӯи масъалаҳои ба яқдигар пайваст гирифта шудааст, раванди таҳлилшавандаро амиқ мекушояд махсусан сарчашмаҳои дохилии онро ва дар маҷмӯъ дар онзаминаҳо барои пешгӯи ва моделсозии ҳолатҳои имконпазири нави раванди дарҷ шудаанд. Дастрас будани иттилоот бо қушода будани он, ошқор будан, имконияти гирифтани фаврии он дар ҳаҷми лозима мебошад. Дар бисёр ҳолатҳо иттилоот маъҷуд аст лекин он пӯшида аст ва аз ҷониби доираи маҳдуди шахсони мансабдор истифода карда мешавад. Дар ин ҳолат нишондиҳандаи амали ғоидавораи он ҳеле кам аст.

Адабиёт:

1. Искандаров К., Давлатшоева Х. К, Муллоев Д. М., Элбоев Б. Ч. Коргузорӣ дар мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот. Дастури амалӣ. -Душанбе. Евро Мастер,2010. -С. 343.
2. Кирсанова М. В. Современное делопроизводство. Учебное пособие. -Москва-Новосибирск: ИНФРА-М, 2002. -С. 30.
3. Китоби рӯйимизии хизматчиӣ давлатӣ. Дастур / Таҳти назари Иноятова М. А. Нашри 1, Душанбе, 2004,-С 233 с.
4. Маликов Х. М. Истифодаи технологияҳои иттилоотӣ дар идора. -Душанбе: Шучоиён, 2009. - С 454.
5. Ниёзов А.С. Информационные технологии и эффективность государственного управления //Вестник ИПК РТ, 2005. № 2. –С.28-37.
6. Ниёзов А. С. Технологияҳои иттилоотӣ ва идоракунии давлатии Тоҷикистон дар шароити муосир//Паёми ДТИХД Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷаллаи илмӣ-сиёсӣ. -Душанбе: Прогресс,2010 № 4. – С.54-61.
7. Титоренко Г. А. Автоматизированные информационные технологии в экономике. Москва: Юнити, 2006.
8. Тоҳиров И. Г., Анзорова Т. А. Асосҳои коргузорӣ. Маркази миллии патенту иттилоотии Вазорати иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон. -Душанбе, 2003. -196 с.

Санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ:

9. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи иттилоотонӣ» (2001).
10. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳуҷҷати электронӣ» (2002).
11. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи иттилоъ» (2002).
12. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи химояи иттилоъ» (2002).
13. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи алоқаи электрикӣ» (2002).
14. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи имзои рақамӣ-электронӣ» (2007).
15. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳуқуқи дастрасӣ ба иттилоъ» (2008).
16. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3. 12. 2004 № 468 «Барномаи давлатии «Рушд ва ҷорикунии технологияи иттилоотӣ коммуникатсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон»
17. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2 декабри соли 2008 № 585 «Дастурамали намунавии коргузорӣ дар вазорату кумитаҳои давлатӣ, мақомотҳои иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, муассисаҳо, ташкилотҳо ва корхонаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон».
18. Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 05. 11. 2003 № 1174 «Стратегияи давлатии «Технологияи иттилоотӣ коммуникатсионӣ барои рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон

Калидвожаҳо: ҳуқуқ, иттилоот, ҳукумати электронӣ, амнияти иттилоотӣ, таҳдид, технологияи информатсионӣ.

Аннотация**ОСНОВНЫЕ ИСТОЧНИКИ УГРОЗ ЭЛЕКТРОННОМУ ПРАВИТЕЛЬСТВУ**

Статья посвящена одному из актуальных вопросов информационного пространства, которая относится не только информационной, но и политической безопасности страны. Авторы посредством анализа и изучения значения указов и законов страны по проблемам информационной безопасности и электронного правительства, подчеркивают роль осведомленности и грамотности полномоченных лиц по распространении официальных информаций и документов.

Исследование проведено с использованием методов индукции, дедукции, аналогии и исторического метода анализа материалов.

Ключевые слова: право, информация, электронное правительство, информационная безопасность, угрозы, информационные технологии.

Annotation

THE MAIN SOURCES OF THREAT TO ELECTRONIC GOVERNMENT

The article is devoted to one of the topical issues of the information space, which concerns not only information security, but also the country's political security. By analyzing and studying the importance of decrees and laws of the country on information security and e-government, the author emphasizes the role of the awareness and literacy of authorized persons in disseminating official information and documentation.

The study was conducted using the methods of induction, deduction, analogy and the historical method of analysis of materials.

Keywords: *law, information, e-government, information security, threats, information technology.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Валиев Чамшед Абдурасулович, докторанти PhD-и кафедраи назария ва амалияи забоншиносии ДДОТ ба номи С.Айни

Чевачиев Рифат Исомиддинович, магистранти соли дууми ихтисоси амнияти иттилоотӣ Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 734003, Душанбе, к.Саид Носир 33, Тел.: +992888850429 Email: rifatmuhtori@gmail.com

Сведения об авторе: Валиев Джамшед Абдурасулович, докторант PhD кафедры теории и практики языкознания ТГПУ им. С.Айни

Чевачиев Рифат Исомиддинович, магистрант второго курса специальности информационной безопасности Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан, Электронная почта: rifatmuhtori@gmail.com:

About the author: Valiev Jamshed Abdurasulovich, first year doctoral PhD in the Department of Theory and Practice of Linguistics of the Tajik State Pedagogical University named after Sadridin Aini

Chevachiev Rifat Isomiddinovich, 2nd year student of the Institute of Information Security of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan, 734003, Dushanbe, st. Said Nosir 33, Tel: +992888850429 E-mail: rifatmuhtori@gmail.com

ҒОЯҲО ВА ПАДИДАҲОИ КОНСТИТУТСИОНӢ-ҲУҚУҚИИ ДАВРАИ ИСТИҚЛОЛИЯТ

Ҳар як миллат ҳадафи ниҳони худро дар худифодасозӣ мебинад, ки онро бо роҳи амалигардонии соҳибхитӣрии миллий таҷассум менамояд. Миллате, ки ҳадафи соҳибхитёр гаштан надорад ва барои таҷдиди давлати миллии худ ба мубориза ва худфидой омода нест, тақдирӣ он рӯ ба нести аст. Халқи тоҷик гарчи таърихан ханӯз дар ҳазорсолаи якуми мелодӣ дорои давлатдорӣ мутараққӣ будааст, вале баъдан дар таи қарни зарбаҳои мунтазами аҷнабиён ба давлатдорӣ ҳоси тоҷикон хотима гузоштанд [1].

Дар ин ҷо қайд кардан зарур аст, ки давлати абарқудрати тоҷикон давлати Сомониён буд, ки дар натиҷаи забтшавӣ аз тарафи қавму миллатҳои гуногун барҳм хӯрд. Аз вақти барҳам хӯрдани ин давлати бузург тоҷикон ҳазорсолаҳо дар иттиҳоди давлатҳои гуногун монд. Яъне то ин давра ғояи соҳибхитёри барои тоҷикон дағнорас буд. Вале бо амри тақдир ва гардиши таърих дар замони ҳокимияти шӯравӣ дар порае аз мулкҳои тоҷикнишин давлатдорӣ ибтидоии миллий дар шакли идораи Ҷумҳурии Мухтори рӯи қор омад. Ин қадами аввалин буд, ки инкишоф ёфта то замони соҳибистиқлолии Тоҷикистон оварда расонид.

24-уми августи соли 1990 Ёломияи истиқлолияти РСС Тоҷикистон қабул карда шуд. Мувофиқи ин ёломия Тоҷикистон худро давлати соҳибистиқлоли сермиллат ёлон қард. Дар моҳи декабри соли 1991 Иттиҳоди Шӯравӣ барҳам хӯрд ва ин дар байни давлатҳои шӯравӣ ёлон гашт, ки дар натиҷа ҳар як давлати аз Иттиҳоди Шӯравӣ озод шуда, истиқлолияти худро ёлон қард. Дар ҳамин давра 9-уми сентябри соли 1991 Ҷумҳурии Тоҷикистон низ истиқлолияти худро ёлон карда, соҳибистиқлол гашт. Заминаи асосии қабули Конститусияи соли 1994 анаҳамин истиқлолияти давлатӣ мебошад.

То қабули Конститусияи соли 1994 се маротиба лоиҳаи конституцияҳо пешниҳод шудааст, ки ду маротибааш қабул нашудааст ҳоло дар поён оиди ин масъала қайд менамоем. Яке аз он давраҳо ин давраи ҚШС Тоҷикистон мебошад.

Мақсад аз тайёр кардани лоиҳаи конституцияи нави Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи аввал баланд бардоштани вазъи ҳуқуқии конституционии Тоҷикистон, минбаъд расмиёти ҳуқуқии соҳибхитӣрии давлатии Тоҷикистонро вусъат додан, мазмуни ҳақиқӣ пайдо кардани мустақилияти Тоҷикистон дар ҳайати ИЧШС ва тақони тараққиёти пуравчи ҷумҳурӣ буд. Мувофиқи қарори Шӯрои Олии Тоҷикистон аз 23-юми августи соли 1990 Комиссияи конституционӣ оид ба тайёр кардани лоиҳаи конституцияи нави Тоҷикистон бо сардории Раиси Шӯрои Олии Тоҷикистон қотиби якуми КМ ПК Тоҷикистон Қ. Маҳкамов дар ҳайати 53 нафар ташкил ёфт. Бо ташаббуси Кумитаи қонунгузории Шӯрои Олии Тоҷикистон дар назди Комиссияи конституционӣ гурӯҳи қори иборат аз 25 нафар, асосан аз шумораи олимони намоёни соҳаи ҳуқуқ ва иқтисодиёт, илму фарҳанг ва ғайра ташкил ёфт. Тобистони соли 1991 онҳо варианти аввали лоиҳаи Конституцияи нави Ҷумҳурии Тоҷикистонро ба Кумитаи қонунгузории Шӯрои Олӣ пешниҳод карданд, ки он аз муқаддимаи мухтасар, 7 фасл, ки баъзеи онҳо ба бобҳо ҷудо мешуданд ва аз 150 модда иборат буд. Аммо минбаъд идомаи қори тайёр кардани лоиҳаи Конституцияи Тоҷикистон моҳиятан ба сабаби барҳам хӯрдани ИЧШС мавқуф гузошта шуд [2].

Давраи дууми қори тайёр кардани лоиҳаи Конституцияи ҚТ баъди барҳамхӯрии ИЧШС ва дохил шудани Тоҷикистон ба ҳайати Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил ҳамчун давлати соҳибхитёр сар шуд. Мувофиқи қарори Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз сеюми январӣ соли 1992 ба ҳайати комиссияи конституционӣ тағйирот дароварда шуд. Раиси комиссия Президент Р.Набиев тағдиқ гардид. Мувофиқи амри Президент аз 10-уми февралӣ соли 1992 гурӯҳи қори дар ҳайати 9 нафар ташкил ёфт. Ин гурӯҳ дар мӯхлати муқарраршуда лоиҳаи конституцияро тайёр карда ба Шӯрои Олии ҚТ пешниҳод қард ва он бо қарори худ аз 22 апрели ҳамон сол лоиҳаро ба муҳокимаи умумихалқӣ тавсия намуд.

Лоиҳаи Конституцияи ҚТ 28 апрели соли 1992 дар матбуот барои муҳокима интишор гардид. Мӯхлати ҷамъбасти муҳокима 1-уми июли соли 1992 муқаррар шуд. Лоиҳаи мазкур аз муқаддимаи мухтасар, 7 фасл, ки баъзеи онҳо ба бобҳо ҷудо мешуданд, аз 12 боб ва 136 модда иборат буд. Фасли якум асосҳои сохтори конституционии ҚТ ном дошт, ки ба бобҳои давлат, ҳолати ҳуқуқии ВМКБ ва асосҳои иқтисодиёти ҷумҳурӣ ҷудо мешуд. Фасли дуум ба ҳуқуқу озодӣ ва вазифаҳои асосии инсон ва шаҳрванд бахшида шуда буд. Дар фасли сеюм мувофиқи усули таҷзияи ҳокимият низомии мақомоти давлатии ҚТ - Маҷлиси миллий, Президент, Суд ва

Муҳаккиқ

прокуратура муқаррар шуда буд. Фасли чорум низом ва тарзи ташкилѐбию фаъолияти мақомоти ҳокимияти маҳаллиро муқаррар мекард. Фасли панҷум низоми интиҳобот. Фасли шашум вазъияти Ҷамоатдорона ва фасли ҳафтум тартиби қабул ва тағйир додан ва илова даровардан ба конститутсияро ба танзим меандохтанд.

Саршавии давраи сеюми кори тайѐр кардани лоиҳаи Конститутсияи ҚТ ба қарори иҷлосияи ҳабадохуми Шӯрои Олӣ аз 26 июли соли 1993 дар бораи тағйир додани ҳайати комиссияи конститутсионӣ алоқаманд аст. Мувофиқи қарор раиси комиссияи конститутсионӣ Э.Ш. Раҳмонов-Раиси Шӯрои Олии ҚТ интиҳоб гардид. 4-уми сентябри ҳамон сол якумин маҷлиси ин комиссия барпо гардид ва дар он зарурияти аз нав сар кардани кор оиди лоиҳаи Конститутсия қайд гардид. Супориш дода шуд, ки гурӯҳи кории нав ташкил карда лоиҳаи Конститутсияи нави ҚТ бо зудии тайѐр карда шавад.

Дар бораи рафти тайѐр кардани лоиҳаи Конститутсия дар иҷлосияи ҳабадохуми Шӯрои Олии Тоҷикистон ахборот шунида шуд. Дар иҷлосия Раиси комиссияи конститутсионӣ бо изҳороти сиёсӣ баромад, карда самтҳои кори ояндаро аз болои лоиҳаи конститутсия шарҳ дод. Муайян карда шуд, ки баъди тайѐр шудани лоиҳа Шӯрои Олӣ онро баррасӣ намуда ба муҳокимаи умумихалқӣ мегузорад ва баъди хотима ва ҷамъбасти он қабули конститутсияро ба раёйпурсӣ мегузорад.

Дар аввали моҳи апрели соли 1994 лоиҳаи конститутсияи навро дар ду вариант: лоиҳаи конститутсияи ҷумҳурии президентӣ; лоиҳаи конститутсияи ҷумҳурии парламентиро гурӯҳи кории комиссияи конститутсионӣ пешниҳод кард. Комиссияи конститутсионӣ баъди омӯхтани муҳокимаи онҳо барои ба муҳокимаи мардум пешниҳод кардан варианти лоиҳаи конститутсияи ҷумҳурии президентиро тавсия кард. Раёсати Шӯрои Олӣ бо қарори худ аз 13 апрели соли 1994 лоиҳаро интишор кард ва ба комиссияи конститутсионӣ супориш дод, ки тақлифу эъродҳои мардумро оиди тақмил додани лоиҳа ба ҳисоб гирад ва ба лоиҳа тағйиротҳои лозимӣ дароварда, то якуми июли соли 1994 онро ба Раёсати Шӯрои Олӣ пешниҳод намояд. Лоиҳаи конститутсияи нави ҚТ 21-22 апрели соли 1994 дар рӯзномаҳои ҷумҳурий интишор гардид ва муҳокимаи он оғоз ёфт. Лоиҳа иборат аз муқаддимаи мухтасар, 10 боб ва 100 модда иборат буд. Дар он бисёр меъёру ҳолатҳои лоиҳаи соли 1992 ба муҳокимаи мардум пешниҳод гардида инъикос ёфта буд. Баробари ин, баъзе меъёрҳои ҳислати демократӣ дошта аз он партофташуда, меъёрҳо дар ҳусуси вазъи ҳуқуқи ВМКБ умуман аз матни ин лоиҳа берун монда буд. Ва фақат баъди тақлифҳои боисрори намояндагони ВМКБ ва аъзоёни комиссияи конститутсионӣ ба лоиҳа боби 7 дар бораи ВМКБ дохил карда шуд. Дар нимаи аввали моҳи июли соли 1994 комиссияи конститутсионӣ варианти ислоҳшудаи лоиҳаро маъқул донист ва барои ба Шӯрои Олӣ тавсия кардан ба Раёсати он пешниҳод намуд. 21-22 июл Конститутсия дар иҷлосияи нӯздаҳуми Шӯрои Олӣ муҳокима гардида ба раёйпурсӣ тавсия карда шуд.

Лоиҳаи ба раёйпурсӣ пешниҳод гардидаи Конститутсия аз 10 боб ва 100 модда иборат буд. 7 декабри соли 1994 иҷлосияи бистуми Шӯрои Олии ҚТ мӯҳлати анҷоми раёйпурсиро аз 25-уми сентябр то 6 ноябр дароз кард. Азбаски маъракаи интиҳоботи Президент ва раёйпурсӣ оид ба Конститутсия дар як вақт якҷоя мерафт, бо ин сабаб диққати мардум асосан ба интиҳобот ҷалб гардида, қариб дар ҳусуси Конститутсия ҳеҷ гуна муҳокима намерафт ва дар ҳусуси камбудӣ ё нуқсонҳои он ҳеҷ чиз гуфта намешуд. 6 ноябри соли 1994 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар раёйпурсии умумихалқӣ қабул гардид. Натиҷаи расмӣ раёйпурсӣ чунин буд: дар 64 ҳавзаи овоздиҳӣ 2685724 шахрванд ба рӯйхат гирифта шуда, дар раёйпурсӣ 2535437 нафар ё ки 94,4% ширкат варзиданд. Ба тарафдории Конститутсия 2352554 нафар, ё ки 87,59%, муқобили Конститутсия 105300 нафар, ё ки 3,92% овоз доданд. Бо ҳамин натиҷа Конститутсияи ҚТ соли 1994 маъқул дониста шуда, ба амал даромад [3].

Ҳамзамон Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ба мисли дигар конститутсияҳо, нуктаҳои дорост, ки аз доираи мафҳуми меъёр берун баромада, ҳислати илмӣ доранд. Давлати ҳуқуқбунёд, давлати демократӣ, давлати иҷтимоӣ, ҳуқуқҳои фитрии инсон, таъзияи ҳокимият, назорати суди конститутсионӣ ва ҷанге дигар аз мафҳумҳо дар як вақт ҳам меъёрҳои конститутсионӣ ва ҳам андешаву мафҳумҳои илмӣ мебошанд. Онҳо дар тӯли таҳаввули афкори башар, бо заҳмати андешамандони зиёд дар манотиқи гуногуни олам пешкаш гаштаанд ва бино ба аҳамияташон ҳислати арзишҳои эътирофгаштаи тамаддуни инсониро касб намудаанд. Аз ин нуқтаи назар, Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуҷҷати ҳам меъёрӣ ва ҳам арзишиву илмӣ мебошад [2].

Конститутсия дар таърихи ҳар як кишвару миллат ҳуҷҷати тақдирсозу таърихӣ ва ҳуқуқӣ мебошад. Воқеан дар таърихи инсоният Конститутсия таҳаввулоти ҷиддиро асос гузоштааст ва ҳамагуна дигаргуниҳои кулӣ дар пешрафти кишварҳо, музаффариятҳо дар ҷомеаи инсонӣ

ифодаи қонунӣ дар конститутсия ёфтааст. Дар ин раванд Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон истисно нест, зеро аввалин бор дар таърихи давлатдорӣ тоҷикон Конститутсия аз тариқи райъпурсии умумихалқии қабул карда шуд ва он «Муайянкунандаи тақдири имрӯзу фардои миллати кӯҳанбунёди мо махсуб ёфта, ба истиклолияти давлати эътибори ҳуқуқӣ бахшида ва дар ҳаҳон давлати тоҷиконро муаррифӣ мекунад [4].

Дар дебочаи Конститутсияи қабул гардида сабт шудааст.

МО, ХАЛҚИ ТОҶИКИСТОН,

қисми ҷудонашавандаи ҷемерии ҳаҳон буда, ҳудро дар назди наслҳои гузашта, ҳозира ва оянда масъул ва вазифадор дониста,

таъмини соҳибхитиёрии давлати ҳуд ва рушду камоли онро дарк намуда,

озодӣ ва ҳуқуқи шахсро муқаддас шумурда,

баробар ва дӯстии тамоми миллату халқиятҳоро эътироф карда,

бунёди ҷемерии адолатпарварро вазифаи ҳуд қарор дода,

ҲАМИН КОНСТИТУТСИЯРО ҚАБУЛ ВА ЭЪЛОН МЕНАМОЕМ.

Адабиёт:

1. Имомов А. Сарқонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон, соҳибхитиёрий ва тақдиди давлатдорӣ миллӣ // Давлат ва ҳуқуқ (Шумораи ҷашни бахшида ба 15- солагии қабули Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон). 2009. №3. – С.29-30.
2. Имомов А. Ҳуқуқи Конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2004. – 75 с.
3. Имомов А. Ҳуқуқи Конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2012. – С. 76-77.
4. Раҷабов М.Н. Аҳамияти байналмилалӣ конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон // Давлат ва ҳуқуқ. 2009. № 2. – С. 51.
5. Сотиволдиев Р.Ш. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ташаккули фаҳмиши нави ҳуқуқ // Давлат ва ҳуқуқ. 2009. № 2. – 43 с.

Калидвожаҳо: конститутсия, ҳуқуқ, миллат, истиклолият, иҷлосия, комиссия, райъпурси, интихобот, шурои олий, лоиҳаҳо.

Аннотация

ИДЕИ КОНСТИТУЦИОННОЙ ЛЕГИТИМНОСТИ ПЕРИОДА НЕЗАВИСИМОСТЬ

Каждая нация имеет скрытую цель самовыражения, которая выражается в получении национальной независимости. Нация, которая не проявляет стремление к независимости, не жертвует собой в целях обороны своего государства, то его судьба predetermined уничтожением

Ключевые слова: конституция, право, нация, независимость, сессия, комиссия, референдум, выборы, высший совет, проекты.

Annotation

THE IDEAS OF CONSTITUTIONAL LEGITIMACY OF THE INDEPENDENCE PERIOD

Every nation sees its undercover goal in self-expressing which it reflects in the way of gaining national independence. A nation that has no intention of being independent and gives no struggle to protect its state will be demolished

Keywords: construction, law, nation, independence, sessions, commission, referendum, election, high council, project.

Маълумот дар бораи муаллиф: Саъдоншоева Азима, магистранти соли якуми факултети таърихи ДДОТ ба номи Садриддин Айни.

Сведения об авторе: Саъдоншоева Азима, магистрантка первого курса исторического факультета ТГПУ имени С. Айни.

About the author: Saqdonshoeva Azima, the master student of the second year of the Department of history, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini.

ХУСУСИЯТҲОИ ИДОРАКУНИИ САМАРАНОКИ ДАВЛАТИ ДАР ҶУМҲУРИИ ЭСТОНИЯ

Яке аз давлатҳои хурди Аврупо Эстония тавонист, ки муддати зиёда аз 29-соли ба даст овардани истиклолият худро дар арсаи байналмилалӣ ба ҳайси ислохотгари комёбшуда муарифӣ намояд. Март Лаар собиқ сарвазири Эстония дар солҳои 1992-1994 ва 1999-2002 яке аз асосгузори ислоҳоти иқтисодӣ, ки ба тезонидани тараққиёти давлат оварда расонид, ба ҳисоб меравад. Ислоҳоти Март Лаар ислоҳоти бомуваффақ эътироф карда шудааст, ки минтақаҳо ва одамони зиёдеро фаро мегирад ва баъзан дигар кишварҳое, ки дар замони гузариши иқтисодӣ қарор доранд, ин ислохотро ба сифати намуна истифода мебаранд.

Эстония аз ин ислохотҳо ду сабақи асосиро аз худ кард [1, 135]:

- якум пеш аз ҳама ғамхорӣ қардан оид ба сиёсат ва баъдан ислоҳоти иқтисодӣ гузаронидан; Яъне дар ин ҷо сиёсати дурусти ислохотгарию ба роҳ мондан мебошад.

- дуум истифода намудани шиорҳои маъмул аз ҷумла «Осон инро иҷро қардан». Ба қавли дигар, ислохот боят ба таври часурина гузаронида шавад ва дар як ноҳушии хурдакӣ, ки таъсири худро мерасонад дар намонд. Оғози ислоҳоти иқтисодӣ дар Эстония монанд бо таҷрибаи дигар давлатҳои Аврупои Шарқӣ буда, ҳамчун маъмул ба мисли «иқтисодиёти замони гузариш» муарифӣ мешуд. Ин давлатҳо ислохотҳои худро дар солҳои 1989 ва 1990 оғоз карда буданд ва Эстония бошад ҳанӯз дар солҳои 1991-1992 ислохотро шуруъ карда буд, ки ин ба аз даст додани вақт ва дар натиҷа ба иқтисодиёти мамлакат таъсири манфии худро расонидан иборат буд.

Яқумин ислоҳоти воқеӣ барои пешрафти ҷомеа дар Эстония соли 1992 гузаронида шуд, ки ин дохил намудани пули милли ба муомилот ба ҳисоб меравад. Ин амал барои давлати Эстония як иқдоми қалон барои пешрафту тараққиёт ба шумор рафта, дар аввал ҳамчун як орзуи амалинашаванда ба ҳисоб мерафт. Муаллифони ислохот намудҳои гуногуни гузаронидани онро пешниҳод мекарданд ва ҳамаи онҳо се ҳадафи асосиро ҷустуҷӯ мекарданд: Аксуламали таъсиррасонии беқурбшавии пул аз ҷониби шарқ, таъмин намудани мувозинати мубодилаи маблағ ва бартараф намудани бӯҳрони иқтисодӣ [4, 115].

Дар соли 1992 аз давлатҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ Эстония аввалин давлат шуда пули миллии худро ба муомилот баровард, ки бо маркаи Олмон пайвастагӣ дошта. Крони Эстония ба иқтисодиёт як боварии воқеиро барои пешрафти мамлакат ба бор овард. Дар соли 1993 бошад натиҷаҳои воқеии ин ислохот ба ҷашм мерасид, яъне дар натиҷаи ба муомилот баровардани пули миллии худ вазъияти макроиқтисодии давлат устувор гардид. Сатҳи беқурбшавӣ яку яқбора паст шуд. Масалан то соли 1992 беқурбшавӣ дар Ҷумҳурии Эстония 89,8%-ро ташкил медод ва ин нишондод баъди ба муомилот баровардани пули милли дар соли 1993-1995 29%-ро ташкил дод. Дар баробари ин иқтисодиёти давлат аз шарқ ба ғарб нигаронида шуда содироти молу маҳсулотҳо яқбора зиёд шуд. Ин ҳамаи нишондиҳандаҳои хуб барои Эстония имконияти амалӣ намудани даври дууми ислохотро муҳайё намуда Эстонияро ба як роҳи воқеии дуру дарози тараққиёт роҳсипор намуд.

Дар давраи дууми ислохот ин амалӣ намудани интиҳоби озод ва васеъ шудани натиҷаи ин амалҳо дар бар гирифт. Дар ин давра ба шаҳрвандон умеди нав, ташаббус ва имкониятҳои навро додан лозим мебуд, чун ҷомеа ба он равона гардида буд. Эстония дарк намуд, ки муваффақият ба шумораи зиёди одамон вобастагӣ дорад, ки он ба қалбҳои инсонҳо таъсир карда, руҳияи онҳоро тағйир медиҳад. Бе ин омилҳо давлат дар давраи гузариши муосир ақиб монда ва баъдан ҳамчун ба ҳайси як давлати оддӣ бо доштани ҳукумати озод, бозорҳои озод ва ҳокимияти тобеи қонун бударо дошта наметавонад.

Дар давраи сотсиализм, ки одамон барои худ фикр намекарданд ва ба худ ташаббусу хатторо намеписандиданд ва инчунин бисёри одамонро аз таҳаюлоти хом озод қардан лозим буд. Онҳо чунин андеша доштанд, ки мушкилоти онҳоро қаси дигар ҳал мекунад. Барои мубориза бо таҳаюлоти хом ҳукумати Эстония рақобатпазирӣ ва ҷалби сармояи хориҷиро дар кишвар ғуҷӯр намуд.

«Барои иқтисодиёти гузариши навъи Эстония ҷалби сармояи хориҷӣ ва беҳтарин интиҳоб барои гирифтани маблағ аз ташкилотҳои байналмилалӣ молиявӣ ба мисли Фонди

байналмилалии молиявӣ ва Бонки ҷаҳонӣ ба шумор меравад». Ҳукумати Эстония сармояи дохилӣ ва хориҷиро ба худ ҷалб намуда, ба онҳо шароити баробар муҳайё намуд. Дар солҳои 1993-1994 давлати Эстония ба яке аз марказҳои асосии сармоягузорӣ мубаддал гашт. Бисёри сармоягузори хориҷӣ завқи худро барои сармоягузорӣ намудани соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷомеаи Эстония зиёд намуданд, ки боиси таъсис намудани муассисаҳо, корхонаҳои саноатӣ ва ба вучуд омадани ҷойҳои нави корӣ гардид. Барои амалӣ намудани ин гуна механизм Эстония илмҳои замонавӣ ва омӯхтани технологияҳои муосирро дар муассисаҳои таълимӣ дар мадди аввал гузошт, ки дар байни дигар давлатҳои пешрафтаи Аврупои Ғарбӣ рақобат карда тавонад. Дар қадами аввал ин тараққӣ додани ҷомеаи шаҳрвандӣ ва тағйир додани рӯҳияи мардум меистод ва онҳо хуб дарк мекарданд, ки оянда аз ҳуди онҳо вобастагӣ дорад ва барои инкишоф додани соҳаҳои гуногун махсусан ВАО ва иқтисодиёт оид ба расидан ба ҳадафҳои ҳеш кӯшишҳои зиёд мекарданд. Дилхоҳ ислоҳот рақобатро дар иқтисодиёт баланд мебардорад ва сабаби паст шудани фаъолияти коррупсионӣ мегардад [5, 142].

Ниҳоят диққати асосиро барои ислоҳоти бонкӣ додан лозим омад, зеро дар сурате, ки ҷинояткорони муташаккил назорати худро аз болои бонкҳо ҷорӣ менамоянд, онҳо зуд назоратро дар тамоми қаламрави давлат ба худ мегиранд. Дуздии пул, пулҳои фасод ва дигар корҳои ғайриқонуниро дар низомии бонкӣ зудтар бартараф карда, ҳукумат дар ин ҷода бояд мустақкам ва устувории худро нишон меод. Дар ин самт ҳукумати Эстония тамоми бонкҳои давлатиро барҳам дод ва талаботи возеҳро барои сифати бонкҳо муқаррар намуд. Бонкҳо бояд байни худ рақобат намоянд ва дар ин сурат давлат имконияти муфлисшавии онҳоро намедихад. Дар ин васила, то имрӯз бонкҳои Эстония яке аз бонкҳои самаранок назар бо бонкҳои Иттиҳоди Аврупо дар Балтика ба ҳисоб мераванд.

Дар Эстония соли 1992 бори аввал қонун дар бораи ислоҳоти молу мулкӣ қабул карда шуд. Дар мавриди аввал молу мулкӣ хусусии шаҳрвандоне, ки аз ҷониби давлат мусодира ё ин ки милли қунонида шуда буданд, молу мулкашон қонунӣ ба онҳо гардонид шуд. Дар он вақтҳо ин номумкин буд, аммо ба онҳо на ҷуброни пулӣ, балки ба таври хусусигардонии ваучерӣ ҷуброн карда шуд. Замин, амвол тариқи ташкилотҳои ваучерӣ хусусӣ гардонид шуд, то ки зуд одамони зиёд соҳибмулк шаванд. Иншоотҳои калон тариқи Агентии хусусигардонии Эстония дар асоси савдои озод хусусӣ гардонид шуданд. Ҳадафи асосии хусусигардонӣ ин таъмин намудани сармоя ва ба вучуд овардани ҷойҳои нави корӣ дар як муддати муайян мебуд.

Барои ноил шудан ба ҷаҳиши иқтисодӣ ба давлат лозим омад, ки нерӯу тавоноӣ ва қувваи халқро дар қор истифода намояд. Барои ин ташкил намудани шароити хуби иқтисодӣ ва сармоягузориро талаб мекард ва одамонро барои масъулиятро ба души худ гирифтани водор месохт.

Низомии андоз бояд аз ҳама пештар оддӣ ва дар амал на он қадар гарон бошад, балки шаффоф ва фаҳмо барои андозсупоранда пешкаш карда шавад. Манбаҳои андоз бояд васеъ ва миқдори андозбандӣ камтар нишон дода шуда бошад, зеро омили хоҳиши қор қардани одамон гардад. Қабули қарори беҳтарин ин хатти ҷадвали муайяни андоз буд, ки давлати Эстония онро 1- январи соли 1994 ҷорӣ намуд. Низомии андоз бисёр осон ва фаҳмо барои ҳама шуд, ки дар натиҷаи ин маъмурияти андоз бо муваффақият фаъолият намуд ва ҷамъовариҳои андозхоро хуб ба роҳ монд. Ба сектори ғайриқонунӣ зарбаи ҷиддӣ зада, ҷамъовариҳои андоз боло рафт.

Ин ҷаҳиши иқтисодӣ ба зудӣ рӯҳияи мардуми Эстонияро тағйир дод, ҳазорҳо корхонаҳои хурду миёна, тарабхонаҳо, меҳмонхонаҳо ва мағозаҳои хурду бузург таъсис дода шуданд. Дар Эстония солҳои 1992 то соли 2000 таъсиси муассисаҳои нав ҷунон бо суръати баланд ифтиоҳ гардид, ки нишондиҳанда то охири соли 1994 ба 70000 расид, ки боиси пешравӣ ва тараққиёт гардид. Эстония дар ин ҷода аз кишвари синфи қорғар ба давлати сармоягузор мубадал гашт, ки ин имконияти бартараф қардани бекориро дар кишвар фароҳам овард.

«Эстония дар байни давлатҳои коммунистӣ аввалин шуда мақоми иқтисодиёти озодро ба худ касб намуд ва дар рӯйхати кишварҳои дар иқтисодиёти озод қарор дошта, дохил шуда дар рӯзномаву маҷаллаҳои бонуфуз аз қабилӣ «The Heritage Foundation» ва «The wall street journal» ҳамарӯза фаъолияти ӯ ба нашр мебарояд. Давлати Эстония ба як давлати озоди иқтисодӣ табдил ёфта, дар як муддати кӯтоҳ дар байни давлатҳои Аврупо иқтисодиёташ рушд ёфт. Аз оғози ислоҳоти иқтисодӣ, рушди миёнаи солонаи давлат 6%-ро ташкил меод, то соли 2005 11% ва ин нишондиҳанда дар соли 2006 12%, 2012 28% омада расид. Ҳукумати Эстония дар як давраи муайян ба сатҳи миёнаи ҳаёти аврупоӣ баромад, ки ин гуна ҳолатро ҳеҷ кас тасаввур намекард. Натиҷаи ҳамаи қомеъҳои ин саривақт, дуруст ва самаранок истифода намудани идоракунии давлатӣ мебошад [7, 159].

Муҳаккиқ

Сатҳи камбизоатӣ ва нобаробариҳои иҷтимоӣ паст шуда, тибқи нишондиҳандаҳои СММ давлати Эстония ба рӯйхати давлатҳои тараққикардаи дунё шомил гардид, ки дар баробари ин дар самти иҷтимоӣ як чанд ислохотҳои иҷтимоӣ гузаронида шуд. Аз ҷумла ислохоти соҳаи тандурустӣ ва низоми нафақа. Ҷумҳурии Эстония баъди аъзои НАТО ва Иттиҳоди Аврупо (дар соли 2004) гардидан қариб дар ҳамаи нишондиҳандаҳои иқтисодӣ Эстония назар ба дигар аъзоёни Иттиҳоди Аврупо пешрафтатар ва рақобатпазир ба ҳисоб мерафт. Яке аз ихтирооти маъмули давлати Эстония ин низоми алоқаи «Скайп» ба шумор меравад, ки нуфузи Ҷумҳурии Эстонияро дар арсаи байналмилалӣ боло бурд.

Солҳои 2008-2009 дунёро бухрони ҷаҳонӣ фаро гирифт, ки ин дар соли 2009 таъсири худро ба Ҷумҳурии Эстония низ расонид ва ба ин нигоҳ накарда ҳукумат ба бекурбшавии пули миллӣ имконият надод ва пули буҷетро коста накард ва дар баробари ин як чанд маротиба бекурбшавии пулро паст карда тавонистанд. Инчун ҳукумати Эстония ҷораҳои қатъӣ барои ихтисори хароҷоти давлатӣ дар байни давлатҳои минтақа гузаронид ва дар соли 2010 нишондиҳандаи молиявии Эстония нишон дод, ки ҳаҷми қарзи давлати 6%-и ММД-ро ташкил дод, дефитситаи буҷет бошад 3%-и ММД ва бекурбшави 3%-и ММД-ро ташкил дод. Ин нишондиҳандаҳо боиси қонунаи шомил шудани давлати Эстония ба раванди тараққиёти ҷаҳонӣ ғарб гардид.

Қаршиносон тасдиқ намуданд, ки дар тамоми дунё танҳо дар давлати Сингапур ва Эстония ҳукумати электронӣ ба таври воқеӣ фаъолият мекунад. Дар Ҷумҳурии Эстония як истилоҳи бо ном “Ҳукумати электронӣ ин вазоратҳо нестанд, балки ёрдамчиёни онҳо ба ҳисоб мераванд” бисёр маъмул гардида буд. Яъне ин манои онро дошт, ки дар ҳолатҳои зарурӣ ба вазорату идораҳо ва муассисаҳои давлатӣ намеравед, балки метавонед тариқи онлайн ба унвони вазорату идора ва муассисаҳои дахлдор вобаста ба мушкилоти худ нома фиристед. Ин як намуд осон кардани кори шаҳрвандон дар корхонаҳои давлатӣ ба ҳисоб рафт.

«Таърихи ташкил намудани ҳукумати электронӣ дар Эстония аз солҳои 90-уми асри ХХ оғоз гардид. Ҳукумат барномаи «Ҷаҳиши паланг»-ро ҷорӣ намуд, ки дар барномаи мазкур масъалаи аввалро компютеркунонии кишвар ташкил мебуд ва дар ҳар як муассисаҳои таълимӣ синфҳои компютерӣ ташкил карда шуд. Тақрибан 10.000 шаҳрвандони Эстония дар барномаи давлатии омӯзиши бемузди тарзи дуруст истифода намудани шабакаҳои интернетӣ иштирок намуданд. Вобаста бар ин парламент ва ҳукумат аз гардиши ҳуҷҷатҳои қоғазӣ даст кашида ба ҳуҷҷатгузориҳои электронӣ оғоз намуд. Билохира ҳукумати электронӣ ба ҳаёти ҳаррӯзаи одамон ворид карда шуд. Барои боз ҳам чиддитар ба роҳ мондани ҳукумати электронӣ ва ҷорӣ намудани механизмҳои нави гурӯҳи корӣ бо сарвари яке аз мутахассисони баландпояи соҳаи технологияи иттилоотӣ профессори иттилоот Линнар Вик ба кор шуруъ намуд. Дар натиҷаи меҳнатҳои зиёд айён шуд, ки то соли 2010 75% аҳоли тарзи дурусти истифода намудани интернетро омӯхтанд ва тариқи он аз хизматрасониҳои давлатӣ истифода бурда метавонанд.

Қаршиносон чунин мешуморанд, ки мӯъҷизаи электронӣ дар Эстония ин ҳама дар натиҷаи тараққиёти фаъолияти бонкӣ ба вуҷуд омадааст. Ба фикри яке аз кормандони Вазорати иқтисод ва коммуникатсияи Ҷумҳурии Эстония Маргуса Пююя, “ҳанӯз солҳои 90-ми асри ХХ бонкҳои маҳаллӣ низоми муосир ташкил намуданд, ки бо ёрии он амалиётҳо бо тариқи электронӣ иҷро мешуданд. Яъне ин боиси хоҳиш пайдо намудани аҳоли барои аз худ кардани компютер ва интернет гардид, ки шахс аз хона набаромада масъалаи молиявии худро бо тариқи интернет ҳал мекунад ва ин яке аз пешравиҳо дар самти идоракунии давлатӣ ба шумор меравад”. Пешравии сохтори мазкур ба он оварда расонид, ки хизматрасониҳои давлатӣ дар интернет ҷой дода шаванд.

Ҳисоботҳои оморӣ нишон медиҳад, ки имрӯзҳо зиёда аз 90% аҳолии Эстония изҳоротҳои худро тариқи интернет равон мекунад. Инчунин бо ёрии он метавон маълумотҳои гуногун аз қабилҳои харидани чиптаҳо барои нақлиёти ҷамъиятӣ ва дастрас намудани номгуи доруворихо дар шакли электронӣ ба одамон муяссар мегардад.

Мақсади асосии ҳукумати электронӣ дар давлати Эстония ин пеш аз ҳама дастрас будани хизматрасониҳои давлатӣ ба аҳоли, озоду шаффоф будани идоракунии давлатӣ ва инчунин паст кардани сатҳи коррупсия дар байни хизматчиёни давлатӣ мебошад. Ин иқдом барои пешрафти давлату ҷомеа як такони ҷиддӣ медиҳад, зеро мо мебинем, ки дар як муддати начандон тулонӣ Ҷумҳурии Эстония аз як давлати қафомондаи Аврупои Ғарбӣ ба яке аз давлатҳои сифатан нав ва самаранок табил ёфт, ки ин натиҷаи дуруст ба роҳ мондани сиёсати идоракунии давлатӣ мебошад».

Дар раванди тазодҳои ҷаҳонишавӣ яке аз масъалаҳои мубрами давлатдории миллӣ ин пеш аз ҳама самаранокӣ идоракунии давлатӣ ва ё самаранокгардонии дастгоҳи давлатӣ ба ҳисоб меравад. Самаранок будани давлат ҳукуку озодиҳои шаҳрвандон ва сатҳи зиндагии хубро барои мардум кафолат медиҳад. Имрӯзҳо истилоҳи давлати тавоно мавқеи ақтуалии худро гум кардааст ва баръакс мавқеи онро давлати самаранок гирифта истода, қурбу манзалаи зиёдеро дар ҷомеаи ҷаҳонӣ пайдо намудааст. Давлатҳои гуногуни ҷаҳон бештар қўшиш менамоянд, ки ба давлати самаранок ноил гарданд ва дар ин ҷода низ ислохотҳо дар соҳаҳои мухталиф мегузaronанд. Ҷумҳурии Тоҷикистони азизи мо, ки дар ин самт бисёр корхоро баанҷом расонида истодааст, метавонад аз таҷрибаи Ҷумҳурии Эстония дар самти боз ҳам самаранокгардонии идоракунии давлатӣ ва дигар соҳаҳо истифода барад.

Адабиёт:

1. Акчурина А., Абдина А. Создание системы карьерного роста, подбора и расстановки кадров государственной службы в Республике Казахстан. – Алматы, 2002. – 135 с.
2. Аков Р., Эмери Ф. О целеустремленных системах. – М., 1974.
3. Атаманчук Г.В. Управление - социальная ценность и эффективность. – М., 1995.
4. Атаманчук Г.В. Теория государственного управления. – М., 1997. – 115 с.
5. Базилевич Л.А., Соколов Д.В., Франева Л.К. Модели и методы рационализации и проектирования организационных структур управления. – Л.: ЛФЭИ, 1991. – 135-159 с.
6. Батчиков С.А. и Глазьев С.Ю. Эффективность государственного управления ред. – М., 1998 (пер. с англ.) 135-179 с.
7. Глазьев С. Батчиков С. За ликвидацию безграмотности в органах государственной власти // Эффективность государственного управления, 2008, № 5.
8. Гончаров В.В. В поисках совершенства управления: Руководство высшего управленческого персонала. – М., 1993.
9. Друкер П. Эффективное управление. – М., 1998 (пер. с англ.).
10. Еншбарян Р.В., Краснов Ю.К. Теория государства и права. Уч. Пособие. – М.: Юрист, 1999.

Калидвожаҳо: идоракунии давлатӣ, ислохоти идоракунии давлатӣ, пули миллӣ, инфлятсия, интиҳоби озод, сармоягузорӣ, фазои сармоягузорӣ, низоми андоз, “ҷаҳишии паланг”, технологияи иттилоотӣ, ҳукумати электронӣ, барномаи алоқаи Скайп ва ғайра.

Аннотация

ОСОБЕННОСТИ ЭФФЕКТИВНОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ ЭСТОНИИ

В статье представлен обзор истории становления, особенности и способах эффективного государства, современно-правового положения Эстонии в мировом обществе. Рассматриваются вопросы уполномоченных государственных органов, социальные услуги, организации электронного правительства и внедрении в государственных органах.

Ключевые слова: государственное управление, реформа государственного управления, национальная валюта, инфляция, свободный выбор, инвестиция, инвестиционный климат, налоговая система, «стремление тигра», информационная технология, электронное правительство, программа Скайп и другие.

Annotation

FEATURES OF GOOD GOVERNANCE IN THE REPUBLIC OF ESTONIA

The article provides an overview of the history of formation. Features and methods of an effective state. The current legal status of Republic of Estonia in world society. The issues of authorized state bodies, social services, e-government organizations and its implementation in state bodies are considered.

Key words: *public service, public administration reform, national currency, inflation, free choice, investment, investment climate, tax system, “tiger aspiration”, information technology, e-government, Skype program and o.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Нёматуллоев Муродбек Музаффарович, магистранти курси дуюми ихтисоси идоракунии давлатии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯч. Саид Носир 33, Ҷумҳурии Тоҷикистон, тел (+992) 92-768-07-27, mail: mnematulloev@bk.ru

Рохбари илмӣ: Аминов Муҳаммадҷон

Сведения об авторе: Нёматуллоев Муродбек Музаффарович, магистрант второго курса специальности государственного управления Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан г.Душанбе, ул. Саида Носира 33, тел (+992) 92-768-07-27, mail: mnematulloev@bk.ru

Научный руководитель: Аминов Муҳаммадҷон

About the author: Murodbek Muzafarovich Nematulloev, two year master candidate on public administration of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan, 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 33, Said Nosir str. Phone: 92-768-07-27, E-mail: mnematulloev@bk.ru

Scientific director: Aminov Muhammadjon

НАҚШ ВА МАВҚЕИ СУРИЯ ДАР МИНТАҚАИ ХОВАРИ НАЗДИК

Ховари Наздик кишварҳои Африқои Шимолӣ ва Осиёи Ғарбиро дар бар гирифта, қад қади соҳили баҳри Миёназамин аз Марокко то Туркия тӯл мекашад. Дар қисмати ҷанубӣ ба онҳо Судон, Яман, шоҳигариҳои Халиҷи Форс, Ироқ ва Эрон пайваст мешаванд.

Нақшу аҳамияти махсуси минтақаи Ховари Наздик дар таърихи тамаддуни мо, сиёсати муосир ва иқтисодиёт дар миқёси ҷаҳонӣ шинохта шудааст. Ба ғайр аз захираҳои бойи нафту газ, аз ҳудуди ин минтақа роҳҳои стратегии баҳрӣ, заминӣ ва ҳавоӣ мегузаранд, ки қитъаҳои Африқову Осиёро бо Аврупо мепайванданд. Ҳамзамон, дар минтақаи мазкур энергетика, саноат, кишоварзӣ ва инфрасохтори дигари муҳим тавсеа ёфта истодааст. Ҳолатҳои мазкур дар тӯли таърихи муосир, Ховари Наздикро ба ансори муҳими сиёсати тамоми абарқудратҳои ҷаҳон, инчунин бозингарони асосии минтақавӣ, ки ба ин рақобати ҷаҳонӣ дар ин минтақаи ниҳоят муҳим ворид гаштанд, табдил доданд. Айни замон бо назардошти бархӯрди манфиатҳои абарқудратҳои ҷаҳон ва минтақа, вазъияти Ховари Наздик аз нуқтаи назари ҳарбӣ – сиёсӣ ноамн ба ҳисоб меравад. Низоҳои мусаллаҳона, фаъолияти террористӣ, бекорӣ дар бархе аз кишварҳои араб, ҷараёни ҷадиди муҳоҷирон ва паноҳандагон аз ин минтақа ба Балкан ва кишварҳои дигари Аврупо эҷод намуданд.

Имрӯз беш аз ҳар замони дигар, тамоми ҷаҳони сиёсӣ дар маърази хатар қарор дорад: дар арсаи байналмилалӣ тағйироти ҷиддӣ ба миён омада истодаанд. Аз як тараф, Иёлоти Муттаҳидаи Америка худро ҳамчун абарқудрати ягонаи ҷаҳонӣ дар арсаи сиёсӣ муаррифӣ менамояд, ки ин ақидаи онҳо бо назардошти ивазшавии босуръати ҷаҳон қомилан ботил шуда истодааст. Аз тарафи дигар, Ҷумҳурии Халқии Хитой, ки ба иқтисодиёти қудратмандтарини ҷаҳон табдил гаштааст, кӯшиш ба ҳарч дода истодааст, то дар ояндаи наздик ҳолати кишвари пешрафти минтақавӣ дар Осиёи Шарқиро ба пештози ҷаҳонӣ иваз намояд. Дар ин замина, аз ҷониби Хитой манбаҳои мухталиф, ба вижа иқтисодӣ, ки дар қатори он пеш аз ҳама амалӣ намудани тарҳи Як камарбанд як роҳ «Роҳи нави Абрешим» низ мақоми махсус дорад, истифода намуда истодааст. Ҳамзамон, ҷониби Хитой дар ин самт ба сармоягузориҳои иқтисодиёти кишварҳои мухталифи ҷаҳон ҳам диққати хоса зоҳир менамояд. Ба ҳамин тартиб Федератсияи Россия низ саъю кӯшиш намуда истодааст, то мавқеи пас аз ҷангҳои Иттиҳоди Шӯравӣ аз даст додари дубора рӯи қор оварда, ба арсаи ҷаҳонӣ дар нақшаи стратегияҳои худ, яъне кишвари пуриқтисодии минтақавӣ байналхалқӣ барояду, ба ин васила нуфузи худро дар минтақаҳои дигар ҳам пурзӯр кунад.

Қайд кардан бамаврид аст, ки абарқудратҳои ҷаҳон, аз ҷумла кишварҳои Ғарб иқтисодии даргирии Ховари Наздикро, дар солҳои 50-уми асри гузашта побарҷо намуда, ба манфиати геополитикӣ ва геоиқтисодии худ истифода бурда, минтақаи мазкурро пайваста дар ҳолати бесарумомонии идорашаванда нигоҳ медоранд.

Фурӯпошии системаи ҷаҳонии сотсиализм, ки сабаби асосии таҳаввулоти геополитикии ҷиддии хусусияти глобалӣ дошта шуданд, дар минтақаи Ховари Наздик як фазои холиро ба миён овард, ки онро бархе аз қудратмандон хостаанд зери нуфузи ҳеш қарор диҳанд. Дар охири асри XX ва аввали асри XXI, ки аз ҷониби ҷомеаи ҷаҳонӣ ҳамчун давраи якҷутба эътироф шудааст, барои мустақам намудани мавқеи худ дар Ховари Наздик, кишварҳои манфиатдор дар ин минтақа низоҳои мусаллаҳонаро барангехта, ҳамчун иштирокчиҳои асосии онҳо баромад мекунад. Ҷунин амал абарқудратҳои дигари ҷаҳон ва бозингарони асосии минтақавиро водор сохт, ки барои ҳифзи манфиатҳои миллии худ дар ин минтақаи аз лиҳози геостратегӣ муҳим ба умуми дохилии кишварҳои ҷангзадаи араб муҳоҷила кунанд.

Қайд кардан зарур аст, ки агар то аввали асри XXI мабдаи асосии ташаннуҷӣ дар минтақаи мушкилоти Фаластин, ба вижа низои байни арабу исроилӣ ба ҳисоб мерафт, акнун ба ин қатор муноқишаҳои байниарабӣ, арабиву эронӣ, низоҳои байнифирқавӣ ва мушкилоти ҳалношудаи курдҳо низ дохил шуданд. Ҷиддияти махсусро бархӯрдҳои пайравони Шиъ ва Сунӣ дар Ироқ, Сурия, Яман, ки аз ҷониби кишварҳои манфиатҷӯ барангехта мешаванд, инунин муборизаи курдҳои Туркия, Сурия, Ироқ ва Эрон барои ҳуқуқ ва озодии миллиашон қасб кардаанд.

Муҳаккиқ

Мудохилаи микёсан бузурги неруҳои беруна ба умури дохилии кишварҳои араб, инчунин тазодҳои рӯзафзун байни пештозони минтақавӣ дар симои Исроил, Туркияву Арабистони Саудӣ аз як тараф ва Эрон аз тарафи дигар ба авзои минтақаи Шарқи Наздик таъсири манфӣ расонида истодаанд. Фаъолияти Созмони Милали Муттаҳид ва ташкилоти дигари бонуфузи байналмилаливу минтақавӣ дар самти ҳаллу фасли вазъият дар Сурия, Яман, Либия ва нуқоти дигари даргири минтақа бо назардошти набудани мавқеи муштарак байни аъзои доимии Шӯрои амнияти СММ ба натиҷаҳои дилхоҳнарасида истодааст.

Дар ин шароити барои минтақаи Ховари Наздик ҳасос Ҷумҳурии арабии Сурия, ки дар муддати якчанд даҳсолаҳо дар ҳолати давлати пароканда, заиф ва аз лиҳози ҳарбӣ – иқтисодӣ мутеъ, ба як кишвари таъсиргузори минтақавӣ табдил гардид.

Мавқеи геосиёсии Сурия дар маркази Ховари Наздик ин кишвари арабиро ба субъекти калидии банизомдарории мушкilotи минтақавӣ, кибеиштирокионҳалли масъалаҳои муҳими ин минтақа гайриимкон мебошад, табдил гардонааст. Сурия дорои захираҳои кофии сиёсӣ на танҳо барои ҳифзманфиатҳои миллӣ, балки барои таъмини нуфузи афзоянда ба вазъияти геостратегии минтақавиро низ мебошад. (1)

Сурия қисмати ҷудопозири Ховари Наздик ба ҳисоб меравад ва шаклгирии сиёсии ин қисмати минтақа дар нимаи дуҷуми солҳои 40-уми асри XX, пас аз ба даст овардани истиқлолияти Сурия ва Лубнон дар соли 1946 ва давлати Исроил дар соли 1948 амалӣ карда шуд. Тамоми ин давлатҳо, ба вижа Исроил ҳамчун як банди пайвандӣ, ки қисмати бештари муносибатҳо байни кишварҳои минтақаро пайваст мекунад, ба ҳисоб мераванд. (2)

Аз нигоҳи таърих, бо назардошти вижагиҳои миллӣ: мавҷудияти якчанд равияҳои мазҳабӣ ва ҳолати дунявӣ – Сурияро ба як кишвари беназири минтақа табдил додааст. Ин кишвар бо рӯикардаҳо ва дидгоҳҳои гуногунтаркиби худ, вобаста ба муносибатҳои байналмилалӣ ва сиёсат, ки ба мавқеияти ин кишвар дар минтақа низ таъсиргузор аст, аз давлатҳои дигар тафовут дорад. Ҳамзамон, Сурия дар ҷаҳони арабӣ, на танҳо аз лиҳози мавқеияти геополитикӣ, балки бо далели дидгоҳҳои зидди истисморӣ ва муҳолифат бо Исроил, ҳамчун як кутби асосӣ эътироф шудааст. (3)

Бо мурури замон, Сурия ба майдони рақобати кишварҳои манфиатҷӯ дар минтақаи Ховари Наздик, ба вижа дар байни ҳокимияти мутлақаи Халиҷи Форс аз як тараф, ва Эрон аз тарафи дигар, табдил гардид. Ҳамзамон, Сурия ба муқобили Исроил, ки соли 1967 иртифоти Ҷавлонро ғасб намуд, муқобила нишон меод.

Худуди бештари иртифоти Ҷавлон, яъне 1150 километри квадратӣ бо 60 км. дарозӣ ва 25 км. васеӣ аз ҷониби Исроил назорат шуда, қисмати шарқии он дар дасти Сурия қарор дорад. Байни онҳо дар худуди 75 км. минтақаи буферии Созмони Миллалӣ Муттаҳид ҷойгир шудааст. Дар ҳарду тарафи ин минтақа, манотике ҷойгир шудаанд, ки дар онҳо Исроил ва Сурия бояд тибқи муқаррароти пешбиниамудаи СММ теъдоди муайяни неруҳои мусаллаҳ ва техникаи ҳарбиро нигоҳ доранд (4).

Қайд кардан зарур аст, ки маҳз равобити муташанничи Сурия бо Исроил боиси он гардид, ки ин кишвари арабӣ аз ҷониби Амрико ки пуштибони асосии яҳудиён на танҳо дар минтақаи Ховари Наздик, инчунин дар нуқоти мухталифи ҷаҳон ба ҳисоб мераванд, қатори кишварҳои даргири низоъ дароварда шуд. Тибқи изҳороти шабакаи иттилоотии Би – Би – си ҳукумати Асад яке аз сарсаҳттарин муҳолифини раванди сулҳ бо Исроил буд ва ба ин мақсад якчанд гурӯҳҳои мусаллаҳонаи зиддиисроилиро, ки дар байни онҳо Ҳизбуллоҳ ва Ҳаммос низ ҳастанд, дастгирӣ мекард. Маҳз дастгирии Сурия аз ин гурӯҳҳо ва норозигӣ нисбати ишғоли иртифоти Ҷавлон аз ҷониби Исроил раванди сулҳ байни ин ду душмани ашаддиро ғайриҷашмдошт мекард (5). Маврид ба қайдаст, ки ин ду ҳолатро Амрико ва дигар пайравонаш пайваста ба манфиати худ истифода намуда, Сурияро зерфишору таҳримҳои беасос қарор медоданд.

Сиёсати мустақилонаи Сурия, ки қаблазҳама ба муқобили манфиатҳои Исроил ва Америка равона карда шудааст, дар давраи Ҳофиз Асад низ идома ёфт. Мавҷудияти муҳолифат дар минтақа Сурияро водор месохт, ки ҳамчун бозингари пуриқтидори минтақавӣ баромад карда, дар сиёсати хориҷии худ ва дар низоми байналмилалӣ Ховари Наздик фаъолияти уҳдабараёнро амалӣ созад. Барои мустаҳкам намудани мавқеи худ ва устувор нигоҳ доштани нақши бозингари пуриқтидори минтақавӣ, Сурия ба бозӣ дар тавозуни неруҳо, ба вижа интиҳоб намудани шарикӣ стратегӣ аз байни кишварҳои абарқудрат ва барқарор кардани ҳамкорӣ бо онҳо, мутобиқат ба вазъи амалкунанда, иштирок ва ҷалби иҷборӣ «ба тарафҳои мухталифи сангар»-ҳо (дар як маврид иштирок дар эътилофи зиддиироқӣ дар соли 1991, дар мавриди дигар дастгирии Ироқ дар солҳои 2003 - 2011) даст задааст. Ҳамин тариқ, сиёсати пешгирифтаи Сурия

ин кишварро ботадрич ба як бозингари муҳими Ховари Наздик табдил дода, диққати абаркудратҳои ҷаҳон ва минтақаро ба худ ҷалб кард.

Сурия аз манбаҳои кофии иқтисодӣ ва сиёсӣ бархӯрдор набуд, бо вучуди ин, ҳукумати Ҳофиз Асад тавонист захираҳои бузург барои расидан ба мақсадҳои геополитикии худ ва мустақкам намудани мавқеи мустақилонааш, аз кишварҳои манфиатҷӯ самаранок истифода барад.

Эҷоди Иттиҳод бо Ҷумҳурии Ислонии Эрон пас аз ғалабаи инқилоби исломӣ дар ин кишвар дар соли 1979, дар таърихи минбаъдаи Сурия нақши муҳим бозида, таъсири ин иттифок то ҳанӯз баръало эҳсос мегардад, зеро он дар минтақа нақши калидӣ бозида истодааст. Қарори Ҳофиз Асад вобаста ба додани авлабият ба Эрон, аз як тараф барои таъсиррасонӣ ба ташаккули сиёсати Америка, Исроил ва Ироқ дар Ховари Наздик ва мубориза ба муқобили пешбурди манфиатҳои миллии ин кишварҳо дар минтақа равона карда шуда буд. Аз тарафи дигар, ҳамкорӣ бо Ҷумҳурии Ислонии Эрон ба Ҳофиз Асад имконият дод, ки ӯ аз дастгирии яке аз кишварҳои пурнуфузи минтақа бархӯрдор гашта, сиёсати пешгирифтаи мустақили худро, ки қабл аз ҳама аз манфиатҳои миллии кишвараш ҷавобгӯ, барои имруз ва оянда побарҷо кунад.

Чи тавре, ки муҳаққиқ М. Гударзи, муовини сардори шуъбаи робитаҳои байналмилалӣи Донишгоҳи Вебстери Женева қайд мекунад «Сурия ва Эрон кишварҳои мебошанд, ки ҷиҳати пешбурди манфиатҳои худ, дар талошҳои барқарор кардани сулҳ байни арабҳо ва Исроил, ки бо дастгирии Амрико, монеаҳои зиёд эҷод мекунад. Барои Иёлоти Муттаҳидаи Америка ин ду кишвар дар рафти муҳолиаи сиёсати он нисбат ба умури Ироқ мушкилофаринтарин давлатҳо буданд, зеро шӯришчиёро таҳрик ва мусаллаҳ мекарданд» (6).

Қоршиносон ва ҳолдонони соҳибтаҷриба бар он ақидаанд, ки Сурия барои Иёлоти Муттаҳидаи Америка чи дар давраи ҳукмронии Ҳофиз Асад, инчунин то ҳамин рӯз, ки ин кишварро Башор Асад идора мекунад, ҳамчун мамонияти асосӣ дар минтақа ба ҳисоб меравад.

Мавриди тазаққур аст, ки аз соли 1944, пас аз расман эътироф гардидани Сурия ҳамчун давлати соҳибистиклол аз ҷониби Иёлоти Муттаҳидаи Америка, муносибатҳои дипломатӣ байни ин ду кишвар пастиву баландҳои зиёде паси сар намудаанд. Аз ҷумла, аз он давра то соли 2011, ки марҳилаи инқилобҳои таҳмили ранга дар минтақаи Шарқии Наздик ба шумор меравад, чор маротиба соли 1967 (ба нишони эътироз барои дастгирии ИМА аз Исроил дар ҷанги арабу исроилӣ), соли 1986 (ИМА Сурияро дар гузаронидани якҷанд амалии террористӣ дар Аврупо айбдор кард), соли 2005 (ИМА Сурияро дар куштори сарвазири Лубнон Рафиқ Ҳарирӣ айбдор кард) ва соли 2011 (барои таҳдид ба сафири ИМА дар Димишқ Роберт Форд) муносибатҳои дипломатӣ байни Сурия ва Иёлоти Муттаҳидаи Америка қатъ карда шудааст (7).

Дар тамоми марҳилаҳои қатъшавии муносибатҳо, Иёлоти Муттаҳидаи Америка нисбати Сурия таҳримҳои иқтисодӣ қабул намуда, тариқи махфӣ бо гурӯҳ ва шахсони норозӣ дар ин кишвар иртиботи қавӣ барқарор мекарданд ва барои барангехтани норозигии мардум ботадрич захираҳои эътирозӣ омода месохтанд.

Новобаста аз он, ки давраи президентии Билл Клинтон дар муносибатҳои Сурия ва Америка як нармае ба миён омад, солҳои 2000 сардӣ дар робитаи ин ду кишвар ба арши аълои худ расид. Ҳамин тариқ, соли 2003 пас аз оғози амалиёти низомӣ ба муқобили Ироқ, Иёлоти Муттаҳидаи Америка роҳбарияти Сурияро дар таҳвили аслиха ба Саддом Ҳусейн, пешниҳодипаногӯҳо ба шахсони расмӣ ироқӣ, додани иҷозат барои истифодабарии худуди худ дар сафарбар намудани зархаридони хоричӣ ба Ироқ, доштани аслиҳаи ҳастаи, аз ҷумла кимиёвӣ айбдор намуд. 11 декабри соли 2003 президенти онвақтаи Иёлоти Муттаҳидаи Америка Чорч Буш нисбати Сурия таҳримҳои яктарафаи иқтисодӣ қарор намуд.

Яқумин амалиёти низомии Иёлоти Муттаҳидаи Америка дар худуди Сурия 26 октябри соли 2008 амалӣ карда шуд. Чор ҷарҳболи низомии америкой фермаи касабай Эс-Суккария, воқеъ дар дурии 8 км. аз сарҳад бо Ироқро мавриди ҳадаф қарор доданд. Дар ин ҳамла тибқи маълумоти ҷониби Сурия 9 нафар шахрвандони мулкӣ кушта ва 14 нафари дигар захмӣ гаштанд, ки ин тойиди суриягиро доираҳои расмӣ Амрико рад карда, таҳрик низ номиданд. То оғози эътирозҳои оммавии соли 2011 Иёлоти Муттаҳидаи Америка фаъолияти таҳрибкоронаи худро дар Сурия идома доданд.

24 октябри соли 2011 Иёлоти Муттаҳидаи Америка сафири худро аз Димишқ бозхонда, 6 феввали 2012 намояндагии дипломатияшро муваққатан баст.

Моҳи августи соли 2012 президенти ИМА Барак Обама амреро ба тасвиб расонид, ки дар доираи он мақомоти махсуси ин кишвар метавонистанд ба шӯришгарони суриягӣ кӯмак расонанд (8).

Муҳаккиқ

Ҳамин тариқ, то оғози ҷанги шаҳрвандӣ, Сурия ҳамчун як кишвари оддии худмуҳофизатшудаи Ховари Наздик, бо истифода аз дипломатияи моҳиронаи худ, гаштҳои стратегии сиёсати хориҷӣ, нақшҳои ҷиддиро дар минтақа бозида, мавқеи он ҳамчун бозингари асосии минтақавӣ ботадрич мустаҳкам мешуд, ки ин ҳолат ба бархе аз кишварҳои абарқудрати ҷаҳон маҳқул набуд. Маҳз бо мақсади баровардани Сурия аз бозиҳои сиёсии минтақа ин кишварҳои манфиатҷӯ Сурияро ба домани ҷанги шаҳрвандӣ кашониданд, ки он аллакай 9 сол боз идома дорад.

Адабиёт:

1. Maoz Z., Landau E.B. Building Regional Security in the Middle East: International, Regional and Domestic Influences // Questia. – URL: <https://www.questia.com/read/108536110/building-regional-security-in-the-middle-east-international>
2. Syria profile // BBC. – URL: <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-14703856>
3. Goodarzi J. Iran and Syria // USIP.org. – URL: <http://iranprimer.usip.org/resource/iran-and-syria>

Манбаъ аз интернет:

4. <https://www.disserscat.com/content/geostrategicheskoe-polozhenie-siriiskoi-arabskoi-respubliki-i-ego-vliyanie-na-obespechenie-b>
5. <https://news.tut.by/world/631017.html>
6. https://www.researchgate.net/publication/326552348_Znachenie_Sirii_kak_vnesnepolitieskogo_aktora_na_Bliznem_Vostoke_do_nacala_Arabskoj_vesny_The_Significance_of_Syria_as_a_Foreign_Policy_Actor_in_the_Middle_East_before_the_Arab_Spring
7. <https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/673095>
8. <https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/673095>

Калидвожаҳо: Сурия, ҷаҳон, абарқудратҳои ҷаҳон, стратегия, нуфуз, мусулмон, минтақа, нақш, энергетика.

Аннотация

РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ СУРИИ НА БЛИЖНЕМ ВОСТОКЕ

Сирия является одним из ключевых государств на Ближнем Востоке, без которого как утверждают специалисты «можно начать войну, но нельзя добиться мира». Данная, хотя и парадоксальная оценка является своеобразным признанием особой роли Сирии в регионе, ее возможностей влиять на ход событий на Ближнем Востоке, проводить самостоятельный курс на межаарабской арене, активно участвовать в делах мирового сообщества. Таким образом, Сирия считается региональной державой, который имеет эффективные рычаги воздействия на общий ход ближневосточного процесса.

Ключевые слова: Сурия, мир, мировые держава, стратегия, влияние, мусулман, регион, роль, энергетика.

Annotation

THE ROLE AND THE STATUS OF SURIA IN THE NEAREST

Syria is one of the key states in the Middle East, without the experts claim "it is possible to start a war, but not to achieve peace." This, although and paradoxical assessment is a kind of recognition of the special role of Syria in the region, its ability to influence the course of events in the Middle East, to conduct an independent course in the inter-Arab arena, to actively participate. Thus, Syria is considered a regional power that has effective levers of influence in the general course of the Middle East process.

Keywords: Syria, world, world forces, strategy, influence, Muslim, region, role, energy.

Маълумот дар бораи муаллиф: Шарифов Абубакр, магистранти Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупои Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, Тел.: (+992) 919-55-58-08.

Роҳбарии илмӣ: Шозедов Хуршед

Сведения об авторе: Шарифов Абубакр, магистрант Института изучения проблем стран Азии и Европы Академии наук Республики Таджикистан, Тел.: (+992) 919-55-58-08.

Научный руководитель: Шозедов Хуршед

About the author: Sharifov Abubakr, Master's Degree student of the Institute of studying of the issues of Asian and European countries of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, Tel.: (+992) 919-55-58-08.

Scientific director: Shozedov Khurshed

ҲАМКОРИҲОИ ЭНЕРГЕТИКИИ ТОҶИКИСТОНУ ПОКИСТОН ДАР ДОИРАИ ЛОИҲАИ CASA-1000

Кишварҳо ва минтақаҳои ҷаҳон бо доштани заҳиру манобеи табиӣ худ тавони рушди иқтисодиро ба вучуд меоваранд. Ин дороиҳо аз тавонмандии онҳо махсуб шуда, истифодаи дурусту муносиби онҳо омили руши иқтисодӣ ва иҷтимоии мардумони онҳоро ба вучуд меоварад.

Тоҷикистони навин дар минтақа ва ҷаҳон яке аз кишварҳои дорои захираҳои бузург ва хуби гидроэнергетикӣ ва тавлидкунандагони «энергияи сабз» мебошад, ки истифодаи дурусти онҳо метавонанд омили муҳими рушди ҳамкориҳои энергетикӣ дар минтақа ва ҷаҳон махсуб гарданд. Муҳимияти татбиқи лоиҳаҳои хурду бузурги гидроэнергетикии Тоҷикистон дар он аст, ки имкониятҳои кишварро дар ҷодаи тавлиди «энергияи сабз» густардатар мегардонад.

Бо ғайр аз қард, ки кишвари Тоҷикистон дар даври истиқлолият тавонист ба ҷаҳониён нишон диҳад, ки ҳамаи захираҳои табиӣ ба манфиати инсоният фароҳам оварда шуда, истифодаи самараноки онҳо зарурат ба мудирӣ хуби дуруст дорад. Боиси хушбахтист, ки чунин дороиҳо кишвар аз ҷумла обҳои маъданҳои табиӣ он метавонад барои ҳама басанда бошад.

Мусаллам аст, ки аз ҷумлаи лоиҳаҳои бузурги минтақавии энергетикӣ, ки Тоҷикистон дар татбиқи саривақтии он баробари дигар кишварҳои иштирокдор манфиатдор аст, ин тарҳи CASA-1000 мебошад ва ҳамдастии амиқ дар татбиқи ин тарҳи муҳими инфрасохтори энергетикӣ дар баробари таъмини рушди иҷтимоӣ иқтисодӣ кишварҳои минтақаро бо халқҳои мустақими энергетикӣ пайваست карда, ҳамкориро дар дигар арсаҳои ҳаётан муҳим таҳким таъмин мебахшад.

Лоиҳа ё тарҳи CASA-1000 унсурҳои калидии бозори энергетикӣ минтақа ва пайвандсозии тавлидкунандагону истеъмолкунандагони нерӯи барқ дар арсаи ду минтақа арзёбӣ шуда, имконоти давлати Тоҷикистон дар интиқоли нерӯи барқ тавассути афзоиши иқтидори тавлиди нерӯи барқи дохилӣ дар тамоми сол муаррифӣ гардид.

Тибқи сарчашмаҳои вазорати хориҷаи Тоҷикистон санаи 15 июни соли 2011 дар Қазоқистон мулоқоти Эмомалӣ Раҳмон бо Осиф Алӣ Зардорӣ, собиқ Президенти Ҷумҳурии Ислонии Покистон роҳҳои рушди ҳамкориҳои судманди ду кишвар, аз ҷумла дар партави заминаи мавҷудаи қарордодӣ–ҳуқуқӣ мавриди баррасӣ қарор гирифт. Тарафҳо зимни баррасӣ ҳамкориҳои иқтисодӣ тичоратир ба имзо расонида, барои рушди минбаъдаи созишномаи нави тичоратӣ ва транзитӣ зарур донишанд, то ки борҳои тичоратӣ ва зарурӣ ба назорати гумрукии чандинқарата то ҷойи таъинот расонда шаванд.

Роҳбарони ҳарду ҷониб бори дигар омодагии устувори ҳудро барои ба ҳам пайвастании роҳҳои оҳану мошингард ва шабакаҳои интиқоли нерӯи барқи ду кишвар, аз ҷумла тавассути хатти баландшиддати CASA-1000 таъкид намуданд.

Ҳаминтавр барои таъмин ва рушди ҳамкориҳои роҳбарони Тоҷикистону Покистон шурӯъ аз соли 2011 то имрӯз мулоқоти сӯҳбатҳои судманд гузарониданд, ки зикри онҳо чун санади расмӣ муносиб ва зарурӣ мебошад. Мавриди зикр аст, ки аввалин маротиба санаи 1-уми сентябри соли 2011 Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон бо Президенти Ҷумҳурии Ислонии Покистон Осиф Алӣ Зардорӣ, дар ҳошияи мулоқоти сарони давлатҳои ҷоргонаи Тоҷикистон, Афғонистон, Покистон ва Федератсияи Русия дар Душанбе бо ҳам сӯҳбати рӯ ба рӯ доштанд.

Дар мулоқот масоили ҳамкориҳои дучониба ва бисёрҷонибаи Тоҷикистону Покистон баррасӣ шуд. Ба идомаи ҳамкориҳои судманд дар соҳаҳои энергетика, нақлиёти роҳсозӣ, аз ҷумла барои ба ҳам пайвастании шабакаҳои барқию нақлиётӣ ҳавасмандии ду ҷониб таъкид гардид.

Барои рушди ҳамкорӣ санаи 24-уми март соли 2012 дар шаҳри Душанбе ҳолати кунунӣ ва дурнамои муносиботи дӯстӣ ва ҳамкориҳои гуногунҷанбаи Тоҷикистону Покистон дар мулоқоти ҳосаи сарони ду давлат Эмомалӣ Раҳмон ва Осиф Алӣ Зардорӣ ва бо иштироки ҳайатҳои васеи ҳар ду кишвар мавриди муҳокима қарор гирифт.

Мухаккиқ

Таҳкиму ҳамкориҳои минтақӣ ва рушди иқтисодии Тоҷикистону Покистон бори дигар дар санаи 20-уми марти соли 2013 дар шаҳри Ашқободи Туркманистон, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон бо Президенти Ҷумҳурии Ислонии Покистон Осиф Алӣ Зардорӣ мулоқот намуда, масоили гуногунро мавриди баррасӣ қарор доданд.

Бори дигар санаи 17-уми июни соли 2014 дар шаҳри Душанбе Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон пас аз анҷоми музокирот бо Сарвазири Ҷумҳурии Ислонии Покистон Муҳаммад Навоз Шариф зарурати ҳарчи зудтар ба Созишномаи ҷоргонаи Покистон–Чин–Қазоқистон–Қирғизистон пайвастанӣ Тоҷикистон таъкид кард. Зеро он ба манфиати соҳибкорон, тоҷирону сайёҳони ҳар ду кишвар буда, онҳо метавонанд бо яке аз роҳҳои наздиктарин ба Покистон бираванд.

Ҷонибҳо бори дигар зимни баррасии масоили энергетикӣ нисбат ба суръат бахшидан ва дар муҳлатҳои эълумшуда иҷро намудани лоиҳаи маъруфи CASA – 1000 изҳори назар карданд.

Мавриди зикр аст, ки санаи 17-уми июни соли 2014 дар шаҳри Душанбе сафари расмӣ Сарвазири Ҷумҳурии Ислонии Покистон Муҳаммад Навоз Шариф ба Тоҷикистон ба амал омад ва гуфтугӯи судманд доир ба бунёди хатти барқии CASA-1000 ва татбиқи босамари бисёр лоиҳаҳои дигари дорои аҳамияти минтақавӣ низ сурат гирифт. Пас аз анҷоми мулоқоту музокирот миёни ду кишвар асноди нави ҳамкорӣ ба имзо расиданд.

Роҳбарони ҳар ду кишвар нахуст зери Баёнияи муштараки Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Ислонии Покистон дар бораи густариши шарикӣ имзо гузоштанд, ки дар ҳамкориҳои дучониба кӯмак мерасонад. Ҳаминтавр санадҳои дигари имзошуда Ёддошти тафохум миёни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон тавассути Вазорати саноат ва технологияҳои нав ва Ҳукумати Ҷумҳурии Ислонии Покистон тавассути Вазорати саноати нассочӣ дар бахши рушди соҳаи нассочӣ ва ғайра мебошанд.

Бори дигар Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон бо Сарвазири Ҷумҳурии Ислонии Покистон Муҳаммад Навоз Шариф, ки бо сафари расмӣ ба Тоҷикистон ташриф оварда буд, дар таърихи 9-уми сентябри соли 2015 дар шаҳри Душанбе мулоқоти судманд анҷом дод. Манбаъҳои расмӣ нишон медиҳанд, ки заминаи қарордодию ҳукукии ҳамкориҳои Тоҷикистону Покистон бештар аз 40 санади дучонибаи байнидавлатӣ дар соҳаҳои муҳталифро ташкил медиҳанд.

Зимни сафари Президенти мамлакат Эмомалӣ Раҳмон санаи 12-уми ноябри соли 2015 ба Покистон дар Қароргоҳи Президенти Ҷумҳурии Ислонии Покистон бо Президенти Покистон Мамнун Ҳусайн мулоқот анҷом дод, ки ҷонибҳо ҳамчунин аҳамияти фаъолияти Комиссияи муштараки Тоҷикистону Покистонро оид ба ҳамкорӣ дар соҳаҳои энергетика ва инфрасохтор, ки бо қарори муштараки Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Сарвазири Ҷумҳурии Ислонии Покистон таъсис дода шуд, таъкид карданд ва Комиссия вазифадор карда шудааст, ки ҷаласаҳои худро дар як сол ду маротиба баргузор ва дар ҳошияи онҳо имкониятҳои ҳамкориҳои мутақобилан судмандро дар соҳаҳои энергетика ва бунёди зерсохтор баррасӣ намояд.

Ҳаминтавр санаи 12-уми ноябри соли 2015 Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Покистон сафари расмӣ кард ва зимни он дар шаҳри Ислобод Сарвари давлат бо Сарвазир, Президенти Покистон ва дигар шахсони воломақом вохӯриҳо анҷом дод.

Сарвазири Ҷумҳурии Ислонии Покистон барои иштирок дар расми оғози татбиқи лоиҳаи бунёди хатти баланшиддати барқи CASA-1000 бо сафари қорӣ ба Тоҷикистон санаи 11-уми майи соли 2016 омад ва дар шаҳри Душанбе асосгузори сулҳу ваҳдати милли-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон, ўро ба ҳузур пазируфт [2].

Тарафҳо изҳори боварӣ карданд, ки талошҳои ҳар ду кишвар барои расидан ба мақсадҳои манфиатбор дар роҳи татбиқи лоиҳаи CASA-1000 самарани нек ба бор оварда, дар рушди босуботи иҷтимоиву иқтисодии кишварҳои Осиёи Марказӣ ва Ҷанубӣ нақши муассир мегузорад.

Ҷунонқи таъкид гардид, рушди ҳамкорӣ дар соҳаи энергетика масъалаи меҳварии робитаҳои иқтисодии Тоҷикистону Покистон аст. Тибқи санадҳои дастрасшуда, бинобар норасоии зиёди нерӯи барқ дар Покистон ба тизондани қорҳо барои кашидани хатти барқии CASA-1000 мароқи зиёд зоҳир менамояд ва амалӣ шудани он талош меварзад.

Ин буд, ки санаи 23 – уми июни соли 2016 дар шаҳри Тошкент дар ҳошияи Ҷаласаи Шӯрои сарони давлатҳои аъзои Созмони ҳамкории Шанхай Асосгузори сулҳу Ваҳдати милли-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо Президенти Ҷумҳурии Ислонии Покистон Мамнун Ҳусайн мулоқот кард.

Дар мулоқот тарафҳо оиди масъалаи васеъ намудани доираи ҳамкориҳои Тоҷикистону Покистон дар бахшҳои муҳими энергетика ва нақлиёти транзит, ки дорои аҳамияти минтақавӣ мебошанд, баррасӣ карда, оғози сохтмони лоиҳаи минтақавии сохтмони хатти баландшиддати интиқоли неруи барқи CASA-1000 дар ҳудуди Тоҷикистон дар таърихи муносибатҳои ҳамкорӣ рӯйдоди муҳим маънидод карданд.

Қобили зикр аст, ки санаи 5-уми июли соли 2017 дар шаҳри Душанбе Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар нишастӣ матбуотӣ бо собиқ Сарвазири Ҷумҳурии Исломии Покистон Муҳаммад Навоз Шариф суҳанронӣ намуда таъкид кард, ки мо аз раванди идомаёбандаи тамосҳои сиёсии Тоҷикистон ва Покистон, аз ҷумла дар сатҳи олӣ, изҳори қаноатмандӣ буда, ташрифи кунунии Сарвазири Ҷумҳурии Исломии Покистонро, ки дар давраи барои таърихи муносири муносибатҳои ду кишвар хотирмон 25-солагии барпо намудани робитаҳои дипломатӣ миёни ду кишвар дорои аҳамияти хоса медонем.

Дар чараёни мулоқоти сатҳи олӣ тарафҳо ҳамаҷониба ва ба таври муфасссал маҷмӯи масъалаҳои тичоративу иқтисодӣ, илмию техникӣ ва фарҳангии ҳамкорихои дучонибаро мавриди баррасӣ карор доданд. Онҳо имконоти бузург ва захираҳои фаровони ҳамкориҳои муфидро дар ҳамаи ин самтҳо муҳим арзёбӣ карданд.

Ба мақсади мусоидат ба хизматрасониҳо дар арсаҳои ҳамлу нақл миёни ду кишвар ва дохили минтақа ҷонибҳо ҳарчи зудтар мувофиқа намудани Созишнонаро оид ба тичорати транзитии дучониба муҳим шуморида барои амалӣ шудани он таъкид варзиданд.

Дар ҳузури Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва собиқ Сарвазири Ҷумҳурии Исломии Покистон Муҳаммад Навоз Шариф рӯзи 5-уми июли соли 2017 як қатор санадҳои нави ҳамкорӣ ба имзо расиданд, ки дар таҳким ва рушди энергетикӣ кишварҳо кӯмак хоҳанд расонд.

Тибқи санадҳои дастрасшуда ҷонибҳо изҳороти муштаракӣ “Роҳ ба шарикӣ стратегӣ барои ҳамбастагии минтақавӣ” байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Исломии Покистонро Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва Сарвазири Ҷумҳурии Исломии Покистон Муҳаммад Навоз Шариф имзо расониданд [2].

Дар ҳамин натиҷа санаи 6-уми июли соли 2017 дар ноҳияи Варзоб Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар мулоқоти Сарони давлатҳо ва ҳукуматҳои кишварҳои иштирокчии тарҳи CASA-1000 иштирок ва суҳанронӣ намуда бори дигар муҳимияти ин тарҳро баён карданд.

Дар мулоқот сарони давлатҳо аз ҷумла Раиси Ҷумҳурии Исломии Афғонистон Муҳаммад Ашраф Ғанӣ, Сарвазири Ҷумҳурии Исломии Покистон Муҳаммад Навоз Шариф ва Сарвазири Ҷумҳурии Қирғизистон Сооронбай Жээнбеков ва ҳукуматҳои кишварҳои иштирокдори лоиҳаи CASA-1000 бо иштироки ҳайатҳои ҳукуматҳои онҳо ва намояндагони як қатор ташкилотҳои молиявии ҷаҳонӣ бори дигар таъкид карданд, ки амалӣ шудани лоиҳаи мазкур ба манфиати кишварҳои минтақа ва ҷаҳон хоҳад буд.

Дар ин ҷаласаи муҳими стратегӣ Сарвари давлат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон омодагии ҳавсмандии ҷониби Тоҷикистонро барои иштироки фаъол дар татбиқи саривақтии лоиҳаи муҳиму манфиатбори минтақавии CASA - 1000 таъкид намуда, изҳор доштанд, ки амали анҷомдода дар ин самт на танҳо ба манфиати давлати Тоҷикистон, балки ба манфиати кулли давлатҳои минтақа мебошад.

Бори дигар Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон лоиҳаи CASA - 1000-ро воситаи муносири амаликунони меъёрҳои нави тичоратӣ ва фановарихои муосир дар иқтисодиёти давлатҳо маънидод карда, нақши муҳими шарикони рушдро дар таҳия ва татбиқи лоиҳа муҳим шумориданд.

Таҳлилгарон ва коршиносон ба ин назаранд, ки аз ташрифи роҳбарони кишварҳо ва изҳороти Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон бармеояд ҳадафҳои лоиҳаи CASA - 1000 тибқи қабули қарорҳои дахлдор ва бунёди ҳарчи зудтари ҷузъҳои алоҳидаи Лоиҳа дар қаламрави ҷаҳон давлатҳо, оғози сохтмони хатти интиқоли барқи баландшиддати доимӣ дар Афғонистон, истифодаи самараноки механизм ва усулҳои нав, дарёфти роҳҳои ҳалли мутақобилан судманд ва муосир, сохтмони зиёда аз 1342 км хатти интиқоли барқи доимӣ, бунёди зеристгоҳҳои табдилдиҳандаи чараёни барқ, истифодаи таҷҳизоти наватарин баррасии роҳҳои муносибгардонии фаъолияти василаҳои идоракунии тарҳи мазкур мавриди иҷро қарор гирад,

Муҳаккиқ

то мардумон ва ҳукуматҳо манфиат дарёфт намојанд. Натиҷаи кори ҳамошӣ он гашт, ки Эълумияи муштараки сарони давлатҳо ва ҳукуматҳои иштирокдори лоиҳаи CASA-1000 қабул гардид, ки нишона аз ҷамъбасти бобарори ин ҷорабини сатҳи минтақавӣ шаҳодат медиҳад.

Аммо арзиши лоиҳаи мазкурро кишвари Тоҷикистон муҳим шуморида, ҳамзамон 6-уми июли соли 2017 дар ноҳияи Варзоб Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар мулоқоти Сарони давлатҳо ва ҳукуматҳои кишварҳои иштирокчи тарҳи CASA-1000 чунин баён карданд: “Моҳи майи соли гузашта мо дар якҷоягӣ ба раванди татбиқи тарҳи CASA-1000, ки намунаи ҳамкории воқеӣ ва самараноки кишварҳоямон дар ростои манфиатҳои мардумони мо мебошад, ҳусни оғоз бахшидем. Тарҳи CASA-1000, дар баробари таъмини рушди иқтимоию иқтисодӣ, инчунин моро бо пули мустаҳками энергетикӣ пайваст хоҳад кард ва ҳамкорихоро дар дигар арсаҳои ҳаётан муҳими кишварҳои мо вусъат хоҳад бахшид. Ҳамчунин, тарҳи CASA-1000 унсuri калидии бозори энергетикӣ минтақа мебошад ва тавлидкунандагону истеъмолкунандагони нерӯи барқро дар арсаи ду минтақа ба ҳам хоҳад овард [2].

Қобили зикр аст, ки дар даврони имстиқлол кишвари Тоҷикистон тавонист рушди энергиткиаш тақвият бахшад ва имкон дорад тавассути афзоиши иқтидорҳои тавлиди неруи барқи худ интиқоли онро тамоми сол таъмин намојад.

Дар ин самт таъйини солҳои соҳибистиқлолӣ дар кишвар пайваста ҷораҳои зарурӣ андешида мешаванд, ки то ҳол ду нерӯгоҳи барқи обии миёна ва силсилаи нерӯгоҳҳои хурд бо иқтидори зиёда аз 1200 мегаватт сохта мавриди баҳрабардорӣ қарор гирифтанд.

Ҳаҷми умумии сармояи барои ин мақсадҳо ҷалбгардида беш аз 1 миллиарду 800 миллион доллари амрикоиро ташкил медиҳад, ки ҳамааш имконият фароҳам меоварад, ки кишвар дар ҷодаи тавлиди «энергияи сабз» бамаротиб тақвият ёбад.

Арзиш ва беназирии лоиҳаи CASA-1000 дар он аст, ки он ба тавозуни истеҳсоли неруи барқ дар кишварҳои Осиёи Марказӣ ва истеъмол дар кишварҳои Осиёи Ҷанубӣ, ки ба камбудии ҷиддии неруи барқ мувҷеҳанд, мусоидат кард ва мушкилиҳои мубрами иқтисодию иқтимоӣ онҳоро коҳиш хоҳад дод.

Бояд зикр кард, ки таъмини дастрасии устувор ба захираҳои энергетикӣ, ташкили ҷойҳои кории нав, коҳиш додани сатҳи камбизоатӣ, баланд бардоштани сатҳи некуахлоқии мардум аз ҷумлаи чунин масъалаҳои мубрами иқтимоӣ мантиқи Осиёи Ҷанубӣ мебошанд.

Аз ин лиҳоз лоиҳаи CASA-1000 омили ҷорӣ намудани меъёрҳои нави тичоратӣ ва фановариҳои муосир дар иқтисодиёт буда, кишварҳои набояд ба кундшавии раванди татбиқи лоиҳаи CASA-1000 сахланкори кунанд, балки онҳо талошҳои муштаракро дар самтҳои ҷудогона тақвият бахшанд то ба ҳадафҳоишон ноил гарданд.

Хулоса ҳамкорихои Тоҷикистону Покистон дар доираи Лоиҳаи CASA-1000 хело муҳим арзёбӣ шуда, мулоҳизаву иқдомҳои зайл ба таври тадриҷӣ бояд риоя ва амалӣ гарданд:

- дар қадами нахуст, ҳамаи ҷорабиниҳо бояд тибқи нақша ва дар муҳлатҳои таъйиншуда иҷро шаванд.

- дуввум тибқи қарорҳои дахлдор қабул шуда, ҳарчи зудтар бунёди ҷузъҳои алоҳидаи Лоиҳа дар қаламрави ҷаҳор кишвар оғоз гардад

- сеюм талошҳои Ҳукумати Афғонистон оиди оғози ҳарчи зудтари сохтмони хатти интиқоли барқи баландшиддати доимӣ дар дохили ин кишвар, ки ҷузъи таркибии ин тарҳмаҳсуб мешавад ва расмиёти тендерии он ба анҷом расидааст, муштаракона дастгирӣ ёбад.

- чорум, лоиҳаи CASA-1000 ҳамчун тарҳи нодир, зери истифодаи самараноки механизм ва усулҳои нав, дарёфти роҳҳои ҳалли мутақобилан судманд, мувофиқатшуда ва муосирро дошта бошад.

- панҷум, лоиҳа бояд мутахассисони соҳаи энергетика вазифаҳои иловагӣ ва ҷиддӣ дар сохтмони зиёда аз 1342 км хатти интиқоли барқи доимӣ ва тағйирёбандаи баландшиддат, бунёди зеристгоҳҳои табдилдиҳандаи ҷараёни барқ истифодаи таҷҳизоти наватаринро бо дастгирии ҳамачонибаи кишварҳои аъзои Лоиҳа ва шарикони рушд ба қар гирад.

- шашум, дар шароити тағйирёбандаи берунӣ ва минтақавӣ, таҳдидҳо ва хатарҳои замони муосир кишварҳоро зарур аст, то иқдомҳои муассир ва қатъиро ҷиҳати ҳарчи зудтар ва пурра анҷом додани Лоиҳа дошта бошанд.

Хулоса мутавон андешаҳои қоршиносонро ҷонибдорӣ карда, чунин арзёбӣ кард, ки лоиҳаи CASA-1000 на танҳо пайвандгари кишварҳои зирабти энергетикӣ буда, балки он қадами

аввалинест дар ҳамгирии воқеӣ ва мутақобилан судманди кишварҳои минтақа хусусан Тоҷикистону Покистон ва наслҳои имрӯзу фардо онҳо мебошад ва лиҳозро амалишавии саривақтии он намунаи хубу дурахшон дар эҷоди ҳамкорӣ, ҳамбастагиву ҳамдилии ҳар ду кишвар ва минтақа буда, ба рушду инкишофи босуботи иҷтимоӣ ва иқтисодии онҳо кӯмак мерасонад.

Адабиёт:

1. Қаҳҳор Расулиён. Кишварҳои ҷаҳон. – Душанбе: Ирфон 2016.
2. Сиёсати хориҷии Тоҷикистон дар масири истиклолият. Зери назари Ҳамроҳон Зарифӣ. – Душанбе: Ирфон, 2011. – 340 с.

Манбаъ аз интернет:

3. Истифода аз Сайти расмӣ сафоратҳои Тоҷикистону Покистон.
4. www.president.tj.
5. www.CASA-1000.org
6. www.diplomat.com
7. www.thenation.com.pk
8. www.Jumhuriyt.tj

Калидвожаҳо: Тоҷикистон, Покистон, ҳамкориҳои энергетикӣ, лоиҳа, CASA-1000, минтақа, “энергияи сабз”, тавлидкунанда, истеъмолкунанда, гидроэнергетикӣ, муштарақ.

Аннотация

ЭНЕРГЕТИЧЕСКИЕ СОТРУДНИЧЕСТВА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН И ИСЛАМСКОЙ РЕСПУБЛИКИ ПАКИСТАНА ПО ПРОЕКТУ CASA-1000

В данной статье рассматриваются проблемы взаимного сотрудничества Республики Таджикистан и Исламской Республики Пакистана по проекту CASA-1000.

Таджикистан в Средней Азии является страном владеющим богатым и дешёвым гидроэнергетическим ресурсом. Автор статьи отмечает, что Республика Таджикистан является одним из производителем экологически чистой «зелёной энергии», которое и может стать важнейшим фактором совместного сотрудничества в регионе.

Ключевые слова: Таджикистан, Пакистан, энергетическое сотрудничество, проект, CASA-1000, регион, «зелёная энергия», производитель, потребитель, гидроэнергетический, совместный.

Annotation

ENERGY COOPERATION OF REPUBLIC TAJIKISTAN AND ISLAMIC REPUBLIC OF PAKISTAN UNDER PROJECT CASA-1000

In this article problems of mutual cooperation between the Republic of Tajikistan and Islamic Republic of Pakistan within the project of “CASA-1000” are considered.

Tajikistan in Central Asia is considered as the country with rich and cheap hydropower resources. The author of article notices that the Republic Tajikistan is one of the producers of non-polluting «green energy» which can become the major factor of cooperation in region.

Keywords: Tajikistan, Pakistan, power cooperation, the project, CASA-1000, region, «green energy», the manufacturer, the consumer, hydropower, joint.

Маълумот дар бораи муаллиф: Пиров Мухташам Тошмахмадович, магистранти Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупои Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Тел.: (+992) 900663466.

Рохбари илмӣ: Мирзоев Н.

Сведения об авторе: Пиров Мухташам Тошмахмадович, магистрант Института изучения проблем стран Азии и Европы Академии наук Республики Таджикистан. Тел.: (+992) 900663466.

Научный руководитель: Мирзоев Н.

About the author: Pirov Muhtasham Toshmahmadovich, Master's Degree student of the Institute of studying of the issues of Asian and European countries of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan. Tel.: (+992) 900663466.

Scientific director: Mirzoev N.

ТАҲИЯИ АЛГОРИТМИ УСУЛИ БАДАЛСОЗИИ СИММЕТРИИ ВИЖЕНЕР

Инкишофи технологияҳои иттилоотии навин ва компютерикунонии ҳамаи соҳаҳои фаъолияти кормандон (истифодабарандагон) ва пеш аз ҳама корхонаҳои давлатӣ ба он оварда расонидааст, ки бехатарии иттилоот на танҳо масъалаи асосӣ гардад, инчунин он яке аз нишондодҳои системаҳои иттилоотӣ (СИ) ба ҳисоб меравад. Синфҳои бисёри васеи коркарди иттилоот мавҷуданд, ки хангоми сохтани онҳо нишондоди бехатарии иттилоот аввалиндараҷа ба ҳисоб мераванд. Зери мафҳуми бехатарии СИ пеш аз ҳама ҳимояшавии система аз тасодуфан ва ё аз қасдан (бо мақсади ғаразнок) муҳофизат намудан ба ҷарҷаи мӯътадили фаъолияти вай, аз кӯшиши ғасби (бадастоварии ғайри қонунӣ, бе иҷозат, ғайрисанкссионӣ) иттилоот, тағйирдиҳӣ (дигаргунсозӣ) ва ё вайронсозии ҷисмонии қисмҳои (компонентҳои) он, фаҳмида мешаванд.

Инчунин зерин таҳдиди бехатарии иттилоот рӯйдодҳо ва ё амалиётҳое, ки онҳо ба таҳриф (вайрон), истифодаи ғайри қонунӣ ва ҳатто ба вайрон намудани захираҳои иттилоотии аз ҷониби системаҳо идорашаванда ва инчунин, воситаҳои барномавӣ таҷҳизоти фаҳмида мешаванд.

Вазифаи амнияти иттилоот аз дохилшавии беиҷозат дар ҳамаи давраҳои тӯли таърихи инсоният ҳалли худро ёфт. Ҳатто дар давраҳои қадими ҷаҳон ду равияи асосии ҳали ин масъала, ки то ҳозир вуҷуд доранд, дида мешуданд: криптография ва стеганография. Мақсади криптография махфӣ кардани мундариҷаи паём ба воситаи бадалсозӣ ҳисоб меёбад. Стеганография дар фарқият аз криптография, мавҷудияти худро паёми махфиро мефаҳмонад.

Баъзе аз усулҳои бадалсозии (бадалкунӣ) иттилоот ва тадқиқи онҳо дар мисолҳо, воситаҳои ҳимояи маълумоти (додашудаҳо) дар ҳуҷҷатҳо буда, ҳуҷҷат-файлҳо, папкаҳо ва инчунин бо истифода аз рамзгузори ҳимоя намудани ҳуҷҷат-файл аз таҳрир (дигаргунсозӣ, тағйир) ва аз кушодан оварда шудаанд, ки ба яке аз ҷораҳои таъмини бехатарии иттилоот ва ҳимояи он аз ғайриқонуни дастрасии шахсони кулфшикан равона шудааст.

Дар ҳуҷҷатҳои тамаддунҳои қадим – Ҳиндустон, Миср, Месопотамия - маълумот доир ба усулҳои бадалсозӣ дастрас шудаанд. Аз замони пайдоиши хат (алифбо, матн) соҳаи нашриёт рӯ ба тараққӣ оварда, дар натиҷа барои муайян кардани матнҳои (объектҳои) пӯшиданаишудаи онҳо равияи илмӣ-амалии тадқиқотӣ, аз ҷумла илми *криптология* ба миён омад.

Вижнер дар охири асри XV методи бадалсозиро пешниҳод намуд, ки дар он ҳар як симболи алифбои забон дар объекти додашуда бо истифодаи калиди ихтиёрӣ интиҳоб гардида аз рӯи формулаи зерин иваз (бадал) карда мешаванд[1],

$$y_i = x_i + k_i \pmod{n}; \quad y_i = \text{mod}(n - (x_i + k_i)). \quad (1)$$

Дар формулаи (1) x_i – символҳои объекти додашуда, k_i – символҳои калиди ихтиёрӣ интиҳобшуда, y_i – символҳои объекти бадалшуда ва n – миқдори умумии символҳои алифбои забон дар объекти истифодашаванда мебошанд.

Дар асоси формулаҳои рамзкунонии Вижнер алгоритм рамзкунонӣ ва рамзкушоиро таҳия гардид, чи чунин намудро дорад. Қадами якум алгоритм эълонкунии додашудаҳо ва намудҳои онро мефаҳмонад. Дар қадами дуюм дохилкунии матни кушод барои рамзкунонӣ ва калидро алгоритм талаб мекунад. Қадами сеюм муайянкунии мавқеи алифбои истифодашавандаро мефаҳмонад. Қадами 4-ум тақрибан пайвастунии калидро аз рӯи дарозии матни кушод иҷро менамояд. Дар қадами оянда мавқеи (ҷойи) ҳарфҳои матни кушод ва калид аз рӯи алифбои забони тоҷикӣ муайян карда мешавад. Пас аз он мақеи ҳарфҳои матн ва калид (аз якум сар карда) дар асоси алифбо ёфташуда аз рӯи формула бо ҳам ҷамъ карда, дар натиҷа мавқеи ҳарфи матни пушида муайян мегардад. Ин амалиёт то тамоми шудани ҳарфҳои матн кори худро давом медиҳад.

Алгоритми рамзкушоии матни махфӣ чунин намудро дорад, ки дар фарқият аз алгоритми рамзкунонии матн дар он аст, ки мақеи ҳарфҳои матни махфӣ ва калид (аз якум сар карда) дар асоси алифбо ёфташуда аз рӯи формула тарҳ карда мешаванд ва мавқеи ҳарфи матни кушод муайян мегардад.

Аз алгоритмҳои овардашуда барнома дар забони барномасии Visual Basic барнома таъия гардид.

Вижнер ин матнҳои кушодро ба матнҳои хонданашаванда табдил додан аст, ки онҳоро бе надониستاني калиди махфи кушодан ғайри имкон аст, зеро онро фақат шахси боваринок хонда метавонад.

Адабиёт:

1. Аршинов М.Н., Садовский Л.Е. Коды и математика (Рассказы о кодировании). – М.: Серия библиотечка «Квант», 2007. – 142 с.
2. Брауэр Ф. Расшифрованные секреты. Методы и принципы криптологии. – М.: Мир, 2007. – 550 с.

Калидвожаҳо: ҳуқуқ, иттилоот, соҳибкорӣ, ғайриқарорӣ, реклама, муқотибот ва ҷавобгарӣ.

Аннотация

РАЗРАБОТКА АЛГОРИТМА СИММЕТРИЧНЫМ МЕТОДОМ ШИФРОВАНИЯ ВИЖЕНЕРА

Шифр Виженера (фр. Chiffre de Vigenère) — метод полиалфавитного шифрования буквенного текста с использованием ключевого слова.

Этот метод является простой формой многоалфавитной замены. В данной статье рассмотрим шифр Виженера. Будет описан алгоритм и написана программа на языке C++, реализующая классический шифр Виженера и шифрование гаммированием.

Ключевые слова: закон, информация, предпринимательство, бизнес, реклама, переписка и подотчетность.

Annotation

THE DEVELOPMENT OF AN ALGORITHM SYMMETRIC ENCRYPTION OF VIZHENER'S METHOD

The Vigenere cipher (fr. Chiffre de Vigenère) is a method of alphabetic encryption of alphabetic text using a keyword. This method is a simple form of multi-alphabetic substitution. In this article, we will look at the Vigenère cipher. An algorithm will be described and a C # program written that implements the classic Vigenere cipher and gamming encryption.

Keywords: law, information, entrepreneurship, business, advertising, correspondence and accountability.

Маълумот дар бораи муаллиф: Саидзода Шодигули Шамсиддин, магистранти соли дуюми ихтисоси амнияти иттилоотӣ Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 734003, Душанбе, к.Саид Носир 33, Тел. 557-000-509, saidzodash@mail.ru

Ғоибова Насиба Сафаралиевна, магистранти соли дуюми ихтисоси амнияти иттилоотӣ Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 734003, Душанбе, к.Саид Носир 33, Тел. 501-510-099, nasibaGoibova@mail.ru

Сведения об авторах: Саидзода Шодигули Шамсиддин, магистрантка второго курса специальности информационной безопасности Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан, 734003, Душанбе, ул. Саид Носир 33, Тел. 557-000-509, saidzodash@mail.ru

Ғоибова Насиба Сафаралиевна, магистрантка второго курса специальности информационной безопасности Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан, 734003, Душанбе, ул. Саид Носир 33, Тел. 501-510-099, nasibaGoibova@mail.ru

About authors: Saidzoda Shodiguli Shamsiddin, the master student of the 2nd year of the Institute of Information Security of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan, 734003, Dushanbe, st. Said Nosir 33, Tel. 557-000-509, saidzodash@mail.ru

Goibova Nasiba Safaraliyevna, 2-year master student of the Institute of Information Security of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan, 734003, Dushanbe, st. Said Nosir 33, Tel. 501-510-099, nasibaGoibova@mail.ru

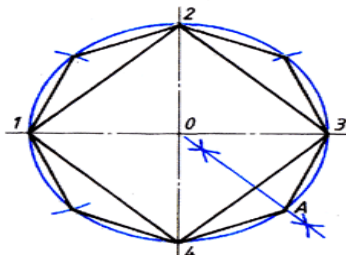
ТАҚСИМОТИ ДАВРА БА ҲИССАҲОИ БАРОБАР

Тақсими давра ба чор ва ҳашт ҳиссаи баробар. Ҳангоми иҷроиши нақшаи тақсими давра ба ҳиссаҳои баробар ба конструктор ё лоиҳакаш зарурӣ аст андозагирӣ, ченкардан бо асбобҳои нақшакашӣ, аз қабилӣ чадвали андозагирӣ, паргор, баробар тақсим кардан, бехато иҷро намудан, сиёҳ накардани варақи нақшакашӣ пеш аз ҳама вақт ва заҳмати зиёдро талаб мекунад.

Дар расми 1 чузъе нишондода шудааст, ки дорои чор сурохи мебошад.

Диаметрҳои перпендикулярӣ АС ва ВД давраро ба чор қисми баробар тақсим мекунанд; квадрати АВСД ҳосил мешавад.

Ҳангоми автоматикунии соҳаи нақшакашӣ конструкторон аз барномаҳои графикаи компютерӣ аз қабилӣ Autocad, Arhcad, КОМПАС 3D истифода мебаранд, ки ҳам корро сабук гардонидани ҳам раванди иҷроишро метезонад. Масалан барои иҷроиши давра аз намолавҳаи геометрия аломати давраро интихоб мекунем, сипас дар қисмати поении равзана барнома аз мо мепурсад, ки кадом намуди давраро интихоб намудед. Албатта мо давра бо хатҳои марказиро интихоб менамоем ва дар ҳамвори маркази давраро интихоб намуда мушакро ба ягон тараф майл мекунонем, дар ин ҳолат барнома ба мо давраро бо андозаи лозима пешкаш менамояд.

Расми 1 Тақсими давра ба чорва ҳашт ҳиссаи баробар.

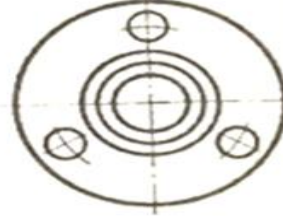
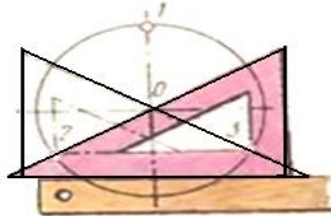
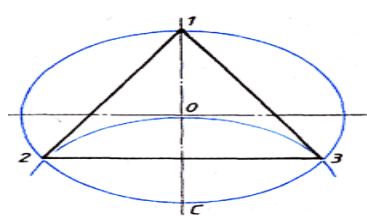
Бисетрисаи кунҷи АОВ ва кунҷи ВОС-ро мегузaronем. Нуқтаҳои 1,2,3,...8 давраро ба 8 ҳиссаи баробар тақсим мекунанд.

Вазифаро бо ёрии секунҷаи дорои кунҷи 45° иҷро кардан мумкин аст (расми 2).

Гипотенузаи секунҷа аз маркази давра нуқтаи О мегузарад.

Тақсими давра бо се, шаш, дувоздаҳ ҳиссаи баробар. Дар расми 2,1 чузъе нишон дода шудааст, ки се сӯрохи дорад.

Тақсими давраро ба се ҳиссаи баробар бо ёрии паргор иҷро мекунем (расми 2). Сӯзани паргорро дар нуқтаи А-и давра гузошта, камони радиусаи R-ро мегузaronем, ки давраро дар нуқтаҳои 2 ва 3 бурида мегузарад. Нуқтаҳои 1, 2, 3 давраро ба се ҳиссаи баробар тақсим мекунанд.

Расми 2.
Тақсими давра ба расми 2.1
Тақсими давра ба се

ҳиссаи баробар. ба се ҳиссаи баробар.

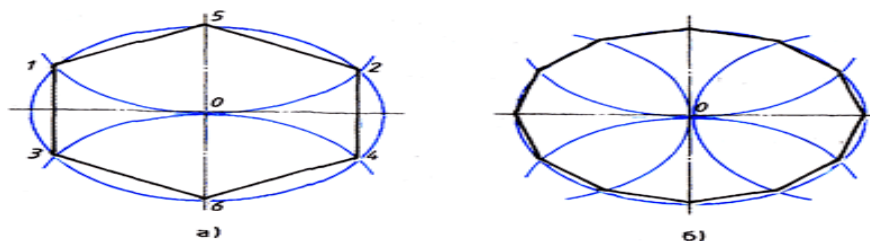
Тақсими давраро ба се ҳиссаи баробар, ба ёрии секунҷаи дорои кунҷҳои 30° ва 60° низ иҷро кардан мумкин аст (расми 2.1). Гипотенузаи секунҷа аз маркази давра нуқтаи О мегузарад.

Тақсими давра ба шаш ҳиссаи баробар. Дар расми 3 чузъе нишон дода шудааст, ки дорои шаш сӯрохи мебошад. Аз нуқтаи 1 ва нуқтаи 4 камони радиусаи R мегузaronем камоне, ки аз нуқтаи 1 бо радиуси R мегузaronем давраро дар нуқтаҳои 2 ва 6 бурида мегузарад. Камоне, ки аз нуқтаи 4 бо радиуси R мегузaronем давраро дар нуқтаҳои 3 ва 5 бурида мегузарад. Нуқтаҳои 1,2,3,...6 давраро ба шаш ҳиссаи баробар тақсим мекунанд. (расми 3).

Тақсими давраро ба шаш ҳиссаи баробар бо ёрии секунҷаи дорои кунҷи 30° ва кунҷи 60° иҷро кардан мумкин аст. (расми 3.1). Гипотенузаи секунҷа аз маркази давра мегузарад. Бо ёрии секунҷа дар давра тасвир намудани шашкунҷа осон мегардад.

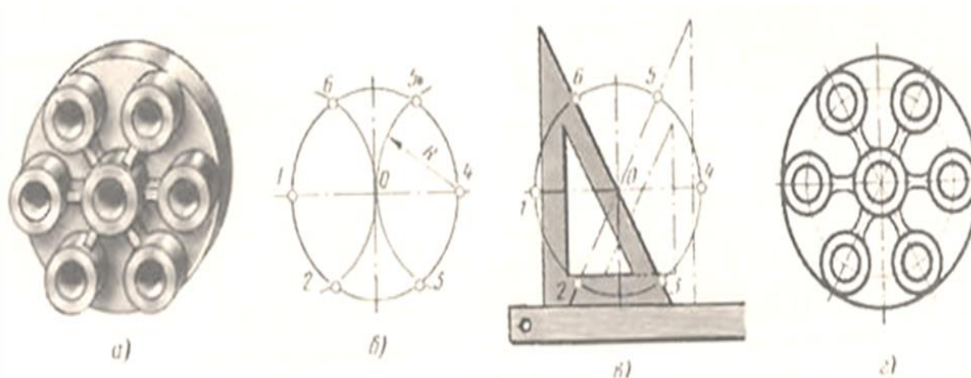
Тақсимоти давра бо дувоздаҳ ҳиссаи баробар.

Дар расми 3.б чузье, нишон дода шудааст, ки дорои дувоздаҳ сурохи мебошад. Сӯзани паргорро дар нуктаҳои 1,4,7 ва 10 гузошта камони радиусаш R мегузаронем. Нуктаҳо 1,2,3,...12 давраро бо дувоздаҳ ҳиссаи баробар тақсим мекунанд расми 4. Тақсимоти давра бо дувоздаҳ ҳиссаи баробар бо ёрии секунҷа ба тавре, ки дар расми 3 нишон дода шудаастичро карда мешавад. Гипотенузаи секунҷа аз маркази давра мегузарад.

Расми 3.

Тақсимоти давра ба шааш ва дувоздаҳ ҳиссаи баробар.

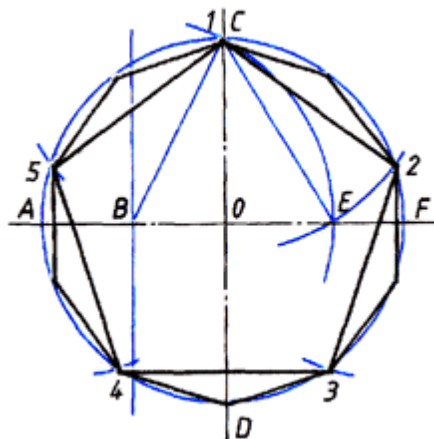
Расми 3.1 Тақсимоти давра ба шааш ҳиссаи баробар.

Тақсимоти давра ба панҷ ва ҳафт ҳиссаи баробар. Дар расми 4чузье, нишон дода шудааст, ки панҷ сӯрохи дорад.

Давраро бо ёрии паргор ба панҷ ҳиссаи баробар тақсим мекунем (расми 105). Барои ин радиуси OA -и давраро ба ду ҳисса баробар тақсим мекунем. Аз маркази A камони радиусаш R мегузаронем, ки давраро дар нуктаи B ва нуктаи C бурида мегузарад. Порчаи BC радиуси OA -ро дар нуктаи D ба ду қисми баробар тақсим мекунад. Аз маркази D камони $1K$ бо радиуси $1D$ мегузаронем. Порчаи $1K$ як тарафи панҷкунҷа мебошад. Аз нуктаи 1 дар давраи додашуда хорда мегузаронем, ки ба порчаи $1K$ баробар аст.

Давраро бо ҳафт ҳиссаи баробар тақсим мекунем (расми 106). Аз нуктаи 1 дар давраи додашуда хорда мегузаронем, ки баробари порчаи BD аст.

Дода шудааст давра бо маркази O . Аз маркази нуктаи A камони радиусаш $R = AB$ мегузаронем. Дар хати ростии марказии горизонталӣ нуктаҳои C ва D -ро ба даст меорем. Диаметри AB -ро ба ҳафт ҳиссаи баробар тақсим мекунем. Нуктаҳои 1,2,3,...7-ро ишора мекунем. Аз нуктаҳои 1,3,5,7 хатҳои росте мегузаронем, ки аз рӯи нуктаи C мегузаранд. Нуктаҳои 1,2,3,4-ро дар давра ишора мекунем. Аз рӯи нуктаҳои 1,3,5,7 хатҳои росте мегузаронем, ки аз болои нуктаи D мегузаранд. Нуктаҳои 5,6,7-ро дар давра ишора мекунем. Нуктаҳои 1,2,3,4,5,6,7 давраро ба ҳафт ҳиссаи баробар тақсим мекунанд.

Расми 4 Тақсимоти давра ба панҷ ва даҳ ҳиссаи баробар.

Адабиёт:

1. Ганин Н. Б. КОМПАС-3D V7: Самоучитель. - М.: ДМК Пресс, 2005. - 384 с.: ил.
2. Иванов Г. С. Начертательная геометрия: Учебник для вузов. - М.: машиностроение, 1995. - 224 с.
3. Королёв Ю. И. Начертательная геометрия: Учебник для вузов. - СПб.: Питер, 2007. - 252 с.
4. Локтев О. В. Краткий курс начертательной геометрии: Учебник для втузов. - 4-е изд. стер. - М.: Высшая школа, 1999. - 104 с.
5. Фролов С. А. Начертательная геометрия: Учебник для вузов. - 2-е изд., перераб. и доп. - М.: Машиностроение, 1983. - 240 с.
6. Швайгер А. М. Начертательная геометрия. Инженерная графика: Электронное пособие. - Челябинск: Национальный Союз производителей CD-ROM и мультимедиа, 2000.
7. <http://art-paint.narod.ru/tush.html> Уроки изобразительного искусства

Калидвожаҳо: давра, секунҷа, хати рост, тақсимот, гипотенуза, нуқта, маркази нуқта, ҳисса, радиус, қутр, парогор, сузан, қалдам, хати марказӣ, хати қач, баробар.

Аннотация

ДЕЛЕНИЕ ОКРУЖНОСТИ НА РАВНЫЕ ЧАСТИ

Деление окружности на три, шесть и двенадцать равных частей выполняется в следующей последовательности:

1. Выбираем в качестве точки 1, точку пересечения осевой линии с окружностью.
2. Из точки 4 пересечения осевой линии с окружностью проводим дугу радиусом равным радиусу окружности R до пересечения с окружностью в точках 2 и 3;
3. Точки 1, 2 и 3 делят окружность на три равные части;
4. Из точки 1 пересечения осевой линии с окружностью проводим дугу радиусом равным радиусу окружности R до пересечения с окружностью в точках 5 и 6;
5. Точки 1 - 6 делят окружность на шесть равных частей;
6. Дуги радиусом R , проведенные из точек 7 и 8 пересекут окружность в точках 9, 10, 11 и 12;
7. Точки 1 - 12 делят окружность на двенадцать равных частей.

Деление окружности на семь равных частей выполняется в следующей последовательности:

1. Из точки А радиусом, равным радиусу окружности R , проводим дугу, которая пересечет окружность в точке В;
2. Из точки В опускают перпендикуляр на горизонтальную осевую линию;
3. Длину перпендикуляра BC откладывают от точки 1 по окружности семь раз и получают искомые точки 1 - 7.

Ключевые слова: *окружность, треугольник, прямой, деление, гипотенуза, точка, центр, точка, доля, радиус, диаметр, циркуль, игла, карандаш, центральные линии, кривые, поровна.*

Annotation

DIVISION OF THE CIRCLE INTO EQUAL PARTS

Division of a circle into three, six and twelve equal parts is carried out in the following sequence:

1. We choose as a point 1, a point of intersection of the center line with a circle.
2. From a point 4 crossings of the center line with a circle we carry out an arch by radius R equal to circle radius to crossing with a circle in points 2 and 3;
3. Points 1, 2 and 3 divide a circle into three equal parts;
4. From a point of 1 crossing of the center line with a circle we carry out an arch by radius R equal to circle radius to crossing with a circle in points 5 and 6;
5. Points 1 - 6 divide a circle into six equal parts;
6. The arches R radius which are carried out from points 7 and 8 will cross a circle in points 9, 10, 11 and 12;
7. Points 1 - 12 divide a circle into twelve equal parts.

Division of a circle into seven equal parts is carried out in the following sequence:

1. From a point A and the radius equal to R circle radius, we carry out an arch which will cross a circle in a point In;
2. From a point In lower a perpendicular on the horizontal center line;
3. Length of a perpendicular of VS is postponed from a point 1 on a circle by seven times and receive required points 1 - 7.

Keywords: *circle, triangle, direct, division, hypotenuse, point, center point, share, radius, diameter, compasses, needle, pencil, central lines, curves, porovna.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Асламов Зайдулло Файзуллоевич, магистранти соли дуюми факултети технология ва соҳибкории ДДОТ ба номи Садриддин Айни

Рохбари илмӣ: Мухторова Г.Ғ.

Сведения об авторе: Асламов Зайдулло Файзуллоевич, магистрант второго курса факультета технологии и экономики ТГПУ имени С.Айни

Научный руководитель: Мухторова Г.Г.

About the author: Aslamov Zaidullo Faizulloevich, master student of the 2nd year of the Department of Technology and Economics, Tajik State Pedagogical University named after Sadridin Aini

МАЪЛУМОТИ УМУМӢ ДАР БОРАИ ЗАБОНИ БАРНОМАСОЗИИ C++

Забони барномасозии C++ шакли васеъкардашудаи забони C мебошад. Забони C++ забони барномасозии фасеҳ ва қавӣ мебошад, ки он барои коркарди бархе аз маҳсулоти барномавии муҳими солҳои пеш истифода карда мешуд. Вале чун лоиҳа аз андозаҳои зарурӣ берун ояд, имконияти истифодаи забони C низ ба сарҳади зарурӣ мерасад. Вобаста ба андозаи лоиҳаи пешниҳодшуда агар он кор кунад, идоракунии он хеле душвор мегардад, зеро пурра истифода кардани он хеле душвор аст. Бёрн Страуструп (Bjarne Stroustrup) дар Bell Laboratories дар Mungau Hill, штати Нью-жерси кор карда, барои ҳалли ин проблема ба забони C як чанд илова дохил намуд. Дар аввали ин забон номи "C бо синфҳояш" ном гирифта буд ва баъдтар соли 1983 ба он номи C++ гузошта шуд. Корҳои зиёди Страуструп ба C иловакардари барномасозии объективию тамоюлӣ (БОТ) нигоҳ медорад. Чунонки Страуструп қайд мекунад, як қатор консепсияҳои объектию тамоюлӣ дар асоси забони Симула-67 ба C++ илова карда шудаанд. Аз ин рӯ, забони C++ ҳам бастагии ду методи барномавии пуркуват мебошад.

Аз давраи пайдоишаш C++ се маротиба санчиши сахтро (солҳои 1980, 1985 ва 1994) аз сар гузаронид. Ба ҳамаи ин нигоҳ карда кумитаи ANSI тарҳи Страуструп пешниҳодкардари нигоҳ дошт ва як чанд навигарии дигарро илова намуд. Албатта раванди стандартикунонӣ суҷ сурат мегирад, бинобар ин стандарткунонии C++ истисно намебошад. Дастгирии C++-ро илова карда, бо дастгирии БОТ Страуструп ҳамаи муҳимияти нигоҳ доштани фалсафаи забони C-ро ба этибор гирифтааст ва хотиррасон кардааст, ки на забони барномасозӣ, балки ҳуди барномасоз доир ба самаранокии таъминоти барномавӣ бояд ҷавоб гӯяд. Албатта, ба даст овардани чунин муваффақият кори осон набуд. Чуноне ки Страуструп қайд мекунад, C++ аз ҳисоби сохторикунони равшанӣ, ваъсегардонӣ ва осонӣ самаранокиаширо гум намекунад. Технологияҳои ҳозиразамон имконият медиҳанд, ки раванди ниғаҳдорӣ ва коркарди иттилооти гуногунтабиат дар намуди электронӣ ташкил карда шавад. Пойгоҳи додаҳоро дар компютер бо якҷанд тархҳо сохтан мумкин аст. Яқум, бо ёрии забонҳои алгоритмии барномарезӣ, ба монанди Basic, VisualBasic, Pascal, C++, C# ва ғайра. Тарзи мазкур хангоми сохтани пойгоҳи додаҳои нодир мавриди истифода қарор дода мешавад ва аз он асосан барномасозони касбӣ ва сохибтаҷриба истифода мебаранд. Дуюм, бо ёрии муҳитҳои барномавии маҳсус, ки системаҳои идоракуни пойгоҳи додаҳо (СИПД) номида мешавад. Тарзи корбарӣ бо чунин системаҳо малакаи кор дар компютер ва фаҳмиши асосҳои назарияи коркарди пойгоҳи додаҳоро талаб менамояд. Ин вариат макбули аксар истифода барандагон буда, воситаи нисбатан оддӣ ва дасрас барои сохтани пойгоҳи додаҳо ба ҳисоб меравад.

C++ дар аввал барои кор бо барномаҳои ниҳоят калон пениҳод шуда буд, вай татбиқро маҳдуд намегардонад. Дар асл атрибути объектию тамоюлии C++ ба маъсалаи ихтиёрии барномасоз самаранок истифода карда мешавад. Ин забонро аксаран барои чунин лоиҳаҳо, ба монанди сохтани тахриргарон, базаи додаҳо системаҳои фардӣ, кор ба файлҳо ва барномаҳои коммунакатсионӣ истифода кардан мумкин мебошад. Ба туфайли он ки C++ самаранокии забони C-ро мерос гирифтааст, тавассути он таъминоти барномавии баландсуръатро коркард намудан имкон дорад. Тарзи сохтани барнома дар забони C++-ро шумо аз курси барномасозии омӯхта метавонед. Дар зер мо омада кардани ҳалли ду масаларо ба шумо пешниҳод менамоем ва дар оянда татбиқи ин забонро барои ҳалли масъалаҳои мураккаб пешниҳод менамоем.

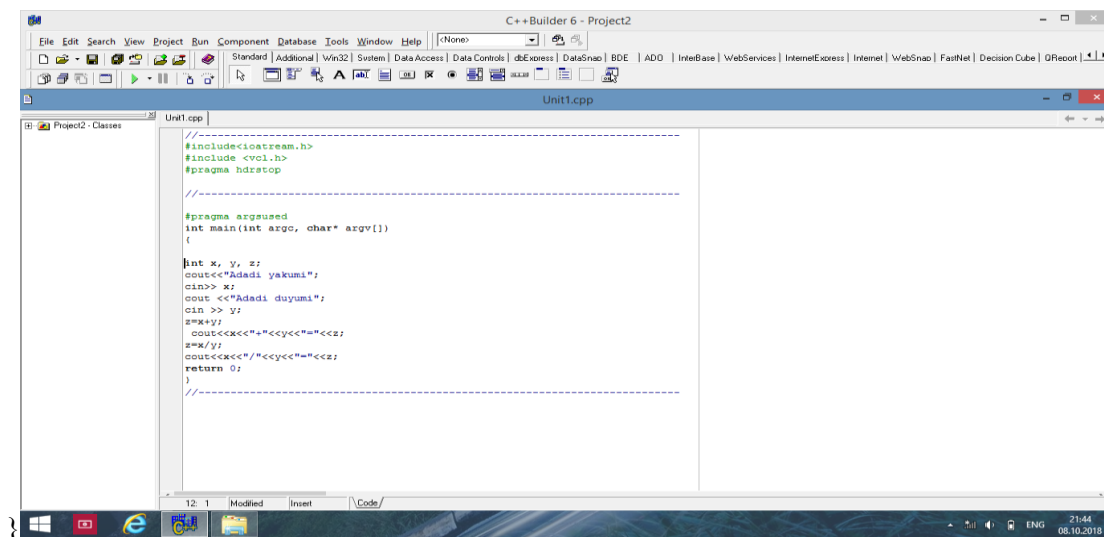
Мисоли: 1. Барномаи оддӣ дар C++ мураттаб намоед, ки амали: +, -, *, / -ро иҷро карда тавонад.

```

Худи банома
#include <iostream.h>
int main ()
{
    int x, y, z;
    cout<<"Adadi yakumi";
    cin>> x;
    cout <<"Adadi duyumi";
    cin >> y;
    z=x+y;

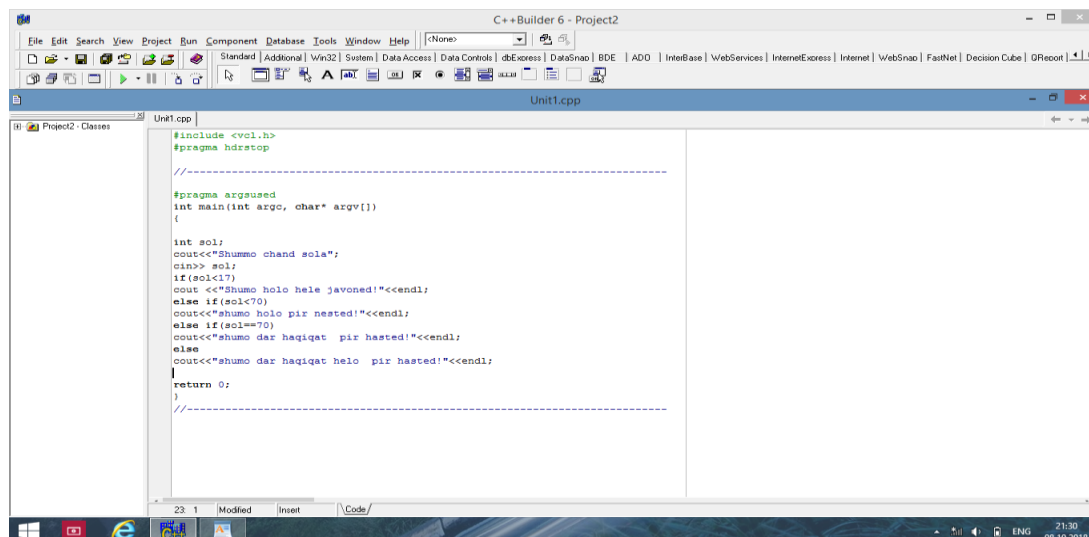
```

```
cout<<x<<"+"<<y<<"="<<z;
z=x/y;
cout<<x<<"/"<<y<<"="<<z;
return 0;
```


Барномаи шартие мураттаб намоед, ки соли хурд ва ё ҷавон будани шуморо ҳангоми дохил кардани синну солатон муайян намояд.

```
# include <iostream.h>
int main ()
{
    int sol;
    cout<<"Shummo chand sola";
    cin>> sol;
    if(sol<17)
    cout <<"Shumo holo hele javoned!"<<endl;
    else if(sol<70)
    cout<<"shumo holo pir nested!"<<endl;
    else if(sol==70)
    cout<<"shumo dar haqiqat pir hasted!"<<endl;
    else
    cout<<"shumo dar haqiqat helo pir hasted!"<<endl;
    return 0;
}
```


Адабиёт:

1. Франка П. С++: учебный курс. – СПб.: Питер, 2003. – 521 с.
2. Шилдт Г. Самоучитель С++: Пер. с англ. -3-е изд. – СПб.: БХВ - Петербург, 2003. – 688 с.
3. Шеферд Дж. Программирование на Microsoft Visual C++ .NET/ПЕР. с англ. – М.: Издательско-торговый дом Редакция, 2003. – 928 с.

Калидвожаҳо: забон, маҳсулот, васеъкардашуда, барномасозӣ, лоиҳа, тамоюл, объектӣ, тамоюлӣ, объектӣ, стандартикунонӣ, самаранокӣ, таъминот, сохторикунонӣ

Аннотация

ОБЩАЯ ИНФОРМАЦИЯ О ЯЗЫКЕ ПРОГРАММИРОВАНИЯ C++

В данной статье приведено история появления и развития одной из распространенных языков программирования C++. В ней приведено общее представление о применении объектно ориентированного языка программирования. База данных, представленная в объектной форме, совокупность самостоятельных материалов систематизированы таким образом, чтобы эти материалы могли быть найдены и обработаны с помощью электронной вычислительной машины.

Ключевые слова: язык, продукт, расширенный, программирование, проект, ориентированный, объектный, стандартизация, эффективность, обеспечение, структурированные.

Annotation

GENERAL ILLUSTRATION OF THE C++ PROGRAMMING LANGUAGE

This article deals with the history of the emergence and development of one of the most common C++ programming languages is presented in it, a general idea about the use of an object-oriented programming language . Database – presented in an objective from a set of independent materials (articles, calculations, regulations, court decisions and other similar materials), systematized so that their materials can be found and processed using an electronic computer.

Keywords: Language, product, advanced, programming, project, oriented, object, standardization, efficiency, software, structured

Маълумот дар бораи муаллиф: Курбонов Фазлиддин, магистранти соли дуюми ихтисоси информатикаи факултети математикаи Донишгоҳи давлатии омӯзгори тоҷикистон ба номи С.Айнӣ.

Роҳбари илмӣ: Ҳомидов Б.

Сведение об авторе: Курбонов Фазлиддин, магистрант второго курса математического факультета Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни.

About the author: Qurbonov Fazliddin, master student of the second year of the faculty of Mathematics and computer sciences, TSPU named after S. Aini. Republic of Tajikistan, Dangara district, Pushing village.

СОХТАНИ ШАКЛҲОИ СОДА БАРОИ ВОРИДКУНИИ МАЪЛУМОТҲО

Шакл – ин оинаи робитавие, ки бо он интерфейси истифода-баранда сохта мешавад. Шаклро бо мақсадҳои гуногун истифода бурда мешавад:

- барои дохил кардани маълумот ба ҷадвал;
- ҳамчун тугмаи шакл барои кушодани дигар шакл ё ҳисобот;
- ҳамчун оинаи робитавие, ки барои интихоби пешакӣ дидан ва ҷопи ҳисоботи лозима.

Қисми зиёди маълумотхое, ки дар шакл мавҷуд аст аз ҷадвал ё дархост гирифта мешавад. Маълумотҳои дигар, ки бо ҷадвал ва бо дархост алоқа надоранд, дар макети шакл сабт карда мешаванд.

Барои сохтани алоқа байни шакл ва маълумотҳои дар ҷадвалбуда объектҳои графикӣ истифода бурда мешаванд, ки элементҳои идоракунии номдоранд. Бисёртар барои инъикоси ва диҳили маълумотҳо марз истифода бурда мешавад.

Шакл ҳамчун муҳити дохилкунӣ ва ислоҳкунии маълумотҳо.

Дар MS Access барои пешбинӣ, дохилкунӣ ва ислоҳкунии маълумотхое, ки дар ҷадвал сабт карда мешавад, шаклҳои истифода бурда мешаванд.

Сохтани шакл. Access имконият медиҳад, ки маълумотҳоро бевосита ба ҷадвал дохил кунем. Агар маълумотҳо зуд тағйир ёбанд ё ин ки база доим сабти нав пур кунад, дар чунин ҳолат истифодабарии шакл пешниҳод карда мешавад. Агар маълумот бевосита аз варақа дохил шуда бошад, муҳити графикӣ шаклро бояд чунин пешниҳод кунем, ки он тақрор ба тақрор варақаро пур кунад, ин кори истифодабарандаро осон мекунад.

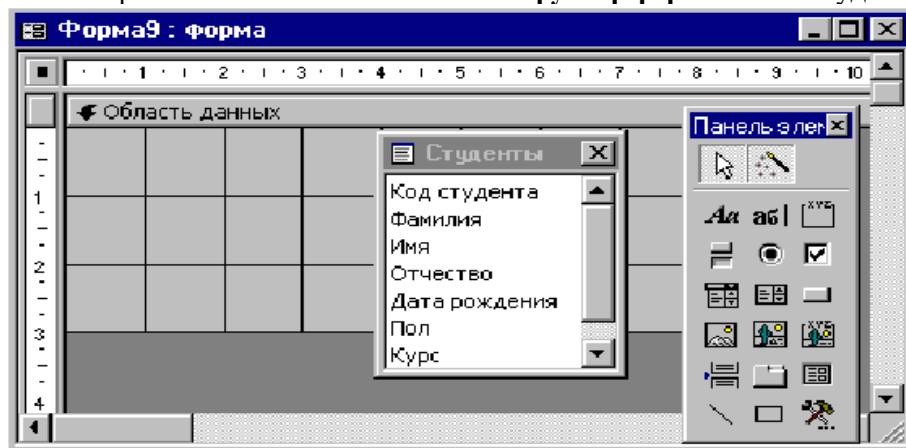
Бо ёрии шакл на танҳо маълумотро дохил кардан, балки барои истифодабаранда ба намуди қуллаитар инъикос кардан мумкин аст.

Шаклро метавонем дар режими *Конструктор* ё бо ёрии *Мастери шакл* ё ин ки *Автоформа* сохтан мумкин аст.

Истифодабарии Конструктори шакл.

Ҳангоми сохтани шакл бо ёрии **Конструктор** аз истифодабаранда нишон додани номи он аз манбаи маълумотҳо талаб карда мешавад. Агар шакл маълумотҳои якҷанд ҷадвалро истифода барад, он гоҳ одатан пешакӣ дархост сохта ва сабт карда мешавад. Пас аз ин он ба сифати манбаи маълумотҳои шакли сохташуда нишон дода мешавад. Албатта, агар шакл барои баровардани маълумотҳо истифода бурда нашавад, мисол шакли тугмачавӣ бошад, манбаи маълумотҳои онро нишон додан ба мақсад мувофиқ намеояд. Пас аз интихоб намудани ин режим дар экран бланкаи конструктори шакл пайдо мегардад. (расми 1). Ба ғайр аз конструктори шакл оинаи **Список полей** ва **Панель элементов** бо якҷанд тугмачаҳо барои дохил намудани элементҳои идоракунии гуногун пайдо мешаванд. Агар панели элементҳо набошад, он гоҳ метавон онро бо ёрии пункти **Панель элементов** аз менюи **Вид** дархост намуд ё тугмачаи

Панель элементов ро аз панели лавозимоти **Конструктор форм** пахш намуд.

Расми 1 Варақаи конструктор бо панели лавозимот ва рӯйхати марзҳо

Тартиб ва ҷойгиршавии элементҳои идоракуниро истифодабаранда мустақилона муайян мекунад. Дар варақаи конструктори шакли тӯр (сетка) мавҷуд аст, ки барои қуллаитар ҷойгир

Муҳаққиқ

намудани элементи идоракунӣ истифода бурда мешавад. Ба ҷойгиршавии ЭИ инчунин хатҳои амудӣ ва уфуқӣ ёри медиҳанд. Агар тӯр (сетка) ё хатҳои мавҷуд набоянд, он гоҳ онҳоро низ бо ёрии пунктҳои мувофиқи менюи **Вид** ба экран даъват менамоем. Барои ҷойгир намудани ЭИ дар рӯи шакл аз тугмачаҳои мувофиқ, ки дар панели лавозимоти ҷойгиранд, истифода мекунем.

Мутобиқкунии (настройка) намуди зоҳирии шакл

Ҳангоми сохтани шакл, агар истифодабаранда хоҳад, ки элементҳои идоракунӣ, ки дар рӯи шакл ҷойгир карда шудааст, андоза ва ҷойгиршавии онҳоро иваз намояд, пеш аз иҷро намудани ин амалиёт истифодабаранда бояд ЭИ-ро ҷудо намояд. Барои ҷудо намудани элементи идоракунӣ (ЭИ) онро нишон дода тугмачаи мушро пахш намоед. Дар атрофи ЭИ ҷудокардашуда *маркеры размеров* ва *маркер перемещения* пайдо мегарданд. Амалиёти ороишро барои гурӯҳи ЭИ иҷро намудан мумкин аст. Гурӯҳи ЭИ ро бо якҷанд роҳ метавон ҷудо намуд.

ЭИ, ки дар як мавқеи уфуқӣ ё амудӣ ҷойгиранд, бо ёрии хати варақаи шакл ҷудо менамоем. Нишондиҳандаро бо мавқеи лозимаи хати уфуқӣ ё амудӣ гузошта тугмачаи мушро пахш намоед. Ҳамаи ЭИ, ки дар ҳамин сатҳ ҷойгиранд, ҷудо карда мешавад. Агар лозим ояд, ки соҳаи ҷудокунӣ калон карда шавад, тугмачаи мушро сар надода соҳаҳои лозимаи дар хати горизонталӣ ё вертикалӣ ҷудо карда мешавад. ЭИ ҷудошударо метавонем хориҷ менамоем, ҷои онҳоро иваз менамоем, андозаи онҳоро иваз менамоем ва ғ.

Хориҷкунии ЭИ-ро бо ёрии пахши тугмачаи Del иҷро кардан мумкин аст. Барои ҷойивазкунии ЭИ нишондиҳандаро ба рамкаи ЭИ берун аз маркер ҷойгир карда мешавад, ки бояд он намуди дасти кушодро гирад. Ҳангоми пахши тугмачаи муш ЭИ-ро ба ҷои лозима ҷойгир кардан мумкин аст. Агар лозим ояд, ки яке аз элементҳои идоракунӣ ҷудошударо дар ҷои дигар ҷойгир менамоем, барои ин нишондиҳандаро ба маркери ҷойгиршавии ин ЭИ мегузорем. Ҳангоми пахши тугмачаи муш ЭИ ба ҷои лозима гузошта мешавад.

Барои *тағйирдиҳии андозаҳои ЭИ* бояд нишондиҳандаро ба маркери андозаи яке аз ЭИ ҷудокардашуда мегузорем ва андозаи онҳоро иваз менамоем. Ҳамаи ЭИ андозаи худро иваз менамоянд. Агар ҳангоми ин дар пункти **Размер** менюи **Формат** қимати **По узлам сетки** дода шуда бошад, андозаи онҳо чунин иваз мешавад, ки кунҷи онҳо бо кунҷҳои тӯр (сетка) мувофиқат мекунанд. Дар ҳамин пункт **Размер** барои иваз намудани андозаи гурӯҳи ЭИ ҷудокардашуда имконият медиҳад.

Баробаркунии вазъияти ЭИ дар бланкаи шакл бо ёрии ҷойивазкунии онҳо инчунин бо истифодабарии пункти **Выровнять** аз менюи **Формат** амалӣ гардонида мешавад. Бо ёрии пункти **Интервал по вертикали (горизонталю)** метавонем фосилаҳои баробарро аз рӯи хати амудӣ ва уфуқӣ байни ЭИ ҷудокардашуда мутобиқ менамоем.

Барои эффектҳои ороиш тугмачаҳои панели лавозимоти **Формат** ё ин ки пункти менюи **Формат** истифода бурда мешаванд. Ин тугмачаҳои **Цвет заливки/фона**, **Цвет текста**, **Оформление**. Бо ёрии онҳо ранги ЭИ-ро, ранги матнро, ранги сарҳадро, эффектҳои гуногуни тасвирро иваз кардан мумкин аст. Инчунин метавон **Автоформатро** қабул намуд. Онҳо сохтани эффектҳои ороишро осон мекунанд. Автоформат бо ёрии тугмачаи **Автоформат**, ки дар панели лавозимоти Конструктори шакл ҷойгир аст, даъват карда мешавад.

Адабиёт:

1. Комилов Ф.С., Шарапов Д.С. Информатикаи татбиқӣ. – Душанбе: Бахт LTD, 2009.
2. Комилов Ф.С., Додихудоев А.Р., Меҳмонов Н.Н. Асосҳои техникаи компютерӣ (Китоби дарсӣ барои синфи 11). – Душанбе: Маориф, 2005. – 190 с.
3. Қосимов И. Одинаев Р., Мирзоев С., Асосҳои информатика ва технологияи компютерӣ. Васоити таълимӣ. – Душанбе: Ирфон, 2012. – 187 с.
4. Учебники по сетям, Intrnet, Web-дизайну. Библиотека; DVD -<http://www.alexsoft.ru>

Калидвожаҳо: шакл, робита, истифодабаранда, сохтан, маълумот, ҷадвал, ҳисобот, маълумотҳо, дархост, алоқа, макет, объект, графикӣ, элементҳо.

Аннотация

СОЗДАНИЕ ПРОСТЫХ ФОРМ ДЛЯ ВВЕДЕНИЯ ДАННЫХ

Для создания связи между форматом и данными, которые имеются в таблице, используются графические объекты, которые называются элементом управления. Они часто используются для введения данных.

Ключевые слова: *форма, связь, пользователь, создание, данные, таблица, отчет, заявка, макет, объект, график.*

Annotation

CREATING A SIMPLE FORM FOR DATA INTRODUCTION

To create connection between the format and the data that are in the table, a graphic object is used, which is called a control element. They are often used to enter data.

Key words: *form, connection, use, creation, data, table, report, application, layout, object, schedule.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Маҳмадназаров Султонмурод Музаффарович, магистранти соли дуюми факултети математика ихтисоси информатика, тел: 987485303, суроға: н.Восё.

Сведения об авторе: Махмадназаров Султонмурод Музаффарович, магистрант второго курса факультета математики ТГПУ им. С.Айни.

About the author: Mahmadnazarov Sultonmurod Muzzafarovich, master student of the second year of the faculty of Mathematics and computer sciences, TSPU, named after S.Aini. phone number: 987485303 address: Vose district.

КОРКАРДИ АВВАЛИНИ МАЪЛУМОТҲО

Коркарди маълумотҳо ва дар асоси он гирифтани тавсияҳо оид ба қабули ин ё он қарори идоракунии, раванди бисёрзина мебошад. Одатан дар натиҷаи мушоҳидаҳо ҳосил намудани натиҷаҳои маҷмӯи ададҳо ро ифода мекунад. Ин маҷмӯро аз назар гузаронида, ягон қонуниятро баровардан ҳамчун қоида душвор аст. Бинобар ин, ба маълумотҳо ягон намуд коркарди аввала гузаронида, таҳлили минбаъдаи онҳоро содда менамоянд. Мо яке аз ин усулҳои имконпазирро дида мебароем.

Маълумотҳои дар натиҷаи батартибоварии қиматҳои ягон бузургии тасодуфӣ ҳосил шуда $x_1, x_2, \dots, x_n$ - ро дида мебароем (қайд мекунем, ки баъзе қиматҳо яхела шуда метавонанд). Ин маҷмӯи ададҳо интиҳоб номида мешавад.

Амалҳои минбаъда аз миқдори элементҳои гуногуни интиҳоб вобаста мебошад. Агар мо бо бузургии тасодуфӣ дискретӣ сару кор дошта бошем, пас ададҳои гуногун бисёр нестанд; агар бо бузургии тасодуфӣ бефосила бошад, пас ҳамаи ададҳо гуногун шуда метавонанд, бинобар ин дар оянда ин ду ҳолатро дар алоҳидагӣ дида мебароем.

Ҳолати дискретӣ. Марҳилаи аввали коркарди интиҳоб, тартиб додани қатори вариатсионӣ мебошад.

Онро чунин ҳосил мекунанд: аз байни ҳамаи ададҳои x_i ададҳои гуногунро гирифта бо тартиби зиёдшавӣ $\alpha_1, \alpha_2, \dots, \alpha_m$ ҷойгир мекунанд.

Марҳилаи ояндаи коркард, тартиб додани ҷадвали дискретии зудихо аст, ки:

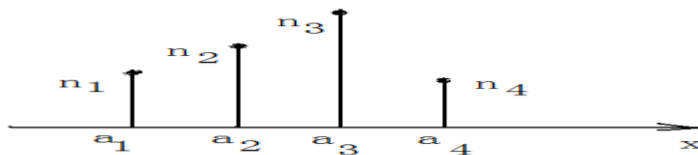
α_1	α_2	$\dots$	α_m
k_1	k_2	$\dots$	k_m
$n_1 = \frac{k_1}{n}$	$n_2 = \frac{k_2}{n}$	$\dots$	$n_m = \frac{k_m}{n}$

мебошад. Дар ин ҷо n - адади ҳама мушоҳидаҳо, k_i - адади мушоҳидаҳои, ки дар он қимати

α_i ҳосил шудааст. Бузургии k_i - ҳо зудихо, бузургҳои $n_i = \frac{k_i}{n}$ - зудихои нисбӣ номида мешаванд.

Намунаи графикии ҷадвали дискретии зудихо диаграммаи сутунӣ (расми 1) мебошад.

Қайди 1. Зудихо ва зудихои нисбӣ мутаносиб мебошанд, бинобар ин ҳангоми сохтани диаграммаи сутуни дар тири амудӣ қимати зудихо ва ё зудихои нисбиро нишон додан айёниятро дигар намекунад.

Расми 1.

Мисоли 1. Бигузур масъала аз ошкор намудани вазъи аз тарафи донишҷӯён азхудкунии фанни «Моделҳои риёзӣ дар идоракунии» бошад. Дар курс 56 нафар донишҷӯ мавҷуд буда, натиҷаи имтиҳон ададҳои зеринанд: 3, 4, 5, 4, 3, 3, 5, 4, 3, 5, 5, 2, 3, 5, 3, 5, 3, 5, 4, 4, 3, 3, 4, 3, 4, 3, 3, 5, 3, 3, 4, 3, 4, 3, 5, 3, 4, 4, 3, 5, 3, 3, 5, 4, 2, 5, 3, 4, 2, 3, 5, 4, 3, 5, 3, 5.

Ин маълумотҳои аввала-интиҳоб мебошад. Ададҳои тасодуфӣ интиҳобро ташкилдиҳанда, баҳоҳои имтиҳонианд.

Тартиб додани қатори вариатсионӣ мушкул нест. Ё чунин аст 2, 3, 4, 5.

Акнун ҳисоб кардан лозим, ки ҳар як баҳо чанд бор воқеъ шудааст. Инро бевосита иҷро кардан мумкин, аммо дигар усул низ мавҷуд. Қиматҳои 2,3,4,5 яқинӣ дар ҳар сатр навишта мешаванд. Баъди ин интиҳоб аз назар гузаронида шуда, барои ҳар як қимат пас аз адади

мувофиқ яктоғӣ хатча навишта мешавад. Баъд, ин миқдори порчаҳо дар ҳар як сатр ҳисоб карда мешавад.

Дар ҳолати мазкур ҳосил мекунем:

2: /// - 3 қимат,

3: ////////// - 24 қимат,

4: ////////// - 14 қимат,

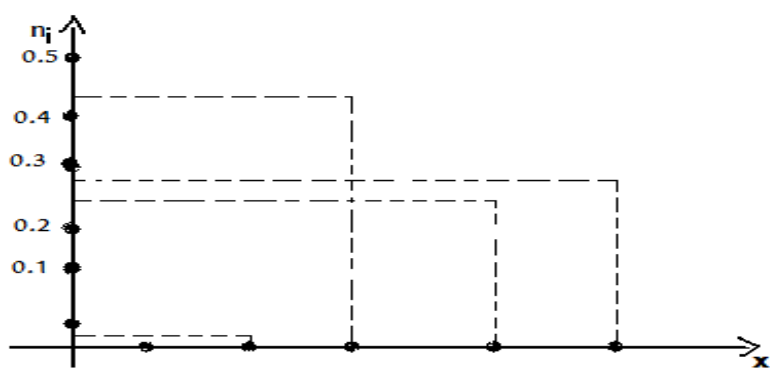
5: ////////// - 15 қимат.

Ҷадвали зудихо чуни намудро дорад:

2	3	4	5
3	24	14	15
$\frac{3}{56} \approx 0,05$	$\frac{24}{56} \approx 0,43$	$\frac{14}{56} \approx 0,25$	$\frac{15}{56} \approx 0,27$

Дар ин ҷо дар сатри охири - зудихои нисбии ҳангоми тақсимкунии зудӣ ба миқдори ҳолатҳои ҳосилшуда мебошанд. $n=56$.

Диаграммаи сутуни ҷадвали ҳосилшударо тасвиркунанда дар расми 2 оварда шудааст.

Расми 2.

Ҳолати бефосилагӣ

Агар миқдори қиматҳои гуногун дар интиҳоб калон бошад, ҳисобкунии зудии ҳар яки он маъно надорад. Масалан, агар ҳамаи қиматҳо дар интиҳоб гуногун бошанд, пас ҷадвали дискретии зудихо намуди

α_1	α_2	$\dots$	α_n
1	1	$\dots$	1
$1/n$	$1/n$	$\dots$	$1/n$

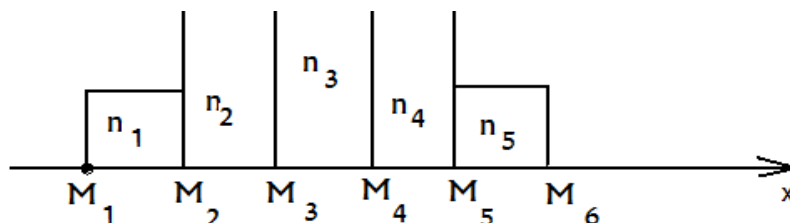
- ро дорад. Маълум ки чуни ҷадвал тасвири аёниро надорад.

Бинобар ин, чуни рафтор карда мешавад. Тамоми фосилаи тағйирёбии қиматҳои интиҳобро аз хурдтарин то калонтарин ба фосилаҳо ҷудо мекунем. Баъди ин адади қиматҳои аз интиҳоб, ки ба ҳар як фосила меафтад (зудӣ), баъд зудихои нисбӣ ҳисоб карда мешаванд. Дар натиҷа, ҷадвали фосилаи зудихоро ҳосил мекунем:

$[\mu_1; \mu_2]$	$[\mu_2; \mu_3]$	$\dots$	$[\mu_m; \mu_{m+1}]$
k_1	k_2	$\dots$	k_m
$n_1 = \frac{k_1}{n}$	$n_2 = \frac{k_2}{n}$	$\dots$	$n_m = \frac{k_m}{n}$

Муҳаккиқ

Дар ин ҷо n -адади ҳамаи ченкуниҳо, m -миқдори фосилаҳо, k_1 - миқдори ададҳои дар фосилаи i - ӯм буда, $n_1 = \frac{k_1}{n}$ зудии нисбии ба фосилаи i -ӯм афтидан мебошад. Фосилаҳоро одатан бо дарозии якхела мегиранд, аммо ин шарт нест.

Расми 3.

Намунаи графикии чадвали фосилаи зудихо гистограмма мешаванд. Гистограмма ин хати зинашакл мебошад ; асоси зинаи i -ӯм фосилаи $(\mu_i; \mu_{i+1}]$ буда, масоҳати ин зина ба n_0 баробар аст. Одатан m дар ҳудуди аз 5 то 15 гирифта мешавад.

Қайд 2. Агар фосилаҳои $(\mu_i; \mu_{i+1}]$ бо дарозииҳои якхела интихоб шуда бошанд, пас масоҳати зинаҳои гистограмма ба баландии онҳо мутаносиб шуда дар тири ордината фақат зудихо k_i -ро нишон додан кифоя аст.

Мисоли 2. Фарз мекунем, ки донишҷӯёни ягон гуруҳи аз 25 нафар иборат буда кори санҷишӣ навиштаанд. Ҳар як донишҷӯ миқдори муайяни баллҳоро гирифтаанд: 75, 145, 150, 180, 125, 150, 150, 165, 95, 135, 130, 70, 130, 105, 135, 100, 160, 60, 85, 120, 60, 145, 150, 135.

Тартиб додани чадвали фосилаи зудихо ва гистограмма талаб карда мешавад.

Дар байни ададҳои овардашуда ёфтани хурдтарин ва калонтарини онҳо душвор нест. Ин ададҳои 60 ва 180 мебошанд.

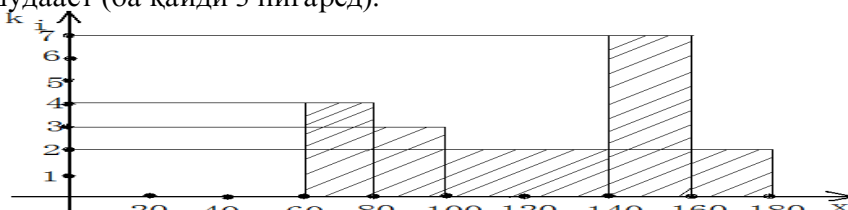
Ҳамин тавр, ҳамаи қиматҳо дар порчаи $[60; 180]$ меҳобанд. Ин порчаро ба $m=6$ қисми баробар ҷудо намуда, миқдори қиматҳои ба фосила афтидаро ҳисоб мекунем (аз методи, дар мисоли 1 навишташуда истифода мебарем):

$[60; 80]$: //// -4 қимат,
 $(80; 100]$: /// -3 қимат,
 $(100; 120]$: // -2 қимат,
 $(120; 140]$: ///// -7 қимат,
 $(140; 160]$: ///// -7 қимат,
 $(160; 180]$: // - 2 қимат.

Акнун чадвали фосилаи зудихоро тартиб медиҳем.

$[60; 80]$	$(80; 100]$	$(100; 120]$	$(120; 140]$	$(140; 160]$	$(160; 180]$
4	3	2	7	7	2
$\frac{4}{25} = 0,16$	$\frac{3}{25} = 0,12$	$\frac{2}{25} = 0,08$	$\frac{7}{25} = 0,28$	$\frac{7}{25} = 0,28$	$\frac{2}{25} = 0,09$

Гистограммаи мувофиқ дар расми 4 тасвир карда шудааст. Дар тири амудӣ зудихо гузошта шудааст (ба қайди 3 нигаред).

Расми 4.

Бо воситаи методи мазкур додашудахоро бо тартиби муайян ифода намуда, барои коркарди масъалаҳои гузашташуда татқиқи онҳо шароит фароҳам овардан мумкин аст.

Адабиёт:

1. Бирман И.Я. Оптимальное программирование. – М.: Экономика, 1986. – 232 с.
2. Гуревич Т.Ф., Луцук В.О. Сборник задач по математическому программированию. – М.: Колос 1977. – 160 с.
3. Дастури таълими доир ба дарси амали аз курси программасозии хаттӣ. Тартибдиҳандагон: Умаров Ф., Қодиров А., Обидов И. – Душанбе: 1987. – 115 с.
4. Красс М.С., Чупринов Б.П. Основы математики и её приложения в экономическом образовании. – М.: дело, 2002. – 688 с.
5. Красс М.С. Математика для экономических специальностей. – М.: 2002. – 704 с.
6. Колихан И.Л. Линейная алгебра и программирование. – М.: Высшая школа, 1967. – 427 с.
7. Кузнецов Ю.Н., Кузубов В.И., Волощенко А.В Математическое программирование. – М.: Высшая школа, 1986. – 352 с.
8. Обидов И., Одинаев Ф., Умаров Ф. Программасозии математикӣ. Қисми I. (Элементҳои алгебраи хаттӣ). – Душанбе: 1987. – 77 с.
9. Кузнецов В.Г. Основы линейной алгебры и линейного программирования. – Перм: 1972. – 129 с.
10. Полунин Н.Ф. Курс математического программирование. – Минск: 1970. – 358 с.

Калидвожаҳо: *иттилоъ, модел, моделсозӣ, идоракунии, бисёрзина, мушохίδα, коркард, маҷмӯъ, ададҳо, коркарди аввала, ададҳои тасодуфӣ, маълумот, гистограмма, фосила, мутаносиб, дискретӣ.*

Аннотация

ПЕРВИЧНАЯ ОБРАБОТКА ДАННЫХ

В данной статье описывается, как следует обрабатывать данные и на основе принятия рекомендаций по принятию одного или нескольких лиц, принимающих решения, в случае многоуровневого процесса, и в результате наблюдений, результатов выводов из общего количества результатов, данных о любой первоначальной обработке, дальнейшего анализа.

Ключевые слова: *информация, моделирование, моделирование, управление, копирование, мониторинг, обработка, упаковка, числа, начальная обработка, случайное число, данные, гистограмма, оптимальный, дискретный.*

Annotation

INITIAL PROCESSING INFORMATION

This article describes how to process the data and based on the adoption of recommendations for the adoption of one or more decision makers in the case of a multilevel process, and as a result of observations, the results of conclusions from the total number of results, data on any initial processing, further analysis, shown to be simplified.

Keywords: *information, modeling, modeling, management, copying, monitoring, processing, packaging, numbers, initial processing, random number, data, histogram, interval, optimal, discrete.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Тоштемуров Неъматулло, магистранти соли дуюми факултети математика ихтисоси информатика.

Рохбари илмӣ: Каримзода Ҳ.

Сведения об авторе: Тоштемуров Неъматулло, магистрант второго курса специальности информатика математического факультета.

About the author: Toshtemurov Nematullo, master student of the second year of the faculty of Mathematics, TGPU named after S.Aini.

ОИД БА ТЕХНОЛОГИЯҲОИ ЭЛЕКТРОНИИ КОРКАРДИ АХБОР ДАР ШУЪБАИ КАДРҲО

Таҷрибаҳои олимони соҳаи менеҷмент И.Фишер, Й.Шумпетер, А.А.Шеметев., В.В.Добросельский ва дигарон нишон медиҳанд, ки айни замон шумораи зиёди ташкилотҳои хусусӣ ва давлатӣ, ҳам соҳибкории хурду миёна ва ҳам корхонаҳои бузург бо мавқеъгирии дур аз шаҳрҳои калон мавҷуданд ва дар онҳо ҳуҷҷатҳои идоракунии кормандон қомилан рушд наёфтаанд, ё танҳо дар марҳилаҳои муайяни фаъолияти роҳбарият истифода мешаванд. Яъне, онҳо иброз медоранд, ки аз сабаби набудани шароити номусоиди кор дар шаҳрҳои нисбатан хурд назорати фаъолияти кормандон ва коркарди ҳуҷҷатҳо дар сатҳи зарурӣ ба роҳ монда нашудааст.

Имрӯзо ҳама зинаҳои идоракунии ба фаъолияти қорӣ бо ҳуҷҷатгузори асос ёфтаанд. Ташкили чунин корҳо як чӯзи муҳими равандро идоракунии буда, ба самаранокӣ ва сифати корҳои баанҷомёфта таъсири назаррас мерасонанд. Аз тарафи дигар дар асри технологияҳои муосири иттилоотӣ қараёни анъанавии коркарди ҳуҷҷатҳо ба маҷмӯи амалиётҳои иҷрошаванда тоб оварда наметавонад. Дар қараёни ҳуҷҷатгузори ташкилотҳои гуногун ҳангоми коркарди классикии ҳуҷҷатҳо чун қоида, пас аз муддате мушкилотҳои зерин пайдо мешаванд, ки раванди фаъолияти қорӣ кормандони шӯъбаи кадрҳо суи мегардонад:

- ✓ дастраси ҳуҷҷатҳо ва интиқоли маълумоти дар онҳо мавҷудбуда ба тарафи сеюм;
- ✓ дастраскунии маълумоти қаври дар вақти муайян;
- ✓ қамъовари маҷмӯи ҳуҷҷатҳое, ки маълумот ва манбаи онҳо номуайян мебошанд;
- ✓ қарори таҳия ва тасдиқи ҳуҷҷатҳо вақти зиёд сарф мешавад, ки натиҷаи он - суръати пасти коркарди ахбор ва қориз будани таъсироти нав ба иттилоот;
- ✓ қаст шудани қарори қорӣ, талафоти зиёди вақт қарори мукотибаи қоридотӣ ва қоридотӣ, ҳуҷҷатҳои қорилӣ ва қараёни қиносои бо ҳуҷҷатҳои қоридотӣ;
- ✓ қарорҳои қабулшудаи номувофиқ, имқоннопазирии таъмини қаврии ҳуҷҷатҳои ибтидоӣ ва иттилоотӣ ба шаҳқони маъсули қарорқабулқунанда;
- ✓ набудани қорат аз қониби қорандон ва дар муддати қӯтоҳ таҳияи дастурҳое, ки аз қарорҳо қор ба вазиқҳои мушаққаси қайати шаҳқӣ бармеоянд;
- ✓ мушкилоти муқаррар қардани таъриқи иҷрои қор бо ҳуҷҷатҳо;
- ✓ қарототи қайриистеҳсолии вақти қорӣ қарори қустуҷӯи ҳуҷҷати қарурӣ, ташкили интиқоби соҳавии ҳуҷҷатҳо дар вақти муайян;
- ✓ қарототи беҳад зиёди қоғаз ва нусхабарқори ҳуҷҷат қарори тайёр намудани нусхаҳои ҳуҷҷати қарурӣ.

Дар натиҷа, коркарди ҳуҷҷатҳо қисми зиёди ҳуҷҷатҳои иловагӣ ва қоратҳои баррасии онҳо дарбар меқрад ва қарорҳои қабулшуда ақсаран тақор мешаванд ва баъзан онҳо боиси баҳсу мунозира меқарданд. Яъне қараёни коркарди ахбори шӯъбаи кадрҳо вақти зиёдро меқрад ва қарори дастрас қардани онҳо муддате лозим меояд. Электронӣ қардонидани ҳуҷҷатгузори шӯъбаи кадрҳо шароите қароҳам меоварад, ки ҳама мушкилоти қойдоштаро қисман ё қурра барқараф менамояд.

Қарори ҳалли мушкилот дар маъсалаҳои интиқоби кадрҳо роҳбарони қорхонаҳо ба истифодаи манбаҳои электронии ахбор низ муқориаи меқунанд, аммо истифодаи қарорҳои оддии ташкилӣ ба сатҳи вазиқҳои қорхона баъзр ба ҳадди ақалл мувофиқат меқунанд. Таҳия намудани барномаи хуб ва нисбатан қодда ба қорандони шӯъбаи кадрҳо шароити қорӣ муқоидро қароҳам оварда метавонад. Масалан, равие, ки зуд-зуд истифода мешавад, таҳия ва ниқодори нақшаи оқилонаи қойқирқунии қайлҳо дар сервер қамчун механизми маҳфузи ахбор, истифодаи қочтаи электронӣ қамчун воситаи интиқоли ҳуҷҷатҳо ва ташкили алоқаҳои беруна, раванду сифати ҳуҷҷатгузори хеле баланд мебарқорад. Қангоми вазиқҳои ширқат мураққабтар шудан, андозаи қори ҳуҷҷатгузори қоргоҳ низ нисбатан меафзоид, имқониятҳои ин қарорҳо ноқофӣ мешаванд, қорхона қарори барқам қадани бесаруқомонӣ дар қамти иттилоот ва идоракунии ба технологияи нав рӯ меорад.

Расми 1. Низомӣ мубодилаи ҳуҷҷатҳо дар шуъбаи кадрҳо

Роҳи ягонаи ҳалли ин мушкилот автоматизунии ҳуҷҷатгузорӣ ва ҷараёни кори корхона тавассути ҷорӣ намудани системаи мукаммали иттилоотии идоракунии ҳуҷҷатҳо мебошад. Дар раванди таҳқиқоти мо, дар натиҷаи ҷорӣ намудани технологияҳои нав, мушкилот дар корхона тамоман аз байн намераванд, аммо баъзе ихтилофоти нав пайдо мешаванд:

- дастрасии беиҷозат ба маълумоти махфӣ;
- эҳтимолияти гум шудани миқдори зиёди маълумоти зарурӣ дар натиҷаи корношоямии таҷҳизоти техникӣ, ба шабакаи компютер ворид шудани вирус;
- Зуд-зуд иваз шудани мавзӯҳои васоити ахбори омма, барномаҳо, усулҳои таҳияи ҳуҷҷатҳо, ки ба устувории равандҳои корӣ дар идоракунии ва истифодаи маводи ҳуҷҷатии мавҷуда таъсири манфӣ мерасонанд.

Инчунин мушкилотҳои ба миён меоянд, ки бе онҳо меъёрҳои муайяни идоракунии ҳайъати кормандон ба танзим дароварда намешаванд:

- тартиби эътирофи эътибори ҳуқуқии ҳуҷҷатҳои электронӣ аз ҷониби мақомоти давлатӣ ва суд муқаррар карда нашудааст;
- методология (стандарт)-и расман эътирофшудаи кор бо ҳуҷҷатҳои электронӣ вучуд надорад, ки эътирофи ҳуқуқии онҳоро таъмин кунад;
- Ягон усули омӯзиши арзиши ҳуҷҷатҳои электронӣ, супоридани онҳо ба нигоҳдории бойгонӣ, нест кардан, кор бо ҳуҷҷатҳои электронии муҳршуда ва ғайра вучуд надоранд;
- Ҳам ҳуҷҷатҳои қоғазӣ ва ҳам электронӣ бартариҳои худро доранд ва дар айни замон маҳдудиятҳои марбут ба муҳити нигоҳдории онҳо таъсир мерасонанд.

Аммо, ҳуҷҷатҳои анъанавӣ ва электронӣ бартариҳои худро доранд. Ҳуҷҷатҳои анъанавӣ бартариҳои бо қоғаз ҳамчун воситаи нигоҳдоштро доранд, ки барои нигоҳдории дарозмуддати иттилоот дар бойгонӣ басо қулай мебошанд. Аз тарафи дигар, ҳангоми кор бо нусхаҳои ҳуҷҷатҳои анъанавӣ бартариҳои ҳуҷҷатҳои электрониро низ истифода бурдан лозим аст, зеро дар соҳаи идоракунии талаботи асосӣ самаранок ва саривақтӣ суръат гирифтани ва супурдани иттилоот ва пуррагии он мебошад. Барои дастраси фаврии иттилоот (пеш аз ҳама - ворид намудани маълумот ва ҷустуҷӯи он дар фонди иттилоотӣ) ҳуҷҷатҳои электронӣ афзалиятҳои зиёд доранд. Барои ташкили босамари ҳуҷҷатгузорӣ дар фаъолияти идоракунии, истифодаи ҳуҷҷатҳои қоғазӣ низ афзалияти худро доранд.

Самараи амалиёти ҳазорон одамон аст, ки имрӯз усулҳои нав ва муосири ҳуҷҷатгузорӣ дар шуъбаи кадрҳои ташкилоту корхонаҳо васеъ истифода мешаванд ва фаъолияти корхона дуруст ба роҳ монда шудааст. Бинобар фаъолияти дурусти кормандони корхона ва роҳбарияти он аз воситаҳои корӣ ва ҳуҷҷатгузорию дуруст вобастагии ногусастанӣ дорад.

Адабиёт:

1. Акофф Р. Л. Планирование будущего корпораций. – М.: Прогресс, 1985. – 328 с.
2. Новейший самоучитель по работе в Интернете // Под ред. Симоновича С. – М.: Десс, 2000. – 228 с.
3. Сергеев А.Л. Институты управленческой парадигмы // Менеджмент в России и за рубежом. - 2005. - №2. – С. 55-66.
4. Полат Е.С. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования. Учеб. пособие для студ. Пед. вузов и системы повыш. квалиф. лед. кадров /Е.С. Полат, М.Ю. Бухаркина, М.В. Моисеева, А.Е. Петров; Под ред. Е.С. Полат. – М.: Издательский центр «Академия», 2002. – 272 с.

Калидвожаҳо: ҳуҷҷатҳои электронӣ, гардиши ҳуҷҷатнигорӣ, шӯъбаи кадрҳо, технологияҳои иттилоотӣ.

Аннотация

О ТЕХНОЛОГИИ ЭЛЕКТРОННОГО ДОКУМЕНТООБОРОТА В ОТДЕЛЕ КАДРОВ

В статье рассматриваются проблемы внедрения электронных технологий обработки документа в отделе кадров и мобилизации документооборота. Также показано уязвимость современных технологий при традиционных методов документооборота в отделе кадров.

Ключевые слова: электронный документ, документооборот, отдел кадров, информационные технологии

Annotation

ABOUT THE ELECTRONIC TECHNOLOGIES DOCUMENT MANAGEMENT IN THE PERSONNEL DEPARTMENT

This article discusses the problems of introducing electronic technologies in the processing of human resources department and document mobilization. The vulnerability of modern technologies to traditional workflow methods in the human resources department is also shown.

Keywords: *electronic technology, document management, human resources, methods, implementation*

Маълумот дар бораи муаллиф: Абдурахим Файзалӣ, магистранти кафедраи ТИК-и факултети математикаи ДДОТ ба номи С. Айнӣ, телефон: +992988523566, почтаи электронӣ: abduraxim.fayz@mail.ru

Рохбари илмӣ: Ҳасанов Юсуфалӣ

Сведения об авторе: Абдурахим Файзали, магистрант кафедры ИКТ, ТГПУ имени С. Аини, электронная почта: abduraxim.fayz@mail.ru

About the author: Abdurahim Fayzali, the master student of the Department of ИКТ, TSPU named after S. Aini, email: abduraxim.fayz@mail.ru

ҲИФЗ АЗ ВИРУСҲО ТАВАССУТИ АРХИВКУНОНИИ ФАЙЛҲО

Яке аз воситаҳои асосӣ дар нигоҳдории иттилоот ин архивкунонии иттилоот мебошад. Дигар усулҳои ҳифз, гарчанде сатҳи амниятро баланд мебардоранд, ин усулро иваз карда наметавонанд. Амали архивкунонии маълумотҳо бояд ҳар рӯз анҷом дода шавад. Архивкунонӣ ин нухабардории файлҳо ба ҳисоб меравад. Барои ин мақсад истифодаи барномаҳои махсусгардонидашуда бамаврид аст.

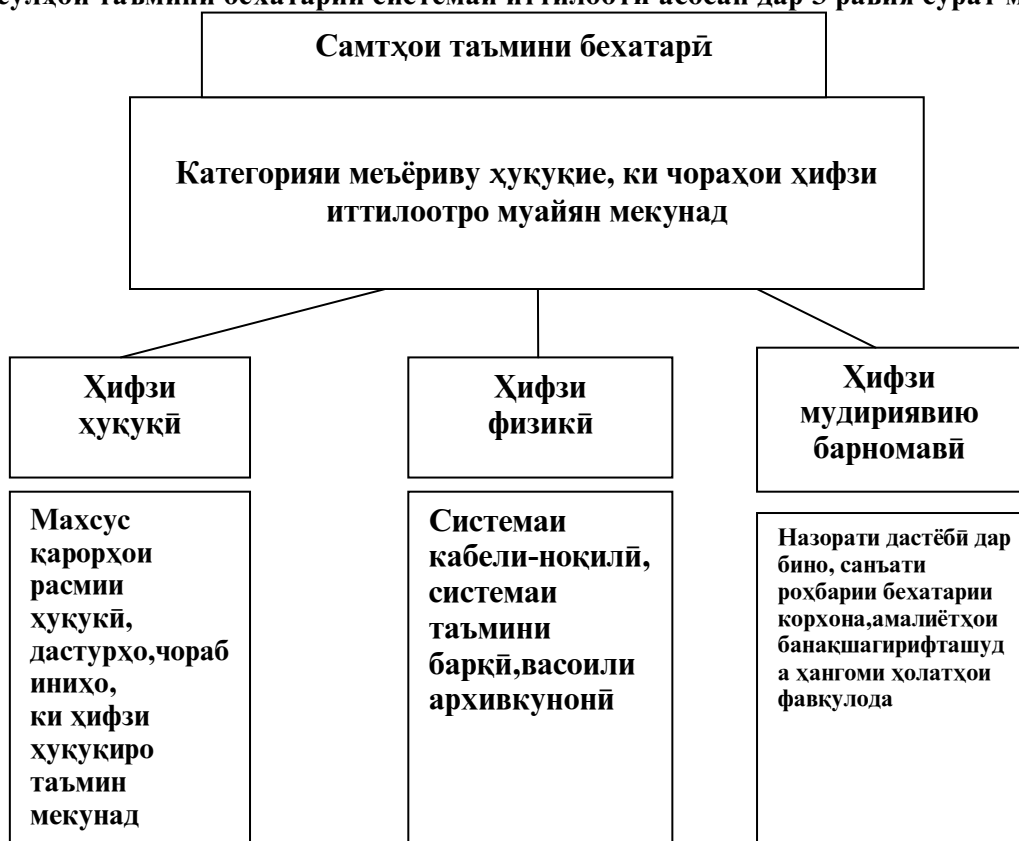
Инчунин, барномаҳое дида мешаванд, ки вирусҳои мушаххасро аз барномаҳои захролудшуда тоза мекунанд. Чунин барномаҳоро барномаҳо–фағҳо ном мебаранд. Бо файлҳои захролудшуда барнома–фағ амалҳоеро иҷро мекунад, ки барои барқароркунии файлҳо равона гаштаанд. Он файлҳое, ки барқарор кунонида намешаванд, корношоям ҳисобида шуда, тоза карда мешаванд.

Айни замон шумораи вирусҳоро тахмин кардан хело душвор аст, зеро ҳамеша шумораи онҳо меафзояд. Ҳоло тақрибан наздики ҳазор намуди вирус аз тарафи мутахассисони соҳаи информатика шиносӣ шудааст.

Масъалаи ҳифзи иттилооту барномаҳо аз вирусҳоро бояд ҳамчун масъалаи ҳифзи иттилоот аз дастбӣи беиҷозат баррасӣ кард. Равиши асосие, ки бояд ба асоси методологияи ҳифзи иттилоот аз вирусҳо гузашта шавад, аз сохтани системаи бисёрсатҳаи нигоҳдорӣ иборат аст. Дар якҷанд сатҳ мавҷудияти камбудии баъзе воситаҳои ҳифзатро бо бартариҳои дигар воситаҳои ҳифзат рӯйпӯш мекунад. Барои пешгирӣ аз пайдошавии вирусҳо бояд чораҳои зерин дида шаванд:

- * Таъминоти барномавии дигар компютерро сабт накардан;
- * Ба назди компютери корӣ шахси бегонаро роҳ надодан;
- * Бо дискҳои бегона кор накардан.

Таҳияи механизмҳои таъмини ҳифз. Тавре ки аллакай маълум гашт, коркард ва татбиқи усулҳои таъмини бехатарии системаи иттилоотӣ асосан дар 3 равия сураат мегирад:

Нақшаи самтҳои бехатарии иттилоот

Амнияти физикӣ: ин сатҳ ба воситаҳои физикии ҳифоzaи таҷҳизоти компютерӣ ифода мегардад. Ба монанди кулфҳо, таҷҳизоти хабаррасон, унсурҳои зиддисўхторӣ, механизмҳои ҳифзи манбаи додаҳо ва ғайра. Албатта, ин тадбирҳо ба таҷҳизоти иртиботот (спутникҳо (маҳвораҳо)), истифода шуда наметавонанд, чунки онҳо аз зери идоракунии ширкат берунанд. Амният дар сатҳи физикӣ аз ташкилоте, ки таъминоти барномавӣ ва таҷҳизотиро соҳибанд, вобаста аст.

Сатҳи навбатии амният ин *назорати мудириятӣ* мебошад, ки он идоракунии дуруст ва истифодабарии системаро таъмин месозад. Ба гузаронидани ин усули ҳифз бояд барномасозон, муҳандисони системавӣ,

мененчерҳои системаи иттилоотӣ ҷалб карда шаванд.

Нихоят, сатҳи охири ҳифозат ин меъёрҳои ҳукукиву иҷтимоӣ мебошанд. Ҳар як корманд ва ҳар як ташкилот барои амнияти иттилоот бояд эҳсоси масъулият дошта бошад. Ҳангоми коркарду татбиқи системаи босамари ҳифозатӣ бояд усулҳои муайянро қатъӣ риоя кунанд. Дар ҷои аввал огоҳ будан ва муайяннамҳои ҳама таҳдидҳо барои инфрасохтори иттилооти глобалӣ ё таҷҳизоти компютерӣ меистад. Ҳар як амал дар худ сарчашмаи хатари имконпазир ва пайдошавии масъаларо ифода мекунад. То ҷӣ дараҷа ҷиддӣ будани ҳар як масъала аз истифодабаранда ва захираҳои системавӣ вобаста аст, ки дар ин робита чунин мулоҳизахоро пешниҳод кардан мумкин аст:

1. Барои таъмини бехатарӣ дар компютер бояд пеш аз ҳама рӯйхати таҳдидҳои эҳтимолӣ тартиб дода шавад.

2. Рӯйхати амалҳои ба система дастёбдандаро бо рӯйхати таҳдидҳо мувофиқа бояд кард.

3. Ҳар як таҳдид ва амали ба он мувофиқ бояд бо захираи мушаххасе, ки ба имкониятҳо ва ба мундариҷаи вай алоқаманд бошанд. Аксар ҳолат инро таҳлили алоқамандӣ меноманд.

Қадами навбатӣ ин муайянкунӣ ва баҳодиҳии эҳтимолияти пайдоиши ҳама хатарҳои имконпазир ва инчунин оқибатҳои он мебошад. Ин чараён таҳлили хатар ё идоракунии хатар мебошад. Ҳангоми гузаронидани он талаботҳо нисбати ҳадамоти таъмини амнияти иттилоотӣ муайян мегарданд. Ҳар як ҳадамоти амнияти иттилоотӣ метавонад, ки бо усулҳои махсус бо истифода аз бисёр механизмҳо татбиқ гардад. Ба таъбири дигар, гуфтан мумкин аст, ки барои коркард ё таҳияи системаи бехатарии босамар, бояд кормандон баҳодиҳӣ ва тафтишқунии ҳама механизмҳои имконпазирӣ ҳифозаро гузаронанд.

Инчунин, дар ҳолати ночуриҳо ё азқорбарой дар системаи гузошташудаи ҳифз барои ҷуркунии он барқароркунии баъзе захираҳо лозим мешаванд.

Аз ин сабаб, барои сохтани системаи бозътимоди ҳифозатӣ ҳама истифодабарандагон, мудирон ва сардорони ширкатҳо бояд қадамҳои бар боло зикршударо риоя кунанд. Ҳалли масоили ҳангоми иҷроиши онҳо пайдошаванда сиёсатгузории амниятиро ифода мекунад. Инчунин, гуфтан мумкин аст, ки сиёсатгузории амниятӣ дар худ нақшаи амалҳо ва меъёрҳои барои усулҳои амният истифодашавандаро ифода мекунад.

Адабиёт:

1. Комилов Ф.С., Тоиров Ш.М. Информатика. – Душанбе: Эл-граф, 2002.
2. Косцов А., Косцов В. Все о персональном компьютере. Большая энциклопедия 2005. – Москва: Мартин, 2005.
3. Егоренков А.А. Изучаем Microsoft Office XP, Excel XP для начинающих. – М.: Лист Нью, 2004.
4. Левин А. Самоучитель работы на компьютерах. – М., 1996.
5. Лесничая И.Г., Миссинг И.В., Романова Ю.Д., Шестаков В.И. Информатика и информационные технологии. – М.: ЭКСМО, 2005.
6. Леонтьев В.П. Новейшая энциклопедия персонального компьютера 2003. – Москва: Олма-Пресс, 2003.
7. Шафрин Ю. Основы компьютерной технологии. – М., 1997.

Калидвожаҳо: вирус, иттилоот, ҳифз, архивкунонӣ, барнома, файл, амният.

Аннотация
ЗАЩИТА ОТ ВИРУСОВ ПУТЁМ АРХИВАЦИИ ФАЙЛОВ

В данной статье речь идет о компьютерных вирусах, архивирование файлов, защиты информации и проблемы безопасности информатики.

Ключевые слова: *вирус, информация, защита, архивирование, программа, файл, безопасность.*

Annotation
PROTECTION FROM VIRUS BY WAY ARCHIVACH FILES

In given article the question is computer virus, archiving the files, protection to information and problems to safety of the informatics.

Keywords: the virus, information, protection, archiving, program, file, safety.

Маълумот дар бораи муаллиф: Раҳмонова Моҳина Нурмахмадовна, магистранти кафедраи ТИК-и факултети математикаи ДДОТ ба номи С. Айни. Телефон: +992 919550408.

Рохбари илмӣ: профессор Ҳасанов Юсуфали

Сведения об авторе: Рахмонова Моҳина Нурмахмадовна, магистрант кафедры ИКТ, ТГПУ имени С.Айни. Тел: +992 919550408.

Научный руководитель: профессор Хасанов Юсуфали

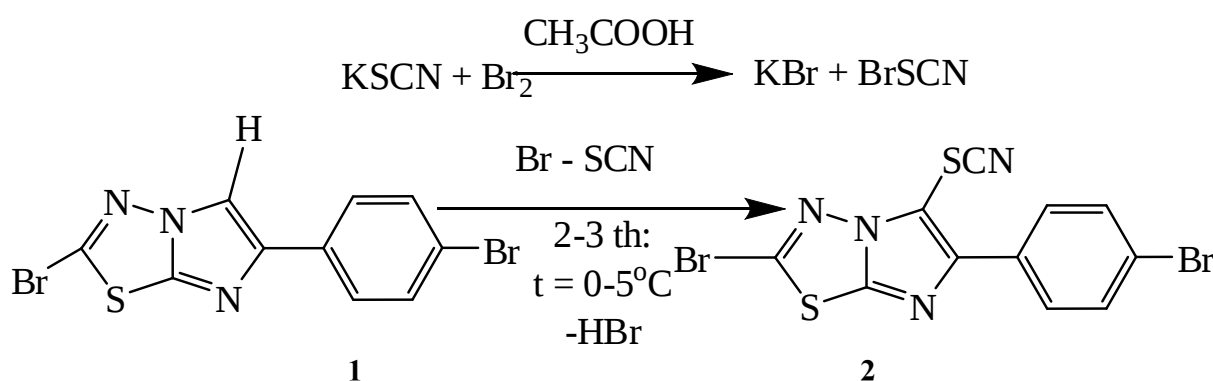
About the author: Rahmonova Mohna Nurmahmadovna, master the departure IKT, TSPU named after S. Ayni. Tel: +992 919550408.

Scientific director: professor Hasanov Ysufali

СИНТЕЗ ВА ТАҲЛИЛИ ТАЙФСАНЦИИ ИНФРАСУРХИ 2-БРОМО-6-П-БРОМФЕНИЛИМИДАЗО[2,1-b][1,3,4]-ТИАДИАЗОЛ

Мутобиқи иттилооти сарчашмаҳои илмӣ [1, 275], чузъи имидазолии ҳосилаҳои имидазо[2,1-b][1,3,4]-тиадиазолҳо, ки дорои гурӯҳи метинӣ мебошанд маркази ҷаъоли ин моддаҳо махсубёфта, ба онҳо ҳосияти баланди электрофилий мебахшанд.

Дар иртибот ба ин мо тасмим гирифтем, ки рафтори электрофилии 2-бromo-5H-6-п-бромфенилимидазо-[2,1-b][1,3,4]-тиадиазол (**1**) бо бромӣ молекулавӣ, ки қаблан дар қори [2, с. 817-820] иттилоъдода будем ва қори тадқиқотии мазкур бахшида ба тиосианиронии пайвастаи **1** бо бромӣ молекулавӣ дар муҳити кислотаи атсетати беоб, ки ба ҳосилшавии 2-бromo-5-тиосиано-6-п-бромфенилимидазо[2,1-b][1,3,4]-тиадиазол (**2**) меорад, мавриди мутолиа қарор диҳем. Механизми реаксияи синтези **2** ба таври зайл сурат мегирад:

Тиосианиронии **1** тавре ки аз тарҳи реаксия ба назар мерасад, бо механизми муъовизаи электрофилий сурат мегирад. Пайвастаи ҳосилшуда моддаи зардранги кристаллӣ буда дар этанол, изопропанол, диоксан, ДМФА и ДМСО ҳалшавандагии хуб дорад.

Ҳолисият ва рафти реаксияро бо усули хроматографияи тунукҷабати «Silufol 254» дар системаи эфиридиэтил-этанол дар нисбатҳои 3:1 назорат намуда, доғҳо дар камераи йодӣ ошқор намуда шуданд.

Тайфҳои ИС-и ҳосилаҳои имидазо-[2,1-b]-1,3,4-тиадиазолҳои ба даст овардари дар намунаҳои хушк бо истифодаи спектрометрии Spectrum 65 FT-IR (PerkinElmer)-и бо MIRACLEATR (ZnSe) ҷиҳозонида шуда сабт гардидаанд. Ҳар як тайфи сабтгардида дар 16-20 сканиронӣ шуда, дар сарҳади аз 4000 - 600 см⁻¹ боҳатоғии 4 см⁻¹ сабт шудаанд. Санҷиш дар намунаҳои хушк, бо тайфи фонӣ пеш аз таҳлили пешакӣ гирифт ашудааст. Тайфҳо ҷен қарда шуда, ҳар яки онҳо бо ёрии барномаи Perkin Elmer Spectrum, версияи 10.03.07 таҳлил ва аниқ гардидаанд¹.

Маълумотҳо оиди тайфсанҷии ИС-и пайвастаҳои **1*** ва **2** дар ҷадвали 1 дарҷ гардидаанд.

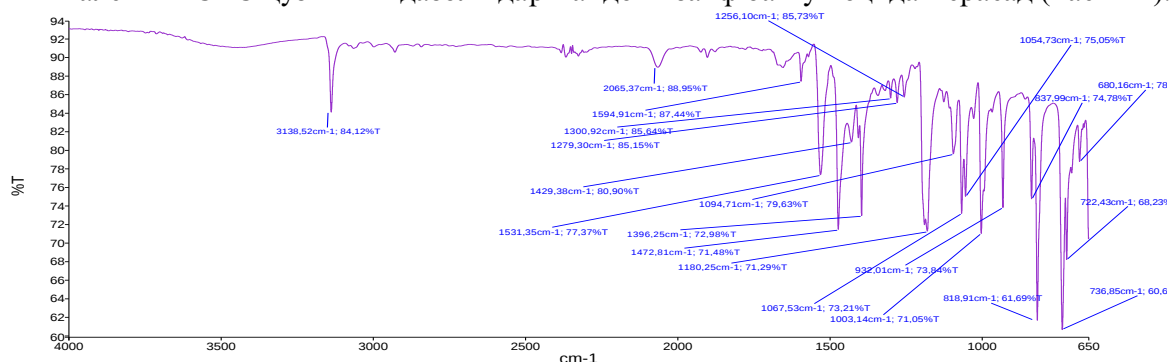
Ҷадвали 1 –Таснифи тайфсанҷии ИС-и пайвастаҳои **1** ва **2**

пайв аста гӣ	Фуребарии хатҳо, бо см ⁻¹				
	C=N чузъи тиадиазол	C=N чузъи мидазол	C=C чузъиимида азолӣ	C-S-C чузъитиадиа зол	Гурӯҳҳои функсион алииэкзосик и
*	1655	1518	1493	698	749 барои C-Br; 3084 барои п-Br-C ₆ H ₄ ; 721-734 барои CH- фуреб. деф.
	1595	1531	1473	680	722 барои C-Br; 3138 барои

				п-Br-C ₆ H ₄ ; 737 барои СН- фуреб.деф.; 2065 бароиSCN.
--	--	--	--	--

*Нигаред ба Маърӯзаҳои АИ ХТ [2] сах. 817-821.

Тавре, ки аз ҷадвали 1 ба назар мерасад дар муқоиса бо пайвастагии 1 дар тайфи пайвастагии 2, пайдошавии фурубарии хатҳои лаппишивалентии C=N-и аҷзои тиадиазоли имидазоли ва C-S-C-чузъи тиадиазолӣ дар худуди майдони қавӣ зуҳурнамуда, лаппишивалентии C=C-чузъи имидазолӣ дар майдони заиф ба мушоҳида мерасад (Расми 1).

Расми 1 –Тайфи ИС-и 2-бромо-5-тиосиано-6-п-бромфенилимидазо[2,1-б]-[1,3,4]-тиадиазола (2).

Дар тайфи ИС-и пайвастаи 2 фурубарии хатҳои хоси ҳалғай имидазо-тиадиазоли ошкор шуданд, ки ба маълумотҳои адабиётҳои [3, с. 30-32, 69; 4, с. 5496-5506] мувофиқат мекунад.

Маълумотҳои ба даст овардаи тайфсанҷии ИС-и пайвастаҳои 1 ва 2, ки аз сохтори онҳо вобастагии зиёд доранд, метавон барои идентификацияи пайвастаҳои мувофиқ ва муайян намудани мавқеи ҷойнишинҳо дар ҳалқаи имидазо-[2,1-б][1,3,4]-тиадиазолӣ ҳамчун роҳнамо мавриди истифода қарор дод.

Адабиёт:

1. Агрономов А.Е. Избранные главы органической химии. Изд-во Московского Университета, 1975. –С. 275.
2. Рахмонов Р. О, Ходжибаев Ю. и др. – ДАН РТ 2012 г. Том 55 №10. –С. 817-821.
3. Наканиси К. Инфракрасные спектры и строение органических соединений. Изд-во «Мир». – М. 1965. –С. 30-32.
4. Kamal F.M. Atta, Omaira O.M. Farahat. Et al. – J. Molecules, 2011, V. 16. - P. 5496-5506.

Калидвожаҳо: 2-бромо-6-п-бромфенилимидазо[2,1-б][1,3,4]-тиадиазол, роданиди калий, 2-бромо-5-тиосиано-6-п-бромфенилимидазо[2,1-б][1,3,4]-тиадиазол, лаппиши валентӣ.

Аннотация

СИНТЕЗ И АНАЛИЗ ИНФРАКРАСНОЙ СПЕКТРОМЕТРИЕЙ 2-БРОМО-6-П-БРОМФЕНИЛИМИДАЗО[2,1-В][1,3,4]-ТИАДИАЗОЛ

В статье обобщено о синтезе и ИК-спектроскопией 2-бромо-5-тиоциано-6-п-бромфенилимидазо[2,1-б][1,3,4]-тиадиазол. Выявлено, что при электрофильном замещении 2-бромо-6-п-бромфенилимидазо[2,1-б][1,3,4]-тиадиазола с роданидом калия в присутствии молекулярного брома, СН 5 положения имидазольной фрагмент активно замещает водорода на тиоциановой группе. Структура полученного продукта установлено методом ИК спектроскопией.

Ключевые слова: 2-бромо-6-п-бромфенилимидазо[2,1-*b*][1,3,4]-тиадиазола, роданид калий, 2-бромо-5-тиоциано-6-п-бромфенилимидазо[2,1-*b*][1,3,4]-тиадиазола, валентная колебания.

Annotation

SYNTHESIS AND ANALYSIS BY INFRARED SPECTROMETRY 2-BROMO-6-P-BROMPHENYLIMIDAZO [2,1-B] [1,3,4] –THIADIAZOL

The article summarizes the synthesis and IR spectrometry of 2-bromo-5-thiocyano-6-p-bromophenylimidazo [2,1-*b*] [1,3,4] -thiadiazole. It was revealed that, upon electrophilic substitution of 2-bromo-6-p-bromophenylimidazo [2,1-*b*] [1,3,4] thiadiazole with potassium thiocyanate in the presence of molecular bromine, the CH 5 position of the imidazole moiety actively replaces hydrogen on the thiocyanine group . The structure of the obtained product was determined by IR spectrometry.

Keywords: 2-bromo-6-p-bromophenylimidazo[2,1-*b*] [1,3,4]-thiadiazole, potassium thiocyanate, 2-bromo-5-thiocyano-6-p-bromophenylimidazo [2,1- *b*] [1,3,4] -thiadiazole, stretching vibrations.

Маълумот дар бораи муаллиф: Пирназаров Абдурауф, магистранти соли дуёми кафедраи химияи органикӣ ва биологӣ, ДДОТ ба номи С.Айни. E-mail: тел: (992) 988592593

Рохбари илмӣ: Гулов Т.Ё., -н.и.х. и.в. дотсенти кафедраи химияи органикӣ ва биологӣ ДДОТ ба номи С.Айни. E-mail: atoshov _00@mail.ru, тел: (992) 907807010.

Сведение об авторе: Пирназаров Абдурауф, магистрантка второго курса кафедры органической химии и биология ТГПУ им. С.Айни, E-mail: тел: (992) 988592593

Научный руководитель: Гулов Т.Ё., к.х.н., и.о. доцента кафедры общей и неорганической химии ТГПУ им. С.Айни. E-mail: atoshov _00@mail.ru, тел: (992) 907807010.

About the author: Pirnazarov Abdurauf, master's degree of 2th course of faculty of chemistry, TSPU named after Sadriddin Aini, address Dushanbe city, Rudaki Avenue 121

Scientific head: gulov T.Y., Ph.D., acting. Associate Professor of the Department of General and Inorganic Chemistry of the TSPU named Sadriddin Aini. E-mail: atoshov _00@mail.ru, tel: (992) 907807010.

**АҲОЛӢ, ЗАХИРАҲОИ МЕҲНАТӢ ВА ПРОБЛЕМАҲОИ ИСТИФОДАИ САМАРАНОКИ
ОНҲО ДАР НОҲИЯИ ИҚТИСОДИИ ҲИСОР**

Ноҳияи иқтисодии Ҳисор яке аз ноҳияҳои сермиллат ва сараҳолитарини мамлакат буда, аз ҷиҳати зичии миёнаи аҳоли ва ҳиссаи аҳолии шаҳр низ дар мамлакат яке аз ҷойҳои намоёнро ишғол мекунад. Аҳолии ноҳияи иқтисодии Ҳисор ба дараҷаи баланд меафзояд. Солҳои 1979-1989 аҳолии ноҳияи иқтисодии Ҳисор 6,6% меафзояд. Ҳоло аҳолии ноҳияи иқтисодии Ҳисор зиёда аз 2,2 млн нафармебошад. Дар ҳудуди ноҳия 25% аҳолии мамлакат зиндагӣ мекунанд. Ноҳияҳои маъмуриву сиёсии сараҳолитарини минтақа Рӯдакӣ, Ҳисор ва Ваҳдат ба ҳисоб мераванд. Афзоиши табиӣ аҳоли дар ҳаммаи ноҳияҳои маъмурии минтақа баланд мебошад. Зиёдшавии аҳоли дар ҳаммаи ноҳияҳои маъмурии минтақа ба ҷашм мерасад. Дар ноҳияи иқтисодии Ҳисор солҳои 1979-1989 дараҷаи афзоиши аҳолии шаҳр аз дараҷаи афзоиши аҳолии деҳот зиёд буд ва ҳоло низ ин ҷараён идома дорад. Дар солҳои 1979-1989 тамоми аҳолии ноҳияи иқтисодии Ҳисор 36,6% афзуда бошад, дар ин давра аҳолии шаҳр 45,6% ва аҳолии деҳот 34,7% зиёд мешавад. Аҳолии ноҳияи иқтисодии Ҳисор аввали соли 1991-ум 941,8 ҳазор нафарро ташкил медод, ки аз он 16,9% дар шаҳр ва 83,1% дар деҳот истиқомат мекарданд. Ҳоло бошад 38,1% аҳолии ноҳия дар шаҳр ва 61,9% дар деҳот истиқомат мекунанд. Аҳолии шаҳр дар ин ноҳия нисбат ба нишондиҳандаҳои ҷумҳурӣ баланд мебошад. Дар солҳои 1991-2015 аҳолии шаҳр дар ноҳияи иқтисодии Ҳисор 44,3% афзуд.

Соли 1994 ба ҳиссаи ноҳияи иқтисодии Ҳисор 15% аҳолии умумӣ, 8,5% аҳолии шаҳр ва 20% аҳолии деҳоти мамлакат рост меомад. Ҳоло бошад (соли 2017) ба ҳиссаи ноҳияи иқтисодии Ҳисор 25% аҳолии умумӣ, 41,4 % аҳолии шаҳр ва 14,6% аҳолии деҳоти мамлакат рост меомад.

Ҳоло аҳолии қобили меҳнат бо суръати баланд афзуда истодааст. Дар оянда низ аҳолии қобили меҳнат бо суръати баланд меафзояд. Афзоиши захираи меҳнатӣ дар солҳои 1991-2000 қариб 3%-ро ташкил медод. Ҳоло бошад ин нишондиҳанда 3,5%-ро ташкил медиҳад. Соли 1990 захираи меҳнатӣ 420 900 нафарро ташкил медод ва ин нишондиҳанда соли 2001 ба 566 300 нафар расид ва ҳоло бошад аз 800 000 нафар зиёд аст. Афзоиши захираи меҳнатӣ дар ин давра 135,4%-ро ташкил медод. Дар оянда захираҳои меҳнатӣ дар шаҳрҳои ноҳияи иқтисодии Ҳисор меафзоянд. Афзоиши зиёди аҳолии қобили меҳнат зарурияти зиёд намудани ҷойҳои кории холиро дар ноҳия тақозо дорад. Сабаби асосии паст будани дараҷаи таъминоти аҳоли бо ҷои кор ин кам будани ҷойҳои кории ҳолӣ нисбат ба суръати афзоиши аҳоли мебошад. Ҳоло зиёда аз 40% аҳолии қобили меҳнат бо таҳсил фаро гирифтаанд ва дар хоҷагҳои шахсии худ бо кор банд мебошанд. Дар ноҳияи иқтисодии Ҳисор қисми зиёди аҳоли дар деҳот истиқомат мекунанд. Ҳоло (соли 2017) 37,7% аҳоли дар шаҳр ва 62,3% аҳоли дар шаҳр зиндагӣ мекунанд. Зиёд будани аҳолии деҳот ба дараҷаи таъминоти аҳоли таъсир мерсонад. Дар ноҳияи иқтисодии Ҳисор шумораи деҳотҳои хурд хеле зиёданд, ки дар онҳо зиёда аз 80% аҳоли дар соҳаи кишварзӣ бо кор банд мебошанд. Дар ноҳияи иқтисодии Ҳисор 4 шаҳр ва 5 посёлкаҳои типии шаҳрӣ мавҷуд аст. Ҳоло 16,9% аҳолии ноҳия дар шаҳр ва 83,1% дар деҳот истиқомат мекунанд. Дар байни ноҳияҳои маъмурии ноҳияи иқтисодии Ҳисор аз ҷиҳати таносуби аҳолии шаҳр Роғун, Ваҳдат, Турсунзода пешсафанд. (Ҷадвали 1.).

Дар ҳудуди ноҳияи иқтисодии Ҳисор аҳоли нобаробар ҷойгир шудааст. Ба нобаробар ҷойгир шудани аҳоли омилҳои таърихӣ ва табиӣ таъсири зиёд расонидааст. Дар ҷойгиршавии аҳоли сиёсати демографии собик Шӯравӣ низ таъсири зиёд расонидааст. Рушди илму техника ва соҳаҳои хизматрасонӣ низ ба ҷойгиршавии аҳоли таъсири зиёд расонид. Қисми зиёди аҳоли дар шаҳрҳои калон ва ҳудуди онҳо маскун шудаанд.

Афзоиши табиӣ аҳоли ба 1000 нафар дар ноҳияи маъмурии Файзобод ва Роғун баланд буда, дар шаҳри Ваҳдат ва Ҳисор паст мебошад. Ҷи тавре, ки қайд карда шуд, коэффисенти таваллуд, фавт ва афзоиши табиӣ дар ноҳия ва шаҳрҳои ноҳияи иқтисодии Роғун Ҳисор гуногун аст.

Таъмини аҳоли бо ҷои кор яке аз проблемаҳои муҳими ноҳия мебошад. Яке аз роҳҳои ҳалли ин проблема ташкили ҷойҳои кории ҳолӣ бо роҳи сохтмонӣ корхонаҳои саноатии

Муҳаккиқ

меҳнатталаб мебошад. Барои истифодаи пурраи захираҳои меҳнатӣ ва паст кардани дараҷаи бекорӣ бояд корҳои зерин ба анҷом расонида шаванд:

- ❖ дар шаҳрак ва ҷамоатҳои деҳотҳо сохтани корхонаҳои хурди саноатӣ;
- ❖ рушд додан ва васеъ намудани фаъолияти корхонаҳои саноатӣ ва хизматрасониҳои амалкунанда;
- ❖ хуб намудани фаъолияти хизматрасониҳои маишӣ-кумуникатсионӣ;
- ❖ таъсис намудани зонаҳои аграриву саноатӣ бо мақсади истифодаи мавсимии қувваҳои корӣ;
- ❖ таъсис намудани ҷойҳои кории холии дорой шароити хубдошта барои занон;
- ❖ баланд бардоштани дараҷаи таъмили ихтисоси кормандон.

Ҷадвали 1. Таносуби аҳолии шаҳр ва деҳот дар ноҳияи иқтисодии Ҳисор. (ба ҳисоби фоиз)

№	Номи ноҳия	Солҳо			
		2004		2017	
		шаҳр	деҳот	шаҳр	деҳот
1.	н.Варзоб	3,8	96,2	3,7	96,3
2.	ш.Ҳисор	14,3	85,7	13,8	86,2
3.	ш. Ваҳдат	18,7	81,3	17,9	82,1
4.	н. Рӯдакӣ	8,2	91,8	7,8	92,2
5.	ш. Роғун	50,5	49,5	49,6	50,4
6.	н.Турсунзода	19,2	80,8	19,5	80,5
7.	н.Файзобод	11,7	88,3	11,5	88,5
8.	н.Шаҳринав	6,3	93,7	6,4	93,6

Манбаъ: Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Минтақаҳои ҚТ. – Душанбе, 2017. С. 23.

Дар ноҳияи иқтисодии Ҳисор зичии аҳолии низ баланд буда, соли 1994 дар 1 км² 70 нафар аҳолии рост меомад. Соли 2014 бошад зичии миёнаи аҳолии дар 1 км² ноҳияи иқтисодии Ҳисор ба 927,9 нафар расид. Омилҳои табиӣ ва иқтисодӣ ба ҷойгиршавии аҳолии ноҳияи иқтисодии Ҳисор таъсири зиёд расонидааст. Дар байни ноҳияҳои маъмурии минтақа аз ҷиҳати зичии аҳолии дар 1 км² ноҳияҳои Турсунзода, Ҳисор Рӯдакӣ пешсаф мебошанд (Ҷадвали 2). Зичии миёнаи аҳолии дар 1 км² ноҳияи Турсунзода (яқоя бо шаҳри Турсунзода) 202,9 нафар, дар ноҳияи Ҳисор 245,9 нафар ва дар ноҳияи Рӯдакӣ 220,9 нафарро ташкил медиҳад. Зичии миёнаи аҳолии дар 1 км² шаҳри Душанбе зиёда аз 7305 нафарро ташкил медиҳад. Мувофиқи маълумоти манбаъҳои таърихӣ қисми зиёди маконҳои, ки аҳолии ҳоло зиндагӣ мекунанд аз давраҳои қадим ташаккул ёфта омадааст.

Ҷадвали 2. Зичии миёнаи аҳолии дар 1 км² ноҳияи иқтисодии Ҳисор (нафар)

№	Номи шаҳр ё ноҳия	Солҳо			
		2004	2006	2008	2017
1	ш.Душанбе	6317,0	6609,0	6952,0	7305
2	ш. Ваҳдат	68,1	71,0	74,1	76,3
3	ш.Роғун	62,6	66,4	69,8	72,8
4	ш.Турсунзода	179,7	186,8	196,7	202,9
5	н.Варзоб	34,0	35,9	37,6	38,8
6	н.Ҳисор	222,2	231,2	242,9	245,9
7	н. Рӯдакӣ	167,1	177,4	187,5	220,9
8	н.Файзобод	83,8	86,8	90,6	92,1
9	н.Шаҳринав	88,6	91,8	95,5	97,1

Манбаъ: Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Минтақаҳои ҚТ. – Душанбе, 2017. С-23.

Аҳолии ноҳияи иқтисодии Ҳисор аз солҳои давраи Шӯравӣ то ҳоло бо роҳи табиӣ ва механикӣ меафзояд. Дар давраи Шӯравӣ аз давлатҳои гуногуни собиқ Шӯравӣ ба ин минтақа мутахассион барои истиқомати доимӣ равона карда мешуданд. Ҳоло бошад аз тамоми ноҳияҳои иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ин минтақа аҳоли барои дарёфти ҷои қор, таҳсил ва табобат меоянд, ки як қисми онҳо ин минтақаро ҷои истиқомати доимии хеш интихоб мекунанд. Нишондиҳандаҳои шумораи таввалуд ба 1000 нафар дар ноҳияи маъмурии Файзобод, Роғун, Ҳисор ва Ваҳдат баланд мебошад. Нишондиҳандаи таваллуд дар шаҳри Душанбе, Роғун ва ноҳияи Рӯдакӣ паст мебошад (Ҷадвали 3). Нишондиҳандаҳои шумораи фавт ба 1000 нафар дар ноҳияи маъмурии Турсунзода, Шаҳринав ва Варзоб баланд буда, дар шаҳри Душанбе ва ноҳияи Роғун паст мебошад. Дараҷаи фавти аҳоли ба шароити иҷтимоӣ, иқтисодӣ, санитарияу гигиена ва хизматрасонии тиббӣ зич вобаста аст.

Ҷадвали 3. нишондиҳандаи таваллуд дар ноҳияи иқтисодии Ҳисор

№	Номи шаҳр ё ноҳия	Шумораи таввалудшудагон		Шумораи фавтидагон		Афзоиши табиӣ	
		2004с	2017с	2004с	2017с	2004с	2017с
1	ш.Душанбе	20,9	24,1	4,3	3,5	16,6	24,6
2	ш.Ваҳдат	16,8	31,0	5,1	4,2	11,7	9,3
3	ш.Роғун	27,8	17,8	4,1	3,7	23,7	14,1
4	ш.Турсунзода	17,1	30,5	5,0	5,6	12,1	24,9
5	н.Варзоб	31,2	29,0	4,3	4,4	26,8	24,6
6	ш.Ҳисор	23,9	31,5	3,8	4,2	20,0	27,3
7	н.Рӯдакӣ	30,4	29,6	3,8	3,9	26,6	25,7
8	н.Файзобод	26,5	34,2	4,0	3,6	22,5	30,7
9	н.Шаҳринав	24,0	30,1	4,5	5,0	19,5	25,1

Манбаъ: Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Минтақаҳои ҚТ. – Душанбе, 2017. С-23.

Адабиёт:

1. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2017. – 216 с.
2. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Тоҷикистон: 20-соли истиқлолияти давлатӣ. – Душанбе, 2011. – 832 с.
3. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2017. – Душанбе, 2017. – 49 с.
4. Кумитаи давлатии заминсозӣ ва геодезии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маълумот дар бораи миқдори заминҳо ва тақсими он ба намудҳо дар вилоятҳо, шаҳру ноҳияҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2017. – 68 с.
5. Маълумотҳои омили саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 1990. – Душанбе, 1991.
6. Хоналиев Н. Экономическая история и концепция развития промышленности Таджикистана. – Душанбе, 2010. – 321 с.

Калидвожаҳо: санитарӣ, гигиена, коэффициент, демография, технология, хизматрасонӣ

Аннотация

НАСЕЛЕНИЕ, ТРУДОВЫЕ РЕСУРСЫ И ПРОБЛЕМЫ ИХ ЭФФЕКТИВНОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ В ГИССАРКОМ ЭКОНОМИЧЕСКОМ РАЙОНЕ

В статье рассмотрены основные проблемы эффективного использования трудовых ресурсов, естественной рост населения в данном экономическом районе. Анализированы соотношения городского и сельского населения в разрезе отдельных административных городов и районов региона.

Особое внимание уделено плотности населения в административных районах и городах региона.

Ключевые слова: санитария, гигиена, коэффициент, демография, технология, обслуживание

Annotation

POPULATION, LABOR RESOURCES AND THE PROBLEMS OF THEIR USE IN GISSAR ECONOMIC REGION

This article deals with the main problems of effective use of labor resources, natural growth of the population in this economic area. The city and rural comparing case of region at the different administrative is analyzed. The main attention is paid to population density in the administrative regions and regional cities.

Keywords: *sanitary, hygiene, coefficient, demography, technology, services*

Маълумот дар бораи муаллиф: Ашӯрзода Баҳромҷони Алӣ, магистранти соли дуюми факултети географияи ДДОТ ба номи Садриддин Айни. Телефон: (+992) 882-22-69-22

Рохбари илмӣ: профессор, Ҷӯраев Алишер Ҷӯраевич

Сведения об авторе: Ашурзода Баҳромджони Али, магистрант второго курса факультет географии ТГПУ имени Садриддина Аини.

About the author: Ashyrzoda Bahromjoni Ali, master student of the 2nd-year of the faculty of Geography, Tajik State Pedagogical University named after Saddridin Aini.

ТАЪСИРИ ОМИЛИ АНТРОПОГЕНӢ БА ЭКОСИСТЕМАИ ҲАВЗАИ ДАРӢИ ВАРЗОБ ВА УСУЛҲОИ БАРҚАРОРКУНИИ СИФАТИ ЭКОЛОГИИ ЗАХИРАШАВИИ ОБ ДАР ДАРӢИ ВАРЗОБ

Дар экосистемаи ҳавзаи ташаккулёбии захираҳои оби дарӣи Варзоб ҳамасола захираҳои зиёди об тавлид мегардад, ки ин ба равандҳои биокимиявӣ, биологӣ, биофизикӣ, гардиши моддаҳо дар табиат, таъсири муҳим мерасонад. Аммо аз сабаби дарк накардани ҷиҳати таъсиррасонии партофтани партовҳои саноатӣ ва иҷтимоӣ ба мавзҳои ташаккулёбии захираҳои обӣ, ҳолатҳои омехташавии об ба партовҳо хеле зиёд ба назар расида истодааст [1].

Мувофиқи мушоҳидаҳо ва таҳлилҳо, баъди ба ҷаъолият сар кардани маркази гармидиҳии №2 шаҳри Душанбе ва барқароркунии ҷаъолияти истеҳсолии корхонаи сementи шаҳри Душанбе, ҳолати ифлосшавии ҳавои атмосфера аз таъсири партовҳои саноатӣ коргоҳҳои мазкур то 40-45% зиёд гардид. Дар натиҷа ҳолатҳои захролудшавии манбаъҳои обии ҳавзаи дарӣи Варзоб аз таъсири пайвастагҳои сурбдор, силитсийдор, симобдор, метан, гидрогенсулфид, диоксиди сулфур зиёд ба назар расида, боиси тағйирёбии сифати экологии ҳавои атмосфера ва оби дарӣи Варзоб гардид [2].

Тадиқотҳои илмӣ, муайян намуд, ки ҳолати тавлидшавӣ ва паҳншавии партовҳои саноатӣ иҷтимоӣ ва кишоварзӣ нисбати солҳои 1990-2000 бештар зиёд гардида ба тирагии ҳавои атмосфера ва обшавии пирияхҳо ва барфӣ дар минтақаҳои болооб мавҷеи гирифта таъсири манфӣ расонид то 80-86% камшавии захираҳои моҳӣ ва намудҳои он дар дарӣи Варзоб ба назар мерасад.

Оби дарӣи Варзоб дар раванди таъминоти рушду устувории миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳифзу нигоҳдории гуногунии биологии водии Ҳисор нақши калидӣ дорад.

Ҳавзаи дарёҳои Варзоб дар қисмати қаторкӯҳҳои Ҳисор, Туркистон, мавҷеи асосии ҳудро ишғол намуда дар таъмин намудани табиатистифодабарандагон бо об, махсусан барои обёрӣи замин дорои бартарият мебошад. Аз ҳамин лиҳоз, истифода ва идоракунии об дар ҳавзаи дарёҳои Ҳисор, барои минтақа аз аҳамият берун нест ва он ба зарурати махсуси роҳҳои беҳтар намудани сифати оби ҳавза ва идоракунии захираҳои обӣ, он мебошад.

Ҳолати экологии дарӣи Варзоб, яке аз нишондиҳандаҳои таъсиррасонии ҷаъолияти хоҷагидорӣ ва таъсири омилҳои абиотӣ ва биотӣ ба сифати об мебошад. Бо таъсири ҷаъолияти антропогенӣ солҳои охир дар сарҳадоти дарӣи Варзоб зиёда аз 321 объектҳои ҷаъолиятӣ ҷаъол шудааст. Дар ҳавзаи дарӣи Варзоб афзоиши аҳоли бошиддат дар ҳолати афзоиш қарор дорад ва ҳамаҷунин афзоиши аҳоли аз 23000 ба 61000 нафар расидааст [2].

Барои ҷаъолият ва эҳтиёҷоти хизматрасонии захираҳои об, бошад дар як шабонарӯз ба ҳисоби миёна 321-325 ҳазор м³. об истифода бурда мешавад.

Ҳавзаи дарёҳои Варзоб таърихи 5 ҳазорсолаҳо дорад ва дар ин давраҳо муносибат ба захираҳои обӣ, дар ҳар як давраҳо тағйир ёфта истодааст. Ҳолатҳои самарабахш истифодабарии об дар ҳудуди ҳавза дуруст арзёбӣ ва таъсири ҷаъолияти хоҷагидорӣ ба сифат ва захираҳои обӣ ҳавза арзёбии нагирдааст [1].

Аҳамияти об дар дарӣи Варзоб, яке аз муҳимтарин нерӯи табиат ба ҳисоб рафта дар равандҳои истеҳсоли ва истеъмолии захираҳои табиат, нақши муҳимро иҷро намуда истодааст.

Бояд қайд кард, ки дар саёраи Замин зиёда аз 1,5 млрд. км³ захираҳои об, мавҷуд аст, ки аз ин танҳо 0,025 % ё ин, ки 360 ҳазор км³ он ба оби нӯшокӣ, рост меояд.

Шароити табиӣ минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, табиатан як шароити ҳоси захиракунии захираҳои обиро дар минтақаи Осиёи Миёна дорад ва дар як сол ба ҳисоби миёна то 64 ҳазор км³ об, дар ин минтақа захираҳои обӣ ташакул меёбад, ки аз ин то 7,5 ҳазор км³ ба ҳавзаи Варзоб рост меояд.

Ҳавзаи дарӣи Варзоб таърихи 5-6 миллион сол-ро дорад, ки дар ин минтақа дар давраи яхбандии табиӣ пирияхҳои хурду бузург дар қаторкӯҳҳои Ҳисор ва Олой-Помир, ташакул ёфтанд ва ҳавзаи дарӣи Варзобро ба вуҷуд овард [4].

Бо таъсири дарӣи ҳавзаи Варзоб зиёда аз 24342 га заминҳои оби водии Ҳисор обёрӣ карда мешавад. Ташаккулёбии манбаҳои обии ҳавзаи дарӣи Варзоб бештар аз масоҳат ва устувории экосистемаи ҷангалзорҳои минтақа, алоқамандии зиёд дорад. Дар шароити табиӣ минтақаи

Муҳаққиқ

ҳавзаи Варзоб ду экосистемаи хоси табиӣ: экосистемаи ҷангал ва экосистемаи барфпӯш-яхпӯш, доимо масоҳати худро вобаста аз алоқамандии якдигар устувор мегардонанд. Дар минтақаи ҳавзаи дарёи Варзоб, ки аз баландии 930м то 3260м. аз сатҳи баҳр дар қаторкӯҳҳои Ҳисор ҷойгиршуда дар масоҳати 1740км² тӯл кашида шароитҳои табиӣ самарабахш барои афзоиши ареалҳои фарқ, чинор, дулона, себ, нок, чормағз, хуч, бодом ва сӯзанбарғиҳо хуб доро аст, ки ин ба афзоиши гуногунии биологӣ ва таъмини устувории муҳити атрофи минтақа заминаи устувори худро гузошта метавонад.

Расми 1. Таъсири партовҳои саноатӣ ба ҳолати экологии барф-пирахҳои ҳавзаи дарёи Варзоб

Ҳавзаи дарёи Варзоб аз ду дарёчаи хурди шӯхоб – Зиддӣ ва Майхӯра сероб ва фаъол мегардад. Захираи ҷоришавии обӣ ҳавза бештар аз речаи гидрологии ҳавза зиҷ алоқамандӣ дорад. То солҳои 1990 ҷараёни об аз Дар ҳавзаи дарёи Варзоб ҷараёни об бо сурати 45,9м³/с, макс. 61,3м³/с, миним. 31,5м³/с. Аз манбаъҳои барф ва ях ғизо мегирад. Таркиби минералӣ оби ҳавза ба 100—260 мг/л. рост меояд.

Ташакулёбии шароити мусоиди табиӣ ба равандҳои захирашавии об дар қисми болоби ҳавзаи дарёи Варзоб ва қисми поёнии ҳавза алоқамандии зиёди экологӣ дорад, ки бештар ба афзалиятҳои асосии мусоидаткунанда ба равандҳои таъмини нигоҳдории захираҳои оби ҳавза (расмҳои 1,2) мусоидат карда истодааст.

Ҳавзаи дарёи Варзоб, яке аз ҳавзаҳои болобӣ дарёи Душанбе мебошад, ки аҳолии минтақаи шаҳри Душанбе бо обӣ тоза ва таъмини иқлими мусоидат ва захираҳои зиёди гуногунии биологӣ, ташакул ёфтааст (расмҳои 1, 2).

Ташакулёбии захираҳои манбаъҳои оби ҳавза аз иқлим ва захираҳои ҷангали минтақа вобастагии зиёд дорад, ки ин алоқамандӣ устуворӣ ва идорашавии захираҳои оби ҳавзаро ба танзим дароварда истодааст (1-2).

Расми 2. Ҳолати тағйирёбии сифати экологии манбаъҳои оби ҳавзаи дарёи Варзоб

Мувофиқи мушоҳидаҳо, ҳолатҳои кам захирашавии манбаҳои обии ҳавза ба назар мерасад. Аммо ҳолатҳои барқароркунии захираҳои ҷангал, дар ҳолати ғайриқаноатбахш мушоҳида карда шуд. Яъне дар минтақа консепсияи идоракунии самараноки захираҳои обии ҳавза ба назар намерасад.

Солҳои охир бо таъсири инсон ҳолатҳои таназзулбӣи ҷангалзорҳо авҷ гирифта истодааст, ки ин боиси аз байн бурдани ҷангалзорҳои сузанбаргиҳо оварда расонида истодааст.

Дар ҳавзаҳои дарёи Варзоб, зери таъсири антропогенӣ ҳолатҳои буриши ҷангалзорҳо бошиддат авҷ гирифта ба маҳдудшавии ҳавзаҳои мазкур ва тағйирёбии речаҳои гидрологии болобро ба вучуд оварда истодааст (расмҳои 6,7), ки ин ба камобихо, обхезихо, селҳо ва ярчу вайроншавии хок (эрозия) бештар мусоидат намуда истодааст. Бо таъсири ҳамаҷузаҳои аҳолии минтақа ва афзоиши аҳолии, масоҳати аҳолинишинӣ, ки аз 30 то 43% ташкил медиҳад дар баъзе минтақаҳои аҳолинишин то 80% ҷангалзорҳо несту нобуд карда шудааст [4]. Афзоиши фаъолиятҳои хоҷагидорӣ-chorводорӣ то 60-70% афзуда таъсири он ба захираҳои ҷангалзорҳои наврошта таъсири ниҳоят харобиовар расонида истодааст, ки ин боиси маҳдудшавии ареалҳои ҷангалзорҳо дар минтақа гардида истодааст. Ҳоло аҳолии мунтазам китҳои кӯҳиро аз худ намуда бештар ба несту нобуд кардани дарахтон ва буттагӣҳо даст зада истодаанд, ки ин ба тағйирёбии ҳолатҳои экологӣ-биологии таъминкунии речаҳои гидрологии об, дар ҳавзаро ба миён овардааст. Ин китҳо аз ҳисоби ҷангалу буттазорҳо, ки бурида мешаванд аз худ карда мешаванд, инчунин дар нишебҳои кӯҳӣ. Дар натиҷа эрозияи чарогоҳҳо ва захираҳои заминӣ паҳн шуда истодааст ва дар он ҷойҳо қабати растаниҳо, ки барои сусти кардани чараҳои эрозия қариб ки дида намешавад.

Чараҳои бошиддати обхезихо, селу ярҷҳо ва тармаҳо дар ҳавза афзуда истодааст, ки ин боиси таназзулбӣи ҳавза гардида истодааст. Мувофиқи мушоҳидаҳо чараҳои таназзулбӣи ҳавза дар 20 соли охир аз 3 то 5 маротиба афзуда боиси камзахирашавии захираҳои об, яъне боиси 30% камшавии обӣ ҳавзаро ба вучуд овардааст.

Аҳамияти экологии об дар ҳавзаҳои дарёи Варзоб, яке аз муҳимтарини нерӯӣ табиат ба ҳисоб рафта дар равандҳои истеҳсоли ва истеъмолии захираҳои табиат, нақши муҳимро иҷро намуда истодааст.

Барои гирифтани пеши роҳи таназзулбӣи ҳавза, пешниҳод карда мешавад, ки дар минтақаҳои табиатан ҳоси он, ташкили нерӯгоҳҳои хурд ва бузург, бунёди ҷангалзорҳо, ташкили парваришгоҳҳои растаниҳои шифобахш, ташкили ороишгоҳҳо, коркарди маҳсулоти ҷангал, фаъолгардонии фаъолиятҳои самарабахши занбури асалпарварӣ, занбурӯғпарварӣ, бояд бештар ба роҳ монда шавад.

Мувофиқи маълумоти бахши ҳифзи ҳавои атмосфераи Кумитаи ҳифзи муҳити зисти назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, раванди ифлосшавии ҳавои атмосфераи дар ноҳияи Варзоб 1,3 маротиба ва афзоиши моддаҳои захрнок бошад ба 1,8 маротиба бештар ба назар мерасад [4].

Захираҳои об дар ҳавзаҳои дарёи Варзоб дар 30 соли охир то 33% кам шудааст, ки ин бештар аз камшавии масоҳати ҷангалзори минтақаи ҳавзаҳои Варзоб, ки то 70% кам шудааст, мушоҳида карда шуд [6].

Бо мақсади захира намудани микдори об дар ҳавзаҳои дарёи Варзоб ва бештар намудани ҳолати экологии оби дарёи Варзоб, ташкили хатҳои маҳсули санитарии эпидемиологӣ дар сарҳадоти дарёи Варзоб дар масофаи 43 км бояд ташкил кард.

Адабиёт:

1. Ахбори экологӣ. – Душанбе, 2015-2016. – 123 с.
2. Воронов Ю.В., Яковлев С.В. Водоотведение и очистка сточных вод МГСУ. – Москва Издательство Ассоциации Строительных вузов, 2006. – 704 с.
3. Маърузаи миллии Тоҷикистон оид ба ҳолати муҳити зист. – Душанбе, 2018. – 547 с.
4. Обзоры результативности экологической деятельности Таджикистан. – Нью-Йорк, 2017. – 343 с.
5. Салимов Т. О. Управление качеством вод. – Душанбе, 2001. – 191 с.
6. Табиат ва инсон. – Душанбе, 2018. – 36 с.

Калидвожаҳо: Варзоб, экосистема, ҳавза, дарё, табиӣ, об, партов, саноат, муҳит, корхона.

Аннотация

**ВЛИЯНИЕ АНТРОПОГЕНИЧЕСКИХ ФАКТОРОВ НА ЭКОСИСТЕМЫ БАСЕЙН РЕКИ
ВАРЗОБ И ПУТИ ВОСТОНОВЛЕНИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО КАЧЕСТВА ВОДНЫХ
РЕСУРСОВ РЕКИ ВАРЗОБ**

Основной водной артерией Варзобского района является река Варзоб. Среди водных объектов района следует выделить ее притоки, такие как Такоб, Оджук, Лучоб, Харангон, Курортная, Гурке, Ходжа-Оби-Гарм и др. Питание рек в основном происходит за счет выпадения осадков, снеготаяния и родников. Основными загрязнителями водных ресурсов ВР являются сели, осадки, смыв почвы, сброс отходов в водные источники, выпас и водопой скота, застройка санитарных водоохраных зон.

В бассейне р.Варзоб, характеризующейся значительной плотностью источников загрязнения (промышленные и коммунально-бытовые объекты, расположенные непосредственно у реки), имеются только 3 пункта наблюдения за качеством воды: р.Варзоб – кишл. Дагана, р.Варзоб– кишл. Хушъёри и р.Зидди– устье. В настоящее время анализы качества воды реки Варзоб в полной мере проводятся только одним пунктом наблюдения – Хушъёри (Гушары).

Ключевые слова: *Варзоб, экосистема, бассейн, река, природный, вода, отходы, промышленность, окружающая, организация.*

Annotation

**THE INFLUENCE ANTHROPOGENIC FACTOR OF RIVER BASIN ECOSYSTEMS OF
VARZOB AND THE WAY OF RESTORATION ECOLOGICAL QUALITIES WATER
RESOURCES OF THE RIVER OF VARZOB**

The main waterway of the Varzob region is the Varzob river. Among the water bodies of the district, its tributaries should be distinguished, such as Takob, Ojuk, Luchob, Kharangon, Kurortnaya, Gurke, Khoja-Obi-Garm, etc. The rivers are mainly fed by precipitation, snowmelt and springs. The main water pollutants of BP are mudflows, precipitation, soil flushing, waste disposal into water sources, grazing and watering of livestock, building of sanitary water protection zones.

In the basin of the Varzob river, which is characterized by a considerable density of pollution sources (industrial and household facilities located directly by the river), there are only 3 observation points for water quality: the Varzob river - the Dagan kish, the Varzob river - the Kishl. Hushyori and r.Ziddi - mouth. Currently, the water quality analysis of the Varzob River is fully carried out by only one observation point - Husheri (Gushary).

Keywords: *Varzob, ecosystem, pool, river, natural, water, waste, industry, inolustry, organization.*

Маълумот дар бораи муалиф: Сатторзода Абдуғаффор Абдулҳамид, магистранти соли дуюми факултети биология ДДОТ ба номи Садриддин Айни.

Рохбари илмӣ: Акрамов Убайдулло Хасирович

Сведения об авторе: Сатторзода Абдуғаффор Абдулҳамид, магистрант второго курса факультета биологии ТГПУ имени Садриддина Айни. Адрес: г. Душанбе, район И. Сомони, улица Толстой тел: 988-35-77-31

About the author: Sattorzoda Abdugaffor, master student of the 2nd year of the Department of Biology faculty, Tajik State Pedagogical University named after Sadrididdin Aini. Address: Dushanbe city, I. Somoni district, Tolstoy street. tel: 988-35-77-31

Scientific advisor: Akramov Ubaidullo Hasirovich

ФАЪОЛИЯТИ ФАГОСИТАРИИ НЕЙТРОФИЛҲО

Дар солҳои охир оиди омӯзиши омилҳои табиӣ муҳофизати организм, аз он ҷумла фагоситоз, ки тавассути макрофаҳо ва нейтрофилҳо ба амал меояд, зиёд гардидааст. Таълимоти ҳозира оиди фагоситоз-ин маҷмӯи ҳуҷайраҳои озод ва пайвастаи дар мағзи сурхи устухон ҳосилшавандае, ки қобилияти баланди зидди ҳуҷайравӣ, фаъолнокии баланд, дараҷаи баланди тайёри дошта ба хати аввали нигоҳдорандаи гомеостази иммунологӣ дохил мегардад [1].

Чараёни фагоситоз фаъолияти мутаҳидкунандаи системаи фагоситҳои моноклеари ва лейкоцитҳои ядрояшон полиморфи буда, ба он ҳамаи механизми бисёрҷабҳаи боҳамтаъсиррасонии нозуки байнихуҷайравӣ ва инчунин ихроҷи тарашӯҳи таъсирашон васеи монокинҳо, ферментҳо, чарбҳо, интерферонҳо ва простогландҳо дохил мегарданд.

Лейкоситҳои ядрояшон полиморфи яке аз қисматҳои системаи гомеостатикии организм буда, тағйиротҳои гуногуни организмро зуд ҳис мекунад. Лейкоситҳои нейтрофилӣ яке аз қисматҳои муҳими системаи муҳофизатии организм буда, вазифаи худро бо роҳи нест намудани ангезандаҳои сироятӣ ва ҳамагуна барандагони маълумоти бегона меҳисобанд. Маводҳои, бемориангез ва моддаҳои, ки табиати антигенӣ доранд, доимияти муҳити дохилии организмро вайрон мекунад. Яке муҳимтарин механизми муҳофизати фагоситоз мебошад.

Мафҳуми фагоситозро аввалин бор соли 1884 И.И.Мечников ба илм ворид намуд. Ин олим нишон дод, ки фагоситоз дар ҳамаи намояндагони олами ҳайвонот во меҳӯранд ва қайд намуд, ки фагоситҳо аз рӯйи аксарият аломатҳо ва рафтори худ ба содатаринҳо монанд мебошад. Вобаста ба ҳаҷми ҳуҷайраҳо И.И.Мечников фагосити ширхӯронро ба микро ва макрофаҳо ҷудо намуд. Ба микрофаҳо лейкоцитҳои доначадор тааллуқ дорад: эозинофилҳо, базофилҳо, нейтрофилҳо, ки танҳо микробҳо ва ҳуҷайраҳои бактериявиро фуру мебаранд. Ба макрофаҳо моноситҳои хун ва макрофаҳои бофтавӣ тааллуқ дошта қобилияти забт ва ҳал кардани бофтаҳои мурда ва ҷисмҳои бегонаро доранд [5].

Аз рӯйи маълумотҳои ҳозиразамон, элементи аввали катори нейтрофилиро промиелосити мағзи устухони ташкил намуда, дар он чараёни аввалияи ҳосилшавии доначаҳо, ки ба ҳосилшавии доначаҳои махсус аввалин мерасанд. Доначаҳои аввалия дар таркиби худ гидролизаҳои турш, протеазаҳои нейтралӣ, катионҳои ғайри сафедавии миелопероксидаза, лизосин доранд. Доначаҳои дуюмин дар таркиби худ фосфатазаи ишқорӣ, лактоферин ва лизосин доранд. Дар чараёни болиғшавии гранулоситҳо ба ғайр аз ҳосилшавии доначаҳои азурофилӣ ғайри махсус, ба порчаи тақсимшавии ядро ва паст гардидани заряди болои пардаи ҳуҷайра ба амал меояд. Дар натиҷаи ин раванд ҳуҷайраҳо хусусияти дефармасиони пайдо мекунад, ки он имконият медиҳад, ки тавассути сӯроҳҳои мағзи устухонӣ гузошта, пойҳои қалбакӣ ва агрегати ҳуҷайравӣ ҳосил мекунад [3].

Бо мурури болиғшавӣ баланд гардидани фаъолияти фагоситарии нейтрофилҳо бо қайд гирифта шуда, дараҷаи баланди он дар нейтрофилҳои болиғ ба амал меояд. Вақти аз миелосит то пайдо шудани ҳуҷайраҳои болиғ дар хуни канори дар одамони солим аз 4 то 6 шабонарӯзро дар бар мегирад, ҳангоми сироят 2 шабонарӯзро ташкил медиҳад.

Маълум аст, ки популясияи нейтрофилҳо, ки дар дохили рағҳои хунгард ҷойгир буда, гуногун мебошанд. Онҳоро ба 2 гурӯҳ ҷудо мекунад, нейтрофилҳои, ки дар дохили рағҳои хунгард гардишкунанда ва назди деворӣ. Ҳаҷми нейтрофилҳои назди девори 1,5-2 маротиба нисбати чархзананда зиёдтар буда, 70%-ро ташкил медиҳанд. Нейтрофилҳои назди деворӣ дар шароити физиологӣ бо суръати паст дар назди девори рағҳои хунгард ҳаракат карда, баъзан ба он мечаспанд, 20%-и ҳуҷайраҳо бо қабати эндотелияви алоқаи мустақкам дошта дар онда тавассути эндотелия кӯч мебаранд [2]. Ҳангоми чараёни илтиҳоби ба нейтрофилҳои назди девори нейтрофилҳои дар хун гардишкунанда ҳамроҳ мегарданд. Ҳамин тариқ, дар шароити физиологӣ ва ҳангоми чараёни илтиҳобӣ часпиши нейтрофилҳо дар вақти тавассути эндотелия гузоштан зарур мебошад. Кӯчбандии фаъол яке аз нишондодҳои муҳимтарини ҳолати функционалии лейкоцитҳои ядрояшон полиморфии хун ба ҳисоб меравад.

Ҳисоб мекунад, ки давомнокии умри нейтрофилҳо ба 2 ҳафта баробар аст, ки дар ин вақт онҳо се маротиба ҷойгиршавии худро иваз мекунад, дар мағзи сурхи устухон аз миелосит то нейтрофилҳои сегментядро 2 шабонарӯз, дар хуни канори тахминан 8-10 соат гардиш намуда, кӯчбандии ба бофтаҳо дар давоми 1-2 шабонарӯз ба амал меояд. Микдори ҳуҷайраҳои

Мухаккиқ

вайронгардида дар як шабонарӯз дар одами вазнаш 70 кг $1,14 \times 10^{11}$, яъне 160 хучайра ба 1 кг вазни бадан дар як шабонарӯз.

Нейтрофилҳо яке аз нақшҳои асосиро дар имунитети хучайравӣ мебозанд. Пеш аз ҳама нейтрофилҳо вазифаи фагоситариро чӣ дар хун ва чӣ берун аз рағҳои хунгард иҷро мекунанд. Фагоситоз чараёни мураккабифизиологӣ буда, аз рӯи таълимоти И.И.Мечников ба чунин зинаҳо чудо мегардад: хемотаксис, аттраксия, фурубарӣ ва ҳазмқунии микроорганизмҳо.

Кӯчбандии нейтрофилҳои доначадор ба ҷойи ҷойгиршавии маводҳои бегона дар хун натавонад, ки қисми чараёни фагоситоз, балки муҳимтарин вазифаи фагоситҳо, ки ба онҳо имконият медиҳад дар ҷавоби иммуни иштирок намоёнд. Асоси сохтори фаъолияти кӯчбандиро сафедаҳои кашишхӯранда иҷро мекунанд. Ин сафедаҳо дар микрофиламентҳо ҳамгардида, дар қисмати канорӣ хучайра ҳангоми анgezандаи нахҳои кашишхӯранда ҳосил мешавад [7].

Ҳаракати лейкоцитҳо то расидан ба микробҳо ё дигар объектҳои фагоситоз то он даврае давом мекунад, ки ҳамаи ҳиссаҳо аз ҳама тараф дар ҳалқа гирифта нашаванд, дар ин вақт манбаи хемотаксис нест гардида ва лейкоцитҳо аз ҳаракати худ боз меистанд. Ҷаҳада фагоситҳо дар система зиёд бошанд, ҳама қадар хемотаксис пуршидаттар мебошад.

Ҳангоми ҳарорати баланди (38-39°C) бадан ҳаракати амёбамонанди нейтрофилҳои сегментядро пуршидаттар мегардад. Дар зиннаи аттраксия ҳосилшавии пойҳои қалбакӣ бо роҳи фуруравии канори хучайра ва дар гирди ҳиссаи бегона пайваст гардидан, ки дар натиҷа микробҳо аз ҷоратараф бо протоплазмаи фагосит ҳалқа ҳосил мекунанд. Фагоситози фаъол ва нофаъолро аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Фагоситози фаъол дар натиҷаи фаъолона берун намудани пойҳои қалбакӣ ва бадан, дастрас намудани ҳиссаҳо, ки дар назди мембранай фагосит ҷойгир мебошад. Фагоситози нофаъол аз мустақиман часпидани ҳисса ба мембранай хучайра ва баъдан ҷабидан ба, қабри ситоплазма дар якҷоягӣ ин мембрана ба амал меояд.

Лейкоцитҳо дар болои худ ресепторҳо барои имуноглобулинҳо доранд (Fe ва Cг-ресепторҳо). Мавҷудияти ресепторҳо барои Fe порчаи имуноглобулинҳо дар болои фагосит имконият медиҳад, ки хучайра дар болои худ комплекси иммуно пайваст карда, барои нест намудани антигени баъди ҳосилшавии подтан мусоидат кунад. Ҳангоми ба анgezиш овардани Fe-ресепторҳои фагоситҳо антигени микробҳо ҳамчун объектҳои фагоситоз дар болои лейкоцитҳо часпида тавассути канали махсус ба ситоплазма фуру меравад. Нақши махсусро дар раванди шинохтан Са- қисмати комплимент иҷро мекунад. Часпидани онҳо ба микробҳо ба фагоситҳо имконияти шинохтанро медиҳад, ки барои баъдан фурубурдани антиген зарур мебошад. Ҳамин тариқ, антигени шинохташуда, яке комплекси IqCl ва подтан тавассути ин ва дигар ресепторҳо дар болои фагосит пайваст гардида, ихроҷи ферментҳо ҳамроҳи намуда ва метавонад, ки бо роҳи экзоситоз вайроншавии комплекс ба охир расад [8].

Дар чараёни фагоситоз баъд аз фурубарии бактерияҳо фагоситҳо ба ҳазмқунии онҳо шуруъ мекунад. Таъсири зидди бактериявии нейтрофилоро аз рӯи куштани микробҳо ё нигоҳ доштани қобилияти ҳаётии онҳо муайян мекунанд. Ҳазмшавӣ аз рӯи тағйирёбии сохтори хучайраи бактериявӣ маълум мегардад: варамқунӣ, тайгир ёфтани мембранай хучайра, тағйирёбии шакли хучайра, зичшавӣ, зиёдтар ҳалшавӣ ва паст гардидани зичии электронии маҳсули хучайра.

Дар ҷойи алоқаи антиген бо ситоплазмаи нейтрофил антиген дар девори сарбасти чафи вакуола-вакуолаи фагоситари меафтад. Доначаҳои ситоплазматикӣ ба вакуолаи фагоситозкунанда кӯч баста, мембранай онҳо бо ҳам як шуда дар натиҷаи он доначаҳо маҳсули худро ба фагосома сар дода, фагосизасома ҳосил мегардад. Дар хучайраҳои фагоситозкунанда дар баробари он бо тағйирёбии сохтори дохили хучайравӣ фаъолшавии чараёнҳои мубодилавӣ барои ҳазм намудани қисмчаҳои фурубурдашуда равона мегардад. Механизми молекулавӣ реаксияи зидди бактериявиро қисмати муҳимии системаи зидди микробии аз оксиген вобаста (миелопероксидаза, перокси гидрогени эндогени, оксигени фаъол) ва аз оксиген новобаста (сафедаҳои катиони, лизосим, лактоферин, муҳити турши вакуолаи фазолизосимавӣ). Ба ҳамагон маълум аст, ки чараёни фагоситозро бо суърат зиёдшавӣ истифодаи оксиген аз тарафи хучайраҳои фагоситозкунанда (нейтрофилҳо, моноцитҳо) хуни канорӣ ҳамроҳи мекунад. Ин феноменро маҷозан «таркиши метаболитикӣ бо иштироки оксиген» намуданд, ки яке аз механизмҳои самаранокӣ (аз ҳама муҳимтарин) зидди хучайраи бактериявӣ ба ҳисоб меравад. Моҳияти ин феномен аз он иборат аст, ки фаъолгардонии пуршидатӣ оксидаҳои мембранавӣ, ки нақли электронҳо ан НАДФ ба оксигени молекулавӣ катализ мекунад, оксидшавии глюкоза бо роҳи гексозомонафосфатӣ, маҳсули барзиёди шакли оксигени фаъол (оксигени супероксиди), радикали гидрооксидӣ, оксигени синглети) ва перекиси гидроген ба

амал меояд. Шаклҳои фаъоли оксиген ва перикиси гидрогени номбаркардашуда оксидкунандаҳои биологии фаъолияти баланди зидди ҳучайравӣ доранд, ки дар зиннаи интиҳои фагоситоз ба мурдани бактерияҳо мерасонад [6]. Ҳамин тариқ, куштани организмҳои фурубурдашуда аз ҳисоби гидролиз, ки дар ин раванд таъзияи беоксигении глюкоза (гликолиз) ба амал омада, дар натиҷаи он кислотаи ширӣ ҳосил мегардад. Рн дар фаголизосома аз 5,5 то 3,0 тағйир меёбад, ки ин ҳам таъсири зидди бактериявӣ дорад. Яке аз тағйироти аввалин дар ҳучайраи фагоситозкунанда, ки онро ҳанӯз И.И.Мечников муайян намуда буд асидоз аст, ки ҳангоми фагоситоз ба амал меояд. Тағйирёбии Рн-и фаголизосома баҳоричшавии ферментҳои лизосомавӣ мусоидат мекунад. Ферментҳои лизосомавӣ ба монанди миелопероксидазаҳо, лизосим пардаи ҳучайраи бактерияҳо ҳал мекунад. Мурдан ва вайроншавии бактерияҳо дар фагоситоз дар сохтори дохили ҷафҳои лизосомавӣ ба амал меояд, ки дар он зиёда аз 80-ферментҳои гидролизкунандаи сафедаҳо, ангишторҳо, ҷарбҳо ва кислотаҳои нуклеин мавҷуд мебошанд.

Ҳамин тавр, донаҷаҳои нейтрофилӣ системаи пуркувати зидди бактериявӣ дохили ҳучайрагиро таъмин намуда, дар раванди безарар гардидани бактерияҳои бемориангез вирусҳо ва содатаринҳо иштирок мекунад. Қисмати асосии ин система оксидазаҳо-ферментҳое, ки нақши электронҳо аз НАДФ·Н⁺ ба оксигени молекулавӣ катализ намуда, оксидшавии глюкозаро бо роҳи глюкоза монофосфат ба ангезиш оварда, ба ҳосилшавии маҳсули барзиёди перикиси гидроген ва радикалҳои озоди О⁻, ки таъсири пуркувати зидди бактериявӣ дорад; ферменти миелопероксидаза, ки дар таркиби системаи аз оксиген вобастаи нейтрофилҳо дохиласт дар ҳосилшавии оксигени атомӣ иштирок мекунад; Сафедаҳои катионӣ нисбати мембранаи микроорганизмҳо аз рӯи принципи электростати алоқамандии зич дошта ба девори он таъсири зидди бактериявӣ мебошад. Сафедаҳои катионӣ ҳамхусусияти зидди бактериявӣ дохили ҳучайраи ва ҳам берун аз ҳучра доранд: лизосим фаъолнокии баланди ферментативӣ дошта, банди гликозидиро бо В-асетилглюкозамин ва тезоби В-асетилмураминави, ки воҳиди сохтори мембранаи бактерия мебошад, қанда мегардад ва таъсири ҳалкунандагӣ он асосан ба бактерияҳои грамусбӣ мерасад. Лактоферин оҳарро аз бактерия гирифта, ба комплимент алоқабандиро бо Са-инвертаза паҳш намуда ва ҳолати функционалии нейтрофилҳо тағйир медиҳад [9].

Дар ҳазми дохилиҳучайравии микроорганизмҳо инчунин ферментҳои гидролитикӣ ба монанди фосфатазаи туршва ишқори иштирок мекунад. Механизми таъсири фосфатазаи ишқори ба бактерияҳо ба гидролизи кислотаи нуклеинӣ ва фосфопроteidҳо асос ёфтааст. Эҳтимол аст, ки фосфатазаи ишқори бактерияҳо барои таъсири сафедаҳои катионӣ ва дигар маводҳои зиди бактериявӣ таъир мекунад. Фосфатазаи турш гидролизи кислотагӣ бактерияҳо ба амал оварда, таъсири кушандаи системаи миелопероксидаза сафедаҳои катионӣ лизосим ва лактоферинро таъмин мекунад.

Жирасетатэстераза пентогликогенро вайрон мекунад, ки он яке аз қисматҳои таркибии ҳучайраи бактериявӣ ба ҳисоб меравад. Гликоген ҳучайраро бо энергия таъмин намуда, муҳимтарин маводи энергетикӣ ва пластикӣ ба ҳисоб меравад. Фаъолнокии зидди бактериявӣ нейтрофилҳо, чихеле, ки барвақттар қайд намудем аз ҳисоби донаҷаҳои дохилиситоплазматикӣ ба амал бароварда мешавад. Таҳқиқотҳои ситохимиявӣ микроскопи электронӣ ва биохимиявӣ нишон доданд, ки донаҷаҳои дохили нейтрофилҳо аз рӯи вақти ҳосилшавӣ, ҷойи ҳосилшавӣ, андоза ва маҳсули дохили худ бениҳоят гуногун мебошанд. Донаҷаҳои А, В, С ва Д-ро аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Донаҷаҳои гурӯҳ А-донаҷаҳои аввалияи азурофилӣ буда, дар қисми тобхӯрда аппарати Голҷӣ дар зиннаи промиелоситии инкишофи нейтрофилҳо ҳосил мегардад. Андозаи донаҷаҳо 500-600 мкм буда, шакли кура ё лундаро дошта, зичии пуркуват дошта, табиати лизосомавӣ дорад [4]. Натиҷаҳои ситохимиявӣ: онҳо дар таркиби худ пероксидазаи ҳақиқӣ, қисми зиёди миқдори лизосим 53-60% маҳсули донаҷаҳо ба гидролазаҳои фаъоли турш, фосфатазаҳои турш, арилсулфатаза, В-глюкуронидаза дорад. Донаҷаҳои В (дуюмин ва махсус) дар қисмати дисталии барҷастагии аппарати Голҷӣ дар зиннаи миелоситарӣ инкишоф ҳосил мегарданд. Ин донаҷаҳо андозаашон 250-400 мкм, зичиашон пасттар, шакли кундалангро дошта, 90%-и фаъолнокии фосфатазаи ишқории ҳучайра 50%-и лизосим ва лактоферин мавҷуд буда, дар он пероксидаза ва гидролазаҳои лизосомавӣ вучуд надоранд. Донаҷаҳои С-андозаашон 300 мкм, шаклашон гуногун ва дар дохили онҳомодаҳои муқоидии табиати туршдошта мавҷуд мебошад. Донаҷаҳои С-ҳиссаҷаҳои мембранавӣ буда, дар он 10%-и фосфатазаи ишқории фаъол ва фосфатазаи турш мавҷуд мебошад. Дар нейтрофилҳои болиғ донаҷаҳои аввалияи азурофилӣ 33%-и ҳамаи донаҷаҳо ва 67%-и донаҷаҳои махсуси дуоимини –С- ташкил медиҳанд.

Адабиёт:

1. Абдулаев.Н.Ч., Хакбердыев М.М., Фагоцитарная активность нейтрофилов при сенсibilизации и анафилактическом шоке у морских свинок раннего возраста//мет.науч.конф.алерголог Узбекистан. – Ташкент: 1998, - С. 12-13.
2. Авербах М.М. Иммунология и иммунопатология. – М.: Медицина, 1976. – 654 с.
3. Аверкина Р.Ф. Руководство по иммунологии/ под ред. О.Е.Вязова, Ш.К.Ходжаева. – М.: Медицина, 1973. – 376 с.
4. Авцын А.П., Шахломов В.А. Ультраструктурные основы патологии клетки. – М.: Медицина, 1979. – 458 с.
5. Агаджанян Н.А., Выходов Г.Ф., Тидор С.Н. Некоторые физиологические механизмы адаптации к высотной гипоксии и резистентность организма// В: Адаптация и пробл.общ.патол. – Новосибирск, 1974. С. 13-16.
6. Адамбеков Д.А., Литвинов В.И. Иммунологическая неспецифическая реактивность у больных с туберкулёзом пожилого и старческого возраста// Иммунол., 1994. - №2 С.50-51.
7. Адаменко Г.П. Изучения изменения миграции ПМЯл под влиянием нестимулированных моноцитов// Иммунол. 1991, №6. С.25-27.
8. Адамов.А.К., Николаев И.И. Молекулярно-клеточные основы иммунологии. – М.: Медицина, 1966. – 376 с.
9. Адамчук Л.В., Возможная роль аппендикса в адаптационных реакциях организма при воздействии высокогорных факторов в эксперименте //Мат.4.й конф.аллерголо.иммунол.Ср.Азии и Казахстана. – Душанбе: 1983. С. 69-70.

Калидвожаҳо: *лейкоситҳо, нейтрофилҳои сегментядро, фагоситоз, моноцитҳо, ферментҳои дохили ҳуҷайрави, сафедаҳои катионӣ, бемориҳои сироятӣ, бактериосидӣ, гидроген, нейтрофилҳо.*

Аннотация

ФАГОСИТАРНАЯ АКТИВНОСТЬ НЕЙТРОФИЛОВ

Таким образом, фагоцитоз является одним важнейших течений защиты. Он имеет древнюю историю появления, и принадлежит в основном миру животных и человечеству. При инфекционных болезнях выздоровления больных зависит во многом от положительного воздействия фагоцитоза. В течении фагоцитоза основную роль играют сегмент ядро. Противобактериальный механизм нейтрофилов сегмент ядерных зависит от ферментов находящихся внутри фагоцитозов.

Ключевые слова: *лейкоциты, нейтрофилы, сегмент ядро, фагоцитозы, моноциты, ферменты, белки, инфекционные болезни, бактерии, гидрогены.*

Annotation

PHAGOCYTOSIS ACTIVITY OF NEUTROPHIL

Thus, phagocytosis is one of the most important currents of protection. It has ancient history of occurrence, and belongs basically to fauna and mankind. At infectious diseases in many cases the recovery of patients depends on positive influence of phagocytosis. In a current phagocytosis segment kernel plays a dominant role. The antibacterial mechanism neutrophil segment kernels depends on enzymes being inside phagocytosis.

Keywords: *leukocytes, neutrophil, segment kernel, phagocytosis, monocytes, enzymes, fibers, infectious diseases, bacteria, hydrogenes.*

Маълумот дар бораи муалиф: Хусейнова Робиа, магистранти соли дуҷуми факултети биологияи ДДОТ ба номи С.Айни. Суроға: н.Варзоб, д.Чорбоғ. Тел.: 938693923

Рохбари илмӣ: Шамсуддинов Шайбон Начмуддинович

Сведения об авторе: Хусейнова Робиа, магистрантка первого курса факультета биологии ТГПУ имени Садриддина Айни. Адрес: р.Вазоб, с.Чорбоғ Тел.: 938693923

About the author: Huseynova Robya, master student, of the 1st year of the faculty of Biology, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini.

СОЦИАЛЬНЫЙ СТРЕСС КАК ФАКТОР РАЗВИТИЯ ЗАБОЛЕВАНИЙ И СМЕРТНОСТИ НАСЕЛЕНИЯ В УСЛОВИЯХ ПЕРЕХОДНОГО ПЕРИОДА

Актуальность. После распада СССР, почти во всех бывших союзных республиках, произошли социально-экономические преобразования, а в некоторых странах (Грузия, Таджикистан, Армения, Азербайджан, Молдова) после обретения государственной независимости начались межнациональные конфликты и гражданская война, которые расценивают как социальный стресс [3].

При этом классическим примером, социального стресса (англ. stress – напряжение) в Республике Таджикистан являлась гражданская война, разразившаяся в 1992 г., и разделив таджикское общество на два враждующих лагеря по признаку приверженности к одному из двух противоположных взглядов на будущее страны: религиозный экстремизм или светский плюрализм. Народ, который должен был с гордостью и надеждой смотреть в будущее, вместо этого испытал ненависть, страх, смерть и неопределённость в своей дальнейшей судьбе [2].

Гражданская война изменила характер и поведения населения, что нашло отражение в демографии, социальных и политических отношениях, надеждах и чаяниях народа. Ее последствия привели к людским, материальным и социально-политическим потерям, моральному и психологическому ущербу. Десятки тысячи населения остались без крова и средств существования и около миллиона населения стали вынужденными беженцами.

Социальный стресс является одним из ключевых факторов риска развития ряда серьезных заболеваний, в их числе неврологические нарушения, артериальная гипертензия, ишемическая болезнь сердца, пограничные психические расстройства [1]. Кроме того, как доказывают исследования, регулярные стрессы снижают функцию иммунной системы человека, что способствует возникновению ряд соматических и онкологических заболеваний [5]. Объясняется это увеличением выработки кортикостероидов, в результате которого снижается клеточный иммунитет [8].

При этом, высокая информационная нагрузка в результате глобализации, урбанизации, изменение ритма жизни, подвергают современного человека значительным психоэмоциональным нагрузкам, служат факторами развития стрессовых состояний [4], что, в свою очередь, грозит срывом резервных возможностей органов и систем с дальнейшим формированием различных патологий [3].

Влияние социального стресса на здоровье может осуществляться не только напрямую, через систему психосоматических реакций организма [6], но и косвенно, через изменение поведения (агрессивности, жесткости, злоупотребление спиртными напитками, участие в азартных играх, курение и т.д.) индивида [7].

Более того, стресс, испытываемый современным человеком в связи с ответственной работой, умственными и физическими перегрузками, низкими доходами, бедностью, нередко приводит к развитию неврозов, для которых характерно нарушение управления функционированием внутренних органов, прежде всего, гипертонии, инфаркта миокарда, парезы, параличи, а также ряд других заболеваний [2, 9]. Именно поэтому принципиально важным представляется изучение воздействия социального стресса не только на состояние здоровья, развитие заболеваний, но и смертности трудоспособного населения.

Теоретические аспекты исследования. Термин «стресс» в научный обиход был введен американским физиологом, профессором Уолтером Бредфорд Кэнноном (1871-1945 гг.) который понимал под ним ответную реакцию организма на некоторое угрожающее воздействие (стимул).

Основы классической (физиологической) теории стресса заложил канадский патофизиолог и эндокринолог Ганс Гуго Бруно Селье (1907-1982 гг.), в 1936 г. опубликовавший статью в журнале «Nature» посвященную развитию общего адаптационного синдрома в ответ на стрессовое воздействие.

Согласно теории Селье, стресс – это неспецифическая реакция организма в ответ на любое неблагоприятное воздействие. Ученый выделил стратегии реагирования организма на стресс, стадии прохождения адаптационного синдрома (тревога, сопротивление, истощение) [6].

Понятие психологического (или эмоционального) стресса ввел американский психолог Ричард Лазарус. Ученый отделял его от биологического (или физиологического) стресса: если

биологический стресс выражается в нарушении гомеостаза, обусловленном непосредственным действием неблагоприятного стимула на организм, то психологический – в реакции человека на особенности взаимодействия между личностью и окружающим миром. При этом решающее значение в стрессовой ситуации в психологическом подходе придавалось возможности индивида управлять, регулировать действие раздражителя [8].

В изменившихся условиях среды обитания для обеспечения жизнедеятельности организма сначала включаются адаптивные процессы (повышение интенсивности окислительного обмена, изменение нейроэндокринной регуляции), которые при длительном воздействии стресса постепенно начинают оказывать дестабилизирующее действие на организм (увеличение образования свободных радикалов, нарушение нейроэндокринной регуляции). Все перечисленное в результате сложного взаимодействия как на уровне отдельно взятого организма, так и на уровне популяции приводит к изменению ряда патофизиологических характеристик систем организма, регулирующих его активность [5].

В частности, изучается воздействие стресса на развитие ишемической болезни сердца, инфаркт миокарда, атеросклероза, сахарного диабета, злокачественных новообразований и психических расстройств [9]. Кроме того, широкое распространение получили социологические исследования стресса в контексте факторов риска здоровья населения [4]. При этом отдельные работы посвященные изучению взаимосвязи стрессовых воздействий на человека с деструктивными практиками образа жизни, в частности с распространением вредных привычек практически не встречаются. Чаще всего эти аспекты рассматриваются как самостоятельные факторы риска здоровья.

Целью исследования явилось изучение влияния стрессовых ситуаций на развития соматических заболеваний и смертности населения.

Методология исследования. Проведено ранжирование и стратификация факторов риска с учетом их веса и значимости для распространенности ряда стресс обусловленных заболеваний.

В данном исследовании стресс не подразделялся на отдельные виды (физический, психический, социальный, профессиональный и прочие), поскольку главной задачей было выявление взаимосвязи частоты проявления стрессовых ситуаций (вне зависимости от их характера) с параметрами самооценки здоровья и образа жизни населения.

Это обусловлено спецификой используемой информационной базы, а именно данных социологического опроса населения: в субъективной интерпретации респондентов стресс, прежде всего, носит негативный характер и воспринимается ими в общем виде (вне зависимости от его природы).

Основные результаты и их обсуждение. Информационной базой послужили данные социологического мониторинга психического и физического здоровья населения некоторых районов Республики Таджикистан, проводимого совместно с работниками ГУ «НИИ профилактической медицины Таджикистана» в 2018 и 2019 гг. Опрос осуществлялся в форме раздаточного анкетирования на территории 8 кишлачных советов (по 150 человек) Файзабадского и Вахдатского районов.

Объем выборки составил 1200 респондентов в возрасте от 18 до 63 лет и старше. Из них 325 (27,0%) человек составили женщины разного возраста. Выборка многоступенчатая, квотная. Ошибка выборки не превышала 3,0%. Анкета содержала 18 вопросов, прежде всего о частоте стрессовых ситуаций, испытанных респондентами в период гражданской войны и за последний годы, а также о предпринимаемых способах их преодоления и т.д. Для оценки влияния стресса на здоровье использовались данные о самооценке респондентами состояния здоровья, в том числе о наличии хронических заболеваний, частоте и тяжести заболеваемости, привычках.

Анализ полученных результатов опроса, показал, что рост депрессивных состояний в первые годы независимости Республики Таджикистан был связан с напряженной обстановкой в обществе (1992-1995 гг.), сопровождавшейся вооруженным конфликтом и отдельными боевыми действиями. Сложившаяся кризисная ситуация в стране, неуверенность в завтрашнем дне способствовали увеличению случаев антисоциальных личностных расстройств и поведения.

При этом возник дефицит позитивных выходов с обязательным известным числом негативных, деструктивных проявлений, к которым относится бегство, опустошающая работа, убийство, самоубийство, поведение жертвы и другие психические отклонения от нормы. Все они возникли на почве стресса вследствие безысходности, неуверенности и социального напряжения.

Чтобы разрядить ситуацию, в Таджикистан были направлены силы по поддержанию мира Содружества Независимых государств (СНГ), состоящие в основном из военнослужащих

Российской Федерации. Правительство Республики Таджикистан и вооруженная оппозиция договорились о прекращении огня, которое неоднократно нарушалось. К 1995 году ситуация в стране зашла в тупик. В конечном итоге это заставило воюющие группировки принять международные мирные инициативы, поддержанные Россией, Ираном, Казахстаном, ООН и другими посредниками, итогом которых стало окончание войны, зафиксированное 27 июня 1997 года мирным соглашением и протоколом взаимопонимания.

В связи с окончанием гражданской войны, установлением мира и национального согласия, а также дальнейшим укреплением конституционного строя, стабилизацией и положительными подвижками в социально-экономической сфере страны психическое состояние населения стало улучшаться.

Следует отметить, что изменение социального строя и переход к рыночной экономике, проведение социально-экономических реформ и другие трансформационные процессы не могли не оказать влияние на состояние здоровья населения Республики Таджикистан, характер и динамику бедности, а также на медико-демографическую ситуацию.

Подверженность населения стрессу и способы его преодоления. Социальный стресс является многокомпонентным понятием, которое подразумевает резкое изменение различных параметров жизни населения: бедности, снижение уровня доходов, изменение характера питания, качества пищевых продуктов, распространение вредных привычек и другие негативные факторы.

Исследованием установлено, что на вопрос о том, насколько часто в течение года они испытывали стрессовые ситуации, в 2018 г. показал, что 30,0% респондентов переживали стресс несколько раз в год, 20,0% - несколько раз в месяц, 16,0% - несколько раз в неделю и лишь 10,0% - ежедневно, тогда как 24,0% не испытывали его вовсе. По сравнению с 2017 г. заметно сократилась доля тех, кто подвергался воздействию стресса несколько раз в год, и вырос удельный вес тех, кто испытывал его лишь однажды или вовсе.

Не испытывали стрессов в течение последнего года преимущественно сельские жители (45,0%), из них мужчины (26,0%) и молодежь (12,4%). Среди респондентов из названных районов (19,0% в Файзабаде, 26,0% в Вахдате), женщин (16,6%) и молодых людей оказалось больше всего тех, кто ежедневно или несколько раз в неделю сталкивался со стрессами.

Влияние стресса на самооценку состояния здоровья. Как показали результаты социологического опроса 2018 г. люди, практически не подвергавшиеся стрессу, чаще дают собственному здоровью положительные оценки (54,0%), тогда как респонденты, часто испытывавшие его, напротив, в большей степени склонны оценивать свое здоровье как плохое (34,0%) и очень плохое (12,0%).

Кроме того, регулярно или периодически подвергавшиеся стрессам респонденты чаще заявляли о наличии у себя хронических заболеваний (34,0%). В то время как среди тех, кто практически не сталкивался со стрессовыми ситуациями, доля таких людей оказалась ниже (26,0%).

Согласно данным опроса, наличие частых стрессов в большей степени по сравнению с их редкой встречаемостью или полным отсутствием способствует развитию таких недугов, как частые головные боли (18,0% против 9,0%), хроническая тревога или депрессия (8,0% против 2,0%).

Влияние стресса на распространение вредных привычек. Анализ влияния частоты стрессовых ситуаций непосредственно на распространенность вредных привычек среди населения региона не выявил статистически значимой взаимосвязи. Данный факт можно объяснить ролью иных детерминант в формировании приверженности пагубным привычкам (психологической привычки, облегчения общения и пр.).

Социальный стресс в нашей стране одновременно сопровождался также широким использованием легкодоступных лекарств, в том числе предназначенных для лечения соматических заболеваний, а также обезболивающих средств и биологически активных добавок неизвестного происхождения, злоупотреблением крепких спиртных напитков, а также использованием психоактивных препаратов.

Однако при сопоставлении частоты стрессовых ситуаций с частотой употребления отдельных алкогольных напитков была обнаружена закономерность: среди респондентов, регулярно испытывавших стресс, по сравнению с теми, кто редко его ощущал или вовсе не испытывал, оказалось значительно больше тех, кто ежедневно употребляет пиво (12,0 % против 4,0%) и крепкие спиртные напитки (5,0% против 1,0%), ежедневно или в выходные дни употребляет некрепленые (15% против 6,0%) или крепленые вина (11,0% против 5,0%).

В то же время среди людей, лишь периодически подвергавшихся стрессовым ситуациям или вовсе им не подвергавшихся, в большей степени распространен отказ от употребления большинства из вышеперечисленных видов алкогольных напитков, за исключением крепкого спиртного.

Люди, редко ощущавшие стресс или вовсе его не испытывавшие, в качестве причины употребления алкоголя в основном выбирают либо возможность расслабиться (43,0%), либо традицию отмечать праздники со спиртным (38%). Тогда как респонденты, наиболее подверженные стрессовым ситуациям, значительно чаще по сравнению с другими объясняют это причинами, которые косвенно или напрямую связанными с желанием преодолеть стресс, а именно, необходимостью расслабиться (55,0%), отвлечься от проблем (52,0%) и повысить себе настроение (37,0%).

Оценка влияния частоты стресса на то, сколько сигарет в день выкуривает респондент, не выявила подобных закономерностей. Напротив, люди, часто испытывавшие стресс, заметно реже признавались в том, что выкуривают пачку сигарет и больше в день, тогда как среди лиц, практически не подвергавшихся стрессу, оказалось больше тех, кто выкуривает либо пачку сигарет в день, либо больше. Возможно, это объясняется превалированием в курении факторов иной природы, например, выработанной привычки.

Следует отметить, что по данным научной литературы, мужчины снимают психоэмоциональное напряжение, прибегая к курению, употреблению алкоголя. В тоже время, женщины более склонны к депрессии и психическим расстройствам, особенно в условиях Таджикистана, первые два метода снятия напряжения практически не используют.

В настоящий период, начавшийся с 2000 г. Таджикистан находится в стадии относительной устойчивости и экономического подъема, что является важнейшей особенностью современного этапа трансформации общества. В результате проводимых социально-экономических реформ достигнутых результатов во многом изменился жизненный и социальный настрой населения, уровень и качество жизни населения.

Состояние здоровья нации является самым ценным благом для государства, его экономического и культурного развития. Она влияет на характер всех демографических процессов, таких как уровень смертности, общей продолжительности жизни, рождаемости и инвалидности.

Таким образом, выявлена закономерность между частотой стрессовых ситуаций и самооценкой здоровья: респонденты, редко подвергавшиеся стрессу или вовсе его не испытывавшие, чаще дают собственному здоровью положительные оценки, тогда как среди людей, регулярно испытывавших стрессовые ситуации, напротив, оказалась наибольшей доля негативных оценок здоровья. Кроме того, люди, наиболее подверженные стрессу, по сравнению с теми, кто практически не сталкивался со стрессовыми ситуациями, в течение года чаще болели как легкими недомоганиями, так и тяжелыми недугами. Более того, стресс является значимым фактором риска здоровья населения, оказывая существенное влияние на развитие сердечно-сосудистых и эндокринных заболеваний, злокачественных новообразований, психических расстройств.

Выводы.

1. Заслуга Ганса Селье состоит в том, что он подробно изучал и показал важнейшую роль в развитии общего адаптационного синдрома гипофизарно-надпочечниковой системы. Общий адаптационный синдром проходит три стадии (тревоги, резистентности, истощение). Они в целом представляют собой комплекс защитных реакций организма.

2. Влияние социального стресса на здоровье может осуществляться не только напрямую, через систему психосоматических реакций организма, но и косвенно, через изменение поведения (агрессивности, жесткости, злоупотребление спиртными напитками, участие в азартных играх, курение и т.д.) индивида.

3. Социальный стресс является одним из ключевых факторов риска развития ряда серьезных заболеваний, в их числе неврологические нарушения, артериальная гипертензия, ишемическая болезнь сердца, онкологические, пограничные психические расстройства и смертности населения.

4. В новых социально-экономических условиях возрождаются и распространяются прогрессивные традиции, обычаи и обряды, которые определяют психический склад и уровень культуры народа, что, несомненно, окажет влияние на поведение и здоровья населения.

Литература:

1. Бодров В.В. Психологический стресс: развитие и преодоление. – М.: ПЕР СЭ, 2006. – 528 с.
2. Гаибов А.Г., Мухаммадиева С.М. Общественное здоровье и профилактика заболеваний. //К некоторым медико-социальным аспектам психо-социальной сферы взрослого населения Республики Таджикистан. –2006. - № 5. - С. 47-50
3. Гундаров И.А. Пробуждение: пути преодоления демографической катастрофы в России. - М.2001,352 с.
4. Журавлева И.В. Социальные факторы ухудшения здоровья населения // Россия: трансформирующееся общество.- М.: КАНОН-пресс-Ц, 2001. – С. 506 – 519.
5. Короленко А. В. Научно-периодический журнал «Здоровье человека, теория и методика физической культуры и спорта». - 2019. - № 1 (12). - С. 3-26
6. Положий Б.С. Стрессы социальных изменений и расстройства психического здоровья. 1996. – №1-2. - С. 136 – 149.
7. Щербатых Ю.В. Психология стресса и методы коррекции. – СПб.: Питер, 2008. – 256 с.
8. Denaro N. 2014. Cancer and stress: what's matter? from epidemiology: the psychologist and oncologist point of view / N. Denaro, L. Tomasello, El. Grazioso Russi. Journal of Cancer Therapeutics & Research, Vol. 3. URL: <http://www.hoajonline.com/journals/pdf/2049-7962-3-6.pdf> doi: 10.7243/2049-79623-6 (дата обращения: 28.11.2018)
9. Stress in cardiovascular diseases. 2002. / T. Esch, G.B. Stefano, G.L. Fracchione, H. Benson. Med Sci Monit, Vol. 8(5), P. 93 – 101.

Ключевые слова: *социальный стресс, факторы риска, заболеваемость, вредные привычки, смертность*

Аннотация

СТРЕССИ ИЧТИМОЙ ҲАМЧУН ОМИЛИ РУШДИ БЕМОРИҲО ВА САТҲИ ФАВТИ АҲОЛӢ ДАР ШАРОИТИ ГУЗАРИШ

Қайд карда мешавад, ки стресс яке аз омилҳои асосии ҳавф барои рушди як қатор бемориҳои вазнин, аз ҷумла бемориҳои вайроншавии қори системаи асаб, рағҳои дил, гипертензияи артериалӣ, бемории сактаи дил, номунтазамии таппиши дил, потологияи узвҳои ҳозима, хунравӣ, вайроншавии равонии сарҳадӣ ва фавт дар синну соли қобилияти меҳнатидошта мебошад. Таҳлил нишон дод, ки посухдиҳандагоне, ки стрессро кам эҳсос мекунанд ва ё тамоман таҷриба накардаанд, аксар вақт ба саломатии худ баҳои мусбат медиҳанд, дар ҳоле ки дар байни одамон, ки вазъияти стресс доранд, ҳиссаи калонтарини рейтингҳои манфии саломатӣ муайян карда шудааст. Стрессҳои иҷтимоӣ метавонад яке аз омилҳои ҳавф барои рушди як қатор бемориҳои шадид ва фавт, бахусус дар байни аҳолии синну соли қобили меҳнат ва инчунин пиронсолон ҳисоб карда шавад.

Калидвожаҳо: *стрессҳои иҷтимоӣ, омилҳои ҳавф, беморишавӣ, одатҳои бад, фавт*

Annotation

SOCIAL STRESS - AS A FACTOR OF DEVELOPMENT OF DISEASES AND MORTALITY OF POPULATION IN CONDITIONS OF TRANSITION PERIOD

It is noted that stress is one of the key risk factors for the development of a number of serious diseases, including various neurological disorders, cardiovascular, arterial hypertension, coronary heart disease, various arrhythmias, digestive disorders, bleeding, borderline mental disorders and working-age mortality. The analysis found that respondents who rarely experienced stress or did not experience it at all, often give their own health positive ratings, while among people who regularly experienced stressful situations, the largest share of negative health ratings was found. Social stress can be considered as one of the risk factors for the development of a number of acute diseases and mortality, especially among the population of active working age, as well as the elderly.

Keywords: social stress, risk factors, morbidity, bad habits, mortality.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ҳафизов Далер Нуруллоевич, магистранти соли якуми факултети биологияи ДДОТ ба номи С. Айни. Суроға: ноҳияи Файзобод, деҳаи Гултеппа. Тел: 987356369

Роҳбари илмӣ: н.и.б., дотсент Ғоибов А.

Сведения об авторе: Ҳафизов Далер Нуруллоевич, магистрант первого курса факультета биологии ТГПУ имени С. Айнӣ.

About the author: Hafizov Daler Nurulloevich, 1st year master student of the faculty of Biology, Tajik State Pedagogical University named after Sadridin Aini.

ТАРКИБИ КИМИЁВИИ САНГҲОИ ТАЛҲАДОН

Дар замони ҳозира дар аксарияти давлатҳои тараққиқарда ва рӯ ба инкишоф ба ниҳоди бемории санги талҳадон бениҳоят зиёд паҳн гардидааст, имрӯз дар ҷаҳон зиёда аз 1 млн одам гирифтори ин бемори мебошанд, ки 90% онҳо ба воситаи ҷарроҳӣ ин беморию бартараф менамоянд ва 10%-и боқимонда бошад, тавассути доруҳое, ки ҳосияти ҳал кардани сангро (литолитики) доранд табобат менамоянд. Ҳардуи ин табобат оризаҳои худро доранд, ки инсонро то як давраи муайян азият медиҳад. Сабаби пайдоиши ин беморӣ аз истеъмоли нодурусти ғизо мебошад, ки аксар вақт боиси пайдоиши сангҳои гуногун дар талҳадон ва роҳҳои талҳагузар мешавад. Пурхӯрӣ ва камҳаракатӣ дар инсон боиси кам ҳосил гардидани кислотаи талҳа гардида, дар натиҷа пайвастиҳои холестерин ва рангдиҳандаи он билирубин ҳосилшавии сангҳо мушоҳида мешавад [1, 23].

Аз рӯи пайдоиши худ бемори санги талҳадон табиати гуногун дорад. Сабаби асоси санги талҳадон аз як тараф вайроншавии мубодилаи моддаҳо бошад, аз дигар тараф сироятёбӣ, захролудшавӣ ё ин ки осеби ҷигар ба ҳисоб меравад [5, 78].

Ҳангоми вайрон шудани мубодилаи моддаҳо илтиҳоби ғайри вирусӣ ба амал омада сабаби норасоии фаъолияти ҷигар ва бо микдори миёна кам гардидани маводҳои таркиби кимиёвии талҳа ба амал меояд [3, 55].

Сангҳои холестеринии омехта одатан дар дохили талҳадон вомехӯранд, яке аз сабабҳои холестаз баҳисоб меравад. Бемории санги талҳадон ҳангоми сирояти вируси гепатити (В) ки ҷигарро фаро гирифта аст дар бисёр ҳолатҳо бо норасоии фаъолияти ҷигар ва тағйироти зиёди таркиби кимиёвии талҳа ба амал меояд. Тағйироти морфологӣ ба аломати клиникӣ гепатити фаъол мувофиқа мешавад, дар девори талҳадон ва талҳароҳа риштаҳои гуногуни фибрин мушоҳида гардида, тангшавии паёзаки фатеровӣ ба амал меояд. Мушоҳидаҳои нишон доданд, ки қисми зиёди сангҳо табиати пигменти доранд ва ин сангҳо дар талҳадон ва талҳароҳаи ҷигар ҷойгир мебошад [2, 78].

Дар баъзе ҳолатҳои алоҳида дар дохили ҷигар низ сангҳо вомехӯранд. Дар беморони дучори гепатити музмин ва дар талҳадон талҳароҳояшон пайдо шудани санг сабаби аломатҳои ҳалестаз гардида, ба норасоии вазнини ҷигар оварда мерасонад. Чи хеле ки аз натиҷаи таҳқиқоти гузаронидаи мо бармеояд маҳкамшавии пураи талҳароҳаро дар 17,9%-и беморон мушоҳида намудем. Дар беморони боқимондаи новобаста аз мавҷудияти сангҳои талҳадон роҳҳои он қушода буд дар 25%-и бемороне, ки дар талҳадонашон санг мавҷуд буд зардшавии аз ҳисоби ҳалестаз найчаи дохили ҷигар ба амал омада буд [4, 33].

Бемории санги талҳадон дар он ҳолате вазнин мегузарад, ки оризаи он ба пайдо шудани санг дар талҳароҳа ва талҳа, мегардад ва мо ин равандро дар 30% беморон мушоҳида намудем. Таҳлилҳои морфологӣ нишон медиҳад, ки ҳалестазии шадид ва музмини микроапахҳои хурдро дар ҷигар тасдиқ менамояд. Таркиби кимиёвии сангҳои талҳадон, ки ҳангоми ҷарроҳӣ аз 16 бемор гирифта будем зеро омӯзиши худ қарор додаем [7, 94].

Микдори калсий, магний, фосфор, манган ва кремний бо усули таҳлили спектралӣ карбон, гидроген султани намуна дар зеро таъсири оксиген ва фурубари онро тавассути абсорбенти мувофиқ муайян намудем. Микдори нитрогенро бо усули дуҷуи сулфурро бо усули султани намуда ва баъдан бо маҳсули сӯзиш илова намудани перикси гидроген ва баъдан бо усули титронидани муайян намудем [8, 48].

Чи хеле, ки аз натиҷаи ба даст омада бармеояд, дар таркиби сангҳо микдори калси 10%, магни 0,01%, кремний 0,01, фосфор 0,1%, манган 0,1-1%-ро ташкил намуд. Аз натиҷаи таҳқиқоти маълум гардид, ки дар таркиби сангҳои талҳадон аз моддаҳои ғайриорганикӣ калсий вомехӯранд, нисбати дигар моддаҳо даҳҳо маротиба зиёдтар мебошад. Дар ҷои дуҷуи бошад, манганро мушоҳида намудем, ки то як ғоизро ташкил медиҳад. Ҳангоми гузаронидани таҳқиқот маълум гардид, ки микдори карбонҳо аз 60 то 87%-ро ташкил намуд, микдори гидроген бошад аз 6,7 то 13%-ро дар бар мегирад. Микдори нитроген, ки дар таркиби сангҳои дохили талҳадон муайянгардида аз 8 то 10%-ро ташкил медиҳад. Сангҳои аввалияе, ки дар талҳадон ҷойгир буданд микдори ин модда аз 1% то 8%-ро ташкил намуд. Бояд қайд намуд, ки мавҷудияти сулфур вобастаги консентратсияи ин элементро аз аломатҳои клиникӣ беморӣ ва ғайр тағйироти морфологӣ дар талҳадон ва ҷигар вобастагӣ мо мушоҳида намудем [9, 10].

Нобаробар чойгир будани пайвастиҳои нитрогенӣ дар таркиби сангҳои талхадон гуногун чойгир буда ба миқдори дақиқ аён аст. Яъне миқдори нитроген ва пайвастиҳои он дар дохили сангҳои талхадон чойгир буда дар роҳҳои талхагузар камтар мебошад.

Ҳамин тариқ натиҷаи таҳқиқотҳо нишон дод, ки бемории санги талхадон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон васеъ паҳн гардидааст. Ҳангоми дар чигар мавҷуд будани гепатити шадиди (В-С) зиёд гардида сабаби норасои кори чигар мебошад. Аз таҳқиқотҳо маълум гардид, ки дар таркиби сангҳои талхадон аз микроэлементҳо аз ҳама зиёдтар калсий дар ҷои 2-юм бошад манган чойгир мебошад. Аз пайвастиҳои органикӣ бошад дар ҷои аввал миқдори зиёди карбонатҳо дар ҷои 2-юм бошад пайвастиҳои нитрогени мебошад. Солҳои охир аҳамияти калон оиди пайдоиши бемории санги талха бо ҳар гуна вайроншавии таркиби кимиёвии талхадон аз он ҷумла нақши тағйироти устуворӣ дар давраи вайроншави халастелити калкулози сард задан дар навбати худ аз сабаби вайроншавӣ аз ҳамдигар вобастагӣ як қатор компонентҳои (липидии комплекс, липидҳо, холливой кистотик, халестерин ва ғайраҳо) мебошад [10, 68].

Адабиёт:

1. Василев Р.Х. Бескровные методы удаления желчных камней. Р.Х. Василев Изд. «Высшая школа». – Москва: 1989. с. 228-229.
2. Гребнев, А.Л. Отделенные результаты холелитической терапии у больных желчнокаменной болезнью препаратами хено и урсодезоксихолевой кислот. А.Л. Гребнев, Л.П. Геня В журнале клиническая медицина, 1991, №6. 63-66 с.
3. Геня Л.П. Новые возможности в лечении желчнокаменной болезни. Л.П.Геня, А.Л. Гребнев В жур. Клиническая медицина, 1988, №5. 30-37с.
4. Мансуров Х.Х. О сдвигах в метаболизме желчных кислот в процессе хеноурсо-терапии. В кн Новые в диагностике и лечении болезней органов пищеварения Диетотерапия в гастроэнтерологии. Х.Х. Мансуров, Ф.Х. Мансурова, З.Д. Рамазонова Мат. Симпозиума – Душанбе: - 1988, 282-285 с.
5. Kwann, K.H. Dissolution Kinetics of cholesterol in simulated bile. K.H Kwann, W.J Hiquchi, A.F Hofmann Influence of simulated bile composition. Sci-1987 vol. 67, №12. 1711-1714 p.
6. Мансуров Х.Х. Метаболический синдром с проявлением желчнокаменной болезни. Х.Х. Мансуров, Г.К. Мироджов, Ф.Х. Мансурова, П.Ф. Мирзоева Изд. “Дониш”, 2007. 144-146 с.
7. Makii, Растворение холестерина в желчном пузыре на урсодезоксихолевой кислоты. Makii, U.K. Shinozaki, K. Voshino, C. Nakarava Jpn. J. Gastmentml 1975.72. 690-702 p.
8. Miyazaki, H. Biochem. H. Miyazaki, M. Jshibashi, U. Jnoue, M. Jtoh, T.J. Kubodeza Chem. 1974, V.99, 553 p.
9. Ross, F.E. Gas-liquid chromatographis assay of serum bile acids. E.F. Ross, C.R. Penningthon, A.D. Boucher J.Analytical biochemistry, 1987, V.80, 458-465 p.
10. Shaw, R. Lipid Res, R. Shaw, W. Eeeiot 1978, V.19 783 p.

Калидвожаҳо: санги талхадон, холестерин, билирубин, холестаз, пигменти чигар.

Аннотация

ХИМИЧЕСКИЙ СОСТАВ КАМНЕЙ ПРИ ЖЕЛЧНОКАМЕННОЙ БОЛЕЗНИ

В результате исследований показано, что бактериальный инсульт был значительно расширен в Республике Таджикистан. В случае острого гепатита «А» существует риск недоедания. Исследования показали, что состав жирных кислот, содержащий следы меры, является наиболее распространенным. Из органических соединений в первую очередь карбонат, во второй, плазме представляет собой комбинацию азота. Недавно ученые выяснили, что в биохимическом соединении возникают мочекаменные заболевания, а постоянные изменения в активности и усталость приводят к потере компонентов.

Ключевые слова: мочекаменная болезнь, билирубин, холестаз, пигмент печени.

Annotation

CHEMICAL COMPOSITION OF STONES IN CHOLELITHIASIS

The result of researches showed that the bacterial stroke was significantly expanded in the Republic of Tajikistan. In case of acute hepatitis A there is a risk of service malnutrition. Researches showed that the composition of the fatty acids contained the trace of mercury are the most common calcium in the second place. From the organic compounds in the first place carbonate in the second place is a combination of nitrogen. Recently of years, scholars have emerged from the occurrence of bitter diseases in the biochemical compound and the constant changes in the fatigue activity result in the loss of components.

Keywords: *bitter stone, beats, bilirubin, it's a cure, pigment liver.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Ҳасанов Гурезбой, магистранти соли якуми факултети биологияи ДДОТ ба номи С. Айни

Рохбари илмӣ: н.и.б. Шамсиддинов Ш. Н.

Сведения об авторе: Ҳасанов Гурезбой, магистрант первого курса факультета биологии ТГПУ имени С. Айни

About the author: Hasanov Gurezboi, 1st year master student of the faculty of Biology, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini

ХУСУСИЯТҲОИ ФАРМАКОЛОГӢ ВА ИСТИФОДАИ НОКИ ЗАМИНӢ ДАР ТИББИ ХАЛҚӢ ВА МУОСИР

Дар табиат зиёда аз 300 навъи топинамбур вомехӯрад, ки аз он 10-тояшон дар шароити китъаи Америкаи Шимолӣ месабзанд. Дар баъзе намудҳояшон лундаи калон ва сероб аз дигарашон майда, хушк дар сеюмашон қариб, ки лунда дида намешавад. Аз ҳама намудҳои пахншудаашон топинамбури сафед, топинамбури сурх, топинамбури майкапсикӣ, топинамбури пешпазак ва баъзе навъҳои гибридии топинамбур, ки аз чихати ҳосилноки нисбати дигар намудҳо бартарӣ дорад. Фарқияти асосии топинамбур нисбати дигар сабзавотҳо дар он аст, ки дар таркиби он 8- аминокислотаи ивазнашаванда ба монанди аргинин, валин, гистидин, изогейсин, лейсин, лизин, метионил, триптофан ва фенилаланин мавҷуд мебошад [1, 47-49].

Ватани аслии топинамбур Амрикои Шимолӣ мебошад, ки то ҳоло ин растанӣ чӣ дар шакли хурдӣ ва чӣ дар шакли киштшуда васеъ паҳн гардидааст. Ҳиндуҳои маҳалии Америкаи Шимолӣ аз давраҳои қадим ин ҷониб ин растаниро истеъмол менамуданд.

Номи ин гиёҳ ҳам аз номи қабилаи ҳиндуҳо «топинамба» гирифта шудааст. Аввалин маротиба топинамбур дар асри 17 ба Европа оварда шудааст. Ноки заминиро авалин маротиба саёҳи франсузи Самюэлю де Шамплёну лундаи топинамбурро аз Канада ба Франция овардааст. Ин сайёҳ хангоми чашидани таъми лундаи топинамбур онро «артошон» номидааст [1, 47-49].

Зиёда аз 500- сол мешавад, ки гиёҳи топинамбурро дар аксариятҳои давлатҳои Аврупо кишт мекунанд. Аз ин гиёҳ фруктоза, спирт, ликер, вино ва пиво тайёр мекунанд. Лундаи ноки заминӣ яке аз қисматҳои таркибии хӯрокҳои миллии галандиҳо, франсузҳо, олмониҳо, белгиҳо ва англисҳо ба ҳисоб меравад.

Дар тибби халқии Россия топинамбур дар мобайни асри 17 шӯҳрат пайдо намуд. Сабаби асосии аз байн рафтани кишти ин гиёҳ он мебошад, ки дар муқоиса бо картошка лундаи топинамбурро муддати тӯлонӣ нигоҳ доштан ғайриимкон мебошад.

Топинамбур гиёҳи шифобахши пурқимат буда, дар аксарияти давлатҳо онро кишт намуда, лундаи онро барои тайёр намудани маводҳои доругӣ, баргу пояи онро бошад барои тайёр намудани хӯроки чорво истифода мебаранд.

Топинамбурро дар тибби муосир ва халқӣ васеъ истифода мебаранд, чунки дар таркиби худ, микдори зиёди моддаҳои фаъоли биологӣ дорад, ки ба организми одам таъсири шифобахшӣ мерасонанд. Барои табобати бемориҳои гуногун лунда, барг, навда ва гули ин гиёҳи шифобахшро истифода мебаранд. Аз қисмҳои гуногуни ин растанӣ чӯшоба, афшурда, марҳам, сироп, хока, чой ва экстракт тайёр менамоянд

[2, 47-49].

Саноати фармасевтӣ дар асоси топинамбур чунин маводи доругӣ ба монанди чойи мураккаб, клетчатка, хока ва маводи биологӣ фаъол истеҳсол мекунанд.

Лундаи топинамбур хусусияти баланди зидди оксидантӣ дошта, организмро тоза намуда, ба мубодилаи модаҳо таъсири мусбӣ расонида, модаҳои зарароварро аз организм берун мекунад. Хангоми истифодаи лундаи топинамбур радионуклеидҳо, намакҳои металҳои вазнин, холестерин ва захроро аз организм ба берун хориҷ мекунанд. Истифодаи лундаи топинамбур ба фаъолияти системаи ҳозима таъсири мусбӣ расонида, пересталтикаи рӯдаро беҳтар гардонида микрофлораи рӯдаро барқарор намуда, тобоварии организмро нисбати бактерияҳо ва вирусҳо, узвҳои ҳозимаро нисбати муфтахӯрон пурқувват гардонида кислотанокӣ шираи меъдари муътадил мегардонад. Топинамбур дар мубориза бо дисбактериоз ва зардаҷӯш ёрӣ мерасонад. Табибҳои халқӣ истифодаи топинамбурро хангоми бемориҳои илтиҳоби ғадуди зерӣ меъда, илтиҳоби меъда, колит, захми рӯдаи 12-ангушта ва дард дар меъда маслиҳат медиҳанд [4, 122-124].

Ноки заминӣ хусусияти баланди талхаронӣ, пешобронӣ, ҳаракати талхаро аз талхадон ва чигар беҳтар гардонида ба ҳосилшавии намак ва санг дар гурда монеа шуда, хобравии намакхоро дар пайвандҳо, санги гурда, систит, падагра, полиартрит, остеохондроз ва ғайраро табобат мекунанд. Шарбати тару тозаи лундаи топинамбур хангоми дарди сар ва мигрен ёрӣ мерасонад.

Топинамбурро барои пешгири ва табобат барои бемориҳои системаи дил ва рағҳои хунгард истифода мебаранд.

Топинамбур дил ва рағҳои хунгардро пуркуват намуда, системаи хунгардро аз холестерин тоза намуда, часпакнокии хунро суст намуда, ҳаракати онро беҳтар гардонид, фишори шараёниро паст намуда, ба тромбҳосилшавӣ монеа гардид, камхунӣ, инсулт, сактаи дил, фишорбаландии шараёни, тахикардия, бемории ишимикии дил ва атеросклерозро табобат мекунад.

Топинамбур ба чигар таъсири мусбӣ расонида, онро аз таъсири захрҳо, алкагол муҳофизат намуда, хангоми серози чигар ва гепатити вирусӣ табобат мекунад.

Хусусияти зиддимикробӣ ва зиддиилтиҳобии топинамбур хангоми табобати шамолхӯрӣ, бемориҳои сироятии роҳҳои нафас ёрдам мерасонанд. Маводҳои доругӣ аз топинамбурро барои табобати илтиҳоби нойи нафас, зукком, дамкӯтоҳӣ ва сили шуш маслиҳат медиҳанд.

Ноки заминӣ барои мардҳо фоидаовар буда, ба инкишофи аденомаи ғадуди простата монеа мешавад. Истифодаи ноки заминӣ устухон, нохун ва мӯйро пуркуват гардонид, қобилияти регенератсияи пӯстро беҳтар гардонид организмро ҷавон мегардонад. Топинамбур пӯсти рӯйро аз дончаҳои гармигии себорея, экзема ва сӯзиш озод мекунад. Афшурдаи гули ноки замини озахи дастонро гум мекунад. Дар таркиби лундаи топинамбур миқдори зиёди элементҳои селен ва кремний дида мешавад.

Ҳамагӣ 50 г. лундаи ноки заминӣ талаботи як шабонарӯзаи организми одамро бо кремний таъмин мекунад. Истифодаи давомноки топинамбур дар ғизо имконият медиҳад, ки одамро аз дарди миён сабук намуда, дар баъзе ҳолатҳо онро пурра гум мекунад. Кремний дар таркиби топинамбур буда, барои сабзиши мӯътадил бофтаи устухонӣ ва дандонҳо фоидаовар мебошад [3, 156-158].

Хусусиятҳои шифои топинамбур дар таркиби худ доштани гомологи полимери фруктоза-инсулин вобаста мебошад. Инсулин ҳамчун ферменти фаъол бо миқдори зиёд қобилияти пайвасти кардани моддаҳои захрнок ва бластиро, ки дар таркиби ғизо мавҷудан ва бо он ба организм дохил мешаванд, ё ин ки дар ҷараёни ҳазми хӯрок дар канали ҳозима ҳосил мешаванд, хусусан хангоми гепатити шадид ва гепатозҳо ба берун бароварда мешаванд.

Инсулин фаъолияти ҳаракатии канали ҳозимаро пурзӯр намуда, хангоми гипокинезияи роҳҳои талхагузар аҳамияти калон дорад. Инсулин ва маҳсули таҷзияи он хусусияти баланди талхаронӣ дошта, ҳаракати ин моеъро аз чигар ва талхадон осон гардонид, холишавии рӯдаҳоро осон мегардонад.

Топинамбур қобилияти тобоварии узвҳои ҳозимаро нисбати бактерияҳо, вирусҳо пурзӯр намуда, инчунин ба дохилшавии муфтхӯрон ба монанди лямблия ва кирми чигармак монеа мешавад. Хусусияти таъсири дигари ин растанӣ аз он иборат аст, ки таъсири маводҳои доругӣ зидди муфтхӯрон зиёд намуда баъзан марги зиёди муфтхӯронро ба таъдил маҳсус таълим мекунад (Когнев Н.К, Колничев М.В, 2002).

Олимон Навруский Ю.К, Зеченков В.Е (2002) апробатсияи клиникии маводи биологии фаъоли иловагӣ аз топинамбур чудо карда шуда «Далголет», ки дар Федератсияи Россияи шаҳри Москва истеҳсол мегардад, барои табобати захми рӯдаи 12-ангушта аз санҷиш гузарониданд.

Мақсади ин таҳқиқот барқарор намудани танзими фаъолияти нейроҳуморалии сурхрӯда, меъда ва рӯдаи 12-ангушта, пурзӯр намудани ҷараёни регенерасияро дар ин узвҳо ва бартараф намудани тағйиротҳои дистрофиро дар пардаҳои луобӣ ҳамчун маводи иловагӣ ба давраи табобати илова намуданд.

Апробатсияи клиникиро дар 2-гурӯҳи беморон, ки 20 нафар дараҷаи миёна ва 10-нафар дараҷаи вазнин гузарониданд шуд. Синнусолӣ беморон (мардҳо ва занҳо) аз 25 то 50-соларо ташкил намуд. Барои муқоиса 2-гурӯҳи намунавиро интиҳоб намуданд, дараҷаи миёна 10-бемор, дараҷаи вазнин 5 нафар. Гурӯҳи беморони намунави табобати стандартӣ зидди захми блокаторҳои Н2-ретсепторҳои гистамини, зидди хеликобактерияви, маводҳои репоратори, ки фаъолияти ҳаракати меъда ва рӯдаи 12-ангушта таъсир мерасонанд, ва физиотерапия қабул намудаанд.

Дар гурӯҳи таҷрибавӣ беморон ба ғайр аз табобати стандарти беморон маводи фаъоли биологии иловаги аз топинамбур, «Далголет»-ро дар шакли хока ба миқдори 4-5 грамм 1 маротиба пагоҳӣ 30-дақиқа пеш аз хӯрок қабул менамуданд. Мӯҳлати қабули ин мавод 20-рӯзро ташкил намуд.

Ҳангоми ташҳиси эндоскопи маълум гардид, ки дар беморони дараҷаи миёна барқароршавии захм 6-рӯз барвақттар нисбати гурӯҳи намунавӣ ба амал омад. Дар беморони захми меъда ва рӯдаи 12-ангушта дараҷаи вазнин регенерасияи захм 3 рӯз барвақтар нисбати гурӯҳи намунави ба амал омад.

Истифодаи лундаи топинамбур имконят дод, ки мӯхлати табобат дар беморхона дар гурӯҳи дараҷаи миёна аз 20 то 15 рӯз, дар гурӯҳи беморони дараҷаи вазнин аз 33 то 28 рӯз кам карда шуд.

Муалифони ин таҳқиқот ба хулосае омаданд, ки моддаҳои фаъоли биологии таркиби топинамбур ҳангоми табобати захми меъда ва рӯдаи 12- ангушта якҷоя ба таъсири табобати пуркувати мусбӣ мерасонад.

Адабиёт:

1. Корсун В.Ф. и др. Лекарственные растения в гастроэнтерологии. – М.: 2008 – с.47-49. С. 220.
2. Навродский Ю.К. и др. Апробация БАД на основе топинамбура в терапии больных 12-перстным кишки// Практикум по физиотерапии» 2002 -№ 1 с.26-27.С. 186
3. Нуралиев Ю.Н., Волынская Т.Б. Влияние эталона на экскреторную функцию лечение белых крыс // Алкоголь и печень. – Душанбе: Дониш, 1975. – 238 с.
4. Ходжиматов М. Дикорастущие лекарственные растения Таджикистана. – Душанбе: Изд. Тадж. сов. Энциклопед, 1989. – 277 с.

Калидвожаҳо: аминокислота, лизин, гиёҳи шиғобахш, экстракт, холестерин, илтиҳоби меъда, рағҳои хунгард, камхунӣ, инсулт, сактаи дил, эндоскопия.

Аннотация

ФАРМАКОЛОГИЧЕСКИЕ СВОЙСТВА И ИСПОЛЬЗОВАННЫЕ ТОПИНАМБУРА В МЕДИЦИНЕ

В этой статье приводится фармакологическое свойство растения топинамбура, химический состав клубней и условия выращивания данной культуры в различных регионах.

Также в статье дается подробная характеристика фармакологических свойств и условия применения топинамбура при различных заболеваниях пищеварительного тракта.

Ключевые слова: аминокислота, лизин, лекарственное растение, экстракт, холестерин, воспаление желудка, кровеносные сосуды, анемия, инсульт, инфаркт миокарда, эндоскопия.

Annotation

PHARMACOLOGICAL PROPERTIES AND THE USE OF TOPIANBURN IN MEDICINE

This article presents the pharmacological property of the Jerusalem artichoke plant, the chemical composition of tubers and the growing conditions of this crop in different regions.

The article also provides a detailed description of the pharmacological properties and conditions for the use of Jerusalem artichoke for various diseases of the digestive tract.

Keywords: amino acid, lysine, medicinal plant, extract, cholesterol, gastric inflammation, blood vessels, anemia, stroke, myocardial infarction, endoscopy.

Маълумот дар бораи муаллиф: Эшмирзоева Шохида, магистранти соли дуҷуми факултети биология,

Рохбари илмӣ: Ваҳобов А.

Сведения об авторе: Эшмирзоева Шохида, магистрантка второго года обучения факультета биологии ТГПУ им. С. Айни.

About the author: Eshmirzoeva Sh., master student of the 2nd year of the faculty of Biology, TSPU, named after S. Aini.

ИҚЛИМ ВА РЕЛЕФ ҲАМЧУН ОМИЛИ ФИЗОГИРИИ ДАРЁҲОИ ТОҶИКИСТОН

Ташаккулёбии чараёни дарёгӣ раванди мураккаб мебошад, ки маҳсули омилҳои гуногун аст. Омилҳои асосии ба ин раванд таъсиррасонанда иқлим ва релеф мебошанд.

Дар шароити Тоҷикистон, дар байни омилҳои иқлимӣ ташаккулёбии чараёни дарёгӣ мақоми аввал ба боришот тааллуқ дорад.

Ин омилҳо сарчашмаи асосии фizioгирии дарёҳо буда, инчунин дарёҳо аз пирияхҳо ва обҳои зеризаминӣ фizio мегиранд. Омили ҳалқунанда дар тақсими намнокӣ дар қаламрави мамлакат баландии мутлақи маҳал мебошад. Дар ин раванд инчунин самту нишебҳои (экспозитсия) қаторкӯҳҳо нисбати бодҳои намнок ҳиссагузор аст, ки аз ҷануб ва ҷанубу ғарб ба шакли сиклонҳо меоянд. Онҳо аз қисми ҷанубии баҳри Каспий ҳавои намнокро меоранд. Дар таъминоти намӣ инчунин бодҳои намнокӣ ғарбӣ таъсир мерасонанд. То андозае таъсири муссонҳои аз қаламрави Ҳиндустон омада низ барои қаламрави Помири ҷанубу шарқӣ ҳис карда мешавад.

Дар тақсими намнокӣ ҷойгиршавии қаторкӯҳҳо нисбати самти ҳаракати бодҳои намнок мақоми пешбаранда дорад. Масалан, водихои дарёҳо Зарафшон, Сурхоб, Обихингоб, Ванҷ, Язгулом ва дигарҳо ба самти ҳаракати бодҳои намнок кушода буда дар болои қисми зиёди онҳо бо қаторкӯҳҳо баста шуда дар болооб “ҳалтаҳои синоптикӣ” пайдо шуда, боришоти зиёд меборад ва дарёҳо дар ин ҷой серобанд.

Бо ин сабаб ва мавҷудияти кӯҳҳои баланд, бодҳои намнок ба Помири шарқӣ нарасида, боришот кам меборад ва дарёҳо камобанд. (ҳавзаҳои дарёҳои Маркансу, Мӯрғоб, Аличур).

Бо сабаби самти ҷанубу ғарб ва ғарб доштани бодҳои намнок, ҳангоми ҳаракат аз ғарб ба шарқ намнокии онҳо кам шуда меравад ва бо ин самт боришот низ кам мешавад. Масалан, новобаста ба он ки ба ин самт маҳал баланд шуда меравад, дар қисми ғарбии водии Рашт боришот зиёд буда, ҳангоми ҳаракат ба шарқ миқдори онҳо кам мешавад.

Масалан, дар шаҳраки Ғарм (баландӣ 1316 м) 837 мм бориш борида, дар қисми шарқии баланд ҷойгиршудаи он (маҳаллаи Домбраҷӣ), ки баландии мутлақаш 1820 метр мебошад, ҳамагӣ 319 мм бориш меборад.

Дар қаторкӯҳҳои бодрасӣ мамлакат ба монанди Ҳисор, Зарафшон, Помири Ғарбӣ зиёда аз 1000-1200 мм дар як сол борон борида, дар баландҳои 2000-2500 метр аз сатҳи баҳр, нишондиҳандаҳои аз ҳама зиёди боришот мувофиқ меояд.

Таҳлили маводҳои оморӣ - метеорологӣ нишон медиҳад, ки минтақаҳои аз ҳама сербориш дар нишебҳои ҷанубӣ ва ҷанубу ғарбии қаторкӯҳи Ҳисор, дар ҳавзаҳои дарёи Кофарниҳон ҷойгир шудаанд. Дар ин бора олими намоёни гидрология В.Л.Шултс (1965) низ маълумот дода буд. Ин олим қайд карда буд, ки дар дигар нишебҳои бодрасии қаторкӯҳҳои Зарафшон, Олой, Академияи фанҳо Петри 1, Дарвоз боришоти зиёд меборад, ки дар натиҷа дарёҳои Мастчоҳ, Кофарниҳон, Обихингоб, Сурхоб ва дигарҳо сероб мешаванд.

Масалан, обгузаронии солони болооби дарёи Ванҷ, ки аз пирияхҳои бузург (Ҷамъияти географии рус, Хирсон, Абдуқаҳҳор) сароб мегирад, ҳело калон буда модули чараёни солони 55,4 л/сон.км² мебошад, Чунин серобӣ вобаста аст ба мавҷудияти пирияхҳои бузург, самти бодҳо ва баландии қаторкӯҳҳо (баландии миёна 4370 м аз сатҳи баҳр).

Дар ин мавзӯ фақат пирияхи Ҷамъияти географии рус 206 километри мураббаъ масоҳат дорад. Чунин миқдори зиёди об шохиди он аст, ки дар баландиҳо бояд дар як сол 2191 миллиметр бориш борад. (дар сурати баробар будани коэффисиенти чараён ба 0,8). Дар ҳақиқат агар маълумоти Ҷелпанова (1963) ба назар гирифта шавад, дар сурати баробар будани градиенти афзоиши боришоти атмосферӣ дар баландиҳои қаторкӯҳи Ҳисор ба 22 мм дар 100 метр, бояд дар баландиҳои бодрасии 4500-5500 метр қаторкӯҳҳои Олой, Академияи фанҳо, Петри яқум, Дарвоз, яъне дар қисмҳои болооби дарёҳои Мастчоҳ, Обихингоб, Ванҷ, Сурхоб ва дигар дарёҳои ин минтақа бояд боришоти солони ба 2000-2500 мм баробар бошад. Сабаб дар он аст, ки ин баландиҳои бодрас бодҳои намнокро ба худ кашида мегиранд ва миқдори зиёди боришот ба шакли барф борида дарёҳоро сероб мекунад. Тадқиқотҳои Бажев А.Б. дар мавзӯи ағбаи Кашолаяҳ низ ин ақидаро исбот мекунад. Тадқиқотҳо дар стансияи метеорологии пирияхи Федченко (қаторкӯҳи Академияи фанҳо, баландии 4169 метр аз сатҳи баҳр) нишон доданд, ки дар ин мавзӯ 2236 миллиметр барф меборад.

Аз минтакаи боришоти максималӣ ба тарафи шарқ ва ҷанубу шарқ аз қаторкӯҳҳои Академияи фанҳо, Петри якум ва Дарвозу дигар қаторкӯҳҳои Помири Ғарби боришоти солона ҳамагӣ 100 миллиметр ва аз он ҳам камтар мебошад, ки вобаста аст, ба дурӣ ва баста будани ин мавзёҳо аз бодҳои намнок. Ҳамзамон, тадқиқотҳо дар минтақаҳои баландкӯҳ аз ҷониби мутахассисони глятсиолог нишон доданд, ки дар ин минтақаҳои қаторкӯҳҳои Музкӯл, паси Олой, Аличури Шимолӣ ва дигарҳо нишон доданд, ки миқдори боришоти солона дар минтақаҳои пириҳои ин қаторкӯҳҳо баъзан аз 1000 миллиметр зиёдтар аст. (Кренке, 1973). Дар шарқи Помири Шарқӣ, дар минтакаи глятсиалӣ ин нишондиҳанда аз 600 миллиметр камтар нест, ки нисбати маълумотҳои пешниҳодкардаи Р.Д.Забиров (1955) 4 баробар, нисбати маълумотҳои пешниҳодкардаи О.Е. Агаханянс (1965) 2 баробар зиёдтар мебошад.

Дар умум зиёдшавии миқдори боришот ба баландӣ нишон дода шуда, ҳамзамон ин тағйиротҳо аз самти ғарб ба шарқ назаррас аст.

Новобаста аз баландии зиёд камшавии миқдори боришот дар маҳалҳои Мурғоб, Булункӯл ва Қарақӯл вобаста аст ба баста будани онҳо аз бодҳои намноки самти ғарб.

Ба ғайр аз афзудани миқдори боришот аз баландии маҳал инчунин ба баланди ҳарорати ҳаво паст шуда, ин омил сабаб мешавад, ки миқдори боришот ба шакли барф низ афзояд. Мушоҳидаҳои мутахассисони глятсиолог нишон доданд, ки миқдори барфи боранда то баландии 2000 метр нисфи боришоти атмосфериро ташкил карда дар баландии 3000 метр 70% - и боришот ба шакли барф борида дар баландии 4250 метр 100%- и боришот ба шакли барф меборад. Дар ташкилёбии қараёни дарёҳо инчунин тақсими солони боришоти атмосферӣ ба моҳҳои алоҳида нақш мебозад. Миқдори муайяни боришот дар фасли тобистон ба шакли барф борида ё бухор мешавад ё ба қабати хок захира меравад. Аз ин лиҳоз, нақши онҳо дар ғизогирии дарёҳо ночиз аст. Баръакс зимистон, боришот асосан ба шакли барф борида ҳам дар қараёни сатҳӣ, ҳам дар қараёни зеризаминии дарёҳо ҳиссагузор мебошад.

Дар қаламрави Тоҷикистон боришоти атмосферӣ асосан дар моҳҳои ноябр ва май меборанд. Фақат дар Помири Шарқӣ боришот асосан дар моҳҳои май то июн меборад. Лекин вобаста ба он ки қаламрави Помири Шарқӣ дар баландии зиёд (зиёда аз 4000 метр) ҷойгир буда, ҳатто водии дарёгӣ дар баландии 3600 4000 метр ҷойгиранд, тобистон низ боришот асосан ба шакли барф меборад. Аз ин лиҳоз коэффитсиенти обгирии дарёҳо низ аз 0,7 - 0,8 кам нест.

Маълум аст, ки омили баландии мутлақи маҳал нишондиҳандаи равшани тағйирёбии ҳамаи ҳодисаҳои протсессҳои табиӣ дар минтақаҳои кӯҳӣ мебошад. Ин омил ба ғизогирии дарёҳо, ташаккули қараёни дарёгӣ ва тақсими оби дарё дар давоми сол таъсир мерасонад.

Аз ҷумла, миқдори боришоти атмосферӣ низ ба баландии маҳал вобастагӣ дорад ва одатан миқдори он ба баландӣ зиёд мешавад. Баръакс бухоршавӣ аз сатҳи ҳавзаҳои дарёгӣ ва ҳарорати ҳаво паст мешавад. Аз ин мебарояд, ки сарфи оби дарёҳо ба мисли боришот бояд зиёд шавад. Дар СССР- и собиқ соли 1946 Б.Д. Зайков кӯшиш карда буд, ки ин вобастагиро дар ҳавзаҳои кӯли Севан ошкор намояд. Дар оянда тадқиқоти ин проблема олимони зиёд машғул шуда буданд, ки дар минтақаҳои гуногуни собиқ мамлакати бузург давом дода буданд. Аз ҷумла, олимони соҳаи гидрология В.Л. Шултс (1965), О.П. Шеглова (1960) А.О. Кеммерих (1978) ва дигарҳо тадқиқотҳои худро ба ин масъала бахшида буданд. Ҳангоми тадқиқот тағйирёбии тамоми комплексҳои табиӣ географӣ вобаста ба баландии маҳал ва таъсири он ба ғизогирии дарёҳо мавзӯи омӯзиш қарор дода мешуд.

А.О.Кеммерих бо истифодаи маводҳои омӯрӣ -гидрологӣ ва назардошти баландии маҳал, баландӣ ва самти нишебӣҳои қаторкӯҳҳо нисбати самти ҳаракати бодҳои намнок, тадқиқоти боришоти атмосферӣ дар водии бодрас ва паноҳ аз бодҳои намнок дар қаламрави Помир ва Помиру Олой 18 ноҳияро тақсим кардааст, ки дар ин вақт омили яхбандии ҳавзаҳои дарёи низ ба назар гирифта шудааст. Дар ҳар ноҳия алоқамандии модули солони сарфи оби дарёҳо вобаста ба баландии ҳавзаҳо ошкор карда шудааст.

Ноҳияи панҷум дар водии дарёи Зарафшон ҷойгир буда ҳавзаҳои шохобҳои миёна ва поёнии дарёи Зарафшонро дарбар мегирад. Ноҳияи шашум дарёҳои ҳавзаҳои Фон, ноҳияи 7 шохобҳои қараёни болоӣ (Мастҷох), ноҳияи 8 ҳавзаҳои дарёи Мурғоб, шохобҳои қараёни болоии Вахш, қараёни поёнии Обихингоб, ноҳияи 9 ҳавзаҳои дарёи Муксу, шохобҳои болоии ҳавзаҳои Обихингоб, шохобҳои поёнии ҳавзаҳои дарёи Қизиларти Олой, ноҳияи 10, 11, 12 дар қаламрави Ўзбекистон ҷойгир буда, ноҳияи 13 ҳавзаҳои дарёи Қофарниҳон: ноҳияи 14 ҳавзаҳои дарёи Панҷ (ҳавзаҳои дарёи Қизилсӯи ҷанубӣ, ноҳияи 15 ҳавзаҳои дарёҳои Панҷ, Обивисхарвӣ, Обихумбӯв, Паткинов, шохобҳои хурди рости Панҷ аз резиншӯҳи Язғулом то Ғунд: ноҳияи 16 ҳавзаҳои дарёҳои Язғулом, Хуфдара ва шохобҳои қараёни поёни ва миёнаи Бартанг, ноҳияи 17 ҳавзаҳои шохобҳои қараёни

Мухаққиқ

болоии Бартанг (Мурғоб), ноҳияи 18 шохобҳои дарёҳои Ғунд ва Шохдара мебошанд. Набудани маълумотҳо ба мо имконият надод, ки чунин ноҳияҳои алоҳидаро дар ҳавзаи кӯлҳои Қаракӯл, Рангкӯл ва Шуркӯл ва дарёи Помир ошкор намоем.

Адабиёт:

1. Атаханиянц О.Е. Основные проблемы физической географии Памира. – Душанбе: Типография, 1965. – 365 с.
2. Забиров Р.Д. Олденные Памира. – Москва: 1955. – 350 с.
3. Зайков Б.Д. Средний сток и его распределение в году на территории Кавказа. “Тр. Научно-исследовательского учрежд. Гидрометеослужба СССР” вып. 46, Москва: 1946, с. 15-27.
4. Кеммерих А.О. Гидрография Помира, и Памиро-Алая. – Москва: Мысл, 1978. – 264 с.
5. Кренке А.Н. Климатические условия существования современного оледенения Средней Азии. Изв АН СССР Серия геогр. 1978, №1, с. 35-43.
6. Челпанова О.М. Средняя Азия. – Л.: 1963. – 340 с.
7. Шульц В.Л. Реки Средней Азии. – Ленинград: 1965. – 450 с.
8. Щеплова О.П. Питание рек Средней Азии. – Самарканд: 1960. – 320 с

Калидвожаҳо: дарё, гизогии дарё, омилҳои гизогии дарёҳо, иқлим, баландии мутлақи водиҳо, рельеф, ҷараёни дарёгӣ, гизогии дарёҳо ва тақсимиавии он дар давоми сол, пирах, гизогии барфӣ, борон, пирах, зеризамин, халтаҳои синоптикӣ, бодҳои намнок.

Аннотация

КЛИМАТ И РЕЛЕФ КАК ФАКТОРЫ ПИТАНИЯ РЕК ТАДЖИКИСТАНА

В статье рассматриваются разнообразные климатические условия и рельефа, их влияние на питание рек Таджикистана. Как известно, горный рельеф Таджикистана приводит к тому, что климатические условия страны, да и весь природный комплекс территории очень разнообразны. Эти разнообразия влияют на годовой сток рек Таджикистана. Как известно, для территории Таджикистана характерен западный перенос влаги. Западные влажные ветры принимают основную влагу, благодаря чему на территории горного района выпадают осадки. Вместе с тем, на распределения стока влияют также горные хребта. В результате западные бассейны и верховья их многоводны, чем территория Восточного Памира, где закрыта от влажных западных воздушных массе.

Ключевые слова: реки, речной сток, факторы питания рек, климат, рельеф, абсолютная высота, внутригодовое распределение стока, ледник, снег, дождевое и подземное питание, влажные востры, синоптические мешки.

Annotation

THE CLIMATE AND RELIEF AS FACTORS OF RIVER'S NUTRITION OF TAJIKISTAN RIVERS

In this article the author mentions about the main factors of river's nutrition of Tajikistan. It is famous, that the mountainous relief of Tajikistan carries in order to provide climatic conditions of the country. This change impacts to the yearly float of the rivers of Tajikistan. The author pays special attention to the west transferal humidity. The west humid wind takes main humidity, due to the mountainous territories of the districts falls out drafts. Such kinds of problems are seen in the territory of East Pamir, whissch is closed from the west humid air masses.

Key words: rivers, river's nutrition, the factors of river's nutrition, climate, relief, absolute altitude, yearly distribution of channel, ice, snow, rain and underground nutrition, synoptic sack.

Маълумот доир ба муаллиф: Чариев Азат, магистранти соли дуҷуми факултети географии ДДОТ ба номи Садриддин Айнӣ.

Рохбари илмӣ: Қаландаров А.

Сведение об авторе: Чариев Азат, магистрант второго курса факультета географии ТГПУ имени С. Айнӣ.

About the author: Chariev Azat, the 2nd year master student of the faculty of Geography, TSPU named after Sadriddin Aini, address. Dushanbe city, Bukhoro Street 50/2, flat 26. Tel: (+992) 907066017

ИСТИФОДАИ ТОПИНАМБҶР ДАР ТИББИ ХАЛҚӢ ВА МУОСИР

Дар табиат зиёда аз 300 навъи топинамбӯр вомехӯрад, ки аз он 10 тояшон дар шароити қитъаи Америкаи Шимолӣ месабзанд. Дар баъзе намудҳои лундакалон ва сероб, аз дигаронашон майда ва хушк дар сеюмашон қариб, ки лӯнда дида намешавад. Аз ҳама намудҳои пахншудаашон: топинамбӯри сафед, топинамбӯри сурх, топинамбӯри майкапсики, топинамбӯри пешпазак ва баъзе навъҳои гибридии топинамбӯр, ки аз ҷиҳати ҳосилноки нисбати дигарнамудҳо бартарӣ дорад.

Ватани аслии топинамбӯр Америкои Шимолӣ мебошад, ки то ҳоло ин растанӣ ҷи дар шакли хурдӯй ва ҷи дар шакли киштшуда васеъ паҳн гардидааст.

Ҳиндуҳои маҳалии Америкаи Шимолӣ аз давраҳои қадими истеъмол менамуданд.

Номи ин гиёҳ номи қабилаи ҳиндӣ, «топинамба» гирифта шудааст. Аввалин маротиба дар асри 17 ба Европа оварда шудааст. Ноки заминиро авалин маротиба сайёҳи Франсузӣ Самюэлю де Шамплёну лундаи топинамбӯро аз Канада ба Франция овардааст. Ин сайёҳ ҳангоми чашидани таъми лундаи топинамбӯронро «артошон» номидааст. Ҳоло Аврупо баъзеи ин гиёҳро нерусалимские артишок меноманд.

Зиёда аз 500 сол мешавад, ки гиёҳи топинамбӯро дар аксарияти давлатҳои Аврупо кишт мекунанд. Аз ин гиёҳ фруктоза, спирт, ликер, вино ва пиво таёр мекунанд. Лундаи чормағзи замини яке аз қисмҳои таркибии хуруқҳои мисли Галандӣ, Франсузӣ, Олмониҳо, Белгиҳо ва Англичано ба ҳисоб меравад. Дар тибби халқии Россия топинамбӯр дар мобайни асри 17 шӯҳрат пайдо намуд. Табибҳои халқи ин давлат топинамбӯро барои табобати бемориҳои дил ва рағҳои хунгард истифода мебарданд. Тахминан дар ҳамаи солҳо аз лундаи топинамбӯр ғизоҳои камчин барои ашрофзодагон таёр менамуданд. Дар охири асри 18 бошад топинамбӯро яке аз растаниҳои киштшавандаи ба ҳамагон маълум ва серҳосил қариб, ки дар аксарияти минтақаҳо кишт менамуданд.

Дуҷум маротиба диқати ҷиддиро оиди кишти топинамбӯр дар заминҳои хоҷагии қишлоқ давлати Россия мо дар солҳои 1920-и асри XX ҳангоми аз тарафи олими забардасти рус селекционер Н.И.Вавилов барои ҳалли норасоии проблемаи ғизои пешниҳод гардида буд. Аммо дар солҳои 30-уми асри гузашта нақшаҳои бузург оиди ин растанӣ дар тамоми ҳудуди иттиҳоди шӯравӣ аз байн рафт. Сабаби асосии аз байн рафтани кишти ин гиёҳ он мебошад, ки дар муқоиса бо картошкелундаи топинамбӯро муддати тӯлони нигоҳ доштан ғайриимкон мебошад.

Топинамбӯр гиёҳи шифобахши пурқиммат буда, дар аксарияти давлатҳо онро кишт намуда лундаи онро барои таёр намудани маводҳои доругӣ, баргу пояи онро бошад барои тайёр намудани хӯроки чорво камбикорм истифода мебаранд.

Топинамбӯро дар тибби муосир ва халқи васеъ истифода мебаранд, чунки дар таркиби худ, микдори зиёди модаҳои ғайрибиологӣ дорад, ки ба организми одам таъсири шифобахши мерасонанд. Барои табобати бемориҳои гуногун, лӯнда, барг, навда ва гули ин гиёҳи шифобахшро истифода мебаранд. Аз қисмҳои гуногуни ин растанӣ ҷӯшоби настойка, афшурда, марҳам, сироп, хока, ҷой ва экстракт таёр менамоянд. (расм).

Саноати фармасевти дар асоси топинамбӯр ҷунин маводи доругӣ ба монанди ҷойҳои мураккаб, клетчатка, хока ва маводи биологӣ ғайри истеҳсол мекунанд.

Лӯндаи топинамбӯр хусусияти баланди зидди оксиданти дошта, организмро тоза намуда, ба мубодилаи моддаҳо таъсири мусбӣ расонида, модаҳои зарароварро аз организм берун мекунад. Ҳангоми истифодаи лӯндаи топинамбӯр радионуклеидҳо, намакҳои металлҳои вазнин, холестерин ва захрҳои аз организм ба берун хориҷ мекунанд. Истифодаи лӯндаи топинамбӯр ба ғайрияти системаи ҳозима таъсири мусбӣ расонида, пересталтикаи рӯдаро беҳтар гардонида микрофлораи рӯдаро барқарор намуда, тобоварии организмро нисбати бактерияҳо ва вирусҳо, узвҳои ҳозимаро нисбати муфтахурон пурқувват гардонида кислотанокӣ шираи меъдари мӯътадил мегардонад. Топинамбӯр дар мубориза бо дисбактериоз зараровар ва қобилияти ёри мерасонад. Табибҳои халқӣ истифодаи топинамбӯро ҳангоми бемориҳои илтиҳоби ғадуди зерӣ меъда, илтиҳоби меъда, колит, захми рӯдаи 12-ангушта ва дар меъда маслиҳат медиҳанд.

Ноки заминӣ хусусияти баланди талхаронӣ, пешобронӣ, ҳаракати талхаро аз талхадон ва чигар беҳтар гардонида ба ҳосилшавии намак ва санг дар гурда монеъа шуда, хобравии намакхоро дар пайвандҳо, санги гурда, систит, падагра, полиартрит, остеохондроз ва ғайраро табобат мекунад.

Шарбати тару тозаи лӯндаи топинамбур аз дарди сар ва миён ёрӣ мерасонад.

Топинамбурро барои профилактика ва табobati бемориҳои системаи дил ва рағҳои хунгард, чун, ки он дил ва рағҳои хунгардро пуркуват намуда, системаи хунгардро тоза намуда, часпакнокии хунро сушт намуда ҳаракати онро беҳтар гардонида, фишори шараёниро паст намуда, ба тромб ҳосилшавӣ монеъа гардида, камхунӣ, инсулт, сактаи дил, фишорбаландии шараёни, тахикардия, бемории ишмикии дил ва атеросклерозро табобат мекунад.

Топинамбур ба чигар таъсири мусбӣ расонида, онро аз таъсири захрҳо, алкагол муҳофизат намуда, ҳангоми серози чигар ва гепатити вирусии табобат мекунад.

Хусусияти зидди микробӣ ва зидди илтиҳобии топинамбур ҳангоми табobati шамолхӯрӣ, бемориҳои сироятии роҳҳои нафас ёрдам мерасонанд. Маводҳои доруги аз топинамбурро барои табobati илтиҳоби роҳи нафас, гриб, дамкӯтоҳи ва сили шуш маслиҳат медиҳанд.

Ноки заминӣ барои мардҳо фоидаовар буда, ба инкишофи аденомаи ғадуди простата монеъа мешавад. Истифодаи лӯндаи топинамбур ҳангоми пиронсолӣ қувваи бахрро нигоҳ медорад.

Истифодаи ноки заминӣ, устухон, нохун ва мӯйро пуркуват гардонида, қобилияти регенератсияи пӯстро беҳтар гардонида организмро ҷавон мегардонад. Ноки заминиро дар косметология васеъ истифода мебаранд. Ниқоби аз фишурдаи ноки заминӣ тайёркардашудаи ожангҳои худро бартараф карда, ҳучайраҳои хушкшудаи пӯстро ҳезонида илтиҳобро бартараф мекунад. Топинамбур пӯсти рӯйро аз дончаҳои гармигӣ себорея, экзема ва сӯзиш озод мекунад. Афшурдаи гули нокизамини озахи дастонро гумм мекунад. Дар таркиби лӯндаи топинамбур микдори зиёди элементи селен ва кремний дида мешавад.

Кремний, ки дар таркиби топинамбур дида мешавад дар ҷараёни тақсимшавӣ ва сабзиши ҳучайраҳои пардаи синавиалӣ, ки пайвандхоро аз дарун мепӯшонад иштирок мекунад. Ҳамагӣ 50 г лӯнданоки замини талаботи як шабонарӯзаи организми одамро бо кремний таъмин мекунад. Истифодаи давомноқӣ топинамбурро дар ғизо имконият медиҳад, ки одамро аз дарди миён сабук намуда дар баъзе ҳолатҳо онро пурра гум мекунад. Кремний дар таркиби топинамбур буда барои сабзиши мӯътадил бофтаи устухон ва дандонҳо фоидаовар мебошад.

Хусусиятҳои шиҳои топинамбур дар таркиби худдоштани гомологӣ полимери фруктоза-инулин вобаста мебошад. Инулин ҳамчун сарбенти фаъол бо микдори зиёд қобилияти пайваст кардани моддаҳои захрнок ва биласт, ки дар таркиби ғизо мавҷудан бо он ба организм дохил мешаванд, ё ин ки дар ҷараёни ҳазми хурок дар канали ҳозима ҳосил мешаванд хусусан муҳим аст ҳангоми гепатити шадид ва гепатозҳо ба берун бароварда мешаванд.

Инулин фаъолияти ҳаракати канали ҳозимаро пурзӯр намуда, ҳангоми гипокинезияи роҳҳои талхагузар аҳамияти калон дорад. Инулин ва маҳсули таҷзияи он хусусияти баланди талхарони дошта, ҳаракати ин моеъро аз чигар ва талха рохро осон гардонида, холишавии рӯдаҳоро осон мегардонад.

Дар таркиби топинамбур микдори зиёди тезобҳои органики мавҷудбуда тавасути онҳо таъсири манфии радикалҳои озод ва маҳсули мобайнии мубодилаи моддаҳо, ки пурра оксид намудаанд безарар гардонида мешавад. Ҳангоми ин амал дар ковокии рӯда муҳити физиологӣ ишқорӣ барқарор шуда, барои фаъолияти мӯътадили ферментҳо дар ҷараёни ҳозима шароит муҳайё мегардад.

Топинамбур қобилияти тобоварии узвҳои ҳозимаро нисбати бактерияҳо, вирусҳо пурзӯр намуда инчунин ба дохилшавии муфтхӯрон ба монанди лямблия ва кирми чигармак монеъа мешавад. Хусусияти таъсири дигари ин растани аз он иборат аст, ки таъсири маводҳои доругии зидди муфтхӯрон зиёд намуда, баъзан марги зиёди муфтхӯронро ба табдил маҳсус таълим мекунад. (Когнев Н.К, Колничев М.В., 2002)

Олимон навруский Ю.К, Зеченков В.Е (2002) абрабасияи клиникӣ маводи биологии фаъоли иловагӣ аз топинамбур чудо карда шуда «Далголет», ки дар Федератсияи Россия шаҳри Москва истеҳсол мегардад барои табobati захми рӯдаи 12- ангушта аз санҷиш гузарониданд.

Мақсади ин таҳқиқот барқарор намудани танзими фаъолияти нейрорухморалии, сурхрӯда, меъда ва рӯдаи 12-ангушта пурзӯр намудани ҷараёни регенерасияро дар ин узвҳо ва бартараф намудани тағиротҳои дистрофиро дар пардаҳои луоби ҳамчун маводи иловагӣ ба курси табобат илова намуданд.

Апрабасияи клиникаро дар 2- гурӯҳи беморон, ки 20 нафар дараҷаи миёна ва 10 нафар дараҷаи вазнин гузаронида шуд. Синну соли беморон (мардҳо ва занҳо) аз 25 то 50 соларо ташкил намуд. Барои муқоиса 2-гурӯҳи намунавиро интихоб намуданд, дараҷаи миёна 10-бемор, дараҷаи вазнин 5 нафар. Гурӯҳи беморони намунавӣ таъбири стандартии зидди захми блокаторҳои H2- ресепторҳои гистамини, зидди хеликобактериявӣ, маводҳои репаративӣ, ки фаъолияти ҳаракати меъда ва рӯдаи 12 ангушта таъсир мерасонанд ва физиотерапия қабул намудаанд.

Дар гурӯҳи таҷрибавӣ беморон ба ғайр аз таъбири стандарти беморон маводи фаъоли биологии иловагӣ аз топинамбур, «Далголет» -ро дар шакли хока ба миқдори 4-5 грамм 1 маротиба пагоҳи 30 дақиқа пеш аз хӯрок қабул менамуданд. Мӯҳлати қабули ин мавод 20 – рӯзро ташкил намуд.

Ҳангоми таҳлили эндоскопи маълум гардид, ки дар беморони дараҷаи миёна барқароршавии захм 6 рӯз барвақтар нисбати гурӯҳи намунавӣ ба амал омад. Дар беморони захми меъда ва рӯдаи 12 ангушта – дараҷаи вазнин оғеҷерасияи захм 3 рӯз барвақтар нисбати гурӯҳи намунавӣ ба амал омад.

Истифодаи лӯндаи топинамбур имконият дод, ки мӯҳлати таъбир дар беморхона дар гурӯҳи дараҷаи миёна аз 20 то 15 рӯз, дар гурӯҳи беморони дараҷаи вазнин аз 33 то 28 рӯз кам карда шуд.

Муаллифони ин таҳқиқот ба хулосае омаданд, ки моддаҳои фаъоли биологии таркиби топинамбур ҳангоми таъбири захми меъда ва рӯдаи 12 ангушта яқоя ба таъбири пурқуввати мусбӣ мерасонад.

Адабиёт:

1. Андреев Ю.М. «Овощеводство» учебник для начального профессионального образования. – М.: ПрофОбрИздат, 2002. – 256 с.
2. Журнал «Сельский механизатор» №11, 12 статья - топинамбур: выращивание, уборка, получение биоэтанолa Э. Рейнгарт, доктор технических наук Н. Кочнев, доктор сельскохозяйственных наук.
3. Климацкая Л.Г., Куркатов С.В. Особенности среды обитания и здоровья населения Красноярского края. – Красноярск.: Издательство Красноярской государственной медицинской академии, 2002. – 91 с.
4. Кахана Б.М., Арасимович В.В. Биохимия топинамбура. – Кишинев, 1974. – 79 с.
5. Тезисы докладов участников третьей Всесоюзной научно-производственной конференции «Топинамбур и топинамбур – проблемы возделывания и использования». – Одесса: Маяк, 1991. – 127 с.
6. Шаин С.С. Топинамбур: новый путь к здоровью и красоте./ С.С. Шаин.-М.:ЗАО «Фитон+», 2000. – 128 с.

Калидвожаҳо: системаи физиологӣ, растани, топинамбур, Амрикои Шимолӣ, селекция, Аврупо.

Аннотация

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ТОПИНАМБУР В ТРАДИЦИОННОЙ И СОВРЕМЕННОЙ МЕДИЦИНЕ

В данной статье рассматриваются развитие и физиологические свойства топинамбура. Это растение произрастает в северных странах, а затем было завезено в Европу. Автор показал в статье плюсы и минусы завода.

Ключевые слова: физиологическая система, растение, топинамбур, Северная Америка, селекция, Европа.

Annotation

THE USE OF TOPINAMBUR IN TRADITIONAL AND MODERN MEDICINE

This article discusses the development and physiological properties of Jerusalem artichoke. This plant grows in northern countries and was then brought to Europe. The author has shown in the article the pros and cons of the plant.

Keywords: *physiological system, plant, Jerusalem artichoke, North America, breeding, Europe.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Чутаков Манучехр, магистранти соли дуҷуми факултети биологияи Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Телефон: 988-92-17-40. Суроға: ш. Душанбе, н.И Сомонӣ, к.Фирӯз.

Рохбари илмӣ: н.и.б., дотсент Амонов Бегичон Пулодович.

Сведения об авторе: Чутаков Манучехр, магистрант второго курса факультет биология Педагогический Университет имени Садриддин Айнӣ. Телефон: 988-92-17-40. Адрес. г. Душанбе, р.И Сомони, ул. Фируз.

Научный руководитель: к.б.н., дотсент Амонов Бегиджон Пулодович.

About the author: Chutokov Manuchehr, Master of the first year faculty biology In the article are resulted University of Tajikistan to the name Sadriddin Ayni. Tel: 988-92-17-40. Address: Dushanbe city.

Scientific director: Amonov Begijon Pulodovich

*Имомов Бехзод,
магистранти соли дуюми факултети иқтисодидиёт ва идоракунии маориф*

ИСЛОҲОТИ НИЗОМИ ҲИСОБДОРИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ВА ШАКЛҲОИ НАВИ ҲИСОБОТ МУВОФИҚИ СБҲМ

Ҳисоботи молиявӣ дар тамоми кишварҳои ҷаҳон аз ҷониби ҳамаи субъектони хоҷагидорӣ таҳия ва пешниҳод мегардад. Сарфи назар аз тафовути мавҷудбуда дар шаклу мазмун, ки вобаста ба шароитҳои иҷтимоӣ – иқтисодӣ ва ҳуқуқии кишварҳои мухталиф ба миён омадаанд, мақсади ҳисоботи молиявӣ – ин то ҳадди ниҳой қонеъ гардонидани ниёзи иттилоотии доираи васеи истифодабарандагон мебошад.

Қаъби назар аз он, ки дар ҳар кишвар:

- стандартҳои ба худ ҳосил миллий, қоидаҳои таҳия ва пешниҳоди ҳисоботи молиявиро муқаррар намудаанд;
- ҳисобот ба самъи истифодабарандагони мушаххас равона карда мешавад;
- моддаҳои ҳисоботи молиявӣ аз рӯи меъёрҳои гуногун эътироф карда шуда, низоми гуногуни ҷенкунӣ истифода мешаванд;
- шароитҳои ба худ ҳосил иҷтимоӣ – маишӣ ва ҳуқуқӣ арзи вучуд доранд, аммо дар амал мафҳумҳо ва истилоҳоти объектҳои баҳисобгирии муҳосибии якранг истифода мешаванд. Вобаста аз трансмилликунонӣ ва куллигардонии (ҷаҳонишавии) равандҳои иқтисодӣ, зарурати ба шакли яхела даровардан ва ҳамоҳангсозии баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ дар сатҳи байналмилалӣ ба миён омад.

Ин тавре шарҳ дода мешавад, ки тақрибан аксари истифодабарандагон қарорҳои иқтисодии бо сармоягузорӣ, насиядихӣ, баҳодихии сифатӣ ва тобеияти ҳисобдихии идоракунӣ, баҳодихии қудрати пардохт, бозоргири ва ғайдаовариҳои ширкатҳо вобастабударо қабул мекунанд. Сарфи назар аз он, ки ҳисоботи молиявӣ маълумоти мукамалро дода наметавонад, он ба воқеаҳои пешин равона гардида, мувофиқи баъзе меъёрҳои арзишӣ то дараҷае нисбӣ аст, таҳияву пешниҳоди он барои истифодабарандагон муҳим мебошад, чунки усули дигари маълумотгирӣ ҳоло ихтироъ нагардидааст.

Маҳз тавассути омӯзиш ва таҳлили ҳисоботи молиявӣ, истифодабарандагон оиди вазъи молиявӣ, натиҷаҳои ғайриҷаҳид, тағйиротҳо дар вазъи молиявии объект маълумот пайдо мекунанд.

Ҳисоботи молиявӣ барои ҳалли масъалаҳои зерин равона карда шудааст:

- пешниҳоди маълумоти возеҳ, муфид, саҳеҳ ва воқеӣ ба истифодабарандагон;
- пешниҳоди маълумоте, ки ба истифодабарандагон барои мулоҳизаронӣ оиди маблағ, фурсат ва ҳавфи вобаста бо даромади интизорӣ ёри мерасонад;
- пешниҳоди маълумот оиди захираҳои иқтисодӣ, ӯҳдадорихо, таркиби сармоя ва сарчашмаҳои он.

Дар шароити вусъатёбии муносибатҳои бозаргонӣ зарурати тақмили низоми баҳисобгири ва ҳисоботи молиявӣ ба миён меояд. Баҳисобгирии муҳосибии муосир бояд ба доираи васеи истифодабарандагони иттилоот фаҳмо бошад. Бо ин мақсад баҳисобгирии ватаниро аз рӯи кулли меъёрҳо ба ҷаҳонӣ наздик намудан зарур аст. Бинобар ин мебояд низомнома ва дастуруламалҳоро доир ба ҳисобгирӣ ва ҳисобот, ки айни замон амал карда истодаанд, ба стандартҳои байналмилалӣ мутобиқ намуда, ҳамзамон истифодаи принципҳои онҳоро ба таври сартосарӣ бояд таъмин кард.

Стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ (СБҲМ) дар ҷараёни бехтаргардонӣ, мутобиқнамоӣ ва минбаъд наздикшавии ҳисоботи молиявӣ дар тамоми ҷаҳон, нақши муҳимро бозидаанд. Онҳо:

- ҳамчун асос барои талаботҳои миллий нисбати баҳисобгирӣ ва ҳисобот дар аксарият мамлакатҳо;
- ҳамчун намунаи байналмилалӣ аз ҷониби мақомоти ҷудогонае, ки бо қарор карда баромадани талаботҳои шахсии худ машғуланд (аз ҷумла, мамлакатҳои дорои истехсолоти мутаракқӣ, ҳамчунин афзоиши миқдори бозорҳо ба мисли Хитой ва аксарияти мамлакатҳои Осиё, Аврупои Марказӣ ва собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ);
- аз ҷониби биржаҳои фондӣ (сармоявӣ) ва сохторҳои амрдиҳандае, ки ба ширкатҳои хориҷӣ ва ватанӣ пешниҳоди ҳисоботи молиявиро мувофиқи СБҲМ иҷозат медиҳанд, ё худ талаб мекунанд;

Мухаккиқ

• аз ҷониби сохторҳои миллӣ, аз ҷумлаи Иттиҳоди Аврупо, ки оиди комилан такъя намудан ба Кумитаи СБҲМ (КСБҲМ) мавриди коркарди меъёрҳои ба эҳтиёҷоти бозори сармоя ҷавбгӯянда эълон намудааст;

• аз ҷониби микдоран афзудаистодаи ширкатҳо, ҳатто дар кишварҳои, ки истифодаи СБҲМ – ро эҳтиёҷ нест, истифода мешаванд.

Пешниҳоди маълумоти саҳеҳ доир ба фаъолияти молиявӣ - ҳочагӣ масъулияти ниҳоят дақиқро талаб мекунад. Аз рӯи сифат ва бозьтимодии ҳисоботи молиявии пешниҳодшуда, мутобиқати он ба низомномаҳои амалкунанда доир ба баҳисобгирӣ муҳосибӣ ва конунгузорӣ минтақавӣ, ба қордонии менечерони ҳочагидорӣ ва самаранокӣ усули идоракунии баҳо медиҳанд. Аз ин хотир, мақсади таҳияи ҳисоботи молиявӣ, усулҳои баҳисобгирӣ муҳосибӣ, тавсифномаҳо, ки муфид будани иттилооти молиявӣ ва ҷузъиёти он, принципҳои инъикоси амалиётҳои ҳочагиро дар баҳисобгирӣ муайян мекунад, дар консепсияҳои стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ дарҷ гардида, онҳо самтҳои асосии омода намудани пешниҳоди ҳисоботи молиявӣ мебошанд.

Адабиёт:

1. Бровка Г.М. Управление образовательными системами. 2004.
2. Берулава М.Н. Менеджмент в образовании. Изд.: Совершенство. – М., 1998.
3. Беляцкий Н. П. Управление персоналом: учебник – 2-е изд. – Минск: Современная школа, 2010. – 448 с.
4. Бозоров Ш.Ш. Менчмент ва маркетинг. – Душанбе:Ирфон, 2017.
5. Бозоров Ш.Ш., Назарамонава Д.М., Менчмент. – Душанбе: Ирфон, 2017.
6. Володько В.А. Основы менеджмента. – М., 2007.
7. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси олии Ҷумурии Тоҷикистон. – Душанбе: 22 декабри 2018.

Калидвожаҳо: таҳлили вазъи муосир, инфрасохтор, такрор истеҳсоли захираҳои меҳнатӣ, сармояи инсонӣ, сармоягузорӣ, ҳолати, иқтисомӣ-демографӣ, бозор, иқтисод, миллӣ, аҳолии, иқтисодиёт

Аннотация

РЕФОРМИРОВАНИЕ БУХГАЛТЕРСКОЙ СИСТЕМЫ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН И НОВЫЕ ВИДЫ ОТЧЕТНОСТИ

Основные направления реформирования бухгалтерской системы нашей республики нацелены на развития сферы социальной инфраструктуры развитию малых и средних форм предпринимательской деятельности в сельской местности, формированию новых форм экономической деятельности, развитию лизинга, использованию принципов государственно-частного партнерства, созданию центров по информационной поддержке субъектов малого предпринимательства.

Ключевые слова: анализ современного состояния, социальная инфраструктура, воспроизводство трудовых ресурсов, человеческий капитал, инвестиционный климат, социально-демографические слои населения, рынок, экономика

Annotation

THE REFORMING OF ACCOUNTING SYSTEM OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN AND A NEW TYPES OF REPORTING

In this article, the analysis of the current state of social infrastructure in rural areas of the Republic of Tajikistan is considered. The study shows that completely satisfy the needs of the local economy. The content and content of the business plan as a means of attracting entrepreneurs to investor. This article provides some issues on the development of the business, and the indicator on the production level and the entrepreneurial indicators.

Key words: analysis of the current state, social infrastructure, reproduction of labor resources, human capital, investment climate, socio-demographic strata of the population, market, national economy

Маълумот дар бораи муаллиф: Имомов Бухзод, магистранти соли дуюми факултети иқтисодиёт ва идоракунии маорифи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ

Роҳбари илмӣ: профессор Рауфӣ А.

Сведения об авторе: Имомов Бехзод, магистрант второго курса факультета технологии и экономики Таджикского государственного педагогического университета им. С.Айни

About the author: Imomov Behzod, the master student of the 2nd year of the faculty of Manegment and economics of the Tajik State Pedagogical University named after S. Aini

НАҚШ ВА ХУСУСИЯТҲОИ НАРХГУЗОРӢ ДАР БОЗОРИ МАҲСУЛОТИ ХӢРОКВОРӢ

Чараёни имрӯзаи тараққиёти иҷтимоӣ ва иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон хусусиятҳои ба худ хос дошта, ба бунёд ва инкишофи муносибатҳои иқтисоди бозоргонӣ равона шудааст. Вобаста ба зинаи тараққиёт омӯзиши чараёни амали нарх дар иқтисодиёт аҳамияти хоса пайдо мекунад. Бо ҳалли масъалаҳои нархгузорӣ мавқеи мутобиқшавии равияи тараққиёт ба иқтисоди бозоргонӣ муайян мегардад. Муносибатҳои бозоргониро ҳамчун амали якҷояи мол, нарх, тичорат, ҳавасмандгардонии истеъмол ва фурӯши маҳсулот ифода карда, бо воситаи он ба мавқеи нарх баҳо додан мумкин аст. Ҳоло нақши нарх дар иқтисодиёти бозоргонии Ҷумҳурии Тоҷикистон пурзӯртар ва ҳалқунанда шуда, тавассути нархи озод стратегияи тараққиёти корхона муайян мегардад ва нарх ба омили асосии мустақилияти иқтисодии корхона табдил ёфтааст.

Иқтисоди бозоргонӣ масъалаҳои зиёди иқтисодии ба ҳам вобастаро дар бар мегирад. Дар доираи он масъалаҳои нархгузории озод мавқеи ҳалқунандаро ишғол карда, чараёни ниҳоят мураккаб ва ихтилофнок ба шумор меравад. Нархи озод унсуре асосӣ ё ҷавҳари иқтисоди бозоргонӣ мебошад. Зеро хоҷагидорӣ бозаргонӣ бе нархҳои озод ҷой надорад ва амал ҳам карда наметавонад.

Бозор дорои мафҳуми ниҳоят васеъ буда, дар адабиётҳои иқтисодӣ ва ба масъалаҳои нархгузорӣ бахшидашуда, чанд хел тавсиф ёфтааст. Дар мафҳуми оммавӣ ва саҳеҳ бозор ҳамчун маҷмӯи муносибатҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ дар доираи истеҳсолот, тақсимот, мубодилот ва истеъмоли маҳсулот фаҳмида мешавад, ки дар муҳити кирои озои қувваи кор ва рақобати озод амал мекунад. Дар баъзе адабиёт бозор ҳамчун ҷои амалиёти муносибатҳои бозоргонӣ тавсиф ёфтааст. Бо ақидаи дигар гурӯҳи иқтисоддонҳо - бозор таносуби талабу пешниҳодро ифода менамояд. Танҳо нарх таносуби оқилонаи талаботу пешниҳодро муайян карда, баробарвазнии бозорро таъмин менамояд, ки аз мақсади асосии нарх бармеояд.

Иқтисоди бозоргонии мамлакат мувофиқи модели муайяни системаи нархи озод, ки дар асоси концепсияи пешравии ҷамъиятӣ ташкил медиҳад, бунёд ва инкишоф ёфта истодааст. Алалхусус, дар натиҷаи таҳлили хусусиятҳои хоси бунёди иқтисоди бозоргонӣ ва ба эътибор гирифтани шароити минтақавии инкишофи он модели системаи нархи озодро такмил додан мумкин аст.

Ба таносуби талабот ва пешниҳод омилҳои зиёд, ба монанди нарх, хароҷоти истеҳсолот, ҳолати муомилоти пул, қудрати харид карда тавонистани истеъмолкунанда, ҷой ва вақти фурӯши мол, таъсир мерасонад. Таносуби оқилона дар натиҷаи амали нархҳои мувозинат, ки баробарвазнии бозорро муайян менамояд, таъмин мегардад.

Дар бозор нархҳои муҳталифи озод амал мекунад. Нархгузории озод инчунин аз доираи истеҳсолот ибтидо мегирад. Аввал корхона ба маҳсулоти истеҳсолшуда ва ба фурӯш бароварда нарх мегузорад, ки ҳамчун нархи озои яклухт, шартномавӣ ё истеҳсолкунанда номида мешавад. Ин нарх то истеҳсоли маҳсулот ҳангоми ҳисоби самаранокии иқтисодии мол бояд муайян шавад. Нархи истеҳсолкунанда ба нархӣ бозор баробар ва аз он пасту баланд шуда метавонад.

Агар вазъи бозорӣ ҳаматарфа омӯхта ва пешбинӣ карда шуда бошад, нархи истеҳсолкунанда бо нархи бозорӣ баробар шуда метавонад. Истеҳсолкунанда дар ин ҳолат ғоидаи муқаррарии (дилҳои) пешбинишударо мегирад. Ҳангоми нархи маҳсулоти истеҳсолкунанда аз нархи бозорӣ баланд будан, корхона аз ҳадди муътадил ғоидаи зиёдтар ба даст меорад. Дар мавриди нархи истеҳсолгар аз нархи бозорӣ паст будан корхона ғоидаи пасттар мегирад.

Умуман, нарх мафҳуми асосии иқтисоди бозоргонӣ ба ҳисоб рафта, бо он истеҳсолу фурӯш, тақсимот, мубодилот ва истеъмоли маҳсулот бевосита вобаста аст. Яъне нарх ҳамчун нишондиҳандаи баҳодиҳандаи ниҳой ё ҷамъбастанандаи маҳсулот истфода бурда шуда, маъноҳои эҳтиёҷ, талабот, дархост, мол, мубодилот, харидуфурӯш ва бозорро дар якҷоягӣ фаро мегирад.

Эҳтиёҷи инсон гуногун мешавад, ба монанди эҳтиёҷ ба озуқаворӣ, сару либос, пойафзол ва ғайра. Талабот ҳамчун шакли махсуси эҳтиёҷ аз сатҳи маданиятнокии ҷамъият ва шахсони алоҳида вобаста аст. Талаботе, ки қобилияти пардохтнокии истеъмолкунандаро ифода менамояд, дархост номида мешавад.

Мухаккиқ

Нархгузорӣ дорои маънои хеле васеъ буда, чараёнест, ки ташкил, интиҳоб ва истифодаи роҳу услубҳои асоснок муайян кардан, чорӣ намудан, амал, мушоҳида, назорат ва танзими давлатии нархро дар доираи такрористеҳсолот дар бар мегирад. Бо ибораи дигар, нархгузорӣ чараёни бунёдшавии нарх ва тарифҳои маҳсулотро ифода карда, бо ду роҳ а) бозоргонӣ ва б) танзимшавандаи давлатӣ амал менамояд [2, 55].

Ҳар як намуди маҳсулот хосиятҳои муайяни истеъмоли дорад. Ба онҳо навъ, сифат, намуд, андоза, дарознокӣ, ранг, сифати масолах, шакл ва таъинот дохил мешаванд, ки арзиши муайяни истеъмолии маҳсулотро инъикос менамояд. Одатан, мол тибқи хосиятҳои истеъмолии он интиҳоб мегардад. Бо воситаи ин усулҳо арзиши истеъмолии маҳсулотҳои гуногун бо ҳамдигар муқоиса карда мешавад. Истеъмолкунандагон барои харидани молҳои даркорӣ хусусиятҳои истеъмолии онҳоро месанҷанд. Арзиши истеъмоли вобаста ба намудҳои гуногуни мол муайян мегардад.

Ҳамин тавр, усулҳои хосиятҳои истеъмолии маҳсулот ба ғоиданокӣ, манфиатнокӣ ва самаранокӣ маҳсулот асос ёфтааст.

Ба ҳаёати усулҳои ҳислатҳои истеъмолии маҳсулотро баъътиборгиранда усулҳои баҳодихии баллӣ, нишондиҳандаҳои қиёсӣ, таҳлили регрессионӣ ва омехта дохил мешавад, ки омӯзиши моҳият, таъйинот ва афзалиятҳои онҳо мувофиқи мақсад аст.

Нархи маҳсулотҳои мухталиф бо усули баҳодихии баллӣ дар асоси баҳодихии мумайизии инфиродӣ ё оммавӣ муайян мегардад. Дар натиҷаи онҳо ба хусусиятҳои иқтисодию техникӣ ва истеъмолии маҳсулот баҳои муқоисавӣ дода мешавад. Истифодабарии ин усул дар ҳангоми муқоисаи баҳои маҳсулотҳои сифати ҳархела дошта, ки асоси онро ҳисоби самаранокӣ иқтисодии имконпазир ташкил менамояд, ки аз мақсади усулҳои хосиятҳои истеъмолии маҳсулотро баъътиборгиранда бармеояд.

Истифодабарии усули баҳодихии баллӣ дар чараёни нархгузорӣ иҷроиши шартҳои муайянро талаб менамояд.

Маҳсулотҳое, ки нархи онҳо муайян карда мешавад, бояд талаботи якхеларо қонеъ гардонад, онҳо дорои технология ва афзалияти якхелаи конструктивӣ, қобилияти ба ҳамдигар муқоисашавӣ дошта бошанд.

Бо ин усули иқтисодӣ нархи маҳсулот дар асоси се амалиёти пайдарпайи ва ба ҳам вобаста муайян мегардад. Аввал, баллҳои ҳар як намуди маҳсулот мувофиқан аз рӯи сифат ва хусусиятҳои ғоиданокӣ он ҳисоб карда мешавад.

Адабиёт:

1. Абдугафаров А., Аҳмедова Д.А. Теоретические проблемы формирования модели рыночной экономики Таджикистана. – Худжанд: Раҳим Джалил, 2006. – 132 с.
2. Абдурахмонов М. Абдурахмонова Ҳ.М. Асосҳои нархгузори иқтисоди бозоргонӣ. – Хучанд: Омор, 2003. – 163 с.
3. Абдурахмонов М. Маънои маҳумҳои нархгузорӣ. Дастури методӣ: истилоҳи луғавӣ. – Хучанд: Ношир, 2008. – 116 с.
4. Абдурахмонов М., Абдурахмонова Ҳ.М. Ценообразование. Учебное пособие. Издание 2-ое. – Худжанд: Нури маърифат. 2005. – 76 с.
5. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси милли ва Маҷлиси намояндагони ҚТ аз 20-январӣ 2016 с.

Калидвожаҳо: *нарх, тиҷорат, такрористеҳсолот, иқтисоди корхона, захираҳои молиявӣ, нархгузорӣ, фуруш, харид, воридот, содирот, иқтисоди бозоргонӣ, стратегия, сифат, талабот, таклифот.*

Аннотация

РОЛЬ И ОСОБЕННОСТИ ЦЕНООБРАЗОВАНИЯ НА ПРОДОВОЛЬСТВЕННОМ РЫНКЕ

Нынешний процесс социально-экономического развития Республики Таджикистан характеризуется своими особенностями и ориентирован на формирование и развитие рыночных экономических отношений. В зависимости от стадии развития изучение колебаний цен в экономике имеет особое значение. При решении вопроса об оценке позиция адаптации к рынку определяется рынком. Рыночные отношения могут быть выражены в виде комбинации товаров, цен, товаров, стимулирования потребительских товаров и продаж, и могут оцениваться через значение цены. В настоящее время роль цены в рыночной экономике Республики Таджикистан

все более и более децентрализована благодаря свободной ценовой стратегии развития предприятия, и цена стала ключевым фактором экономической независимости предприятия.

Ключевые слова: *цена, торговля, репатриация, экономика предприятия, финансовые ресурсы, ценообразование, продажи, закупки, импорт, экспорт, рыночная экономика, стратегия, качество, спрос, предложение.*

Annotation

THE ROLE AND THE FEATURES OF PRICING IN THE FOOD MARKET

The current process of social and economic development of the Republic of Tajikistan is characterized by its own characteristics and is focused on the formation and development of market economic relations. Depending on the stage of development, the study of price fluctuations in the economy is of particular importance. When deciding on the assessment of the position of adaptation to the market is determined. Market relations can be expressed as a combination of goods, prices, goods, consumer goods incentives and sales, and can be measured in terms of price. Currently, the role of price in the market economy of the Republic of Tajikistan is more and more decentralized due to the free pricing strategy of the enterprise, and the price has become a key factor in the economic independence of the enterprise.

Key words: *price, trade, repatriation, business economics, financial resources, pricing, sales, purchases, imports, exports, market economy, strategy, quality, demand, supply.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Саимов Ҳочиакбар, магистранти соли дуюми факултети технология ва иқтисодиёти Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айни.

Рохбари илмӣ: профессор А. Рауфӣ.

Сведения об авторе: Саимов Ходжиакбар, магистрант второго курса факультета технологии и экономики Таджикского государственного педагогического университета им. С. Айни.

Научный руководитель: профессор А.Рауфи.

About the author: is a 2nd -year master student of the faculty of Technology and economics of the Tajik State Pedagogical University named after S. Aini.

СУБЪЕКТҲОИ ҲУҚУҚИИ СОҲИБКОРӢ

Ҳуқуқ ба фаъолияти соҳибкорӣ яке аз ҳуқуқҳои асосӣ ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд мебошад. Конститутсияи ҚТ ба ҳар як кас ҳуқуқи озодона истифода намудани қобилият ва амволи хешро баҳри фаъолияти соҳибкорӣ ва фаъолияти дигари бо қонун манънашуда пешниҳод намудааст. Озодона ба амал баровардани фаъолияти соҳибкорӣ чузъи таркибии принципи Конститутсионии озодии иқтисодӣ ва соҳибкорӣ мебошад.

Ҳуқуқи машғул шудан ба фаъолияти соҳибкорӣ якҷанд паҳлу дорад, аз ҷумла интиҳоб намудани самти фаъолият, намуд ва шакли фаъолияти соҳибкорӣ. Шаҳрванд ҳуқуқ дорад ба ин ё он намуди соҳибкорӣ аз қабилӣ фаъолияти бонкӣ, суғуртавӣ, биржавӣ ва ё ба истехсоли маҳсулоти алоҳида ва ғайра машғул шавад. Шаҳрванд дар баамалбарории фаъолияти соҳибкорӣ мустақил буда, метавонад онро дар шакли соҳибкории инфиродӣ, яъне бидуни таъсиси шахси ҳуқуқӣ ва ё бо таъсиси шахси ҳуқуқӣ амалӣ гардонад. Ҳангоми таъсис додани шахси ҳуқуқӣ, шаҳрванд ҳуқуқи мустақилона интиҳоб намудани шакли ташкилӣ-ҳуқуқии ташкилоти соҳибкории бо қонун мукаммалшуда дорад. Дар барорбари шаҳрвандони ватанӣ иҷунин шаҳрвандони хориҷӣ низ метавонанд ба фаъолияти соҳибкорӣ машғул шаванд. Шартҳои ҳуқуқӣ барои оғоз намудани фаъолияти соҳибкорӣ бо қонунгузории ҷорӣ мукаммал шудаанд.

Фаъолияти соҳибкори бо мақсади ҷимояи сохти конститутсионӣ, ахлоқ, беҳатарӣ, ҳифзи ҳаёт, саломатӣ, ҳуқуқ, манфиат ва озодиҳои дигар шахсон таъмин намудани манфиатҳои мудофияи кишвар ва беҳатарии давлат, ҳифзи муҳити зист, арзишҳои маданӣ, роҳ наодан ба суистеъмоли ҳолати бартариятнок дар бозор ва рақобати бевичдонона маҳдуд карда мешавад. (қ3 м.14 Конс, қ3 м3КГ ҚТ).

Танҳо шаҳрванде, ки дорои қобилияти пурраи амалкунӣ мебошад ба фаъолияти соҳибкорӣ машғул шуда метавонад. Қобилияти ҳуқуқдорӣ ташкилотҳои хориҷӣ бошад мутобиқи қисми 2 м 51 КГ ҚТ аз лаҳзаи қайди давлатӣ ба вучуд меояд.

Дар сурати ба амал баровардани фаъолияти соҳибкорӣ бидуни бақайдгирии давлатӣ ё иҷозатномаи махсус ҷунин фаъолият ғайриқонунӣ маҳсуб шуда барои он ҷавобгарии ҷиноятӣ мукаммал шудааст. Талаботи қайди давлатӣ ҳам ба шаҳрвандон ва ҳам ба шахсони ҳуқуқӣ дахл дорад (м.24,51 КГ). Ин талабот барои баҳисобгирӣ ва назорати онҳо зарур аст. Дар ҚТ шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бетобеият низ метавонанд ба фаъолияти соҳибкорӣ машғул шаванд ба истиснои шаҳрвандони он давлатҳое, ки нисбати онҳо реторсия татбиқ карда шудааст.

Ҳуҷҷате, ки бақайдгирии давлатиро тасдиқ менамояд, ҳуҷҷати аз ҷониби мақомоти анҷомдиҳандаи бақайдгирии давлатӣ додашуда мебошад. (Шаҳодатнома дар бораи бақайдгирии давлатии шахси ҳуқуқӣ ё шаҳодатнома дар бораи бақайдгирии давлатии шахси воқеӣ ҳамчун соҳибкори инфиродӣ ё шаҳодатнома дар бораи бақайдгирии давлатии филиал ва намояндагии шахси ҳуқуқии хориҷӣ). Ин далели таъсисёбии шахси ҳуқуқӣ, бақайдгирии давлатии соҳибкори инфиродӣ, филиал ё намояндагии шахси ҳуқуқии хориҷӣ ва ворид намудани маълумот дар бораи онҳо ба Феҳристи ягонаи давлатӣ шаҳодат медиҳад.

Феҳристи ягонаи давлатии шахсони ҳуқуқӣ ва соҳибкорони инфиродӣ гуфта маҳзани ягонаи давлатии иттилоотиро дар бораи шахсони ҳуқуқӣ, филиалҳо ва намояндагиҳои онҳо, соҳибкорони инфиродӣ, филиалҳо ва намояндагиҳои шахсони ҳуқуқии хориҷӣ меноманд.

Дар асоси феҳристи ягонаи давлатӣ мафҳумҳо, аломатҳо ва намудҳои субъектҳои ҳуқуқи соҳибкориро дида мебароем.

Ҳуқуқи соҳибкори фаъолияти субъектҳои гуногунро ки ба доираи фаъолияти соҳибкори ҷалб шудаанд, танзим менамояд. Субъекти фаъолияти соҳибкорӣ гуфта, шахсонро меноманд, ки мақсади фаъолияти онҳо ба даст овардани фоида буда, ҳолати ҳуқуқиашон бо ҳуқуқи соҳибкорӣ муаян карда шудааст.

Субъектҳои ҳуқуқи соҳибкориро вобаста ба нақши онҳо дар иқтисодиёт ба намудҳои гуногун ҷудо мекунам. Маълумтарини онҳо мувофиқи м.7 ба субъектҳои фаъолияти соҳибкорӣ дар ҚТ дохил шуда метавонанд:

1. Шахсони воқеӣ, яъне шаҳрвандони Тоҷикистон, хориҷӣ ва шахсони бидуни шаҳрвандӣ;

2. Шахси ҳуқуқӣ-ташкilotҳои тичоратӣ ва ғайритичоратӣ, инчунин ташкilotҳои хориҷие, ки ба ғайрифаъолияти соҳибкорӣ машғуланд.

Ташкilotи тичоратӣ - шахси ҳуқуқие мебошад, ки ба даст овардани ғайрифаъолияти худ қарор додаанд. Ташкilotи тичоратӣ дар шакли: ширкат, ҷамъиятҳои хоҷагидорӣ, кооперативҳои истеҳсоли, корхонаҳои воҳиди давлатӣ ва коммуналӣ таъсис дода шаванд (м.50 ҚГ).

Ташкilotи ғайритичоратӣ - шахси ҳуқуқие мебошад, ки гирифтани ғайрифаъолияти худ қарор надода, ғайрифаъолияти байни иштирокчиён тақсим намекунад. Ин ташкilotҳо дар шакли: кооперативҳои матлубот, ташкilotҳои ҷамъиятӣ (иттиҳодияҳои динӣ) муасисаҳои аз ҷониби молик маблағгузоришаванда, фондҳои хайрия ва ғайра дохил мешаванд.

Намояндагӣ - воҳиди алоҳидаи шахси ҳуқуқӣ мебошад, ки берун аз маҳали ҷойгиршавии он қарор дошта, манфиати шахси ҳуқуқиро ҳифз ва намояндагӣ мекунад, аз номи он аҳдҳо ва амали дигари ҳуқуқиро анҷом медиҳад (м.56 ҚГ).

Филиал-воҳиди махсуси шахси ҳуқуқӣ мебошад, ки берун аз маҳали ҷойгиршавии он қарор дошта, тамомӣ ё як қисми вазифаҳои он аз ҷумла вазифаи намояндагиро иҷро мекунад.

Ҳуқуқ ва ӯҳдадорихои соҳибкор

Мутобиқи моддаи 17 Қонун дар бораи Ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ субъекти ғайрифаъолияти соҳибкорӣ чунин ҳуқуқ дорад:

- ҳамагуна корхонаю ташкilotеро, ки хилофи санадҳои меъёрию ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон намебошанд, таъсис диҳад;

- пурра ё қисман аз амволи корхонаҳои давлатӣ ва корхонаҳое, ки ба шаклҳои дигари моликият алоқаманданд, тибқи тартиботи муқаррарнамудаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон истифода барад, ё ба он соҳиб шавад;

- бо амволи худ ва амволи бо роҳи қонунӣ ба даст овардаш, дар ғайрифаъолияти субъектҳои соҳибкории хоҷагидори дигар иштирок намояд;

- дар асоси шартнома аз амволи шахсони ҳуқуқӣ, шахрвандон ва шахсони бешаҳрванд истифода барад;

- ҳар миқдор қарздоронро дар асоси шартнома қарз намояд ва аз қарз ҷавоб диҳад;

- намудҳо, системаҳо, ҳаҷми музди меҳнат ва дигар намудҳои даромади қарздорони қарздор муқаррар намояд;

- барномаи ғайрифаъолияти хоҷагиро тартиб диҳад, таҳвилдиҳандагон ва истеъмолкунандагони маҳсулоти (қарзҳои, хизматрасониҳои) истеҳсолиро интихоб намояд, барои эҳтиёҷи давлат қарзҳо, хизматрасониҳоро дар асоси шартнома ба анҷом расонад;

- нарх, арзиш ва тарифҳои молҳои (қарзҳои, хизматрасониҳои) фурӯхташавандаро, ба истиснои ҳолатҳое, ки дар санадҳои меъёрию ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи ғайрифаъолияти зиддинҳисорӣ пешбинӣ шудаанд, мустақилона муқаррар намояд;

- ҳисобҳои бонкӣ кушояд, ҳар гуна амалҳои ҳисобу китоб, қарздиҳӣ ва пули нақдиро анҷом диҳад;

- фонди (даромад) аз ғайрифаъолияти соҳибқарор, ки баъди пардохти андозҳо ва пардохтҳои дигари ҳатмӣ боқи мондааст, озодона ихтиёрдорӣ намояд;

- бо тартиби муқаррарнамудаи санадҳои меъёрию ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз системаи давлатии таъминоти иҷтимоӣ ва суғуртаи иҷтимоӣ истифода барад;

- ҳар гуна даромади аз рӯи ҳаҷм номаҳдуд гирад;

- бо тартиби муқарраршуда аз болои амал ва ё беамалии мақомоти давлатӣ ва дигар мақомот, инчунин аз шахсони мансабдоре, ки ҳуқуқҳо ва манфиатҳои қонунии онро поймол месозанд, аз ҷумла оид ба масъалаҳои вобаста ба санҷиши ғайрифаъолияти онҳошикоят намояд;

- бо тартиби барои шахсони ҳуқуқӣ муқаррарнамудаи санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ ҳамчун иштирокчиҳои робитаҳои берунии иқтисодӣ амалиёти асбобиро ба амал барорад;

- ба дигар амалҳои вобаста ба ғайрифаъолияти соҳибкорӣ машғул шавад, ба шарт, ки ин амалиёт хилофи санадҳои меъёрию ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон набошад.

Нисбати қарори маҳдуд намудани ҳуқуқ ба суд шикоят қардан мумкин аст. Ғайрифаъолияти соҳибкории инфиродӣ, ки тибқи тартиби муқарраршуда ба қайд гирифта шудааст, ба собиқаи қарздор ворид қарда мешавад. Тартиби баҳисобгирии собиқаи қарз ва пешбурди дафтарчаи меҳнатии соҳибкорӣ инфиродиро Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар мекунад.

Дар баробари ҳуқуқҳои муайян, соҳибкор инчунин дорои ӯҳдадорихои мушаххас мебошад, ки намудҳои гуногун доранд.

Соҳибкор ӯҳдадор аст, ки:

Муҳаккиқ

- мутобиқи қонунгузории меҳнат бо шахрвандоне, ки онҳоро ба сифати коргари кироя ба кор мегирад, шартнома (қарордод) ва ҳамчунин бо талаби коллективҳои меҳнатӣ шартномаи коллективӣ бандад;

- барои муттаҳидшавии коргарони кироя ба иттифокҳои касаба ва мақомоти дигари намояндагии онҳо бо мақсади ҳимояи манфиатҳои иҷтимоӣ-иқтисодии худ монёв наштавад;

- ба коргарони кироя на камтар аз андозаи ҳадди ақали муқаррарнамудаи санадҳои меъёрию ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон маош диҳад;

- оид ба таъмини ҳифзи меҳнат, бехатарии экологӣ, санитарӣ ва техникаи бехатарӣ, тозагиву бехдошти истехсолот, инчунин болоравии иқтисодиёт дар асоси қоидаву меъёрҳои қорӣ тадбирҳои андешад;

- пардохти саривақтии андозҳо ва дигар ӯҳдадорихои молиявии худро дар назди давлат ба иҷро расонад;

- дар бораи муфлисшавии худ ва имконнопазир будани адои ӯҳдадорихо дар назди қарздиҳандагон арз намояд;

- барои ғайриқонунӣ дар соҳаҳои, ки тибқи санадҳои меъёрию ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон иҷозатнома (литсензия) талаб карда мешавад, иҷозатнома (литсензия) гирад;

- талабҳои дигари дар қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинигардида роия намояд (м. 18 Қонун).

Бақайдгирии давлатӣ бо тартиби «равзанаи ягона»

Бақайдгирии давлатӣ аз ҷониби мақомоти анҷомдиҳандаи бақайдгирии давлатӣ мувофиқи принципи «равзанаи ягона» бе гузаронидани экспертизаи ҳуқуқии ҳуҷжатҳои пешниҳодгардида амалӣ гардонидида мешавад.

Бақайдгирии давлатӣ мувофиқи принципи «равзанаи ягона» мазмунӣ зерин дорад.

1. Барои бақайдгирии давлати аризадиҳанда ҳуҷжатҳои пешбиниамударо танҳо ба мақомоти анҷомдиҳандаи бақайдгирии давлатӣ аз рӯи маҳалли ҷойгиршавии шахси ҳуқуқӣ маҳалли зисти соҳибкори инфиродӣ, маҳалли ҷойгиршавии филиал ё намояндагии шахси ҳуқуқии хориҷӣ, маҳали зисти роҳбари филиал ё намояндагии шахси ҳуқуқии хориҷ пешниҳод менамояд. Барои дурустии ҳуҷжатҳои пешниҳодгардида ва пурагии маълумоти дар онҳо инъикосёфта аризадиҳанда тибқи қонунгузории ҚТ ҷавобгариро ба зимма дорад.

2. Мақоми анҷомдиҳандаи бақайдгирии давлатӣ маълумотро дар бораи шахси ҳуқуқӣ, соҳибкори инфиродӣ, филиал ё намояндагии шахси ҳуқуқии хориҷиро ба Феҳристи ягонаи давлатӣ ворид намуда ҳуҷҷати тасдиқкунандаи бақайдгирии давлатиро медиҳад, бақайдгирии давлатӣ дар Феҳристи ягонаи давлатӣ бақайдгирии яқвақтаро дар мақомоти анҷомдиҳандаи бақайдгирии давлатӣ, мақомоти давлатии омор ва мақомоти суғуртаи иҷтимоии давлатиро дар назар дорад.

3. Ҳангоми бақайдгирии дар Феҳристи ягонаи давлатӣ ба субъектҳо Рақами ягонаи мушаххас дода мешавад, ки барои ҳар як шахси ҳуқуқӣ, соҳибкори инфиродӣ, филиал ё намояндагии шахси ҳуқуқии хориҷӣ тақрирнамашаванда мебошад. Рақами ягонаи мушаххас ҳам барои бақайдгирӣ дар Феҳристи ягонаи давлатӣ, ҳам барои қайди баҳисобгирӣ дар мақомоти давлатии омор ва мақомоти суғуртаи иҷтимоии давлатӣ истифода бурда мешавад.

Мақомоти анҷомдиҳандаи бақайдгирандаи давлатӣ:

1) Дар муддати 3 рӯз пас аз анҷоми бақайдгирии давлатӣ маълумоти ба Феҳристи ягонаи давлатӣ воридкардашударо ба мақомоти давлатии омор ва мақомоти суғуртаи иҷтимоии давлатӣ дар шакли электронӣ мефиристад.

2) дастрасии гирифтани маълумот аз Феҳристи ягонаи давлатӣ барои мақомоти давлатии омор ва мақомоти суғуртаи иҷтимоии давлатӣ таъмин менамояд.

Адабиёт:

1. Исмоилов Ш.М. Правовое регулирование предпринимательской и налоговой деятельности в Республике Таджикистан. – Душанбе: Конуният, 1998. – 187 с.
2. Киреев А.С. Международная экономика. – М., 2005. В 2-х т. Т.1.
3. Комилов С. Д., Забиров Н.Х. Предпринимательство: вопросы развития и государственного регулирования. – Душанбе, 2004. – 192 с.
4. Масленников В.В. Предпринимательские сети в бизнесе. – М., 1998. – 97с.
5. Мирбобоев Р.М. Таможенно - тарифное регулирование внешней торговли Таджикистана: оценка институциональности // внешнеэкономическая деятельность: анализ торговли и инвестиций в Республику Таджикистан / Под общ.ред . Л.Х. Саидмуродова. – Душанбе: Ирфон, 2006. с. 89-113.
6. Солиев А.А. Открытость экономики – окно для иностранных инвестиций // внешнеэкономическая деятельность: анализ торговли и инвестиций в Республике Таджикистан / Под ред. Л.Х. Саидмуродова. – Душанбе: Ирфон, 2006. с.130-163.

Калидвожаҳо: ҳуқуқ, ғайолияти соҳибкорӣ, филиалҳо, шахсони ҳуқуқӣ, шахрванд, намояндагӣ, бақайдгирӣ, муҳлат, соҳибкорони инфиродӣ

Аннотация

ЮРИДИЧЕСКИЕ ЛИЦА В ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОМ ПРАВЕ

В статье рассмотрены проблемы юридических субъектов предпринимательства. Конституция РТ позволяет каждому гражданину свободно заниматься предпринимательской деятельностью используя свои способности и навыки. Свободно заниматься предпринимательской деятельностью – часть принципа Конституционной экономической свободы и предпринимательства. Правильность подготовки документов в нужные органы, государственная регистрация, длительность операции государственной регистрации показаны в этой статье.

Ключевые слова: право, предпринимательская деятельность, филиалы, юридические лица, гражданин, учет, длительность, индивидуальные предприниматели

Annotation

LEGAL ENTITIES IN BUSINESS LAW

The article considers the problems of legal entities of entrepreneurship. The Constitution of the Republic of Tajikistan allows each citizen to freely engage in entrepreneurial detail using his abilities and skills. Freely engage in entrepreneurial activity - part of the Constitutional Economic Freedom and Enterprise Council. The correctness of the preparation of documents to the necessary authorities, state registration, the duration of the state registration operation is shown in this article.

Key words: law, entrepreneurial activity, branches, legal entities, citizen, accounting, duration, individual entrepreneurs.

Маълумот дар бораи муаллиф: Набиева Суман, донишҷӯи соли панҷуми факултети технология ва иқтисодиёти Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ.

Рохбари илмӣ: Шукурова М.

Сведения об авторе: Набиева Суман, студентка пятого курса факультета технологии и экономики Таджикского государственного педагогического университета им. С.Айни.

About the author: Nabieva Suman, a fifth-year student of the faculty of Technology and economics of the Tajik State Pedagogical University named after S. Aini.

ИСТИФОДАИ СТРАТЕГИЯИ ОМУЗИШИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ ДАР РАВАНДИ КОРҲОИ МУСТАҚИЛОНА

Омузиши забони хориҷӣ дар Донишгоҳ ва ё мактаби миёна дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон малакаҳои ташаккулро тахмин мекунад: мисол, забони англисӣ, ҳамчун забони муоширати байни давлатҳо. Раванди омузиш дар фазои дузабонӣ, ин ва ё он қисми истифодаи забони модарӣ ва забони хориҷӣ мегузарад. Дар вобастагӣ аз салоҳиятнокии забони донишҷӯён саҳми забони англисӣ дар воситаи вазифаҳо метавонад асил бошад: дастурамал барои иҷроиши машқҳо, ба тавсия даровардани супоришҳо, ислоҳ кардани хатогиҳои нутқӣ ва грамматикӣ. Аммо истифодаи забони модарӣ баъзан вақт барои кори таъсирбахшии синфӣ шартан зарурӣ ҳисобида мешавад, чунки он, дар қатори вазифаҳои иҷроиши омузиши забонӣ, василаи ноилшавии пурраи когнитивӣ ва таъсири мутақобилаи муоширати омӯзгор ва донишҷӯён ба ҳисоб меравад.

Кори мустақилона ба худ якчанд шаклҳоро дорост, ки дар байнашон: иҷроиши кори мустақилонаи донишҷӯён дар зери назорати бевоситаи устод дар раванди дарсҳои синфӣ; иҷроиши вазифаи хонагӣ аз тарафи донишҷӯён, тайёри ба тестҳои дараҷаи гуногундошта, тарҷумаи матнҳо ва ғайра мебошад. Кори бомуваффақият, дар он фурсате имконпазир мешавад, ки агар омӯзгор дастурамалҳои методии лозимаро қаблан пешниҳод намуда бошад ва машғулиятҳоро дақиқ ва саҳеҳ тавсия намояд.

Ба сифатнокии машқҳои мустақилона иҷрошуда, тарҷумаҳо ва нақл, назорат аз тарафи омӯзгор ва инчунин худидоракунии мусоидат менамояд. Ба худидоракунии чунин муносибат ба фаъолияти мустақилона алоқаманд аст. Вақте ки донишҷӯ зарурияти онро дарк мекунад ва кӯшиши худро дар ҷустуҷӯи стратегия барои бомуваффақият иҷро намудани супоришҳои берун аз синфи равона менамояд. Ин бағоят муҳим аст, зеро забоне, ки дар он омузиш гузаронида мешавад, барои донишҷӯён забони модарӣ нест.

Зарурат барои қайд кардан пеш меояд, ки усули омузиши забони англисӣ ҳамчун забони дуввум дар ин ҷо на ҳамеша таъсирбахш арзёбӣ мешавад. Илова бар ин дар дараҷаи робитаи душвориҳои дарки дар забони тоҷикӣ мухтасар карда шуда, ки мазмуни таълим ҳисобида мешавад. Забони тоҷикӣ дар чунин ҳолат на ҳамеша қобилияти иҷроиши бандаки изофиро доро аст. Дар қолаби "фаҳмиш-калима-тарҷума", донишҷӯён ислоҳотҳои грамматикӣ дар таҷриба санҷидашуда нест ва шарҳу эзоҳи иловагиро талаб мекунад.

Дар робита бо ин ҳолат, ҳам барои муаллим ва ҳам барои донишҷӯ зарурият ба вучуд меояд, ки истифодаи чунин стратегияҳо ва омузиши таълимро, ки талаботҳои даркорино барои самарабахшии кор таъмин менамояд, истифода барад. Сухан дар бораи чунин як чараёни банақшагири, коркард ва баҳодихии маводи таълимие меравад, ки натавона ба таҷрибаи таълимӣ, балки инчунин ба таҷрибаи иҷтимоии онҳо таъсир мерасонад. Дар вақти иҷроиши корҳои мустақилона ва таълим дар умум ба қомебиҳои бобарор ноил мегарданд. Инчунин қайд намудан ба маврид аст, ки истифодаи стратегияҳои таълимӣ таъсирбахширо баланд мебардорад, - ин вазифа барои омӯзгор аст, ки донишҷӯро барои интихоби дурусти стратегияи омузишӣ, ки ба инкишофи таълимии ӯ муносиб аст, равона созад.

Дар пеши омӯзгор вазифаи навбати истодааст, ки роҳи усул ва техникаи таълимиро дар омузиши забони англисӣ пешниҳод намояд, ки барои донишҷӯён хориҷӣ дар чунин маврид воқеияти забони омӯхташавандаро дар апарати идроки худ ворид сохтан ёри диҳад. Ба донишҷӯён низ зарур аст, ки стратегияи омузиши забони англисии худро коркард намоянд, зеро танҳо чунин васила имконияти дуруст ташкил намудани чараёни ислоҳотии маълумоти нишондодро дар самаранокии маърифатӣ медиҳад.

Стратегияи таълим дар муносибат бо маънои он, аз рӯи гурӯҳбандӣ метавонад ҳам когнитивӣ ва ҳам метакогнитивӣ бошад. Ба стратегияи когнитивӣ дар раванди таълим инҳо шомиланд: дарки раванди таълим, ба нақшагирии он, иҷроиши мунтазами вазифаҳо, баҳодихи ба меҳнати худ. Стратегияи когнитивӣ, баръакс, бевосита ба вазифаҳои конкретӣ алоқаманд аст ва вақте ки коркарди маълумоти нави омузиши ба вучуд меояд, истифода карда мешавад [1, 132].

Стратегияҳои минбаъдаи омӯзиши когнитивӣ дар вақти кор бо матн, бениҳоят зарур арзёбӣ мешавад, дар он мавриде, ки забони таълимдиҳанда ба таълимгиранда забони модарӣ набошад. Ин стратегияи тасхеҳи маълумот ба дониш аст. Вақте ки донишчӯ бо маводи нав чизхое, ки алақай ҳудаш медонад мукамал месозад. Стратегияи мнемоникӣ (усулҳои тақмили қувваҳои ҳофиза) имконияти ташаккули чараёни азхудкунии лексикаи навро бо истинод ба фаҳмишҳои маълум ва калидвожаҳову таҳаввулотҳои алоҳида дар забони модарии худ, медиҳад. Донишчӯ метавонад, калима ва ё ибораи навро ба воситаи вожаҳои калидӣ ва ё бо мафҳуми аз рӯи қиёфаи ба он камтар монанд, ки умумиятии аломатҳо дар ин воҳидҳои забонҳо бударо соҳиб аст аз худ кунад [2, 65-82].

Стратегияи хониши самарабахш, хело муҳим аст. Дар мавриди чунин усули корбарӣ бо матн, вақте ки хонанда ба фаҳмиши мазмуни матн бо роҳи ба ҳамдигар мувофиқат кардани қисмҳои он ва инчунин ба воситаи истифодаи донишҳои алаққай дошта ноил мегардад. Чунин шакли таҳвили матни омӯхта шаванда метавонад ё дар шакли забонӣ-лафзӣ(қайдҳо, навиштаҷотҳо, ҷудо кардани матнҳо) ва ё бо роҳи тасвирӣ (расмҳо, нақшаҳо, диаграммаҳо), дар амал табиқ шавад [3, 87-94].

Боз як стратегия, ки бомуваффақият дар вақти кор бо матн истифода бурда мешавад, - ин стратегияи кори дастаҷамъона мебошад. Кори ҷуфтии донишчӯён, ва ё гурӯҳбандиҳои наҷандон калон дар вақти омодагӣ ба машғулиятҳо гузаронида шавад. Дар ҳолати умумият доштани забони модарӣ асосан самарабахш ташкил кардани муҳокимаи муштарак, таҳлили матн ба забони англисӣ ва инчунин тарҷумаи он буда метавонад. Таҷриба нишон медиҳад, ки натиҷаи кор бо истифодаи чунин стратегияи нисбат ба корҳои фардӣ бартари дорад.

Барои донишчӯён метавонад стратегияҳои зеринро барои омӯзиши забони хориҷӣ ҳамчун забони дувум ва саввум барои фаъолгардонии ин чараён истифода кард. **Стратегияҳои метакөгнитивӣ аз усулҳои зерин иборат аст:**

1. Қаблан ошкор сохтани усулҳои ташкили чараёни таълими минбаъда (Advance Organizers).
2. Ҷурсозии муштарак барои иҷроиши вазифаҳо (Directed Attention).
3. Иҷроиши он ҷанбаҳои омӯзиши забони хориҷӣ, ки эҳтиёҷ ба диққати махсус доранд (Selective Attention).
4. Талаботи идрок, мусоидаткунандаи машғулиятҳои мустақилона (Self-management).
5. Кор аз болои он қисматҳои забони таълим, ки барои иҷроиши машғулиятҳо, ки аз болои забони англисӣ тадқиқшаванда тақозо мекунад (Advance Preparation).
6. Назорат аз болои нутқи худ, ва ҷузъиётҳои грамматикӣ, фонетикӣ ва луғавии он. (Self-motivated).
7. Мувофиқати муваффақиятҳои ба он комёбшудаи дар омӯзиши забони англисӣ ҷамъдошт (Self-evaluation).

Стратегияҳои когнитивӣ аз қолабҳои зерин иборат аст:

1. Такрори қолабҳои забонӣ (Répétition).
2. Истифодаи маводҳои таълимӣ аз рӯи забони омӯхташаванда (Resourcing).
3. Мувофиқати донишҳои нав дар соҳаи луғавӣ бо амалҳои ҷисмонӣ (Physical Response).
4. Истифодаи забони модарӣ барои дарки забони омӯхта шаванда. (Translation).
5. Мухтасаркунонии қоидаҳои дигар ҳуҷҷатҳои таълимӣ. (Note taking).
6. Мунтазам дар амал истифода бурдани қоидаҳои грамматикӣ. (Deduction).
7. Мувофиқати донишҳои нав бо қиёфаи визуалӣ ба воситаи ҷумлаҳои шинос ҷойдошта.
8. Дар ёд нигоҳдошти калимаҳои нави забони англисӣ бо воситаи ёфтани таносубҳои овозии ин калимаҳо дар забони модарӣ. (Key Word).
9. Истифодаи калимаҳои нав дар робита бо ибораҳо ва ҷумлаҳо (Contextualization).
10. Истифодаи маҳсули забонҳои пештар аз худкардашуда ва донишҳои умумӣ дар омӯзиши забони англисӣ (Transfer).
11. Истифодаи маълумоти табиати умумидошта барои фарзу тахминҳо дар шиносои бо луғатҳои нав (Inferencing).
12. Истифодаи имкониятҳои соҳибзанон дар нисбатан ба такрорсозӣ, азнавиҷодасозии зучъиётҳои забонӣ (Question for Clarification).
13. Кори дастаҷамъона, ки мақсади он қабули маълумот ва тарҳсозии фаъолияти забонӣ. (Cooperation).

Мухаққик

Бо чунин тасвир, тадқиқи стратегияи омӯзиш дар ҷараёни азхудкунии забони англисӣ нишон дод, ки мундариҷаи он ба алгоритми таълим бо саҳми баланди худидоракунии мувофиқат кунад. Истифодаи чунин стратегияҳо метавонад ба таври қатъӣ қобилиятҳои асосӣ ва натавонӣ қарбонии забони балки инчунин алоқамандиро мустақкам намояд.

Муносибати мутааллиқона, ки ба асоси стратегияи когнитивӣ алоқаманд аст, ба боз ҳам самарахшии азхудкунии ҷанбаҳои гуногуни забони хориҷӣ ва қарқарди усулҳои идрок, масъулият, тайёрии мустақилона ба машғулиятҳои мусоидат кунад.

Адабиёт:

1. Иванова Л.В. Формирование самостоятельной готовности студентов к педагогическому творчеству как фактор инновационной культуры [Электронный ресурс] / Л.В. Иванова // Вестник ЧГПУ. 2010. №1. URL:
2. Назарова И.В. Организация самостоятельной работы в вузе в целях профессионально-творческого саморазвития студентов [Электронный ресурс] / И.В. Назарова // Вестник ПАГС. 2011. №2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/organizatsiya-samostoyatelnoy-raboty-v-vuze-v-tselyah-professionalno-tvorcheskogo-samorazvitiya-studentov>
3. Orr, J.K. 1999. Growing Up with English. Washington, DC 20547: Office of English Language Programs, pp.131-141.
4. Levin, J. 1981. The Mnemonic 80s: Keywords in the classroom. Educational Psychologist, 16, 2, pp.65-82.
5. Wittrock, M. 1974. Learning as a generative process. Educational Psychologist, 1, pp. 879
- 4.

Калидвожаҳо: *метакогнитивӣ, когнитивӣ, стратегияи омӯзишӣ, худидоракунии дар таълим, худташаққулдиҳӣ*

Аннотация

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СТРАТЕГИИ ИЗУЧЕНИЯ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА В ПРОЦЕССЕ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ

Статья посвящена использованию стратегии при изучении английского языка в вузе и школе. Автор отмечает, что использование обучающих стратегий повышает эффективность в изучении языка. Особое внимание обращается на метакогнитивные и когнитивные стратегии. Такие стратегии представляют особый интерес в ситуации, когда язык преподавания не является родным для студентов. Подчеркивается значение определенных стратегий изучения в процессе организации ответственной самостоятельной работы.

Ключевые слова: *метакогнитивный, когнитивный, стратегия изучения, самоконтроль в изучении, самоорганизация*

Annotation

USING LEARNING STRATEGIES IN THE PROCESS OF INDIVIDUAL WORK TO DEVELOP ENGLISH SKILLS

The article is devoted to the use of strategies in studying English. The author notes that the use of learning strategies improves language learning. Particular attention is paid to metacognitive and cognitive strategies. These strategies are particular interest to the second and third language area. The author points out to the importance of self-directed learning strategies that enable students take command over their learning.

Key words: *metacognitive, cognitive, learning strategy, self-directed learning, self-management*

Маълумот дар бораи муаллиф: Горончиева Парвина, магистранти соли дуҷуми факултети забони англисии ДДОТ ба номи Садриддин Айни.

Роҳбари илмӣ: Авфонов С.

Сведения об авторе: Горончиева Парвина, магистрантка второго курса факультета английского языка ТГПУ имени Садриддина Айни.

About the author: Goronchieva Parvina, second year master student of the English Department of Tajik State Pedagogical University named after S.Aini.

ИСТИФОДАИ ҚОРҲОИ МУСТАҚИЛОНАИ ДОНИШЧҶҲН ДАР ДАРСҲОИ ЗАБОНИ ОЛМОНӢ

Дарси забони олмонӣ - ин муҳити иҷтимоии муайяност, ки дар он омӯзгор ва хонандагон дар муносибатҳои муайяни иҷтимоӣ баромад мекунад. Раванди таълим бошад - ин муносибати байниҳамдигарии ҳамаи иштирокчиёни дарс мебошад. Барои ташкили қорҳои гурӯҳӣ, аз ҷумла ҷунин усулҳо самараноканд. Аз ҷумла қорқарди мавзӯҳое, ки шарҳи гуногун талаб мекунад. Масалан мавзӯҳое, ки доир ба дарс таалуқ доранд. Ҷунин мавзӯҳое бояд дар гурӯҳ муҳокима гардида, аз он ҳулоса ва натиҷаҳои зарурӣ бароварда шавад. Дар қорҳои гурӯҳии хонандагон инҷунин вазъиятҳои нутқии ғайри стандартӣ бо мақсади шарҳи онҳо низ баррасӣ карда мешаванд [2, 52].

Ҳадафи омӯзиши забони олмонӣ - ин ташаккул додани қобилияти муоширати донишҷӯён дар дарс, яъне амалан истифода карда тавонистани он мебошад. Барои он ки донишҷӯён ҷизеро муайян кунанд, онҳо бояд бо ашё қореро ба анҷом бирасонанд ва ба шароит мутобиқ гардонанд. Новобаста ба пешравиҳо яке аз душвориҳои асосии омӯзиши забонҳои қорӣ имқонияти маҳдуди муошират бо соҳибони забон ва истифодаи нутқи гуфтугӯии ҳамон забон берун аз мактаб мебошад.

Барои барқараф намудани монетаҳои психологӣ ва фазои низоъангез дар гурӯҳҳо ташкили қорҳои гурӯҳии хонандагон аҳамияти маҳсус дорад. Барои ҳалли проблемаҳои мақсуд ҷавобҳои тайёр дода нашуда, балки онҳоро шоғирдон ҳулашон мустақилона ба даст меоранд. Дар қорҳои гурӯҳӣ, ҷунин супоришҳо ба шоғирдон пешниҳод шуда метавонад:

1. Супоришҳое, ки душвор будани онҳоро хонандагон эътироф мекунад ва барои барқараф қардани он душвориҳо дониши нав ва тарзи амалиёти нав ҷустуҷу қарда мешавад.
2. Барқараф намудани душворӣ тавассути воситаҳои нави фаъолияти таълимӣ яке аз қисматҳои раванди инқишофи қорҳои гурӯҳии хонанда ба ҳисоб меравад.
3. Омодагии аниқ ва шавқи хонанда барои ҷустуҷуи ҳалли проблема.
4. Имқонияти қорҳои гуногуни ҳалли масъала, ки ба самтҳои гуногуни ҷустуҷу вобастагӣ дорад [2, 12].

Тавре ки маълум аст, ҳадафи низоии омӯзиши забони қорӣ - ин саводноқӣ, қабондонӣ ва салоҳиятноқии донишҷӯён ва хонандагон мебошад. Қорҳои гурӯҳии хонандагон на танҳо дар дохили синф ва ё аудитория, балки дар давоми фаъолияти беруназсинфӣ хонандагон низ ҳосил гардида метавонад. Ба фаъолияти беруназсинфӣ дохил мешаванд: намоишҳои театрий, адабий, композитсияҳои музикӣ ва ғайраҳо. Зарур шумурдан мумкин аст, ки ташриф ба театр, музей, намоиши кино, ба хотири рушди қобилияти фарҳангӣ- иҷтимоӣ ва рушди муқолама хеле мусоидат мекунад.

Мафҳуми таълим, тарбия ва ташаккулдиҳӣ ба таври васеъ истифода бурда мешавад. Таълим бо маънои томах ба ҷуз андӯхтани маърифат, инҷунин ташаккули сифатҳои шахсият, васеъ намудани ҷаҳонбинӣ ва тарбиявии инсонӣ қомилро дар назар дарад [1, с. 132].

Тайёр қардани намоиш аз тарафи омӯзгор нигоҳи эҷодӣ, қорҳои зиёди тайёрий ва дониши ҳубро талаб мекунад: тайёр қардани слайдҳо, ки ҳар қадоми он бояд мантқан дар доираи мавзӯи дарс бошад. Тарзи намоиш дарсро рангоранг, диққатқалбқунанда мекунад. Тайёр қардани дарс-намоишҳо ин омили эҷодӣ барои муаллим аст. Барномаи таълимӣ метавонад дар зинаҳои гуногуни омӯзиши маводи таълимӣ истифода бурда шаванд.

Мушқилоти ҳамфиқрий байни иштирокчиёни баҳс дар ҳақиқат зиёд буда, фарқиятҳои психологӣ, мансубият ба табақаҳои гуногуни иҷтимоӣ ҳусусӣ таҷрибаи инфиродӣ, ҳаёт ва тарбия ҳос аст. Бинобар ин, вазифаи қасбӣ аз он иборат аст, ки муоширатро дар рафти баҳс конструктивӣ, мақсаднок равонашуда, ба яқдигарфаҳмии ҳамаи иштирокчиён ташкил қунад. Намунаи мавзӯи дар мувозинат набуда, дар шароити маҳсуси қисмонии қӯдақон услуби ҳатмии тарбия мебошад [3, 93].

Ҳар як фан дорои вазифаҳои маҳдуди ҳуд, воситаю объектҳои тадқиқоти ҳуд мебошад. Бояд гуфт, ки ҳамаи илмҳо барои ҳалли як масъала, донисташавии дунёи материали равона қарда шудааст. Асосҳои методологияи методикаи таълим фалсафаи диалектики ва таърихӣ ба ҳисоб меравад. Донистани қонунҳои асосии материализми диалектики ба олимони методист ва

Мухаккиқ

муаллимон имконият медиҳад, ки онҳо моҳияти таълими забони хориҷиро дар мактаб возеҳу равшан фаҳмонида тавонад.

Хулоса таҷрибаомӯзии педагогӣ нишон медиҳад, ки такмил додани нутқи шифоҳии хонандагонро танҳо дар асоси нутқи намунавии омӯзгор такмил додан номумкин аст. Шавқманд кардан ба омӯзиш дар ташкили раванди таълим аҳаммияти калон дорад. Вай ба фаъол гардонидани тафаккур мусидат мекунад, шавқронӣ нисбати ин ё он намуди дарс бедор мекунад, ба иҷрои ин ё он машқ шавқманд мегардонад. Омилҳои нисбатан қавии шавқманкунанда усули таълим, қонеъ гардонидани талаботҳои хонандагон, навгонии маводи омӯхташаванда ва гуногунии машқҳои иҷрошаванда мебошанд. Истифодаи усулҳои гуногуни таълим ба мустаҳкамгардидани ҳодисаҳои забонӣ дар зехни хонандагон, сохтани образҳои нисбатан мустаҳками бинӣ ва шунавоӣ, нигоҳ доштани фаъолият ва бедории шавқи хонандагон мусоидат мекунад.

Адабиёт:

1. Вербицкий А.А. Человек в контексте речи: формы и методы активного обучения. – М.: Знание, 1990.
2. Гальперин П. Я. Введение в психологию: учеб. пособие для вузов. – М.: Университет, 2007. – 336 с.
3. Горшкова В.В. Взрослый как субъект непрерывного профессионального образования: монография. – СПб.: ГНУ ИОВ РАО. – 148 с.
4. Зимняя И.А. Общая культура и социально-профессиональная компетентность человека // Высш. образование сегодня. - № 11. - С. 14-20.
5. Ксенофонт А.Н. Технологии взаимодействия как фактор развития речевой деятельности студентов: монография. - Саратов, 2007. – 164 с.
6. Методы системного педагогического исследования : учеб. пособие / под ред. Н.В.Кузьминой. – М.: Народное образование, – 208 с.

Калидвожаҳо: *гиперматнии маводи таълимӣ, слайдҳо, конструктивӣ, диалектикӣ, диалог, полилог, монолог.*

Аннотация

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ВИДОВ ГРУППОВЫХ РАБОТ НА УРОКЕ НЕМЕЦКОГО ЯЗЫКА

В статье речь идёт о видах групповых работ на уроках немецкого языка и особенности их использования на практике. Использование развития общения относится к группе методов, развивающие речевую способность. Использование методов, например, диалога, полилога и монолога способствует развитию речевых навыков. Несмотря на определенные достижения, одним основным недостатком для изучения иностранных языков является дефицит общения учащихся с носителями языка и развитие устной речи.

Ключевые слова: *гипертексты, предмет, обучение, слайды, диалектика, диалог, полилог и монолог.*

Annotation

THE USE OF THE FORMS OF GROUP ACTIVITIES IN GERMAN CLASSES

The present article deals with the forms of group activity in German classes and the ability of using foreign language. The use of the development of communication refers to the group of methods of development of speaking skills and abilities, but using the methods like dialogue, colloque, monologue and other methods.

Despite the certain progresses one of the main difficulties of learning foreign languages is the restricted opportunity of communication with native speakers and using of the oral speech of the same language.

Key words: *hypertext of the teaching means, slides, constructive, dialectical, dialogue, colloque, monologue*

Маълумот дар бораи муаллиф: Шамсиддини Рачабалӣ, магистранти соли дуюми факултети забонҳои романӣ-германии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. e-mail: shamsiddini.rajabali.95@mail.ru

Рохбари илмӣ: профессор Сайфуллоев Х.

Сведения об авторе: Шамсиддини Раджабали, магистрант второго курса факультета романо-германских языков Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни. e-mail: shamsiddini.rajabali.95@mail.ru

About the author: Shamsiddini Rajabali, master student of the 2nd year of Roman-German faculty, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini. e-mail: shamsiddini.rajabali.95@mail.ru

ПЕШГИРИИ ХУШУНАТИ ОИЛАВӢ - ОМИЛИ АСОСИИ ОИЛАИ СОЛИМ

Масъалаи зӯроварӣ ва хушунат то ҳол ҳамчун яке аз масъалаҳои баҳсталаби замон боқӣ мондааст. Муҳаққиқони мактабҳои гуногун ва мутахассисони мухталифи илмӣ доир ба зӯроварию таҷовузкорӣ омилҳо ва шаклҳои зухуроти зуроварию хушунатро омӯхта, фикрҳои ҷолиб пешниҳод намудаанд. Якчанд фаҳмишҳои назариявии гуногунҷабҳа мавҷуданд, ки ҳар кадоме ба саволи зӯрию зӯроварӣ аз диди худ баҳо медиҳанд. Кӯҳантарини онҳо назарияи беихтиёрона (инстинкт) мебошад, ки зӯроварию чун рафтори табиӣ- модарзодӣ шарҳ медиҳад.

Ба ақидаи яке аз пешвоёни маъруфу машҳури ин равия З.Фред таҷовузу зӯроварӣ аз инстинкт (ғаризаи модарзодӣ) сарчашма мегирад. Дар асл зуроварӣ ин ҳуди ҳамон ғаризаест, ки ба муҳити беруна бомақсад тарҳрезӣ шудааст, сарчашмаҳои зӯроварӣ пеш аз ҳама рағбат ва хоҳиши ба дигарон зиён расонидан мебошад. Таъсири бештаре миёни ин назарияҳо назарияи фурустратсиягӣ-таҷовузкорӣ ишғол мекунад, ки онро қаблан Ч.Даллард ва ҳаммаслакони ӯ исбот карда буданд [4]. Мувофиқи ин назария, бештар дар шахси таҷовузро аз сар гузаронида рағбат ба зӯроварӣ пайдо мешавад.

Самтҳои охири назариявии хушунатро, пеш аз ҳама, ҳамчун зухуроти иҷтимоӣ ва шакли рафторе, ки дар рафтори омӯзиши иҷтимоӣ аз худ ғаштааст, дида мебароянд. Дар мувофиқа бо ин назарияҳо фаҳмиши аниқӣ зӯроварӣ танҳо ҳангоми таваҷҷуҳи ҷиддӣ ба даст меояд: мувофиқатии намунаи рафтори таҷовузкорона ва ё кадом роҳ аз худ карда шудааст. Ҳолатҳои таваҷҷуҳу зӯроварӣ дар натиҷаи иштироки бевосита дар ҳолатҳои хушунату зӯровариву дастгирӣ азхуд карда мешаванд. Назарияи омӯзиши иҷтимоӣ тасдиқ мекунад, ки зӯроварӣ танҳо дар шароитҳои мувофиқ зоҳир мегардад, яъне дар фарқият аз самтҳои дигар назарияи ин самт бештар неқбинонаю хайрхоҳона ба имкониятҳои пешгирикунандаи зӯроварӣ ё зери назорат гирифтани он муносибат мекунад. Дар замони муосир ба мафҳуми зӯроварӣ якчанд муносибатҳоро ҷудо мекунад: биологӣ, равонӣ, иҷтимоӣ ва ҳуқуқӣ.

Мавҷудияти мафҳуми зӯроварӣ ба бачагон дар аксари мамлакатҳо дар нимаи дууми асри XX эътироф гардид. Масалан, дар ИМА танҳо дар нимаи солҳои 60-ум дар бораи ҷавобгарии ҳуқуқи волидонӣ фарзандашонро мавриди зӯроварӣ қарордода, ҷораандешӣ шуда, якчанд намудҳои хизматрасонӣ оид ба ҳифзи бачагон ва марказҳои ёрӣ ба оилаҳо ташкил шуданд.

Зӯроварӣ дар оила на танҳо ҳолати психикӣ, ҷисмонӣ ва эҳсоси амнияти дохилии ҷабридаро суёт мекунад, он инчунин дорои дигар оқибатҳои манфӣ барои тамоми ҷомеа мебошад. Ҷабридагонӣ зӯроварӣ дар оила, одатан аз ҷомеа ҳудашонро дур мегиранд, бо атрофиёни наздик алоқаро гум мекунад, дар таҳсил ва кор мушкилӣ мекашанд. Фаромӯш набояд кард, ки зӯроварию ҷинсию ҷисмонӣ мавҷудияти зуроварию руҳиро дар назар дорад, на акси он. Имрӯз аксарияти мутахассисони кӯмакрасон ба бачагонӣ зерини таҷовузу зӯроварӣ қарордошта, қайд мекунад, ки механизми рӯҳафтодагӣ ва оқибатҳои бади руҳӣ дар тамоми шаклҳои зӯроварӣ ҳислати ягона дорад.

Оила асоси ҷамъияти инсонист, ки зерини ҳифзи қонуну давлат қарор гирифта, пеш аз ҳама ташаккулиёбии шахсиятро дар рӯҳияи инсондӯстӣ, риояи ҳуқуқ ва озодии шахс, ҳисси масъулият ва эҳтироми тарафайн пойдор нигоҳ медорад. Зулму зӯроварӣ дар оила барои қисми зиёди аҳоли ғоча буда, устуворӣ ва беҳатарии ҷомеаро ҳалалдор месозад. Дар натиҷаи муносибатҳои носолим дар оила, одатан зарари асосиро кӯдакон, калонсолон ва заноне мебинанд, ки худро ҳимоя карда наметавонанд.

«Зӯроварию оилавӣ – ин амал ё ин ки бефаъолияти яке аз аъзоёни оила мебошад, ки ба дигар аъзоёни оила равона шудааст, бо истифодаи бартарию қувва ва ё иқтидори вучуддошта ё ки вобаста ба шароити пайдошуда содир ғаштааст, ки ҳуқуқҳо ва озодиҳои шахсии дигар аъзоёни оиларо поймол мекунад, ба ҳаёт ва саломатии онҳо (ҷисмонӣ ва рӯҳонӣ) ҳатар оварда, онҳоро дар азоб мемонад ва ба онҳо зарар мерасонад» [3, 10-11].

Масъалаи зулму зуроварию ҳар як илм ба таври ба худ хос дида мебарояд, аммо набояд фаромӯш кард, ки дар ҷомеаи имрӯза ҳама намуди зуроварӣ аз нигоҳи қонунӣ ба танзим дароварда мешавад. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи пешгирии зӯроварӣ дар оила» муносибатҳои ҷамъиятиро вобаста ба пешгирии хушунат дар ҳонавода танзим намуда, вазифаҳои субъектҳои пешгирикунандаи хушунат дар оиларо доир ба ошкор, пешгирӣ ва бартарафсозии сабаб ва шароитҳои мусоидаткунанда муайян менамояд.

Қабул шудани қонуни мазкурро дар Тоҷикистон қадами устуворе дар роҳи ҳифзи шаъну шараф ва ҳуқуқи занони тоҷик дар оила ва ҷомеа метавон маънидод кард. Қонуни мазкур хусусияти иҷтимоӣ-ҳуқуқӣ дошта, дар таҳкими пойдевори оилаҳо, ки як қисми ҷудонопазири ҷомеа ва давлат махсуб меёбанд, нақши асосиро мебозад.

Дар моддаи 1-уми Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи кафолати давлатии баробарҳуқуқии мардону занон ва имконоти баробари барои амалигардонии кардани онҳо» хушунати оилавӣ маҳкум мешавад [1].

Яке аз сабабҳои зӯроварии оилавӣ дар нақшҳои иҷтимоии байни зану мард ифодаи худро меёбанд. Нақш ин амали аз инсон ҷашмдоштест, ки рафтори ўро муайян менамояд. «Нақшҳои иҷтимоӣ имконият медиҳанд, ки маҷмӯи амсилаҳои рафтор идора карда шаванд».

Дар замони муосир фаъолияти қонунгузорӣ барои таъмин намудани ҳуқуқҳои ва имкониятҳои баробари занону мардон ба он асос ёфтааст, ки ҳуқуқи занон қисмати ҷудонопазири ҳуқуқӣ инсон ба ҳисоб меравад. Баробарҳуқуқӣ ва имкониятҳои баробарӣ занону мардон дар як қатор санадҳои меъёри – ҳуқуқии байналмиллалӣ ва милли эътироф ва кафолат дода шудаанд.

Тағйиротҳои куллии иҷтимоӣ-иқтисодӣ дар ҷумҳурӣ, гузариш ба иқтисоди бозоргонӣ, шиддат гирифтани зӯроварии хонагӣ, дур мондани занон аз фаъолияти сиёсӣ, паст рафтани сатҳи ҳифзи саломатӣ ва бехатарии занон, зарурати ба ҳимояи махсус ниёз доштани занон ва аз ҳама муҳим бо сабабҳои физиологӣ имконияти баробар надоштан бо мардон барои амалисозии ҳуқуқи озодихонӣ худ мақомоти қонунгузорӣ ва дигар шахсони масъулро водор месозад, ки ба занон таваҷҷӯҳи махсус зоҳир намоянд. Яъне барои ҳифзи ҳуқуқи занон бояд санадҳои алоҳидаи ҳуқуқӣ қабул карда шаванд. Аз ҷониби мақомоти қонунгузорӣ ҷумҳуриямон як қатор санадҳои меъёри - ҳуқуқие таҳия ва қабул гардидаанд, ки ҳуқуқи занонро дар соҳаҳои гуногуни фаъолият ҳифз менамоянд.

Имрӯз дар тамоми ноҳияю вилоятҳои кишвар марказҳои гуногуне доир ба ҷилавгирии хушунат дар оила фаъолият менамояд, ки он ба шахсоне, ки дар оила дучори хушунат гаштаанд, кӯмакҳои ройгон мерасонанд. Яке аз омилҳои асосии ба вучуд омадани хушунат дар хонаводаҳо паст будани сатҳи иҷтимоӣ-иқтисодӣ, маърифати оиладорӣ ва хеле барвақт хонадор кардани ҷавонон аст. Бояд дар самти пешгирӣ аз зӯроварӣ дар хонавода марказҳои бухронӣ дар ҳамкорӣ бо ВКД ва дигар сохторҳои фаъолиятшонро тақвият бахшида, теъдоди нозирони минтақавӣ дар мавриди пешгирӣ аз зӯроварӣ афзоиш дода шаванд.

Яке аз омилҳои пешгирӣ аз хушунати хонаводагӣ ин баланд бардоштани ҳаҷми муҷозот нисбат ба шахсоне, ки дар оила ва ҷомеа хушунат эҷод меkunанд, мебошад. Бояд тазаққур дод, ки хушунати хонаводагӣ зухуроти нангин ва номатлуб буда, он ҳуқуқи инсонро поймол менамояд ва ба саломатии ҷисмонӣ раванӣ, арзишҳои ахлоқӣ ва инкишофи маънавии инсон таъсири манфӣ мерасонад. Қабули қонуни мазкур барои устувории оилаҳо, тақвияти оиладорӣ ва рушди минбаъдаи насли наврас мусоидат менамояд.

Қисми зиёди занҳои тоҷик дучори хушунат дар хонаводаҳо мешаванд. Қонуни ҚТ “Дар бораи пешгирии зӯроварӣ дар оила” аз 19 март соли 2013 қабул шудааст. Барномаи давлатӣ оид ба пешгирии зӯроварӣ дар оила барои солҳои 2014 – 2023 баргузор гардид. Мувофиқи маълумоти Кумитаи кор бо занон ва оилаи назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, сарфи назар аз тадбирҳои Ҳукумати Тоҷикистон ҳодисаҳои зӯрварӣ дар оила то ҳол мушоҳида мешаванд.

Чуноне, ки маълум аст мувофиқи қонунҳои амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон зан дар радифи мард аз ҳамаи ҳуқуқҳои бархурдор буда, комилҳуқуқи озод аст. Вале ин ҳама зоҳиран асту танго дар суҳан, зеро агар амиқтар ба умқи рӯзгори мардум назар афканем, манзараи амалияи зиндагӣ тамоман дигар аст. Ҳақиқату асл он аст, ки аксари қонуни маҳаллӣ зери хушунатҳои хонаводагӣ қарор доранд. Муносибати бераҳмона ва безъитиной нисбати шавқу ҳаваси кӯдакон натавон ба саломатии онҳо зарари ҷиддӣ мерасонад, балки натиҷаҳои вазнини иҷтимоӣ низ дорад. Кӯдаконе, ки мавриди зӯроварӣ қарор гирифтаанд, саводнокиашон паст мегардад, ҳонишашон суст мешавад, сари вақт ба дарсҳои ҳозир намешаванд, доираи дӯстонашон кам аст, ҷисман ва рӯҳан суст инкишоф меёбанд, аз ҳад зиёд тарсончак, шармгин ва ҳато то андозае дар аёми наврасӣ фирор аз хона меkunанд.

Бояд гуфт, ки солимии ҷомеа аз солимии ҳар гуна хонадону оила ибтидо мегирад ва ободии хонадон бошад, аз фаросати маърифати оиладорӣ волидон сарчашма мегирад. Қисми зиёди оилаҳо бинобар сабаби ихтилофҳо ва зӯровариҳои хонаводагӣ вайрон гардида ягона омилҳои баргарафнамоеи чунин муносибатро дар талоқи мебинанд, ки дар натиҷа таъсири амиқи худро ба инкишофи психикии кӯдакони хурдсол мегузорад.

Дар натиҷа чунин кӯдакон аз муҳити солими хонаводагӣ, меҳру навозиши падару хешовандони наздик бобою бибӣ маҳрум мегардаанд ва оилаи солими онҳо ба оилаи нопурра мубаддал мегардад. Оилаи нопурра дар натиҷаи қатъи никоҳ, ҷавти яке аз ҳамсарон,

мухочирати меҳнатӣ, ҷудо зиндагони кардани волидон пайдо мешавад. Дар алоқаманди бо ин чунин намудҳои оилаи нопурраро фарқ мекунанд: ятиммонда, беникоҳ, талоқшуда ва ҷудошуда. Занони танҳомонда ба хоҳири мисли дигар кӯдакони оилаҳои комил тарбия намудани кӯдакони худ меҳнати вазнини иловагиро бар дӯш мегиранд. Ё баръакс, аз сабаби шиддати баланди психологӣ кӯдакони хурдсоли худро мавриди зӯрварӣ ва шиканҷа қарор медиҳанд. Кӯдакони ин гуна оилаҳо ҳамеша дар ҳолати танқисии ҳамешагии моддӣ умри худро мегузаронанд, иҷтимоишавиашон дуруст сурат намегирад ва ба ҳама гуна қарағдорӣҳои майл менамоянд. Ҳолати руҳию равонии ин гуна кӯдакон дар бисёри ҳолатҳо бад буда онҳо бештар бадхашм, изтиробнок ва зудраҷ мешаванд. Яъне ин гуна кӯдакон зуровариро аз ҳар тараф нисбати худ қабул мекунанд, аз тарафи шахси наздик ва аз тарафи шахси бегона [2, 5657].

Зӯрварӣ аз тарафи шахси наздик нисбат ба зӯрварӣ аз тарафи шахси бегона содиршуда ҳамавақт зарари бештари ҷисмонӣ ва рӯҳи меорад. Чунки аз тарафи шахси наздик мо ҳамеша дастгирӣ, яқдигарфаҳмӣ ва ҳисси ҳамдилоиро интизорем. Дар ҳолати содир шудани зӯрварӣ дар оила принципи асосии он – бехатарии мавҷудияти ҳар як аъзои оила вайрон мешавад. Барои бартараф намудани зӯрварӣ дар оила танҳо як чораҳои ҷазодиҳӣ басанда набуда, кори ҷиддӣ дар соҳаи пешгирикунӣ ва тарбия гузаронидан зарур аст.

Хулоса, масъалаи зӯрварӣ падидаи нав набуда, он дар ҳамаи ҷомеаҳо вучуд дошт ва дорад. Агар дар баъзе оилаҳо муҳити ором ва хайрхоҳона ҳукмрон бошад, он гоҳ дар оилаҳои дигар ҳаёт ба як силсилаи баҳсу мунозираҳои доимӣ мубаддал мегардад.

Адабиёт:

1. Волкова Е.Н. Защита детей от жестокого обращения. – СПб.: Питер, 2007.
2. Волков Ю. Г. Социология. – М., 2007.
3. Давлатов М. – Дастури психологӣ оид ба офиятбахшии ҷабридаҳои зӯрварии хонаводагӣ: Дастури таълимӣ – методӣ барои донишҷӯёни ихтисоси психология. – Душанбе, 2016. - сах. 10-11.
4. Мельникова Маргарита Леонидовна: Агрессивное поведение делинквентных подростков: детерминанты и условия коррекции. Диссертационная работа, Екатеринбург, 2007.
5. Климантова Г.И. Насилие в семье: социальные технологии, его диагностики и профилактики. – М.: Изд-во РГСУ, 2007.
6. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи пешгирии зӯрварӣ дар оила”. – Душанбе, 2013.

Калидвожаҳо: *хонавода, хушунат, ҷамъият, кӯдак, волидайн, таълим, тарбият, фарҳанг*

Аннотация

ПРОФИЛАКТИКА ДОМАШНЕГО НАСИЛИЯ - ОСНОВОЙ ФАКТОР ЗДОРОВОЙ СЕМЬИ

Домашнее насилие не только подрывает психическое, физическое и эмоциональное состояние жертвы, оно также имеет другие негативные последствия для всего общества. Семья является основой человеческого общества, защищенной законом и государством, и, прежде всего, поддерживает формирование личности в духе человечества, уважение прав и свобод человека, чувство ответственности и взаимоуважение.

Ключевые слова: *семья, насилие, ненасилие, общество, ребенок, родители, образование, воспитание, культура*

Annotation

THE PREVENTION OF FAMILY VIOLENCE -THE MAIN FACTOR OF A HEALTHY FAMILY

Domestic violence is not only undermines the mental, physical and emotional state of the victim, it also has other negative consequences for the whole society. The family is the foundation of human society, protected by law and the state, and, above all, supports the formation of the individual in the spirit of humanity, respect for human rights and freedoms, a sense of responsibility and mutual respect.

Keywords: *family, violence, non-violence, society, child, parents, education, upbringing, culture*

Маълумот дар бораи муаллиф: Раҳматова Зулхумор Гулмуродовна, магистранти факултети психология ва таҳсилоти фароғири Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон.

Рохбари илмӣ: Маҷидова Б.

Сведения об авторе: Раҳматова Зулхумор Гулмуродовна, магистрантка факультета психологии и инклюзивного образования Таджикского государственного педагогического университета.

About the author: Rahmatova Zulkhumor Gulmurodovna, master student of the Department of General and Pedagogical Psychology, the faculty of Psychology and Inclusive Education of Tajik State Pedagogical University, TSPU named after S.Aini.

**АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ОМУЗИШИ ХУСУСИЯТИ МУНОСИБАТ
БА ХУД ВА НАМУДИ ЗОҲИРИИ ХУД**

Масъалаи муносибат ба худ дар илми равоншиносӣ аз замони ҷаҳонияти олими шинохта У.Чеймс то ба имрӯз мавриди омӯзиш қарор дорад. Дар тӯли тақрибан якуним аср дар ин мавзӯ миқдори зиёди маводҳои назариявӣ ва амалӣ гирд оварда шудаанд. Масъалаи мазкур ҳарчанд дар асарҳои як қатор олимони рус низ (А.Н.Леонтев, С.Л.Рубинштейн, А.Г.Спиркин, Е.В.Шорохова, И.С.Кон, И.И.Чеснокова ва дигарон) тадқиқ гардида бошад ҳам, вале муносибати ягона ба он пайдо карда нашудааст [6]. Дар омӯзиши ин масъала фарқиятҳои истилоҳотӣ ва мазмунӣ мавҷуданд. Барои тавсифи ин падида дар адабиёти рус ба вазифаи муроди, мафҳумҳои зерин бештар истифода мегарданд: «худбаҳодиҳии глобалӣ», «худқабулкунӣ», муносибати эмотсионалӣ-арзишӣ ба худ», «муносибат ба худ»-и шахсӣ, «аутотаваҷҷӯх», «ҷузъи эмотсионали худбаҳодиҳӣ» ва ғайраҳо. Истилоҳи «муносибат ба худ» аз ҷониби Н.И.Саргвеладзе пешниҳод гардидааст. Дар адабиёти хориҷӣ, масалан забони англисӣ, истифодаи истилоҳҳои self-regard «муносибат ба худ», self-esteem «худэҳтиромкунӣ, ҷамъбасти худбаҳодиҳӣ», self-feeling «кайфияти ҳол», attitude «муҳаббат ба худ», self-acceptance «худқабулкунӣ», selfattitude «худтаъминкунӣ», self-evaluation «худбаҳодиҳии ҷамъиятӣ» ва ғайра тавсиф мешаванд [3]. Агар дар бораи фарқиятҳои дарки ин падида сухан ронем, пас тибқи ақидаи А.М.Колишко дар таҳлили назариявӣ дар психология чор равиҳо ҷудо кардан маъмул аст. Дар ҷаҳорҷӯбаи равиҳои аввал муносибати худшиносӣ ҳамчун ташаккули (муносибат) ё ҷузъи эмотсионали он маънидод карда мешавад.

Дар психологияи хориҷӣ, бештари тадқиқотҳо дар ин соҳа ба омӯзиши «худбаҳодиҳӣ» ҳамчун ҷузъи аффеқтии иборат аз “МАН-концепсия” бахшида шудаанд. Масъалаи он, ки чӣ тавр худбаҳодиҳии хусусӣ ба арзиҳои умумии худ муттаҳид карда шудааст, баҳснок боқӣ мемонад. Баъзе муаллифон (Ҷ.Батлер, Э.Пирс, Ҷ.Гоч) худбаҳодиҳии глобалиро ҳамчун маҷмӯи оддии худбаҳодиҳии шахсӣ меҳисобанд. Тасаввурот дар бораи худбаҳодиҳӣ ҳамчун маҷмӯи муқоисавии худбаҳодиҳии шахсӣ бештар паҳн гардидааст (С.Хартер, М.Розенберг, С.Куперсмит ва диг.). Бо вучуди талошҳои сершумор оид ба таҳияи модели муқоисавӣ, муаллифон тасдиқи эмпирикии тасдиқи фарзияҳои худро ба даст наовардаанд ва дар натиҷа ба ҷунин ҳулоса омаданд: худбаҳодиҳии глобалӣ ва тафриқавии бо воситаи худбаҳодиҳии муқоисавии шахсӣ ба дастовардашуда- сохторҳои гуногуни психологиянд [3]. Дар адабиёти рус муносибат ба худ (эҳтироми худ) ҳамчун таъминот (ва ё ҷузъи эмотсионалӣ) дар назарияи бетарафӣ (диспозиция)-и идоракунии рафтори иҷтимоии В.А.Ядов ва назарияи таъминоти Д.Н.Узнадзе пешниҳод гардидааст. Дар асоси муқаррароти назариявии концепсияи аввал, И.С.Кон эҳтиром ба худро ҳамчун пешниҳоди арзиши шахсӣ, ки дар муносибати шахс нисбати худ ифода ёфтааст (тасдиқ ё рад) ва дар он шахс худро қобилиятнок, назаррас, муваффақ ва сазовор меҳисобад, муайян кардааст [2].

Дар доираи назарияи Д.Н.Узнадзе равиши муаллифи фарзияи омӯзиши мо - назарияи Н.И.Сарджвеладзе, ки муносибат ба худро ҳамчун муносибати субъект ба вазъияти қонеъ гардонидани талаботҳои муайяни ба худ равона гардидааст, дарк мекунад. Ин ҷо, муносибат ба худ зерини таъминоти иҷтимоӣ мебошад, ки дар баробари вазъи иҷтимоӣ ва муносибати шахс ба олами беруна, мавқеи шахсро низ муайян мекунад, яъне ҳавасмандӣ ба таъсири мутақобили муайян бо ҷомеа. Таваҷҷӯҳи бештар дар ин равиш, ба монанди равишҳои пажӯҳишгарони хориҷӣ, ба функсияи танзими худмуносибат дода шудааст [4].

Намояндагони равиши дуум муносибатро ҳамчун ҳислати шахсият медонанд. Дар психологияи хориҷӣ, дар доираи ин концепсия, муносибат ба худ ҳамчун як ҳислати шахсият ҳисобида мешавад, ки бо мурури вақт чандон тағйир намеёбад. Дар асоси устувори он талаботи нигоҳ доштани муносибати мусбӣ ба худ боқӣ мемонад. Умуман, муносибат ба худ ҳамчун «ташаққули маҷмӯии як андозагирӣ, ки дараҷаи мусбат ё манфӣи муносибати шахсро ба худ бештар ё камтар мустақкам менамояд» маънидод карда мешавад. Дар психологияи Россия, ин равишро А.Ф.Лазурский ва В.Н.Мясишев дар доираи назарияи муносибатҳои таҳиякардашон асоснок кардаанд. Муаллифон муносибати худогоҳиро ҳамчун дараҷаи огоҳӣ ва сифати қабули эмотсионалӣ-арзишии худ ҳамчун як ташаббус ва сарчашмаи

масъули фаъолияти иҷтимоӣ медонанд. Яъне, онҳо баръакси муҳаққиқони хориҷӣ, ин тарҳро ҳамчун як тасвири мураккаби маърифатӣ-пурҳаяҷонӣ мешуморанд, ки аз ду қисм иборат аст: «худбинии дараҷавӣ» (муносибати оқилона ба худ ҳамчун як субъекти фаъолияти иҷтимоӣ) (таҷрибаҳо ва арзёбӣ аҳамияти худшиносӣ ҳамчун як субъекти фаъолияти иҷтимоӣ), ки дар яқоягӣ бо эҳтиёҷот ва ангеҷаҳо дар раванди худтанзимкунии шахсӣ иштирок мекунад.

Ҳамин тариқ, намояндагони ду равиши аввал иштироки падидаи муносибатро дар худтанзимкунии шахс таъкид мекунад. Тадқиқот дар ин соҳа, асосан ба омӯзиши таъсири худбавариӣ шахсият ба фаъолияти иҷтимоӣ он, хусусиятҳои худбинӣ ва дарки одамони дигар равона шудааст. Намояндагони равиши сеюм - муҳаққиқон дар психологияи рус - муносибати худбиниро ҳамчун як ҷузъи пуриштиробии ҳудогоҳӣ, яъне муносибати эҳсосоти инсон ба чизе, ки дар бораи худ медонад, баррасӣ мекунад. Ин концепсия то андозае мукаммалро назариявии аввалин муносибатҳоро, ки баррасӣ кардаем мешуморад. Асоси ин ғояи худбиниро И.И.Чеснокова, ки истилоҳи «муносибати эҳсосӣ-арзишии худпарастӣ» -ро ҷорӣ кард, онро як навъи таҷрибаи эҳсосотӣ муайян кард, ки муносибати ҳудро ба чизҳои омӯхташуда инъикос мекунад, дар бораи худ «ошкор мекунад». Чунин иртиботро ҳам дар шакли аксуламали мустақими эҳсосӣ ва ҳам дар шакли арзёбии он ҳамчун аксуламали эҳсосии қаблан муаррифӣ кардан мумкин аст. Ташаккули муносибатҳои мустақилона, тибқи ин концепсия, дар ду марҳила сурат мегирад: дар марҳилаи аввал дар системаи "Ман - дигарам" аз ҳисоби муқоисаи худ бо одамони дигар, дар марҳилаи нисбатан барқамол дар системаи Ман - худам ба тӯғайли муқоламаи дохилӣ, ки ҳудро бо гузашта муқоиса мекунад [5]. Таҳқиқоти дертар дар ин соҳа ҳам дар психологияи ватанӣ ва ҳам хориҷӣ қонунӣ будани муносибати ҳудогоҳиро ҳамчун аксуламали эҳсосотӣ ба мундариҷаи тасвири «ман» зери шубҳа мегузорад, зеро онҳо дар асоси концепсияҳои интиқодкардаи худ метавонанд ба ҳулосаи оянд, ки мани-концепсия ҳастам ва муносибати худшиносӣ як чизест, ки ба мазмуни равонии ин сохторҳо равшан муҳолиф аст. Концепсияи аз ҳама актуалии замони муосир ин концепсияи муаллифони ватанӣ - В.В.Столин ва С.Р.Пантилеев, ки дар охири асри гузашта, ки ба ғояҳои А.Н.Леонтев дар бораи фаъолият, шуур ва шахсият, пеш аз ҳама дар бораи ғояи эҳсоси шахсӣ ҳамчун яке аз ҷузъҳои таркибии шуур асоснок шудааст ба шумор меравад.

Тибқи концепсияи баррасишаванда, муносибат ба худ бояд ҳамчун «муаррифии мустақим дар шуури маъноӣ шахсии «ман», яъне арзёбии хусусиятҳои шахсии индивид (фард) дар робита бо ангеҷаҳо, ки зарурати татбиқи ҳудро ифода мекунанд», мебошад. Дар ин ҷо, муносибати шахс ба худ аз он вобаста хоҳад буд, ки оё ӯ «ман» ба худпарастии худ монанд аст ё ба он сахм мегузорад. Дар ин ҳолат, робитаи ҳудӣ як системаи муқаммалӣ шахсият аст, ки таҷрибаи маъноӣ «ман»-ро таъмин мекунад, ки дар ниҳоят бо муносибатҳои воқеии ҳаёти субъект муайян карда мешавад. Л.Я.Гозман, ки роҳи таъсирбахши ҷомеа ба мундариҷа ва сохтори муносибати шахсро нисбати худ таҳқиқ ба ҳулосаҳои зерин омадааст, аввалан вазъи иҷтимоӣ, ки дар он ташаккули шахсият сурат мегирад, ба зинанизоми ангеҷаҳо ва фаъолиятҳо таъсир мерасонад, ки дар онҳо фаҳмиши «ман» ба вуқӯъ меояд. дуюм, маҳз ҳамин мундариҷаи иҷтимоӣ, вақти таърихӣ ва муҳити иҷтимоӣ, тезауруси (маҳзан ё маъно) эҳсосотро муайян мекунад, ки дар дохили он шахс эҳсосоти эмотсионалӣ нисбати дигарон ва барои ҳудашро эҳсос мекунад. Ҳамин тариқ, муаллифони ин концепсия фаҳмиши муносибатро ба ҳайси маҷмӯи аксуламалҳои эҳсосотӣ ба дониши шахс рад мекунад. Онҳо чунин мешуморанд, ки муносибат ба худ маъноӣ шахсии «ман» -ро ба мавзӯи тавассути арзёбӣ ва ҳиссиёти устувор, ки дараҷаи «ман» -и субъектро ба ангеҷаҳои ташаккули он, ки бо вазъи иҷтимоӣ рушди он муайян карда мешаванд, тавсиф медиҳанд. Танҳо дар нақшаи 13-и феноменологӣ (фавқуллода) ҳуд субъект метавонад дониши инфиродӣ дар бораи худ ва худбаҳодиҳиро ҳамчун сарчашмаи муайян кунад, ки аксуламали эҳсосоти ҳудро ба худ ба вуҷуд меорад. Мо ин концепсияро ҳамчун муосиртарин ва мувофиқи натиҷаҳои таҳқиқоти таҷрибавӣ тасдиқ хоҳем кард. Илова ба ин, мавҷудияти ихтилофот дар фаҳмиши табиати зуҳуроти «худдорӣ», масъалаи андозаҳои он низ баҳснок аст. Муаллифоне, ки ин падидаи мазкурро дараҷаи муносибати мусбат ё манфии як шахс ба худ (эътимод ба худбаҳодиҳии ҷаҳонӣ, ҳамчун ҳислати шахсият) онро ҳамчун шакли ташаккули як андоза қабул мекунанд. Бисёр таҳқиқотҳо дақиқан гумон мекунанд, ки муносибати худтанзимӣ як андоза аст, зеро онҳо дар бораи худбаҳодиҳии баланд ё паст, баланд ё пастии худшиносӣ сухан меронанд. Чунин равиш тасдиқи эмпирикӣ (таҷрибавӣ) нагирифт ва дар адабиёти дохилӣ ва хориҷӣ мавриди интиқод қарор гирифт. Ба гуфтаи В.В.Столин, мураккабии объект («Ман») мураккабии муносибатро ба он дар назар дорад. Дар мувофиқат бо мавқеи худ, муаллифон

Муҳаккиқ

хусусияти бисёрчанбаи муносибатҳои мустақилро бо табиати бисёрчанба ва чуқурии муносибатҳои ҳаёти шахсӣ шарҳ медиҳанд ва ҳадди аққал ду ҷузъро дар сохтори он фарқ мекунанд: «арзёбӣ» ва «эхсосӣ-арзишӣ».

Дар таҳқиқоти И.И.Чеснокова “доварӣ арзишҳо” ва “аксуламали фаврӣ” ва дар Е.И.Соколова - “арзёбии иҷтимоӣ-муқоисавӣ” ва “қаноатмандӣ” мебошад. Н.И.Саргвеладзе дар бораи ҷузъҳои маърифатӣ ва аффективии муносибати худ, С.Рочерс - дар бораи худбаҳодиҳӣ ва худшиносӣ, С.Гордон - дар бораи худшиносӣ ва ҳамдардӣ ва ғайра сӯҳбат мекунанд. Умуман, «ҷузъи арзёбӣ» дорои чунин мафҳумҳо ба монанди «худэҳтиромӣ», «ҳисси салоҳият», «худэҳтиромӣ» ва эҳсосотӣ - «автосимпатия», «худшиносӣ» мебошад. Ҷузъҳои баррасишудаи муносибат ба ҳудогоҳӣ хеле фарқ мекунанд: аз мундариҷа, принсипи ташаккул, сахм дар худтанзимкунии 14 нафар, дар намуди ҳимояи психологӣ, ки барои нигоҳ доштани муносибати мусбӣ ба худ истифода мешаванд. Масалан, унсури баҳодиҳӣ дар заминаи муқоисаи худ бо дигарон ё меъёрҳои дар ҷомеа қабулшуда ташаккул ёфтааст. Ҳамзамон, ҷузъи эҳсосотӣ интрасубективӣ буда, сатҳи мутобиқати одамро ба талаботи пешниҳодшуда инъикос мекунанд, яъне натиҷаи муқоисаи «ман» бо «дигарон дар худ» мебошад ва тавассути ҳамкорӣ бо дигарон ба таври назаррас ташаккул меёбад. Қисматҳои баҳогузори ва эҳсосӣ ҷузъҳои як система буда, баъзе хусусиятҳои умумӣ доранд. Ҳамин тавр, ҳардуи онҳо биополярӣ (дукутба) мебошанд. Аз ин рӯ, дар рушди мукаммали сохтори муносибат ба худ, бисёр муаллифон ҷузъҳои зеринро ҷудо мекунанд: муносибати мусбати ҳисобкардаи худ (худписандӣ), муносибати мусбии эҳсосии худ (автосимпатикӣ) ва худкасбӣ дар натиҷаи ҳамгироии кутбҳои манфии ин ду ҷузъ. Илова бар ин, ҷузъҳои баҳогузори ва эҳсосӣ, дар навбати худ, инчунин ташаккули мураккабанд ва якҷанд усулҳоро дар бар мегиранд. Ҳамин тавр, аз рӯи натиҷаҳои як тадқиқоти таҷрибавӣ, С.Р.Пантилеев худбаҳодиҳӣ (ҷузъи арзёбӣ) ин ҳамгироии «кушодагӣ», «худбоварӣ», «худроҳнамоӣ» ва «инъикоси худбинӣ», автосимпатика (ҷузъи эҳсосӣ) - «худбаҳодиҳӣ», «худогоҳӣ» ва «худбоварӣ» ва худкасбӣ (ҳамчун ҳамгирӣ), фурӯтани ва ҳақири (сутунҳои манфии ду ҷузъ) - «худкушӣ» ва «низои дохилӣ» мебошад.

Дар охир қайд кардан ба маврид аст, ки муносибат ба худ ба ҳимоя ниёз дорад, ки дар хоҳиши нигоҳ доштани муносибати мусбат нисбати худ (ё сатҳи мавҷудаи муносибати худ) зоҳир мешавад, ки дар робита бо он шахс услуби муҳофизатии худро таҳия мекунанд. Муҳаққиқон, теъдоди зиёди механизмҳои муҳталифи ҳифзи худбовариро омӯхтанд, ки онҳо ҳам дар самти дохилии тафаккур (дар ҷараёни автокоммуникатсия ва ҳам дар раванди идрок) ва дар рафтори иҷтимоии шахс, дар робитаи ӯ бо одамони дигар, «амал мекунанд». Ҳамин тариқ, муносибати худ аз як тараф, воситаи муҳофизати ҳудогоҳии шахсро нишон медиҳад, аз ҷониби дигар, тавассути системаи рейтингҳо ва таҷрибаҳои устувори эмотсионалӣ маънои «ман» -ро ба мавзӯи ифода мекунанд.

Адабиёт:

1. Бодалев А.А., Столин В.В., Аванесов В.С. Общая психодиагностика / А.А. Бодалев, В.В. Столин, В.С. Аванесов. – СПб.: Изд-во «Речь», 2000. – 440 с.
2. Кон И.С. Психология ранней юности / И.С. Кон. – М.: Просвещение, 1989. – 254 с.
3. Пантилеев С.Р. Самоотношение как эмоционально-оценочная система / С.Р. Пантилеев. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1991. – 100 с.
4. Психология самоотношения: учеб. пособие / сост. А.М. Колышко; ГрГУ. – Гродно, 2004. – 102 с.
5. Соколова Е.Т. Самосознание и самооценка при аномалиях личности / Е.Т. Соколова. – М.: Изд-во МГУ, 1989. – 210 с.
6. Соколова Е.Т., Николаева В.Н. Особенности личности при пограничных расстройствах и соматических 117 заболеваниях / Е.Т. Соколова, В.Н. Николаева. – М.: SvR-Аргус, 1995. – 352 с.
7. Социальная психология: учебное пособие / сост. А.Л. Журавлев. – М.: ПЕР СЭ, 2002. – 351 с.
8. Столин В.В. Самосознание личности / В.В. Столин. – М.: Издательство московского университета, 1983. – 288 с.

Калидвожаҳо: *муносибат ба худ, равия, консепсия, шахсият, худогоҳӣ, худэҳтиромӣ, принцип*

Аннотация

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИЗУЧЕНИЯ ОСОБЕННОСТЕЙ САМООТНОШЕНИЯ И ОТНОШЕНИЕ К СВОЕЙ ВНЕШНОСТИ

Проблема данной статьи активно изучается в психологии с давних времен. За эти почти полтора века по данной теме накоплено большое количество теоретического и эмпирического материала. При этом единого подхода к рассматриваемой проблеме найдено не было. В исследованиях само отношения встречаются как терминологические, так и содержательные различия. Помимо существования различий в понимании природы феномена «само отношение», спорным является и вопрос о его размерности. Авторы, рассматривающие данный феномен как степень положительного или отрицательного отношения индивида к себе (само отношение как глобальная самооценка, как личностная черта), воспринимают его как одномерное образование.

Ключевые слова: *самоотношение, подход, концепция, личность, самопознание, самоуважение, принцип*

Annotation

THEORETICAL FOUNDATIONS OF STUDY OF THE FEATURES OF SELF-ATTITUDE AND ATTITUDE TO SELF- APPEARANCE

The problem of this article has been actively studied in psychology since ancient times. Over these nearly one and a half centuries, a large amount of theoretical and empirical material has been accumulated on this topic. Moreover, a unified approach to the problem was not found. In studies of self-relationship, there are both terminological and substantive differences. In addition to the existence of differences in understanding the nature of the phenomenon of “self-attitude, the question of its dimension is also controversial. Authors who consider this phenomenon as the degree of a positive or negative attitude of an individual to himself (self-reliance as global self-esteem, as a personality trait) perceive it as a one-dimensional formation.

Key words: *self-attitude, approach, concept, personality, self-knowledge, self-esteem, principle*

Маълумот дар бораи муаллиф: Аниси Абдулфайз, магистранти соли якуми факултети психология ва тахсилоти фароғири ДДОТ ба номи С.Айни.

Рохбари илмӣ: Файзализода Чумахон Хол

Сведения об авторе: Аниси Абдулфайз, магистрант первого курса факультета психологии и инклюзивного образования ТГПУ им. С.Айни.

About the author: Anisi Abdulfayz, first-year master student of the faculty of Psychology and inclusive education, TSPU, named after. S. Aini; Tel: 985727497

ИНСОНИЯТ ҲАМЧУН ЯК МАВЗЌЪ ВА ҲАДАФИ МУНОСИБАТҲОИ ҶОМЕАВӢ

Ба саволе, ки шахсият чист, ҷомеашиносон ва равоншиносон ба таври гуногун посух медиҳанд ва гуногунии посухҳои онҳо ва қисман дар ихтилофҳои назарҳо ва мураккабии падидаи шахсият зоҳир мешавад. Калимаи шахс ("personality") дар забони англисӣ аз латинии "persona" меояд. Дар ибтидо ин калима ниқобҳоеро ифода мекард, ки хунарамдон ҳангоми намоиши театр дар драмаҳои Юнони қадим мепошиданд. Воқеан, ин истилоҳ дар аввал тасвири комикс ё фоҷиавиро дар амали театри нишон меод. Ҳамин тариқ, мафҳуми «шахсият» аз аввал тасвири берунӣ ва сатҳии иҷтимоии онро дар бар мегирад, ки шахс ҳангоми иҷрои баъзе нақшҳои ҳаётан муҳим қабул мекунад - як намуди «ниқоб», шахси оммавӣ, ки ба дигарон муроҷиат мекунад. Барои ба даст овардани мафҳумҳои гуногуни мафҳуми шахсият дар ҷомеашиносӣ ва равоншиносӣ нуктаҳои назаршиносони шинохтаи ин соҳаро пеши назар меорем. Масалан, Карл Роджерс шахсиятро аз нигоҳи худ тавсиф кардааст: ҳамчун як муташаккил, дарозмуддат, субъективӣ даркшуда, ки ҷавҳари таҷрибаи моро ташкил медиҳад. Гордон Аллорт шахсиятро ҳамчун он чизе ки дар асл инсонро ифода мекунад, муайян кард - як "чизе" дохилӣ, ки табиати муносибати инсонро бо ҷаҳон муайян мекунад [1].

Ва дар фаҳмиши Эрик Эриксон, шахс дар тӯли ҳаёташ аз як қатор бухронҳои психологию иҷтимоӣ мегузарад ва шахсияти ӯ ҳамчун вазифаи натиҷаҳои бухрон ба назар мерасад. Чорч Келли шахсиятро роҳи нодири эътирофи таҷрибаи ҳаётӣ, ки ба ҳар як Дума хос аст, баррасӣ кард. Консепсияи тамоман гуногунро Раймонд Кеттел пешниҳод карда буд, ки ба гуфтаи вай, таркиби шахсияти он аз шаш таркиби ибтидоӣ иборат аст. Дар ниҳоят, Алберт Бандура шахсро дар шакли мураккаби ҳамкориҳои муттасили фард, рафтор ва вазъ баррасӣ кард. Чунин монандии равшани консепсияҳои зикршуда возеҳ нишон медиҳад, ки мундариҷаи шахс аз нуктаи назари консепсияҳои гуногуни назариявӣ назар ба мафҳуми ибтидоии «симои иҷтимоии беруна» бисёртарафа аст. Таърифи дигари шахсият: "Шахсият - хусусиятҳои хоси рафтори фард". Аз ин рӯ, "шахсият" дар ин ҳолат аз рафтор гирифта мешавад, яъне шахсияти "шахсият" сабаби рафтори ӯро ҳисобидааст. Дар бисёре аз таърифҳои шахсият таъкид мешавад, ки сифатҳои психологӣ шахсе, ки равандҳои маърифатӣ ӯ ё услуби инфиродӣ фаъолиятро тавсиф мекунад, сифатҳои шахсиро дар бар намегиранд, ба истиснои онҳое, ки дар муносибат бо одамон дар ҷомеа мушоҳида мешаванд [3].

Тавре ки Ҳонел Л. ва Зиглер Д. қайд кардаанд, аксари таърифҳои назариявии шахсият муқаррароти зеро дарбар мегиранд:

- Аксар таърифҳо ба маънои фардиат ё фарқиятҳои инфиродӣ таъкид мекунанд. Чунин сифатҳои махсус дар одам ифода карда мешавад, ки ба тӯфайли ин шахс аз тамоми одамони дигар фарқ мекунад. Ғайр аз он, фаҳмидан мумкин аст, ки кадом ҳислатҳои мушаххас ё омезишҳои онҳо як одамро аз фарқ кардани фарқиятҳои шахс танҳо фарқ мекунанд.

- Дар аксари таърифҳо шахс ба ҳайси сохтор ё созимони гипотетикӣ пайдо мешавад. Рафтори шахси воқеӣ, ки ба мушоҳидаи бевосита дастрас аст, ҳадди аққал қисман аз ҷониби шахс ташкил ё ҳамгирокардашуда ҳисобида мешавад. Ба ибораи дигар, одам ин абстраксия аст, дар асоси ҳулосаҳое, ки дар натиҷаи муоширати рафтори одам ба даст омадаанд.

- Аксар таърифҳо аҳамияти баррасии шахсро дар робита бо таърихи зиндагии шахс ё дурнамои рушд таъкид мекунанд. Шахсият дар раванди эволютсия ҳамчун як объекти таъсири омилҳои дохилӣ ва беруна, аз ҷумла ҳавои генетикӣ ва биологӣ, таҷрибаи иҷтимоӣ ва вазъи тағйирёбандаи муҳити зист тавсиф карда мешавад.

- Дар аксари таърифҳо одам он сифатҳоеро муаррифӣ мекунад, ки барои шаклҳои устувори рафтор масъуланд. Ин шахсият ба андозаи нисбатан бетағйир ва доимӣ дар вақт ва вазъиятҳои тағйирёбанда мебошад; он ҳисси муттасилии вақт ва муҳитро таъмин мекунад.

Сарфи назар аз нуктаҳои дар боло зикршуда, таърифҳои улуми шахсӣ дар байни муаллифони гуногун ба қуллӣ фарқ мекунанд. Аммо аз гуфтаҳои дар боло овардашуда метавон қайд кард, ки шахс одатан ҳамчун шахсият дар маҷмӯи сифатҳои иҷтимоӣ ва ба дастовардашуда муайян карда мешавад. Ин маънои онро дорад, ки шахсият чунин хусусиятҳои инсонӣ, ки генотип ё физиологӣ муайяншуда надорад, ба ҳаёт дар ҷомеа вобастагӣ надорад. Мафҳуми

"шахсият" одатан чунин хосиятхоро дар бар мегирад, ки камтар ё устувортар буда, ба шахсияти шахс шаҳодат медиҳанд ва амалҳои ӯро барои одамон муҳим муайян мекунад [2].

Фаҳмиш ҳам дар забони ҳамагӯза ва ҳам илмӣ истилоҳҳои «шахс», «инфироӣ», «фардият» ва истилоҳи «шахсият» хеле зуд-зуд пайдо мешаванд. Оё онҳо ҳамон зухуротро ифода мекунад ё ягон фарқият байни онҳо вучуд дорад? Аксар вақт ин калимаҳо ҳамчун синоним истифода мешаванд, аммо агар касе ба таври дақиқ ба таърифи ин мафҳумҳо наздик шавад, пайкарҳои назарии семантикиро пайдо кардан мумкин аст. Ин инсон мафҳуми умумитарин ва умумист, ки пайдоиши онро аз лаҳзаи сар задани *Homo sapiens* сарварӣ мекунад. Инсон як намоёндаи ягонаи насли башар, дорандаи мушаххаси тамоми хусусиятҳои иҷтимоиву психологӣ инсон: сабаб, ирода, талабот, манфиатҳо ва ғайра мебошад. [5] Дар ин ҳолат мафҳуми "фард" дар маънои "шахси мушаххас" истифода мешавад. Ҳангоми таҳияи ин савол ҳам хусусиятҳои амали омилҳои гуногуни биологӣ (хусусиятҳои синну солӣ, гендерӣ, ҳарорат) ва фарқият дар шароити иҷтимоии ҳаёти инсон ба қайд гирифта намешавад. Аммо аз амали ин омилҳо комилан даст кашидан ғайриимкон аст. Аён аст, ки дар байни ҳаёти кӯдак ва калонсол шахси ҷомеаи ибтидоӣ ва давраҳои пешрафтаи таърихӣ тафовути калон вучуд дорад. Бо мақсади инъикос кардани хусусиятҳои мушаххаси таърихӣ рушди инсон дар сатҳҳои гуногуни рушди инфироӣ ва таърихӣ ӯ дар баробари мафҳуми «фард», мафҳуми шахсият низ истифода мешавад. Ин шахс дар ин ҳолат ҳамчун нуқтаи ибтидоии ташаккули шахсият аз ҳолати ибтидоӣ баррасӣ мешавад, шахсият натиҷаи рушди шахс, таҷассуми комили ҳама сифатҳои инсонӣ.

Ҳамин тавр, ҳангоми таваллуд кӯдак ҳанӯз шахс нест. В.А.Чуланов қайд мекунад, ки барои ташаккули шахсият бояд як роҳи муайяни рушд тай карда шавад ва 2 гурӯҳи шароитро барои ин рушд нишон диҳад: майлҳои биологӣ, генетикӣ, заминаҳо ва мавҷудияти муҳити иҷтимоӣ, ҷаҳони фарҳанги инсонӣ, ки кӯдак бо он робита дорад.

Фардиятро ҳамчун маҷмӯи аломатҳои муайян кардан мумкин аст, ки як шахсро аз шахси дигар фарқ мекунад ва фарқиятҳо дар сатҳҳои гуногун - биохимиявӣ, нейробиологӣ, психологӣ, иҷтимоӣ ва ғайра вучуд доранд [4].

Инсон объекти омӯзиши як қатор илмҳои гуманитарӣ, пеш аз ҳама, фалсафа, психология ва ҷомеашиносӣ мебошад. Фалсафа шахсро аз нигоҳи мавқеи худ дар ҷаҳон ҳамчун як субъекти фаъолият, дониш ва эҷодкор мешуморад. Психология шахсиятро ҳамчун як пойгоҳи устувори раванҷҳои руҳӣ меомӯзад. хосиятҳо ва муносибатҳо: ҳарорат, ҳислат, қобилият ва ғайра.

Усули сотсиологиро дар шахсият фарқ мекунад. Мушкilotи асосии назарияи сотсиологӣ шахсият бо ҷараёни ташаккули шахсият ва рушди эҳтиёҷоти он ба фаъолияти ҷудогона бо фаъолият ва рушди ҷомеаҳои иҷтимоӣ, омӯзиши робитаи мантиқии байни шахс ва ҷамъият, фард ва гурӯҳ, танзим ва худтанзимкунии рафтори иҷтимоии шахс вобаста аст.

Адабиёт:

1. Ансар П. Современная социология// Социологические исследования. – 1995 г.- №12, 1996 г. - №1-2, 7-10.
2. Бергер П., Лукманн Т. Социальное конструирование реальности: Трактат по социологии знания. - М.: Медиум, 1995. – 58 с.
3. Дудченко О.Н., Мытиль А.В. Социальная идентификация и адаптация личности// Социологические исследования, 1998 г., № 6. С.111.
4. История социологии. Учеб. пос. (Под общ. ред. А.Н.Елсукова. – М.: Высшая шк., 1997. – 218 с.

Калидвожаҳо: объект, гурӯҳ, шахсият, зухурот, кӯдак, рафтор, психология, ҷамъият

Аннотация

ЧЕЛОВЕК КАК ТЕМА И ЦЕЛЬ ОБЩЕСТВЕННОГО ПОДХОДА

С древнейших времен человек задумывался о своей природе, и том, что он собой представляет, какое место занимает в мире, каковы границы его возможностей, способен ли он стать господином своей судьбы или обречен быть ее слепым орудием. Сегодня проблема человека находится в центре внимания многих наук, составляет основу и предмет междисциплинарных исследований.

Ключевые слова: объект, группа, личность, явление, ребёнок, поведение, психология, общество

Annotation

A PERSON AS A GOAL THEME AND GOAL OF A SOCIAL APPROACH

Since ancient times, man has thought about his nature, and what he represents, what place he occupies in the world, what are the limits of his possibilities, whether he is able to become the master of his fate or is doomed to be her blind instrument. Today, the problem of man is in the center of attention of many spiders, forms the basis and subject of interdisciplinary research.

Key words: *object, group, personality, phenomenon, child, behavior, psychology, society*

Маълумот дар бораи муаллиф: Чамилова Нигора, магистранти соли якуми факултети психология ва таҳсилоти фароғири ДДОТ ба номи С.Айнӣ.

Рохбари илмӣ: Дадабоева М.

Сведения об авторе: Джамилова Нигора, магистрантка первого курса факультета психологии и инклюзивного образования ТГПУ им. С.Айни.

About the author: Jamilova Nigora, master student of the first year of the faculty of Psychology and inclusive education, TSPU named after S. Aini; Tel: 554559855

ДИСЛАЛИЯ ВА НАМУДҲОИ ОН

Ҳар як падару модар меҳоханд, ки фарзандашон бо одобу ширинсухан башад, аммо мутаасифона бо амри тақдир баъзе аз кӯдакон гирифтори нуқсонҳои гуногуни нутқӣ мешаванд, ки ислоҳ карданиаш мумкин аст. Вале на ҳамаи волидайн инро дарк мекунанд, ва аз ин нуқсони ислоҳ шавандаи фарзанди худ шарм мекунанд ва дар ҷойҳои ҷаъмиятӣ намегузоранд, ки фарзандашон бо касе ҳамсӯҳбат шавад, чунки намехоҳанд аз нуқсони фарзандашон касе огоҳ гардад. Дар ин ҷо савол ба миён меояд, ки чаро волидайн намегузорад фарзандаш бо касе ҳамсӯҳбат шавад? Шояд, ки метарсанд ва ё фикр мекунад он нуқсони нутқронии дар фарзандашон буда боиси паст шудани обӯрую этибори онҳо мешавад. Дар ин ҳолат набояд аз нуқсони фарзанди худ шарм кард, балки ба ӯ кумак кардан лозим аст, то ки дуруст талаффуз кардани овозхоро ёд гирад. Барои ин волидайн бояд ба логопед муроҷиат кунанд, чунки мутахассиси соҳа оид ба пешгирӣ ва бартараф кардани нуқсонҳо дар нутқронӣ мадад мерасонад ва имконият намедихад, ки як нуқсон сабаби ба вучудоии дигар нуқсон шавад. Яке аз сабабҳои гирифтӣ шудани кӯдак ба нуқсони нутқӣ ин аст, ки қисми зиёди калонсолон бо кӯдакон бо лафзи худӣ онҳо тақлид карда гап мезананд. Дар ин ҳолат нутқи кӯдак дер инкишоф меёбад ва боиси пайдошавӣ ва шаклгирии нуқсонҳои нутқӣ мегардад, ки яке аз он нуқсонҳои нутқӣ дислалӣя мебошад. Чигунае дар боло қайд карда гузаштам дислалӣя аз калимаи юнонии *dis* – вайроншавӣ ва *lalia* – нутқ гирифта шудааст. Он яке аз нуқсонҳои зиёдтар паҳншудаи нутқ ба ҳисоб меравад. Мо гуфта метавонем, ки дислалӣя – талаффузи ғайримуқарарии овозҳои забони модарӣ мебошад, ки ҳангоми мавҷуд будани мушкilot дар системаи марказии асаб ва рушди равонӣ-психикӣ пайдо мешавад. Аксари вақт, дислалӣя дар кӯдакон ҳангоми баргузори накардани корҳои ислоҳӣ аз тарафи мутахассис – логопед ба дислексия ва дисграфия (нуқсони хаттӣ) мубаддал мешавад.

Дислалӣя худ як падидаи маъмул барои кӯдакони синни томактабӣ мебошад, ки онҳо ба ёрию мадади табиб ва логопед ниёз доранд. Масалан, ҳангоми талаффуз иваз кардани овози « п » бо ҳарфи « л ». Нуқсонҳо дар талаффуз ба инкишофи ақлии кӯдак таъсир намерасонад, аммо чунон, ки дар боло қайд карда гузаштем метавонад ба пайдошавии дисграфия оварда расонад ва инчунин муоширатро душвор созад. Бинобарин саривақт бартараф намудани он барои ба мактабравии кӯдак хело муҳим аст.

Кори мутахассисони соҳа дар клиникаҳо ин омӯхтани сохтори дастгоҳи нутқ ва зудҳаракатии он мебошад, инчунин муайян кардани сифати шунавоии фонематикӣ ва талаффузи овозро дар бар мегирад, ки ҳангоми зарурат ба дандонпизишк ва отоларинголог ва инчунин бо невролог дар чараёни таҳхис барои рафъи дигар сабабҳою мушкilot корҳои ислоҳкунӣ бароҳ монда шудааст.

Муоина ва таҳхиси тиббӣ, психологӣ ва педагогиро дар ҳама гуна синну сол ба роҳ мондан мумкин аст ва барои муроҷиат ба логопед ҳечгоҳ дер намешавад. Ислоҳӣ нуқсони нутқронӣ, аз он ҷумла дислалӣя дар се марҳила ба роҳ монда мешавад – омодагӣ, ташаккули малакаҳои ибтидоии талаффузи овоз ва машку тақмилдиҳии амали талаффузи дурусти овоз. Паҳншавии мушкilotи нуқсони нутқ ин як падидаи маъмул аст, ки дар амалияи логопед зиёд дучор мегарданд.

Дарсҳо ё худ машғулиятҳои табобатӣ-ислоҳӣ бо табиб барои аҳолии калонсолоне, ки дар натиҷаи захм бардоштани сар ва ё склерозро аз сар гузаронидаанд, талаб карда мешавад. Аксар вақт, вайрон кардани талаффузи овозӣ вучуд доранд, ки ба тақмили минбаъдаи нутқи шифоҳӣ ва хаттӣ монеа мешаванд. Гузашта аз ин луғатро вобаста ба синну сол пурра кардан мумкин аст. Дислалӣя ин як нуқсон-бемориест, ки дар он нуқсони талаффузи овоз, кори гӯшҳои хуб ва дастгоҳи артикулясионӣ муайян ва табобат карда мешавад. Муоина, таҳхис, аниқсозии сатҳу дараҷаи зухуроти дислалӣя дар натиҷаи фаъолияти дастаҷамъии табибони соҳаҳои гуногун амалӣ гардонда мешаванд. Табиб-терапевт сохтор ва тарзу суръати ҳаракати дастгоҳи нутқ, талаффузи овоз ва шунавоии фонематикӣ, пизишки дандон ҷойгиршавии дандонҳо ва иштироки онҳо дар талаффузи овозҳо ва духтури гулу, гӯшу бинӣ – отоларинголог кори узувҳои заруриро дар талаффузи комили овозҳо муоина, таҳхис ва аз он натиҷагирӣ намуда дар ҳолати зарурӣ табобату кори ислоҳкунӣи логопедиро пешниҳод менамоянд.

Нишонаҳои норасой дар талаффузи овозҳо дар нуксони дислалія бо ивазкунии ва омехта кардани овозҳо зоҳир мегардад. Дар ин ҳолат овозҳо нопурра шунда мешаванд, ки онро дар аввали калима, дар миёна ё ин ки дар охири калима шундан мумкин аст. Дар натиҷа кӯдак як овозро ба овози дигар иваз мекунад, ки он дар системаи овозии забон мавҷуд аст.

Дар натиҷаи омехтакунии овозҳо ҳангоми талаффуз дар як садодиҳи ду овозро ҳароб мегардонад ва ин метавонад сабаби комилан нодуруст азхудкунии системаи овозии забони модарӣ гардад. Дар дислалія, вобаста ба синну сол паҳлуи маъноӣ ва грамматикӣ нутқ ташаққул меёбад ва он ба инкишофи нутқи кӯдак вобастагии зич дорад. Дар натиҷаи саривақт ва дуруст ба роҳ мондани қорҳои логопедӣ – ислоҳнамоӣ нуксони талаффузи овозҳо, яъне дислаліяро то 5 солагии кӯдак бартараф намудан мумкин аст. Дар илми тиб дислаліяро ба намудҳои зерин ҷудо мекунанд: дислаліяи **механикӣ**, ки дар натиҷаи нуксонҳои патологияи сохтори анатомии дастгоҳи артикулятсионӣ ба вучуд омадааст; дислаліяи **функционалӣ**, ки пайдошавӣ ва зухуроти он ба мушкилоти нейродинамикӣ дар қори мағзи сар ва зерин таъсири омилҳои иҷтимоӣ пайдо мешаванд. Шакли охири дислалія ба ду намуд тақсим мешавад – **ҳиссиётӣ** ва **муҳаррикӣ** [3, 45].

Ҳангоми гирифтورشавӣ кӯдак ба дислалія, ки пайдоиши он ба қори мағзи сар, узвҳои шунавоӣ алоқаманд аст, дар нутқи даҳонӣ якдигарро иваз мекунанд, ба фикри кӯдак дуруст аст, лекин дар ҳолати шунавоии солим нодуруст мебошад.

Намуди муҳаррикӣ дислалія шакли функционалии бемории кӯдак бо ҳаракатҳои номутаносиби лабҳо, забон ва ҷоғи поён тавсиф дода мешавад, ки онҳо ба талаффузи овозҳо таъсир мерасонанд. Сабаби дислаліяи функционали муҳаррикӣ инҳо шуда метавонад: системаи моторӣ-агар он бо тағироти нейродинамикӣ дар қисми марказии анализаторҳои нутқ ба вучуд омада бошад. Дар ин ҳолат баъзе номукамаллиҳо дар ҳаракатҳои лабҳо ва забон пайдо мешаванд, ки ҳамаи ин ба таҳқиқи зухуроти дислаліяи функционалии артикулятсионӣ садоҳе оварда мерасонад (нуксони фонетикӣ). Ҳиссиётӣ, ки бо сабаби гузаришҳои нейродинамикӣ дар маркази таҳлилгарӣ шунавоӣ ба вучуд меояд. Дар ин ҳолат фарқияти шунавоии фонематикӣ ба акустикӣ монанд (яъне садои овозҳо баланд, паст, дағал, сахт ва ё нарм) шунда мешавад. Аз ин рӯ, овозҳо дар нутқи даҳонӣ иваз ва омехта мешаванд, ки он камбудии фонетикӣ буда ҳангоми навиштан ба ивазкунии ҳарфҳо ва роҳ додани кӯдак ба ҳатогиҳои имлоӣ оварда мерасонад.

Дар мавриди омезиши ду навъи камбудии дар боло зикр шуда, мо метавонем дар бораи дислаліяи сенсомоторӣ маълумот диҳем. Тибқи набудани ташаққули аломатҳои **садои акустикӣ** ё **артикулятсионӣ**, инчунин **фонетикӣ** ё **фонематикӣ**, аз руи камбудии дислаліяро ба намудҳои зерин ҷудо мекунанд: **артикулятсионӣ** – **фонематикӣ**, **фонематикӣ** – **акустикӣ** ва **артикулятсионӣ** – **фонетикӣ**. Вобаста аз шумораи садоҳои вайроншуда 2 намуди дислалія вучуд дорад: **дислаліяи оддӣ** – кӯдак аз 1 то 4 овозро нодуруст талаффуз мекунад; **дислаліяи мураккаб** – кӯдак зиёда аз 4 овозро нодуруст талаффуз мекунад [2, 19].

Ҳангоми ташхис кардани кӯдакони гирифтори дислалія Мутахассисон бояд муайян кунанд, ки чи қадар овозҳоро кӯдак нодуруст талаффуз мекунад. Сабабҳои дислалія ба ду гурӯҳи қалон тақсим мешаванд: сабабҳои функционалӣ, ки он ба инкишофи нодурусти анатомии дастгоҳи артикулятсионӣ ба ҳисоб меравад. Ин нуксон дар давоми умри кӯдак бетағйир мондааст ва аксар вақт он ба омилҳои иҷтимоӣ – биологӣ алоқаманд аст. Ба монанди тақлидкунии кӯдак ба нутқи волидайн, ки онҳо овози калимаҳоро нодуруст талаффуз мекунанд ва дар як вақт дар оила якҷанд забонро меомӯзанд. Сабабҳои, ки дар сохтори дастгоҳи артикулятсионӣ ноқисӣ, вайроншавии физиологияи узвҳо вучуд доранд. Ба ин нуксонҳо тааллуқ доранд қутоҳии забон ё худ микро ё микроглоссия, лабҳои ҳеле ғафс.

Пеш аз оғози ҳалли мушкилоти бартарафсозӣ табибон сабабҳои аслии дислаліяро муайян мекунанд ва дар асоси он барномаи минбаъдаи ислоҳӣ-педагогиро таҳия менамоянд. Масалан, агар дислалія дар кӯдак бо сабабҳои механикӣ пайдо шуда бошад муҳолилаи ҷарроҳӣ яъне ҷарроҳии ҳурде лозим аст ва агар микро ё макроглоссия, яъне қутоҳии забон қайд карда шуда бошад, пас инкишофи мӯътадили ҷисмонӣ ва ақлонии кӯдак зерин шубҳа гузашта мешавад, ки он низ ҷарроҳии тиббиро талаб мекунад.

Дастгоҳи артикулятсионӣ периферии нутқ забон, дандон, лаб ва даҳон мебошанд. Норасоии дар ҳаракати забон ва лабҳо дар байни хусусиятҳои сохтории забон ва лабҳо метавонанд ба дислалія оварда расонанд. Норасоӣ низ боиси дислаліяи механикӣ мешаванд, метавонанд модарзод ё гирифтورشуда баъди тавалуд бошанд, яъне аз беморӣ ё

чаррохатбардории дандонҳо ё дахон ба вучуд меоянд. Бо вучуди ин, фаҳмидан мумкин аст, ки лабони болоии лоғар, нарм ва нарми саҳт алоқаманданд, на ба дислалія, балки онҳо ба ринолалія мансубанд. Дар ҳолати инкишофи дислаліи функционалӣ сохтори дастгоҳи артикулатсионӣ тағйир намеёбад ва ин маънои онро дорад, ки барои вайрон кардани талаффузи овоз ягон нуқсон, монеаи органикӣ вучуд надорад. Дар чунин ҳолат дислалія зери таъсири омилҳои биологӣ ё иҷтимоӣ сар мезанад. Омилҳои манфии иҷтимоӣ барои ба вучуд овардани дислалія тақдир кардани кӯдакон ва инчунин муҳите, ки дар оилаи бо ду-се забони муошират менамоянд, яъне онҳо бо ду се забон гап мезананд ва дар натиҷа ба мушкилӣ дар талаффузи овозҳо дучор мешаванд.

Ташҳиси нутқ - сараввал муайян кардани ҷузъиёти инкишофи кӯдак дар аёми ҳомиладорӣ модар, мушкилотҳо дар таваллуди кӯдак, ҳолати эмотсионалӣ ва бемориҳои азсар гузаронидаи ӯ мебошад. Мутахассисон ҳуҷатҳои тиббиро барои муайян кардани инкишофи барвақтии равонию ҷисмонӣ вазъи узвҳои шунавоӣ, кулли организмро меомӯзанд. Минбаъд логопед сохтор ва зудҳаракатҳои узвҳои дастгоҳи нутқро меомӯзад ва таҳлил менамояд. Ташҳиси садоҳои дахонӣ, яъне ташҳиси ҳолати талаффузи овозҳоро муоина ва ташҳис намуда тавассути маводи махсуси дидактикӣ сабабҳои дуру дароз инкишоф наёфтани нутқи кӯдакон ва пайдо шудани нуқсонҳои гуногун ин номукамалии инкишофи актиро муайян менамоянд. Аниқ карда шудааст, ки 50% фоизи кӯдакони ақлан ақибмонда ба талаффузи нодурусти овозҳо гирифта мебошанд.

Дарсҳои табобати логопедӣ барои ислоҳи дислалія бояд мунтазам бошанд ва ҳадди аққал се бор дар як ҳафта гузаронида шаванд ва ҳамзамон варзиши гимнастикаи артикулатсионӣ таъин карда шавад. Дар навбати худ волидайн бояд вазифаҳои пешниҳод намудаи логопедро иҷро намоянд. Дарсҳои корексионӣ – ислоҳи барои шакли оддии дислалія аз 1 то 3 моҳро дарбар мегирад, ва дар дараҷаи мураккаб бошад аз 3 то 6 моҳ қорҳои табобатӣ – ислоҳи – педагогиро талаб мекунад [1, 24].

Таъкид қардан меҳоям, ки дислалія нуқсони нутқии ислоҳшаванда буда нутқи фаҳмо, аниқ ва буррояш аз омилҳои инкишофи иродавӣ – ахлоқӣ ва таҳлили бо муваффақияти ӯ дар мактаб шуда метавонад.

Адабиёт:

1. Бурлакова М. К. Советы логопеда. – М.: Секачев, 2001. – 64 с.
2. Волкова Г. А. Логоритмическое воспитание детей с дислалией (методические разработки к проведению коррекционных занятий). – СПб.: Образование, 1993. – 96 с.
3. Мачидова Б., Обидова М., Ёдгоров Е. Асосҳои логопедия. Китоби дарсӣ барои донишҷӯёни ихтисоси педагогика, психология ва логопедия. – Душанбе: Матбааи ДДОТ ба номи С. Айни, 2018. – 138 с.
4. Рау Ф. Ф. Приемы исправления недостатков произношения фонем // Основы теории и практики логопедии. – М., Интор, 1968. – 198 с.

Калидвожаҳо: дислалія, вайронкунии талаффуз, бемориҳои талаффуз, омехтакунии мушкилоти нейродинамикӣ, фонемаҳо, механикӣ, функционалӣ, забон, дандонҳо.

Аннотация

ДИСЛАЛИЯ И ЕЕ ВИДЫ

В статье автор выделяет один из самых сложных и распространенных дефектов речи у детей - дислалию. Подчеркну, дислалія - это нарушение речи, для исправления которого необходима совместная работа няни, логопеда, учителя и родителей. Подчеркивается, что выявление причин дислаліи и ее видов позволяет ребенку своевременно получить помощь логопеда-педагога.

Ключевые слова: дислалія, нарушение произношения, нарушение произношения, спутанность сознания, нейродинамические проблемы, фонемы, механический, функциональный, язык, зубы.

Annotation

DYSLALIA AND ITS TYPES

In this article, the author highlights one of the most complex and widespread speech defects in children - dyslalia. I would like to emphasize that dyslalia is a speech disorder and its correction requires the joint work of a babysitter, a speech therapist, a teacher and parents. It is emphasized that the identification of the causes of dyslalia and its types allows the child to receive timely help from a speech therapist-pedagogue.

Keywords: *dyslalia, pronunciation disorder, pronunciation disorder, confusion, neurodynamic problems, phonemes, mechanical, functional, language, teeth.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Табаров Хусейнжон Саидович, магистранти соли дуюми ихтисоси логопедияи факултети психология ва таҳсилоти фароғири Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ. Суроға: вилояти Хатлон, ноҳияи Вахш, ҷамоати деҳоти Киров, деҳаи Янги-Арик. Тел: 919900222.

Рохбари илмӣ: доктори илмҳои педагогӣ, профессор Мачидова Б.

Сведения об авторе: Табаров Хусейнжон Саидович, магистрант второго курса по специальности логопедия, факультета психологии и инклюзивного образования Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Аини. Адрес: Хатлонская область, Вахшский район, джамоат Киров, село Янги-Арик, тел. 919900222.

Научный руководитель: доктор педагогических наук, профессор Маджидова Б.

About the author: Tabarov Huseinjon Saidovich, master of the second year of speech therapy, Faculty of Special Psychology and Comprehensive Education Tajik State Pedagogical University named after Sadrididdin Aini. Address: Khatlon region, Vakhsh district, Kirov jamoat, Yangi-Arik village. Tel: 919900222.

Scientific director: Doctor of Pedagogical Sciences, Professor Machidova B.

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ И ПРОБЛЕМЫ НРАВСТВЕННОГО ВОСПИТАНИЯ ШКОЛЬНИКОВ ПОДРОСТКОВОГО ВОЗРАСТА

Успехи в формировании человека нового типа не снимают проблем образования и воспитания, в том числе, и нравственного воспитания. Это обусловлено потребностями передачи морального опыта старших подрастающему поколению и выработки активной жизненной позиции у каждого члена общества, требованиями нового демократического образа жизни.

В современных условиях Республики Таджикистан перед педагогикой, этикой, социальной психологией и другими науками, занимающимися вопросами воспитания, возникает немало животрепещущих проблем и прежде всего проблема выяснения специфики нравственного воспитания и его места в системе воспитательной работы.

Нравственное воспитание имеет прямое и непосредственное отношение ко всему многостороннему процессу формирования нравственности общества и личности, к трудовому, эстетическому, правовому, экологическому и другим направлениям воспитательной работы и одновременно решает свои собственные задачи в сфере воспитания.

Дальнейшее продвижение таджикского народа к будущему, огромные изменения, происшествие в нашей стране, развитие общества в сфере научно-технического прогресса, рост образованности и информированности населения, утверждение норм демократического образа жизни и его развития – все это указывает на усиливающуюся роль и необходимость дальнейшего совершенствования нравственного воспитания подрастающего поколения.

В последние годы намечается тенденция к улучшению условий воспитания и образования в общеобразовательных школах Республики Таджикистан. «Стратегический курс нашего государства, нацеленный на преобразование всех сфер жизни общества, предполагает повышение роли человеческого фактора. Общество не может эффективно функционировать, не находя новых путей развития творческих способностей масс во всех сферах жизни. Вот почему в центре внимания должен быть человек и его умственное, нравственное, физическое развитие, психологическое состояние, состояние его здоровья. От того, каким будет духовный мир, здоровье и способности у тех, кто сейчас играет в детском саду, сидит за школьной партой, учится в средней и высшей школе, зависит будущее государства и наций».

Поддерживая политический курс Правительства Республики в современных социально-экономических условиях, педагогический коллектив общеобразовательных школ, в том числе учителя и воспитатели школ №№15, 16, 21, Международной школы прилагают максимальные усилия для повышения уровня образования и воспитания своих учеников. Как показывает опыт, наряду с некоторыми недостатками, намечаются значительные достижения в сфере образования и воспитания, а именно в аспекте нравственного воспитания подрастающего поколения.

Одной из основных и наиболее сложных проблем в общеобразовательных школах нашей республики является нравственное воспитание подросткового возраста школьников.

Нравственное развитие личности подростка считается сложным психологическим процессом. Подростковый возраст школьников отличается повышенной эмоциональной возбуденностью, изменением положения, которое они занимают в детском коллективе. Знание их психологических особенностей позволяет совершенствовать целенаправленную деятельность подросткового возраста и управлять такими психическими процессами, как восприятие, память, внимание, мышление, речь, формировать волю и характер, определенные свойства и черты личности. Именно в подростковом возрасте формируется нравственная направленность личности.

«Именно в этом возрасте школьник стремится к самостоятельности в отношениях с товарищами и взрослыми, к анализу собственного поведения, казаться взрослым и определить свое место в жизни, к самоутверждению, у него появляется категоричность в суждениях, ибо в ней он видит путь к подтверждению своей правоты. В подростковом возрасте происходит глубокая перестройка организма, физическое созревание. Для детей этого возраста характерны повышенная эмоциональность, активная жизнедеятельность, формирование нравственного сознания, выработка морально-этических норм поведения. В своем поведении подростки бывают не совсем последовательны, например, застенчивость у них может смениться грубостью

Муҳаккиқ

или хвастовством. Учитель призван выяснить причины и условия возникновения и наметить пути преодоления подобных противоречий».

Необходимо отметить тот факт, что в подростковом возрасте в основном должно доминировать трудовое воспитание. Именно в этом возрасте школьники должны быть подготовлены к выбору трудового пути, у них должна быть воспитана готовность трудиться в сфере материального производства. При этом речь идет не об одностороннем развитии школьника, а о различных ее сторонах. Общая педагогическая задача состоит в том, чтобы социально-необходимые требования общества превратить во внутренние побудители поступков школьника.

На наш вопрос о роли учителя в формировании нравственного сознания школьников подросткового возраста ответила руководитель 8 «а» класса 21-й школы Вера Ивановна Баницкая: - В развитии у подростков интереса к занятиям и учению, в приобретении знаний, углублении и расширении их, в выработке сознательного и творческого отношения к учебе важная роль отводится личности учителя, уровню его знаний, умению и мастерству, педагогическому такту. У подростков каждый новый предмет, каждый новый урок вызывает большой интерес. Учитель должен сохранить и развить этот интерес, потому что педагогическое мастерство учителя определяет многие вопросы на подобие «будет ли ученик работать на уроке или заниматься собственными делами, добросовестно готовить домашние задания или бездельничать, стараться понять и знать учебный материал или довольствоваться минимумом для получения желаемой оценки».

Как показывает опыт, подросток очень серьезно относится к личности учителя, оценивает поступки и отношения его к учебному процессу, к своим ученикам. На наш вопрос, «Каким Вы хотите видеть своего учителя?» ученик 8«а» класса 21-й школы Гайрат К. ответил так: «Учитель должен быть строгим (не всегда), не срываться на детей, не нервничать, быть справедливым».

На вопрос «За какие качества Вы любите своего учителя?» ученица 7 «б» класса 15-й школы Наргис М. ответила так: «За доброту, за строгость, за безобидный юмор, за справедливость».

На этот же вопрос ученица 7«а» класса 21-й школы Альмира Б. ответила следующим образом: «За строгость, за доброту, справедливость, ум, чувство юмора, за воспитанность».

Два последних ответа почти одинаковы по содержанию, и это указывает на формировавшиеся уже нравственные нормы у школьников подросткового возраста.

Литература:

1. Абдуллаев Д.И. Неравенство воспитание трудных подростков средствами массовой информации. Автореф. дисс. канд. пед. наук. – Ташкент, 1986. – 19 с.
2. Азбука нравственного воспитания. – М.: Просвещение, 1975. – 78 с.
3. Айзерман Л.С. Уроки нравственного прозрения. – М.: Педагогика, 1983. – 128 с.
4. Алиева С.А. Вопросы нравственного воспитания в трудах педагогов-просветителей Азербайджана. – Баку: Маариф, 1988. – 110 с.
5. Ананьев Б.Г. Человек как пример познания. – Л., 1968. – 410 с.

Ключевые слова: читатели, подростки, исследования, нравственное воспитание, эстетика, юриспруденция, образование, воспитание.

Аннотатсия

БАЪЗЕ ХУСУСИЯТ ВА МУШКИЛОТИ ТАЪЛИМИ АХЛОҚИИ ХОНАНДАГОНУ НАВРАСОН

Дар ин мақола бевосита баъзе хусусиятҳо ва мушкилотҳои ахлоқии хонандагон ва наврасон таҳлилу барасӣ шудааст.

Муаллиф нишон ва натиҷагирии масъаларо таҳқиқ намуда, қайд кардааст, ки тарбияи маънавий метавонад бо тамоми равандҳои бисёрҷониба ва вазифаҳои муҳими ахлоқии ҷомеаи инсониро рушд диҳад, фардиат бошад, метавонад бо меҳнат ҷиҳатҳои эстетикӣ, ҳуқуқӣ, экологӣ ва дигар соҳаҳои қори таълим ва ҳамзамон вазифаҳои ҳудро дар соҳаи маориф ҳал намояд.

Муаллиф қайд мекунанд, ки барои ҳалли ин мушкилот дар наврасӣ меҳнати ахлоқи дар фазои таҳсилот ба назар гирифта шавад.

Калидвожаҳо: хонандагон, наврасон, татқиқот, тарбияи маънавӣ, ҷиҳатҳои эстетикӣ, ҳуқуқӣ, соҳаи маориф, таҳсилот.

SOME FEATURES AND PROBLEMS OF MORAL EDUCATION OF ADOLESCENT SCHOOLCHILDREN

This article discusses some of the features and problems of moral education of adolescent schoolchildren.

Moral education is directly related to the entire multilateral process of the formation of the morality of society and the individual, to the labor, aesthetic, legal, environmental and other areas of educational work and at the same time solves its own tasks in the field of education and upbringing.

The authors note that to solve this problem, it is necessary to note the fact that, in adolescence, labor education should dominate.

Keywords: *readers, adolescents, research, moral education, aesthetics, jurisprudence, education, upbringing.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Салимов Далер, магистранти соли дуёми кафедраи психологияи умумии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни.

Сведены об авторе: Салимов Далер, магистрант второго курса кафедрч общей психологии Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни.

Научный руководитель: к.п.н., дотсент Сулаймонова А.Г.

About the author: Salimov Daler, the 2nd year master student of the faculty of Chemistry, TSPU, named after S.Aini.

ТАШАККУЛИ МУСТАҚИЛИЯТИ ХОНАНДАГОН ДАР РАВАНДИ ТАЪЛИМ

Моделҳои таълим дар байни худ бо хусусияти таълимдиҳанда ва фаъолияти таълимдиҳандагӣ; бо хусусияти ҳамкориҳои мутақобилаи муаллим ва хонанда; бо ташкил ва коркарди дидактикии муҳтавои омӯзиш; бо воситаҳо ва методҳои таълим, ки танҳо ба ҳамин модели таълим хос мебошад, фарқ мекунанд.

Мушаххасан, дар тавсифи ин ду нави фаъолият дар моделҳои мухталифи таълим таваққуф мекунем ва ҳамчунин махсусияти ташкил кардани ҳуди муҳтавои маводи таълимиро қайд менамоем. Пешниҳоди ин нави фаъолиятро дар шарҳи Ю. К. Бабанский такрор мекунем.

Фаъолияти муаллим ва хонанда ҳангоми таълими фаҳмондадихӣ-ороишотӣ ба тарзи зерин ташкил карда мешавад:

Муаллим	Хонанда
Бо истифода аз воститаҳои гуногун ба талабагон дар бораи унсурҳои нави малака ва маҳорат маълумот медиҳад	Ахбори таълимиро таҷдид мекунад
Лаҳзаҳои нисбатан муҳимро шарҳ медиҳад	Лаҳзаҳои нисбатан муҳимро азхуд менамояд дар шакли маводҳои аввалин
Фаҳмидани ахбори таълимиро ташкил мекунад	Тарзҳои мухталифи чуқри фикронии ҷамиши маводҳои таълими
Ҷамъбасти донишхоро ташкил мекунад	Ҷамъбаст мекунад
Мустақамкунии маводи таълимиро бо роҳи такроркунӣ ташкил мекунад	Маводи омӯхташударо бо роҳи такроркунӣ мустақам мекунад бо қабули мисолҳои гуногун
Истифодаи донишхоро бо роҳи гузаштани вазифаҳои амалӣ ва супоришҳои қорӣ ташкил мекунад	Маводи омӯхташударо дар рафти иҷрои машқҳои истифода мекунад

Таълими хабардиҳанда (фаҳмондадихӣ-ороишотӣ) пеш аз ҳама бо он тавсиф карда мешавад, ки муаллим донишро дар нави коркардшудаи «тайёр» баён менамояд, хонандагон онро қабул ва такрор мекунанд.

Фаъолияти муаллим асосан аз пешниҳод, «расондан»-и ахбор ба воситаи шарҳҳои даҳанақӣ ва бо истифодаи образҳо ва воситаҳои аёнӣ иборат мебошад.

Таълими хабардиҳанда ҳамчун роҳи ташаккули донишҳо, бешубҳа, бартариятҳо дорад: расондан ва аз худ намудан донишҳо дар система, пайдарпай дар речаи иқтисодӣ ва суръат, як бора барои миқдори зиёди талабагон амалӣ карда мешавад. Аммо дар ин муносибат камбудҳо низ вучуд доранд: фаъолияти талабагон асосан аз ҳифз ва такрор кардани маълумоте, ки муаллим пешниҳод менамояд, иборат мебошад, бинобар ин, қобилияти ақлонӣ ва малакаи хонандагон, ба мисли дида тавонистани масъалаҳо, савол дода, таҳлил ва муқоиса кардани далелҳо, ҷудо намудани ҷузъ аз ҷулл ва дигар малакаҳои зеҳнӣ, ки мувофиқи дидактикаи муосир ҳадафи муҳимтарини таълим дар баробари ташаккули донишҳо ва роҳнамоии арзишмандии мактаббачагон мебошанд, кам рушд мекунанд.

Ба ибораи дигар, таълими хабардиҳанда тафаккурро рушд намедиҳад. Бинобар ин, дар дидактика, махсусан дар асри XX, моделҳои ҷустуҷӯ мекарданд, ки ба омӯзиши тафаккури танқидӣ, самаранок (продуктивӣ, дар фарқият аз репродуктивӣ), малакаҳои тафаккури эҷодӣ имконият фароҳам оварда тавонад. Таълими проблемавӣ ҳамин тавр пайдо мешавад.

Ҳанӯз Сукрот (469-399 то милод) ба шунавандагони худ мантиқан фикр кардан ва ҳангоми тафаккур кардан ҷустани ҳақиқатро ёд меод. Номин метод (сӯҳбати сукротона, ҷустуҷӯ, эвристикӣ) реша дар ҳамин ҷо дорад. Руссо (1712-1778) барои он ки талаба хоҳиши дониш ва ёфтани дониш кунанд, барои ӯ вазъиятҳои махсус ба вучуд меовард, ки талабаро ба ҷустуҷӯи маърифатӣ маҷбур менамуд.

Песталотси, Дистервег ва педагогҳои дигар, ҷунун дарс меоданд, ки талаба на танҳо дониш мегирифт, балки онро ҷустуҷӯ низ мекард. Вале, таълими проблемавӣ дар педагогикаи Д. Дюи (1859-1952) ва олимони асри XX ба андозаи пурра таҳия гардид. Дюи мактаби даҳанақӣ, китобиро танқид мекард, ки қобилияти кӯдак ба фаъолият ва худшиносиро сарфи назар карда, ба ӯ дониши тайёр меод. Вай модели таълимиро пешниҳод намуд, ки муаллим фаъолияти

кӯдаконро ташкил мекунад ва кӯдакон дар рафти он масъалаҳои пайдошударо ҳал карда, донишҳои зарурии гузоштани масъала, ёфтани ҳалли он, истифодаи донишҳои азхудкардаашонро ёд мегиранд. Ҷанро таълим ба воситаи тайёр кардан, минбаъд – ба воситаи таҳқиқ кардан номид. Таълимиро ҳамчун таҳқиқи масъала Ҷ. Брунер (ИМА), дар Россия - И.Я. Лернер, Т.В. Кудрявцев, А.М. Матюшкин, М.И. Махмутов ва дигарон таҳия намудаанд.

Таълими проблемавӣ – модели таълимест, ки аз тарафи муаллим фаъолияти ҷустуҷӯии нисбатан мустақилона ташкил карда мешавад ва хонанда гон дар рафти он донишҳо ва малакаҳои навро аз худ менамоянд ва қобилиятҳои умумӣ, ҳамчунин фаъолмандии таҳқиқиро тараққӣ ва малакаҳои эҷодии худро ташаққул медиҳанд. Хусусияти тадрис ва таълим дар муқоиса бо таълими хабардиҳанда саҳт тағйир меёбад: талабагон ба мини-таҳқиқот ва ё кори амалии эҷодӣ машғул мешаванд (масалан, аквариум месозанд, асбоб ихтироъ мекунанд). Дар рафти ин «кор» ва «таҳқиқ» донишҳои нав: далелҳо, қонунмандиҳо, мафҳумҳо, усулҳо, назарияҳо, қоидаҳо, алгоритмҳо ташаққул меёбанд. Дар ин маврид сохтори раванди таълим чунин аст:

- Ба вучуд овардани вазъияти проблемавӣ ва гузориши масъала;
- Пешниҳод намудани фарзияҳо, тасмимҳо оид ба роҳҳои эҳтимолии ҳалли масъала, асосноккунонии онҳо ва интихоби як ва ё якчанди он;
- Тафтиши санҷишии фарзияҳои қабулшуда дар фанҳои табиӣ-математикӣ ва таҳлили мавод, манбаъҳо барои исбот кардани муқаррароти пешниҳодшуда ба илмҳои гуманитарӣ;
- Ҷамъбасти натиҷаҳо: ворид намудани донишҳо ва малакаҳои нав ба системаи қаблан аз худ намудаи хонандагон, мустаҳкамкунӣ ва истифодаи онҳо дар назария ва амалия;

Адабиёт:

1. Амонов Н.Қ. Асосҳои психологии муоширати педагогӣ. – Душанбе, 2002.
2. Атахонов Р., Абдурахмонов Г. Муқаддимаи психология. – Душанбе, 2009.
3. Мустафокулов Т., Нарзуллоева М. Психологияи синнусолӣ ва педагогӣ. – Кӯлоб, 1995.
4. Шоев Н.Н. Усул ва манбаъҳои баланд бардоштани сифати таълиму тарбия дар муассисаҳои олии таълимӣ. – Душанбе: Ирфон, 2003.

Калидвожаҳо: *психология, таҳқиқот, фаъолгардонӣ, фаъол, майл, хонандагон, хусусиятҳо, маърифат, сифат, таҳлил.*

Аннотация

РАЗВИТИЕ САМОСТОЯТЕЛЬНОСТИ СТУДЕНТОВ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ

Анализ данной статьи обеспечивает самостоятельное обучение студентов в процессе обучения, где учитель несет ответственность за организацию действий ребенка в ходе решения проблем, усвоение необходимых знаний, их решение и использование их знаний.

Автор существенно анализирует все важные педагогические объекты образовательного процесса и ставит целью организовать такую модель.

Ключевые слова: *психология, исследование, активизм, активный, склонность, читатели, характеристики, образование, качество, анализ.*

Annotation

THE DEVELOPMENT INDEPENDENCE OF THE STUDENTS IN THE EDUCATIONAL PROCESS

The analysis of this article provides an individual learning of students in the learning process where the teacher is responsible for organizing child's activities in the process of overcoming problems, assimilation of necessary knowledge, their solution and their use in the knowledge.

The author is largely analyzing all the important pedagogical facilities of educational process and puts an aim to organize such model.

Key words: *psychology, research, activism, active, inclining, readers, characteristics, education, quality, analysis.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Ҳасанов Хуршед, магистранти соли дуҷуми кафедраи психологияи умумии Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ.

Роҳбари илмӣ: н.и.п., дотсент Саидов М.В.

Сведения об авторе: Ҳасанов Хуршед, магистрант второго курса кафедры общей психологии Таджикского государственного педагогического университета имени С.Айни.

Научный руководитель: к.п.н., дотцент Саидов М.В.

About the author: Hasanov Khurshed, master student of the 2nd year of the Department of General psychology of Tajik State Pedagogical University named after S. Aini.

НАҚШИ ТАРБИЯИ ЧИСМОНӢ ДАР ТАШАККУЛӢИ НАСЛИ НАВРАС ДАР ЗАМОНИ МУОСИР

Варзиш беҳтарин воситаи муаррифии миллат аст.

Эмомали Раҳмон

Тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш, дар баробари ташвиқу таблиғи тарзи ҳаёти солим, инчунин яке аз воситаҳои беҳтарини таҳкими дӯстӣ ва ҳамкориҳо миёни на танҳо варзишгарон, балки инсонҳо ва кишварҳои ҷаҳон аст. Инчунин варзиш омили муҳими ҷаҳоншиносии инсон, ба ҳамдигар муаррифӣ ва наздик гардидани халқу миллатҳо ва ҳамкориҳои мутақобилан судманди кишварҳои мухталифи ҷаҳон мебошад.

Соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати иҷтимоии Ҳукумати кишвар маҳсуб ёфта, он маҳз ба таъмини оммавияти тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш, таҳкими тарзи ҳаёти солим, мусоидат намудан ба омодакунии варзишгарони касбии тоҷик барои иштирок дар мусобиқаҳои бонуфузи байналмилалӣ ба ҳисоб меравад.

Асосгузори сулҳу Ваҳдат, Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мулоқот бо варзишгарон ба баррасии лоҳияи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд” ва “Қонун дар бораи танзими расму ойинҳои милли” марбут доништа ва гуфт: **“Замоне фаро расидааст, ки дар баробари таҳияи ин гуна қонунҳо, мо барои наврасон шароит фароҳам оварем, ки онҳо бо варзиш ва тарзи ҳаёти солим фаро гирифта шаванд.”** Эмомалӣ Раҳмон. Ҷавонони Тоҷикистон 20.12. 2010

Ва имрӯз дар тамоми маҳаллаҳо, деҳотҳо, шаҳру ноҳияҳо солим гардонидани кӯдакон, наврасон ва ҷавонон майдончаҳои вазишӣ сохта ба истифода дода истодаанд. Ин аз он шаҳодат медиҳад, наврасон ва ҷавонони мо дар вақтҳои холигӣ ба варзиш машғул мешаванд. Нисбат ба варзиш таваҷҷӯҳи хоса пайдо намуда истодаанд. Гуфта намонад, ки аз қадимқлайём, низ аҷдодони мо барои беҳдошти саломативу нерӯи ҷисмонӣ ва ҳамеша омода будан ба дифои марзу бум ва ҳаёти мардуми худ усулҳои гуногуни варзиш ба монанди шамшерзанӣ, ҷавгонбозӣ, аспдавонӣ, камоноварӣ, гуштингирӣ, шиноварӣ, найзапартоӣ, ҷаҳидану паридан ва дигар намудҳои варзишро ба насли наврас ёд меоданд ва бо ҳамин васила варзишро дар онҳо инкишоф меоданд. Аз синни хурдсолӣ барои қавӣ гардонидани хоҳири тавоноии маънавӣ ва ҷисмонӣ онҳоро ба варзиш ҷалб менамуданд. Ин анъанаҳо моҳияти тарбиявии худро гум накарда, то замони мо расида омадаанд. Ва имрӯз наврасон ва ҷавонони мо рӯз аз рӯз дар варзиш шӯҳрат пайдо намуда истодаанд.

Тарбияи ҷисмонӣ, тарбияи бадан, ҷараёни иҷтимоӣ педагогист, ки ба солимии шахс ва инкишофи организми ӯ нигаронида шудааст. Дар замони демократӣ тарбияи ҷисмони қисми

таркибии тарбияи ахлоқӣ буда, ба ташаккули ҳаматарафаи одами нав мадад мерасонад. Асоси усулҳои тарбияи ҷисмонии замони муосирро «Ба меҳнат ва мудофияи Ватан тайёр» ташкил мекунад. Воситаҳои асосии тарбияи ҷисмонӣ: гимнастика, спорт, туризм ва ғайра буда, инчунин ба он низоми беҳдошт, ҳар навъ меҳнат дохил мешавад.

Аз ин рӯ, наврасон тавассути меҳнати ҷисмонӣ ташаккул ёфта, барои қавӣ гардидани ҷисм ва саломатӣ ба варзиш низ рағбати зиёд доранд. Синни наврасӣ яке аз давраҳои хеле мушқил ва аҷибии инкишофи одам аст. Дар муддати 2-3 соли наздик дар ҷисми кӯдакони наврас тағйиротҳои ҷиддӣ ба амал меояд. Ба кадом дараҷа хуб гузаштани ташаккулёбии ҷисмонии наврасон ва қобилиятҳои мафкуравиашон аксаран ба ҳуди онҳо вобаста аст. Барои ин васеъ ва амиқ сохтани дониш, мустаҳкам кардани маҳорат ва малакаҳои насли наврас дар соҳаи тарбияи ҷисмонӣ зарур аст.

Яке аз шартҳои асоситарини таъминкунандаи саломатии насли наврас ин фаъолияти ҳаракати мулоҳизакорона ба ҳисоб меравад. Фаъолияти ҳаракаткунанда омили бузурге барои афзудани имкониятҳои мутобиқшави организм буда, захираҳои функционалии одамро васеъ менамояд.

Аз ин рӯ, дар бораи таърихи тарбияи ҷисмонӣ, бозихо, машқҳо барои тарзи ҳаёти солим, доир ба таъсири машқҳои ҷисмонӣ ба системаҳои гуногуни организм, дар бораи қоидаҳои худназоратӣ ва худтанзимнамоии равонӣ насли наврас маълумот пайдо карда тавонанд, бо баъзе системаҳои барқароркунии саломатӣ шинос гардида, дар қисми дуҷум бошад маводе, ки дар дарсҳои тарбияи ҷисмонӣ аз худ мекунанд, барои такрор ва мустаҳкамкунӣ нақши асосиро мебозад. Бинобар ин ба муаллимони синфҳои ибтидоӣ ва тарбияи ҷисмонӣ зарур аст, ки дониши хонандагонро аз ҷиҳати назариявии маводи таълимӣ баланд бардошта тавонанд, зеро назария дар тарбияи ҷисмонӣ ба амалия зич алоқаманд мебошад.

Бояд қайд кард, ки дар оила ва муассиса ба речаи дурусти рӯз, ки аз маводҳои гуногуни пайдарҳами мулоҳизакорона фаъолият ва истироҳат иборат буда, дорои аҳамияти калони солимгардонӣ ва тарбиявӣ мебошад. Вайрон шудани речаи рӯз, ҳамчунин шароити нодурусти тарбия, муҳити носолим дар оила ба коҳиши ҷиддӣ дар организми кӯдак оварда мерасонад.

Барои он ки насли наврас солим, боқувват, чолок (ӯҳдабаро), тавоно инкишоф ёбад, омӯзгорон аз усулҳои нави фаъоли таълим истифода намояд.

Дар тарбияи ҷисмонӣ оила мавқеи калон дорад. Падарону модарон бояд дар гимнастикаи пагоҳирӯзӣ ба фарзандонашон намуна бошанд. Тарбияи ҷисмонӣ дар оила аз гаҳвора оғоз ёфта, дар кӯдакистон, боғча, мактаб давом мекунад. Солҳои охир дар корхона, муассиса ва ғайра тарбияи ҷисмонии калонсолон хеле вусъат ёфтааст.

Нақши тарбияи ҷисмонӣ дар ташаккулёбии насли наврас бо сифати таълими мактаббачагон ва сатҳи тарбияи ахлоқии онҳо калон буда, ба ҳамдигар алоқамандии ногусастанӣ доранд. Роҷеъ ба тарбияи ахлоқӣ дар раванди тарбияи ҷисмонии хонандагон сухан ронда, таъкид бояд кард, ки он қисми таркибии машғулиятҳои тарбияи ҷисмонӣ аст. Тарбия ба маънои васеъ таъсироти мақсаднок, муқаррар ва муназзам ба ҳиссиёт, ҷаҳоншиносӣ ва рафтори насли наврас мебошад. Қисми ҷудонашавандаи ин раванд – тарбияи ҷисмонӣ мебошад.

Дарсҳои тарбияи ҷисмонӣ барои ташаккули малакаҳои рафтори боодобонаи мактаббачагон мусоидат мекунанд. Дар дарсҳо ва машғулиятҳои беруназсинфӣ тарбияи ҷисмонӣ барои тарбияи одатҳои гигиенӣ, ғамхорӣ нисбат ба атрофиён, таҳаммул озода ва ботартиб будан имконот фароҳам оварда мешавад.

Ташкили таҷрибаи ҳаётии мактаббачагон, дар онҳо ташаккул додани муносибати арзишпазир ба тарзи ҳаёти солими тариқи таъсироти мақсаднок ва муназзам ба шуури онҳо, ки барои обутоб додани ирода, ташаккул додани одатҳои мусбат ва меёрҳои дар ҷомеа қабулшудаи рафтори онҳо имкон медиҳад, ба сатҳи тарбияи ахлоқияшон таъсири мусбат мерасонад. Ҷуноне ки аксари олимони қайд мекунанд (И.Н. Воробева, А.И. Усенко, Н.А. Рибачук), машқҳо қисми муайяни методикаи тарбияи ахлоқиро ташкил медиҳанд. Онҳо воситаи муҳими ташаккули малакаву одатҳои устувор мебошанд.

Иҷрои бисёркаратаву бошууронаи қоида ба ҳосил шудани одат – қобилият ба рафтори муайян дар шароити додашуда боис гардида, рафтори дурусти мактаббачаро ташаккул медиҳад. Қайд бояд кард, ки барои ҳосил шудани одат маҳз иҷрои бошууронаи амалҳо зарур аст. Мактаббача бояд хуб дарк намояд, ки ҷаро ҳамин тавр рафтор бояд кард, на ба тарзи дигар.

Серталабӣ ва назорати иҷрои қоидаҳо аз ҷониби педагог бояд бо ҳамин гуна серталабии омӯзгорон ва волидайн созгор бошанд. Агар мо хоҳем, ки ҳар як машғулият бо фарогирии

Муҳаккиқ

донишу малакаҳои зарурӣ анҷом ёбад, ба ин кор на танҳо дар дарс, балки дар маҳфилҳои иловагӣ ва сексияҳои варзиш низ диққати ҷиддӣ диҳем. Омӯзгори тарбия ҷисмонӣ дар мактаб, мураббӣҳои соҳаи варзиш дар муассисаҳои варзишӣ дар раванди кори таълим ва корҳои беруназсинфӣ кӯшиш намоянд, ки дар асоси принципҳои таълим ва корҳои беруназсинфӣ амал намоянд.

Ташаккул додани одатҳои солим танҳо дарсурати муназзам будани қоидаву меъёрҳои қабулшуда бомуваффақият сурат мегирад. Агар педагог ду-се бор ба вайрон кардани тартиби муқаррар гардида иҷозат диҳад, тамоми кори анҷомёфта бе натиҷа мемонад.

Ташаккули одатҳои навро дар аксари мавридҳо мавҷудияти одатҳои манфӣ бозмедорад. Масалан, одати ҳаррӯзаи якҷанд соат андармон шудан ба бозҳои компютерӣ ба риояи речаи рӯз ҳалал мерасонад, инкишофи майлу рағбатро ба машғулияти варзишӣ, фанҳои таълимӣ ва дигар навъҳои фаъолият бозмедорад. Барои ҳалос шудан аз ин одати манфӣ, пеш аз ҳама омилҳои пайдоиши онро баргараф бояд намуд. Чунончи, бозҳои ҳаррӯза бо компютер аксаран натиҷаи умуман набудани речаи рӯз ё риоя нагардидани, он дуруст ташкил карда натавонистани фароғати худ, баъзан набудани шароит барои машғулияти гимнастика, оббозӣ, баскетбол ва ғ. мебошад.

Бинобар ин, агар хоҳем, ки баҷа вақти фароғати худро оқилонаву дуруст гузаронад, ба ӯ барои коркарди речаи рӯз, нақшаи инфиродии машқҳо ёрӣ дода, риояи онро ҳатман назорат намуда, барои инкишофи мутаносиби ҷисмониву маънавии организми баҷа шароит фароҳам овардан зарур аст.

Машқҳои ҷисмонӣ махсусан ҳамон вақт самарабахш мегарданд, ки мавқеи тарбиятдиҳандагии омӯзгор ноаён бошад. Гӯё, ки мактаббачагонро на педагог, балки шаклҳо, методҳо ва воситаҳои таълиме, ки ӯ ҳунармандона қорбаст менамояд, инчунин авзои зиндагии мактаббачагон ё ҳолати педагогии махсус бунёдшаванда тарбия мекунад.

Кӯдак дар оила, дар маҳалли зист, дар синф мактаби бузурги ҳаётро мегузарад. Шароити атроф ба тарбияи насли наврас бевосита таъсир мерасонанд, аммо на ҳама сифатҳои дар ин раванд ташаккулёфтаи шахсият арзиши баробар доранд. Вазифаи муаллим дар дарс ҳамаҷониба пурзӯр намудани талабот дар чараёни дарс мебошад. Муаллими тарбияи ҷисмонӣ ба тамоми қоида, тарзи ташкилу гузаронидани дарси тарбияи ҷисмонӣ аҳамияти хоса диҳад. Агар дар дарси тарбияи ҷисмонӣ ба пайдарҳамии дарс кам аҳамият дода шавад, ин бепарвоя, беҳавсалагии омӯзгорро нишон медиҳад.

Дарсе, ки шавқовар нест, хонандагон ҳамчун субъектҳои раванди таҳсил ҷалб нашудаанд, дар аксари мавридҳо интизом вайрон мегардад.

Ба тарбияи одатҳои мусбат ва сифатҳои хуби ахлоқӣ дар рафтори мактаббачагон то ҳадди имкон пурбор будани онҳо дар дарс мусоидат менамояд. Дар ин ҳолат бевосита иҷро шудани машқҳои ҷисмонӣ, фаъолгардонии тафаккури мактаббачагон дар назар аст. Кӯшиш бояд кард, ки ҳангоми машқ дар турник бачагон навбати худро беқоида интизор нашуда, балки амалҳои ҳамсинфонашонро бодиққат мушоҳида кунанд.

Ба он ноил бояд гардид, ки ҳислати мактаббачагон ба воситаи ташкили босаводонаи фаъолияти таълимиву тарбиявии онҳо, пурра таъмин кардани ҳар як мактаббача бо қоидабахш, шавқовар ва зарур ташаккул ёбад.

Машқҳои ҷисмонӣ усули асосии тарбияи сифатҳои шоистаи ахлоқӣ ва одатҳои рафтори боинтизом, меҳнатдӯстӣ, суботкорӣ, ҳасурӣ ва дигар сифатҳои иродавии шахсият мебошад. Тарбияи сифатҳои иродавӣ махсусан муҳим аст, зеро ин сифатҳо яке аз заминаҳои назарраси ахлоқии инкишофи шахсияти инсон ба шумор мераванд. Чӣ қадаре ки варзишгар аз ҷиҳати ҷисмонӣ инкишофёфта набошад, агар ӯ аз лиҳози маънавию ахлоқӣ ташаккул наёбад, на дар варзиш ва на дар фаъолияти ҳаррӯза ба ҳеҷ чиз ноил намегардад. Ва баръакс, ҷавони дар назари аввал беоянда метавонад ба туфайли ҳислату иродаи қавиаш ба натиҷаҳои беҳтарин ноил гардад. Мутаассифона, аксари омӯзгорони тарбияи ҷисмонӣ ин ҷузъиётро сарфи назар карда, ба он умед мебаранд, ки бачагон муносибати дӯстонаро ҳис карда, тартиботро вайрон нахоҳанд кард.

Агар дар синф рафтори ношояму беинтизомона бисёр мушоҳида гардад, ин маънои онро дорад, ки педагог пештар дар чунин ҷузъиёт серталабӣ зоҳир намекард: ба дарс тез-тез дер мондан, вайрон гардидани меъёри варзиш, иҷро нашудани супоришҳо ва ғ. Ба мунозираи мактаббачагон бо омӯзгор, чандин бор такрор накардани супоришҳо роҳ додан мумкин нест. Серталабии қатъӣ, роҳ надодан ба муноқишаҳо, кӯшиши ноил гардидан ба иҷрои ҳар як нишондод, хоҳиши худ, ба миён гузоштани талаботи оқилона бо назардошти бовар ва

эҳтироми амиқ ба бачагон – чунинанд унсурҳое, ки комёбии ҳар як омӯзгорро кафолат медиҳанд.

Вайрон кардани интизомро саргармиву дилбастагӣ ба кор низ пешгирӣ менамояд. Бо шавқ, зиндадилона ва ғайратмандона бурдани дарс – асоси ҳама гуна методу методология аст. Сахтгирии аз меъёр зиёд, қиёфаи бадқаҳронаи омӯзгор дар мактаббачагон ҳамеша муқобилати ботинӣ, низоъро бармеангезад. Пеш аз ҳама, дар маҷмӯъ, ба синф ғамхорӣ зоҳир намуда, сипас ба хонандаи алоҳида ёрӣ расонидан зарур аст, ҳамин тариқ, кори ғаёлонаи тамоми синфротаъмин бояд кард.

Муносибати сабукфикрона ба гузоштани баҳоҳо дар аксари мавридҳо эътибори омӯзгорро коҳиш медиҳад, вайрон шудани интизомро бармеангезад, боиси муносибати сабукфикронаи хонандагон ба омӯзиш мегардад. Ҳамеша дар хотир бояд дошт, ки хонандагон нисбат ба баҳогузори ғаёлияти хеш хеле ҳассосанд. Аз рӯйи он, ки омӯзгор қорашонро чӣ гуна баҳо медиҳад, онҳо дар бораи адолат ва якрайбӣ ӯ ҳукм мебароранд.

Ҳини машғул шудан бо машқҳои ҷисмонӣ мактаббачагон душворихои зоҳириву ботиниропайваста бартараф мекунад. Ҳеҷ гоҳ фаромӯш набояд кард, ки сатҳи баланди фарҳанги омӯзгор, сифатҳои шоистаи маънавии ӯ ба шуур ва рафтори хонандагон таъсири пурқувват мерасонанд, муҳарриқи ғаёли интизومي бошууронаи мактаббачагон мебошанд.

Кори амалӣ барои бартараф намудани монеаҳо дар дарси тарбияи ҷисмонӣ ва дар машғулияти сексияи варзишӣ воситаи муассири тарбияи на танҳо интизом, балки ирода низ мебошад. Дар ҳар машғулият мактаббачагонро ба часорат суботкорӣ ва таҳаммул одат кунонидан зарур аст.

Вобаста ба маводи дарс омӯзгор бо мақсади тарбияи сифатҳои иродавии ҳислати мактаббачагон ин ё он машқҳои махсусро корбаст менамояд. Чунончи, дар машғулиятҳои гимнастика ҷаҳиши таҷавӣ, ҷаҳидан аз брус ва турник, машқ дар ҳалқахоро гузаронидан мумкин аст.

Барои тарбияи ҳадафмандӣ, исрору суботкорӣ, ҷуръату часорат ва интизومي мактаббачагон дар бозихои серҳаракати варзишӣ имконоти зиёде нухфтаанд. Ҳама гуна бозии варзишӣ сатҳи баланди интизومي иштирокчиён, маҳорати тобеъ кардани хоҳишу манфиати худро ба манфиати коллектив тақозо мекунад. Ба бозӣ роҳбарӣ бояд кард. Бозие, ки беназорат чараён мегирад, метавонад боиси зухуроти худбинӣ ва ғурур гардад.

Ҳамин тариқ, дар чараёни машғулияти навъҳои гуногуни варзиш сифатҳои хуби ахлоқӣ тарбия мешаванд, рафтори боирода ташаккул меёбад. Омӯзгори маъмулан дар байни мактаббачагон соҳиби эътибори махсус ва бовару эҳтиром аст. Ба суханон ва рафтори ӯ диққати махсус медиҳанд. Ба ҳар як хонанда дар маҷмӯъ таъсир расонида, ҳуди педагог бо коллектив ҳамчун шахсияти соҳибэътибор муошират менамояд. Маҳз бо ҳамин сабаб омӯзгор таъсироти тарбиявии худро на танҳо бо воситаҳои педагогии таълиму тарбия, балки бо сифатҳои шахсӣ ва рафтори хеш амалӣ мегардонад.

Амалия нишон медиҳад, ки мактаббачагон аксаран ба намуди зоҳирии машқдиханда, тарзи роҳравӣ, тарзи гуфтор, муносибат ба атрофиён ва хурдсолон беихтиёр тақлид менамоянд. Ба хусус, агар ҳуди омӯзгор ба дарс бо либоси муқаррарӣ ояд, водор кардани мактаббачагон ба пӯшидани либоси ягонаи варзиш мушкул мегардад. Тасодуфӣ нест, ки омӯзгорони бехтарин маъмулан бо қомати рост, либоси озодаву ботартиб аз дигарон фарқ мекунад.

Хулоса солҳои охир барои аз нав эҳё намудани варзиши кӯдакону наврасон, доир намудани мусобақаҳои варзишӣ барои насли наврас қорҳои зиёде анҷом дода мешаванд. Вазъи тарбияи ҷисмонӣ дар байни хонандагони мактабҳои миёна ва олӣ сол аз сол бехтар мегардад.

Бинобар ин ҳангоми бозӣ, мусобақа иҷро намудан кӯдакон ва наврасонро ба бозихои серҳаракат бештар ҷалб намудан лозим аст. Бозихои серҳаракат дар хонандагон барои инкишофи зиракӣ, далерӣ, ҷолоқӣ, зудамалӣ ва қарори дуруст қабул кардан ёрӣ мерасонад. Аҳамияти бозихои серҳаракат дар он аст, кӯдакон, наврасон якдигарро хуб мешиносанд бо ҳислатҳои якдигар шинос мешаванд, дӯстиву рафакатро байни хонандагон мустаҳкам мекунад.

Ҳамгоми гузаронидани машқҳои гимнастикӣ дар дарсҳо ба қоидаҳои рафтор диққат дода шавад:

Пеш аз иҷрои машқҳои душвор каме тайёри дидан лозим аст.

Машқҳои душворро мустақилона бе ёрии калонсолон иҷро намудан муфид аст.

Пеш аз оғози дарс таҳқизоти гимнастикӣ бояд омода бошад ва ба қоидаҳои бехатарии он аҳамият дода шавад.

Адабиёт:

1. Барномаи давлатии тарбияи насли наврас дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2013-2017. Аз «1» августи 2012, № 382.
2. Барномаи рушди тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш дар шаҳри Душанбе барои солҳои 2014- 2015. Аз 11.11.2014 №514.
3. Губанова Л., Сафаров Ш. Тарбияи ҷисмонӣ. Китоби дарсӣ барои синфҳои 7-9. – Душанбе, 2019. – 120 с.
4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш” аз 16.04.2017. №825.
5. Рахимов Б., Нуров А. Педагогика. – Душанбе, 2011. – 460 с.

Калидвожаҳо: тарбияи ҷисмонӣ, варзиш, бозиҳои миллӣ, серҳаракат, хонанда, оила, муассиса, омӯзгор.

Аннотация

РОЛЬ ФИЗИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ В ФОРМИРОВАНИИ МОЛОДОГО ПОКОЛЕНИЯ В СОВРЕМЕННУЮ ЭПОХУ

Физические упражнения являются основной воспитания в личности положительных моральных качеств таких как трудолюбие, воспитанность, уравновешенность, смелость и других личностных качеств.

Воспитание положительных качеств очень важно для воспитанию развития. Сколько бы спортсменов не был развит физический, если он не развит духовно, он не может достичь высоких результатов.

Ключевые слова: воспитания, физическое, национальные, игры, подвижные игры, учащийся, семья, родители, школа, учителей.

Annotation

THE ROLE OF PHYSICAL EDUCATION IN THE FORMATION OF THE YOUNG GENERATION IN THE MODERN ERA

Physical training are is the main method of deserving moral qualities and habits. It is important to nurture the qualifies of will that are one of the most important ethical grounds fo human development.

As long as an athlete is not physically fit, he or she will not achieve anything is sports or in everyday activities unless he or she develops moral and ethical skills. On the contrary, at first glance, an unruly young man can achieve the best results thanks to his strong personality and will.

Keywords: physical, education, sport, national, games, mobile, apprentice, family, school, thither.

Маълумот дар бораи муаллиф: Якубов Нигман Ибрагимович, магистранти соли якуми кафедраи педагогика ва психологияи факултети томактабӣ ва ибтидоӣ, Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон. Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон ш. Душанбе, ноҳия Сино, маҳаллаи Лучоб 53, хонаи 9. Телефон: 900880440

Рохбари илмӣ: Сатторов С.

Сведения об авторе: Якубов Нигман Ибрагимович, магистрант кафедры педагогика и психология, факультет дошкольная и начальная образования Таджикского государственного педагогического университета. Адрес: Республика Таджикистан, Душанбе, р. Сино, пр. Лучоб 53, кв 9. Телефон: 900880440.

Научный руководитель: Сатторов С.

About the author: Yakubov Nigman Ibragimovich, Master's Degree in of General department of pedagogy and psychology, faculty of preschool and primary education of the Tajik State Pedagogical University. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, p. Sino, pr. Luchob 53, apt 9. . Telefon: 900880440

Scientific director: Cattorov C.

ТАҲСИЛОТИ МИЁНАИ КАСБИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР СОЛҲОИ ИСТИҚЛОЛИЯТ

*Илм дар шароити муосир нақши калидӣ дошта, ба
рушду тараққиёти давлат мусоидат менамояд.
(Эмомалӣ Раҳмон)*

Беҳуда нест, ки Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар ҳар як Паёми худ ва баромадҳояш ба соҳаи илму фарҳанг аҳамияти хоса дода, аз худкунии касбро барои ояндаи давлату миллат зарур мешуморад.

Дар ҷаласаи тантанавӣ бахшида ба 60- солагии Донишгоҳи Миллии Тоҷикистон, Пешвои Миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомали Раҳмон дар баромади худ қайд намудааст, ки «илм ва таҳсилот барои ҳама давлат ва миллат тамоюли муҳими рушд ва прогрессивии он ба шумор меравад. Прогресси ҷамъият рушди устувори иқтисодӣ, таъмини беҳатарии миллат ва давлат, мустаҳкам намудани мавқеи худ дар иқтисодиёти ҷаҳонӣ, техника, технология, илм ва маданият пеш аз ҳама вобастааст ба рушди системаи маориф ва ташкили мақсадноки раванди сифати таълим ва тарбияи насли наврас»[3, 1].

Дар ин самт давраи муҳим (солҳои 1991 - 2005) ба шумор меравад, ки низоми нави таҳсилоти миллӣ, ҳамчун як звенои муҳими системаи таҳсилоти касбии давлатҳои мустақил ба вучуд омад [4, 24-25].

Хусусиятҳои асосӣ ва шароите, ки ба муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолият намудан дар ибтидои солҳои 90-ум рост меояд, ин барҳамхӯрии кафолати то дараҷаи муайяне дар таъмини базаи моддӣ – техникаи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ ба шумор мерафт, ки он аҳамияти пештараи ҳама тарафа муттаҳидгаштаи раванди асосиро аз даст дод. Аммо дар он вақт дар ҷумҳурӣ ҳанӯз омилҳои қонунгузорию иқтисодӣ фаъолият надовштанд, ки он ба давлати демократӣ хоси иқтисодиёти бозоргонӣ дошта бошад. Хусусиятҳои мавҷуда ва функсияҳои мақомотҳои роҳбарии ҷумҳурӣ дар соҳаҳои иқтисодӣ тағйир ёфтанд. Раванди сохтори бозсозии иқтисодӣ ва самтҳои нави фаъолият оғоз гардид. Ба вазъияти буҳронӣ аксарияти корхонаҳо дучор гаштанд, аз ҷумла корхонаҳои бузурги ҷумҳурӣ, ки то андозае муассисаҳои таҳсилоти касбӣ – техникаӣ бо онҳо ҳамкорӣ доштанд. Барои аксарияти хатмкунандагони муассисаҳои таҳсилоти касбӣ – техникаӣ кафолати таъмини ҷойи корӣ намонд. Дар баробари ин имконияти давлат низ дар масъалаи маблағгузорӣ кам гардид. Аммо барои баргараф намудани он мувофиқи банди 19-уми қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи таҳсилоти миёнаи касбӣ» ба шахрвандон имконият пайдо шуд, ки дар муассисаҳои ин система (техникумҳо, омӯзишгоҳҳо, коллеҷҳо ва ба онҳо баробар муассисаҳои таълимӣ) дар асоси базаи умумӣ таълимоти миёнаи касбиро азбар намоянд. Хатмкунандагони ин муассисаҳои таълимии миёнаи касбӣ, маълумоти миёнаи касбӣ мегиранд. Шахрвандоне ки маълумоти миёнаи нопурра доранд, дар баробари соҳиби касб шудан, инчунин маълумоти умумии миёнаро мегиранд. Муҳлати таҳсил дар муассисаҳои миёнаи касбӣ ҷорӣ шудааст: барои шахсоне, ки маълумоти миёнаи нопурра доранд- 4 сол ва барои шахсоне ки дорои маълумоти миёнаи умумӣ мебошанд- 2 сол муайян карда шудааст.

Таҳсилоти шахрвандон дар муассисаҳои давлатии таҳсилоти касбии миёна мувофиқи супоришҳои давлатӣ дар асоси конкурс ройгон амалӣ мешавад. Шахсоне ки дар ин муассисаҳо берун аз супоришҳои давлатӣ таҳсил менамоянд, дар асоси шартнома қабул мешаванд. Шахсоне ки таълимоти миёнаи касбӣ доранд, имконият пайдо менамоянд, ки мувофиқи ихтисосаш ба муассисаҳои олий шомил гашта таҳсилро давом диҳанд. Муҳлати таҳсилотро барои ҷунин шахрвандон мақомотҳои роҳбарикунандаи ин муассисаи олии касбӣ бо тасдиқи мақомотҳои таҳсилотҳои болоӣ муайян менамояд [1, 58-59].

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» имкониятҳои нави перспективиро дар амалӣ ва тайёр намудани коргарони соҳибкасб ва дигар мутахассисон барои хоҷагии халқи ҷумҳурӣ боназардошти таҷриба ва муваффақиятҳои илми ҷаҳонӣ кушод.

Дар ин муносибат таҷрибаи коллеҷчи техникаи Донишгоҳи техникаи Тоҷикистон, ки соли 1977 таъсис ёфтааст, назаррас буд. Муассисаҳои он Вазорати маориф ва Донишгоҳи техникаи Тоҷикистон ба шумор мераванд, ки он дар ин коллеҷ роҳбарии муассисаи таълимии методиро ба уҳда доранд. Фаъолияти он қариб, ки аз сифр оғоз гардида буд. Дар қариб даҳсола баъди ҷангӣ бошад, коллеҷ дорои 42 синфхона, гардид, ки аз ин шаштояш барои 50 ва зиёда аз

Мухаққиқ

он чой буда, 12 лабораторияи таълимӣ, чор устохонаи таълимӣ, 24 кабинетҳои таълимӣ, ду толори варзишӣ ва як толори маҷлисоҳ мебошад. Дар коллеҷ зиёда аз 100 нафар омӯзгорон, аз ҷумла ду профессор ва 24 нафар номзади илм ва дотсентон фаъолият менамоянд. Барои ёрии методӣ ва ташкилотчиғӣ профессор – консултантон даъват карда мешаванд.

Дар коллеҷи техникаӣ консепсияи системаи гуногуншакли тайёр намудани мутахассисон амалӣ мешавад, ки имконияти тайёр намудани кадрҳоро бо назардошти талаботи замони муосир амалӣ менамоянд. Раванди таълим дар асоси стандартҳои давлатии таҳсилот ва нақшаҳои таълимӣ бурда мешавад. Сатҳи аввали таҳсилот – тайёрии устувори таҳсилоти олии (мухлати таҳсилот – ду сол) ва тайёрии касбии минбаъда дар сатҳи мутахассис-муҳандиси хурд (мухлати таҳсил як солу ду моҳ) мебошад. Дар коллеҷ аз рӯи панҷ равия ва ду ихтисос таълим дода мешавад. Ба таҷрибаи истехсолии донишҷӯён ва хонандагон ҳамчун қисми муҳими тайёр намудани мутахассисон диққати махсус дода мешавад. Таҷрибаи истехсолӣ дар устохонаҳои таълимӣ, дар майдонҳо, дар ташкилот ва корхонаҳои соҳаҳои истехсолии ба он касб ҷавобгӯй гузаронида мешавад [3, 22].

Дар ҷумхури – дар шаҳри Қургонтеппа ва Исфара айни замон дуто ҷунин коллеҷҳо вучуд дорад, ки онҳо низ ба ҳайати сохтори Донишгоҳи техникаӣ Тоҷикистон шомил мебошанд.

Ҳамин тавр, шумораи дохилшавандагон ва хатмкунандагони таҳсилоти миёнаи касбӣ дар соли 2000 нисбати соли 1995 ҳамагӣ 89 фоизро ташкил менамуд.

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии 22 апрели соли 2002 қайд намудааст, ки «Мо бояд таҳсилоти касбиро ҷунон ба роҳ монем, ки дар мадди аввал саноати худро бо мутахассисони болаёқат таъмин намуда, пас аз он ҷавононро омӯзонем, ки мақсади кор намуданро дар берун аз Ватан доранд, то ки онҳо беқобилиятиро дар хориҷӣ кишвар эҳсос накунанд» [2].

Вобаста бо талаботи зиёд шудани шумораи аҳолии бошад, аз тарафи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ин давра барои таъмин намудани муассисаҳои таҳсилоти умумии ҷумхури бо омӯзгорони синфҳои ибтидоӣ як қатор муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ аз ҷумла, дар ноҳияи Рӯдакӣ (1991 собиқ ноҳияи Ленин), ноҳияи Мастҷоҳ (16.06.1991), ноҳияи Ҷирғатол (1995), ноҳияи Нуробод (2004), ноҳияи Қубодиён (аз 12.01.1990) ва шаҳрҳои Роғун (аз 25.12.1995), Турсунзода (аз 19.04.2001) омӯзишгоҳҳои омӯзгорӣ таъсис дода шуда, шумораи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбии соҳаи омӯзгорӣ ба 16 адад расонда шуд [2, 23].

Ба мушкилиҳои иқтисодӣ ва сиёсӣ нигоҳ накарда, шумораи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ ва донишҷӯён сол аз сол меафзуданд. Дар солҳои даҳсолаи аввали соҳибистиклолӣ (солҳои 1991- 2001) шумораи муассисаҳои таълимӣ аз 43 ба 50 адад расида, шумораи донишҷӯён бошад 23 ҳазор нафарро ташкил медод.

Баҳри амалӣ гардонидани қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти рақами №262 аз 1 июли соли 1999 «Дар бораи ба зинаи аввали мактабҳои олии табдил додани мактабҳои миёнаи махсус» ба коллеҷҳои назди Донишгоҳи техникаӣ табдил додани техникумҳои сохтмон, индустриалии Душанбе ва техникуми энергетикаи Қургонтеппа ба тасвиб расидааст.

Дар давраи истиқлолият ва сохтмони давлати демократӣ, ҳуқуқбунёд ва дунявӣ на танҳо мазмуни таҳсилот тағйир ёфт, балки муассисаҳои таълимӣ ба худ шакл ва мазмуни нав пайдо карданд. Барои ба сатҳи байналмиллалӣ ва таҳсилоти ҷаҳонӣ мувофиқ намудани таҳсилот дар давраи истиқлолият як қатор омӯзишгоҳҳо ва техникумҳо тадриҷан ба коллеҷҳои мустақил ва сохтори муассисаҳои таҳсилоти олии аз ҷумла омӯзишгоҳҳои омӯзгории шаҳрҳои Душанбе, Кӯлоб, Қургонтеппа ва Хучанд (бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 июли соли 1999, таҳти рақами №262) ба коллеҷҳои сохтории муассисаҳои таҳсилоти олии табдил дода шуд.

Дар натиҷаи ташкилшавии муассисаҳои таҳсилоти намуди нави миёнаи касбӣ дар ҷумхури дар назди ин зинаи таҳсилот вазифаҳои нав гузошта шуд. Аз ҷумла дар коллеҷҳои нартаъсис таълими ихтисосҳои нав ташкил карда шуд.

Адабиёт:

1. Закон Республики Таджикистан «Об образовании». – Душанбе: Шарқи Озод, 2004. – 59 с.
2. Нуриддинов Ш. В экономике не будет никаких сдвигов, если не изменить систему образования. / Беседа В.Викторова с директором технического колледжа // Бизнес и политика. 1999. 3 фев-23 с.
3. Раҳмон Э. Выступление на Торжественном заседании, посвященном 60-летию ТГНУ // Народная газета. 2008. 29 окт-1 с.
4. Системе профессионально-технического образования – 60 лет: История. Воспоминания. Актуальные проблемы. – Минск: РИПО, 2000. – 25 с.

Калидвожаҳо: *истиклолият, Ҷумҳурӣ, илм, маълумот, таълим, ҳирфавӣ, техникӣ, ҷаҳонӣ, Хуҷанд, Кӯлоб, Қургонтеппа, Нуробод.*

Аннотация

СРЕДНЕЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН ЗА ГОДЫ НЕЗАВИСИМОСТИ

В статье рассматривается процесс развития среднего профессионального образования в Республике Таджикистан. За годы независимости и построения демократической республики изменились не только форма обучения, но и все учебные заведения приобрели новый характер. Со стороны правительства были сделаны все усилия, чтобы поднять систему обучения до международного уровня.

Ключевые слова: *независимость, республика, наука, образование, учеба, профессиональный, технический, мировой, Ходжент, Куляб, Кургантюбе, Нурабад.*

Annotation

THE SYSTEM OF MIDDLE PROFESSIONAL EDUCATION IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN IN THE YEARS OF INDEPENDENCE

The article describe the process of development of the middle professional education in the Republic of Tajikistan. In the Independence years for creating democratic and independent republic there were changes not just in the form of education, but also all the learning institutions have got new forms and characters. All the affords were done by the government of the republic for rising the education system to the international level.

Keywords: *independence, republic, science, education, study, professional, technical, world, Hujand, Kulob, Kurgan, Nurabad.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Шарипов Қадриддин., магистранти соли дуюми факултети таърихи ДДОТ ба номи Садриддин Айни.

Сведения об авторе: Шарипов Қадриддин, магистрант второго курса исторического факультета ТГПУ имени С. Айни.

About the author: Sharipov Qadriddin, the masters of 2nd year of the Department of history, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini.

**МАҲҲУМИ МОДЕЛСОЗИИ МАТЕМАТИКӢ ВА ТАТҚИҚИ ОН БО ТЕХНОЛОГИЯИ
ИТТИЛОӢТӢ БАРОИ ХОНАНДАГОНИ ТАҲСИЛОТӢ УМУМӢ**

Давраи муосири рушди ҷомеаи мутамаддин бо раванди иттилоърасонӣ, яъне гузариш аз ҷомеаи саноатӣ ба ҷомеаи иттилоотӣ тавсиф меёбад. Иттилоърасонии ҷомеа як раванди ҷаҳонии иҷтимоӣ мебошад, ки хусусияти он дар он аст, ки шакли афзалиятнокии ғайриҷаҳонӣ дар соҳаи истеҳсолоти ҷамъиятӣ: ҷамъоварӣ, истеҳсол, коркард, нигоҳдорӣ, интиқол ва истифодаи иттилооте мебошад, ки дар заминаи микропроцессор ва технологияҳои компютерии муосир амалӣ карда мешавад. Дар асоси воситаҳои гуногуни таълими иттилоот, имрӯзҳо масъалаҳои мураккабтарин бо воситаи компютерҳо ҳал карда мешаванд.

Яке аз самтҳои афзалиятноки раванди иттилоърасонӣ дар ҷомеаи муосир ин иттилоърасонӣ дар соҳаи маориф - ҷорӣ намудани технологияҳои нави иттилоотӣ дар системаи маориф мебошад. Пешрафти босуръати технологияҳои иттилоотӣ истифодаи компютерҳои замонавиро ҳамчун воситаи муассири таълим имкон медиҳад.

Аз ин рӯ, вазифаи муҳимтарини таҳсилоти олии педагогӣ тарбияи омӯзгорони маълумотдор мебошад, ки асосҳои технологияҳои муосири иттилоотиро донанд, вазъи кунунӣ ва самтҳои инкишофи технологияи компютерӣ ва барномаҳо хуб донанд, кодиран компютерҳо ва барномаҳои таълимиро барои ҳалли мушкилоти касбии худ истифода баранд.

Бо дарназардошти хусусиятҳои раванди воқеӣ, компютер метавонад ба як воситаи пурқудрати таълимӣ дар дасти омӯзгор бо истифодаи дуруст ва ба таври методикӣ оқил табдил ёбад.

Тавсифи ҳадафҳои омӯзиш, раванди ноил шудан ба ҳадафҳо, маҷмӯи шаклҳо, усулҳо, усулҳои таълим, яъне ташкили методология ва технологияҳои педагогӣ яке аз вазифаҳои таъхирнопазири педагогикаи амалии муосир ба ҳисоб меравад.

Илова бар ин, мутабиқи Стандарти давлатии таҳсилот, малакаҳои касбии дорони омӯзгорони фанни информатика дониши хуби математикӣ ва барномасозиро дар бар мегиранд. Аз ин лиҳоз, рушди босуръати технологияҳои иттилоотӣ барои омӯзгорони оянда мушкилоти омӯзиши муҳити нави муосири барномасозии визуалиро ба миён меорад. Барои омӯхтани хусусиятҳои муҳитҳои гуногуни барномасозӣ, қобилиятҳои онҳоро муқоиса намуда, дарки ҳамаҷонибаро ташкил медиҳад, ки ба мо имкон медиҳад ҷой ва нақши забони барноманависиро тавонем, инчунин малакаҳои моделсозии математикиро дар доираи курси асосии "Моделсозии математикӣ" ба даст орем ва мустақкам намоем [2, 25].

Нақши моделсозии компютерӣ дар раванди таълим ин яке аз нақши муҳими рӯз дар омӯзиши муҳити атроф ва тағйирёбии он мебошад. Бо воситаи илми математика ва информатика хонандагон бештар воқеъиятро меомӯзанд ва соҳиби илму маърифат мегарданд. Дониши технологияи замонавӣ талаб мекунад, ки барномаҳо ва барномасозиро донем. Ба мо маълум аст, ки ин мафҳумҳо бо илми математика ва информатика алоқамандии зич дорад, Илми информатика пурра аз дониши математикӣ вобастагӯ дорад. Ба ҳамагон маълум аст, ки математика як илми хеле муҳим аст, ки дар бисёр соҳаҳои ҳаёти мо татбиқ карда мешавад: аз вазифаҳои ҳамаҷӯза то ҳама намуд вазифаҳои, ки дар ҷои кор ҳал кардан мумкин аст. Аммо ин то ҷӣ андоза муҳим аст мо бояд инро ошкор намоем!

Бо шарофати дониш ва малакаи математикӣ, мо на танҳо мушкилоти арифметикиро ҳал мекунем. Ин илм ба мо имкон медиҳад, ки қобилияти тафаккурро инкишоф диҳем, ки барои ҳалли объективонаи ягон масъала лозим аст, истифода бурда тавонем. Ин на танҳо мушкилоти математикӣ, балки ҳолатҳои мухталифи ҳаёт аст, ки баррасии "пахлӯҳои гуногун" -ро талаб мекунанд. Барои фаҳмидан, донишдони моҳияти масъала, мо бояд онро аз тамоми ҷонибҳо ба назар гирем, ки ба шарофати ҳаёлот имконпазир аст, ҳал намоем. Ба мо маълум аст, ки дар замонҳои қадим одамон чунин тасаввурот надоштанд, аммо он вақтҳо одамон ҳисоб карданиро намедонистанд.

Далелҳо ба таври боварибахш нишон медиҳанд, ки ҳисоби онҳо қабл аз номҳои рақамҳо ба вучуд омадааст. Дар замонҳои қадим, ки одамонро объектҳои якхела ихота мекард ва донишдони миқдори онҳо зарурӣ пайдо кард, онҳо бо ангуштон, сангчаҳо, гиреҳҳо, тирҳо дар девор ранг карда, тӯрҳо дар ҷубаву дарахтҳо, сангҳои майда ва ғайраро барои ҳисоб ҳамчун

олот истифода мебурданд.. Вақте ки забон ба вучуд меояд, калимаҳо танҳо бо он консепсияҳои мавҷуда алоқаманд мешаванд, яъне шинохта мешаванд. Калимаҳои “як”, “ду” ва эҳтимолан “се” новобаста аз ҳол пайдо мешаванд. Рақамгузорӣ - маҷмӯи усулҳо барои ном ва таъини рақамҳо. Ҳангоми ҳисобкунӣ миқдор маъмулӣ мегардад, барои гурӯҳҳои аз ҳама зуд-зуд дучоршаванда (яъне, хурд) объектҳои стандартӣ, нишонаҳои шифохӣ низ ба вучуд меоянд [1, 35].

Ҳамин тавр, ҳар як шахс ҳисоб карданро ёд гирифт, аммо ин малакаро такмил додан лозим буд. Таҷҳизоти ҳисобкунӣ пайдо шуданд ва ғайра. Бо мурури замон, инсоният ниёзи бештар пайдо мекунад ва барои қонеъ кардани он ба мо чизе, ки ҳанӯз ихтироъ карда нашудааст, ҳама вақт эҳтиёҷ дорем, ин талаботи ҳаммазамона аст. Ин як такон барои такмили ихтироъҳои мавҷуда ва ихтироъкорона мебошад. Масалан, пешрафти технологиро гирем. Барои пайдо шудани дастгоҳи нав ба бисёр олимон ва таҳиягарон ниёз дорад. Дар байни онҳо, албатта, як математик низ хоҳад буд, зеро бешубҳа ба ин ниёз вучуд дорад! Ин маънои нақши муҳими риёзиётро дар рушди ҷаҳони атрофи мо ва умуман инсоният дар назар дорад.

Математика ҳамеша ҷузъи ҷудонашаванда ва муҳими фарҳанги инсонӣ буд, он калиди дониши олам, асоси пешрафти илмию техникӣ ва ҷузъи муҳими ташаккули шахсият мебошад. Математика дорои хусусиятҳои ғаёлияти ихтиёрӣ, далелҳои баҳсомез ва хоҳиши камолоти эстетикӣ мебошад. Унсурҳои асосӣ ва мутақобилан фарқкунандаи он мантиқ ва эҳсос, таҳлил ва сохтмон, умумӣ ва мушаххас мебошанд.

Бо мураккабии афзоишдаи ғаёлияти иқтисодии одамон зарур буд, ки ҳисобро дар доираи васеътар пеш баранд, ки таъсиси дастгоҳҳои мураккаби ҳисобкуниро талаб мекарданд. Инҳо ҳисобҳои гуногун мебошанд (абакус, соробан, сюан Хуан ва ғайра) ва баъдтар дар асрҳои миёна асбобҳои ҳисобкунии механикӣ пайдо шуданд: мошини Паскал, мошини Лейбниц, қоидаҳои слайд, ва ғайра. Минбаъд дастгоҳҳои ҳисоббарорӣ таҳия карда мешаванд, ки онҳо метавонанд таҳти барнома кор кунанд - мошинҳои портативӣ ва таҳлили Бейбидҷ. Ҷӯ тавре ки кайд намудем, компютерҳо дар асоси барномаҳо амал мекунанд. Барномаҳо бошанд дар асоси моделҳо ва алгоритмҳо амал мекунанд. Бидуни он донишмандони мафҳуми модел, моделсозӣ, моделсозии математикӣ зарурияти хос дорад.

Коркарди методикаи математикаи ҳисоббарорӣ ва афзоиш додани қудрати компютерҳо имрӯз ба мо имкон медиҳад, ки дар соҳаи динамикаи мураккабтарин системаҳои зинда ва ғайрҳуҷрагӣ ҳисобу китоби дақиқро пешгӯӣ кунем. Муваффақиятҳои воқеии ин роҳ аз омодагии математикҳо ва барномасозон дар қор бо маълумоте, ки бо усулҳои анъанавии илмҳои табиӣ ва гуманитарӣ гирифта мешаванд, мушоҳида, тавсиф, пурсиш, таҷриба вобастаанд, омӯзем.

Маълум аст, ки математика ҳеҷ гоҳ танҳо нест, он ҳамеша ба чизе татбиқ карда мешавад. Ин чунин маъно дорад, ки бе илми математика ягон илми дигар вучуд дошта наметавонад. Аз ин рӯ, агар инсоният дунёи риёзиро эҷод накарда бошад, он гоҳ ҳеҷ гоҳ онро илм карда наметавонад.

Мавқеи математика дар ҷаҳони муосир аз он чизе ки сад ё ҳатто чил сол пеш буд, фарқ мекунад. Математика ба як василаи ҳамарӯзаи таҳқиқот дар соҳаи физика, астрономия, биология, муҳандисӣ, ташкили истеҳсолот ва бисёр соҳаҳои дигари ғаёлияти назариявӣ ва амалӣ табдил ёфтааст. Бисёре аз духтурон, иқтисоддонон ва қоршиносони умури иҷтимоии ҷомеа чунин мешуморанд, ки пешрафти минбаъдаи фанҳои онҳо нисбат ба замони ҳозира нисбат ба васеътар ва пурратар истифода бурдани усулҳои математикӣ зич алоқаманд аст. Тааҷҷубовар нест, ки олимони ҷунонӣ гуфтанд, ки математика калиди тамоми илмҳо мебошад.

Албатта, гуфтаҳои боло бори дигар собит месозанд, ки математика на танҳо ҳудаш муҳим аст, балки ҷӣ гуна илмҳои дигар ба он ниёз доранд, ба далелҳои математикӣ тақия кунанд ва ба ин васила ба инсоният дар рушди минбаъда ва оянда кумак мекунанд. Агар мо мафҳуми математикаро вирди забон кунем, албатта модели математикиро дар назар дорем, ҷунки ҳамаи он муодила, формула, амалиётҳои математикӣ ин моделҳоянд.

Мафҳуми «модел» дар ҳаёти ҳаррӯза бештар бо объекти мушаххас шабеҳи берунӣ ё функционалӣ дорад, вобаста аст. Моделҳо ва барои он сохта шудаанд, ки бидуни объекти воқеӣ ҷӣ гуна будани онро ба назар гиранд, қодир нестанд бо объекти воқеӣ, ки ба он тақлид мекунад, қор карда тавонанд. Дар натиҷаи мушоҳидаи модел ва идоракунии модел, дар бораи объекти воқеӣ донишҳои нав ба даст овардан мумкин аст. Агар ин маълумот аллақай ба инсон маълум бошад, пас модел барои омӯзиш истифода мешавад. Агар бори аввал донишҳои нав ба даст оварда шаванд, пас санади шинохти ҷаҳонӣ аз ҷониби инсон анҷом дода мешавад. Дар натиҷаи

Муҳаккиқ

шинохтан инсоният, чун қоида, ба модели мукаммали объекти омӯхташуда, дақиқтараш ба объекти воқеӣ меояд [5.32].

Объект, ба маънои умумӣ, "як қисми муайяни воқеият, ки моро ихота мекунад (ашё, раванд, ҳодиса) ё" як қисми муайяни олам дар атрофи мо, ки онҳоро ҳамаҷониба ҳисоб кардан мумкин аст. Бояд қайд кард, ки тафсири охири мафҳуми «объект» зарурияти изҳороти сершумори марбут ба объектҳоро, рӯйхати сегона «мавзӯ, раванд, феномен» -ро нест мекунад, тавре ки дар аксари китобҳои таълимӣ инъикос ёфтааст. Объект он чизе аст, ки диққати мавзӯи донишро ба он равона мекунад: он чизе аст, ки дар олами атроф ҳисоб кардан мумкин аст.

"Раванд - ин тағироти пайдарпай дар ҳолати объект дар натиҷаи амали андешидашуда." Аммо ҳуди ин раванд метавонад як чизӣ муҳити атроф бошад, зеро дунё ҳам дар фазо ва ҳам дар вақт мавҷуд аст.

Падидаи кашфи ашё шакли берунии мавҷудияти он мебошад. Гумон кардан мумкин аст, ки зухурот дар китобҳои дарсии мактабӣ зухуроти физикӣ, химиявӣ, биологӣ, иҷтимоӣ ва ғайраро дар назар доранд. Ҳодисаро метавон ошкор кард, агар онро аз зухуроти дигар фарқ кардан мумкин бошад. Барои ин параметрҳо, аломатҳо ва хосиятҳои ҳамаи объектҳо ва равандҳои ҳамаро муқоиса кардан лозим аст, масалан. объектҳо. Ин падидаро аз олами атроф «дар алоҳидагӣ» нигоҳ доштан ва дар маҷмӯъ ҳамчун объекти номидан мумкин аст. Ҳамин тавр, мо дар таърифҳо ва далелҳои марбут ба объект дар маҷмӯъ чунин объектҳо, ба монанди объект, раванд, падида номатлуб мешуморем.

Доништан ин аст, ки қобилияти дарк кардани объекти аз ҷониби як илми муайян фаҳмидашудаеро пайдо кардан мумкин аст, то тавонад моделеро эҷод кунад, ки хусусиятҳои омӯхташударо ба таври дақиқ ҳифз кунад.

Технологияи иттилоотӣ ҷаҳонӣ моделҳо, методҳо, воситаҳоро дар бар мегирад, ки истифодаи захираҳои иттилоотӣ ҷомеаро ба танзим мебарорад ва имкон медиҳад, ки ҳамагон онҳоро истифода бурда тавонанд.

Мо таърифи зерини моделро дар ин робита дурусттарин мебинем: "Модел чунин як ашёи моддӣ ё аз ҷиҳати ақлӣ муаррифишаванда мебошад, ки дар ҷараёни шинохтан (омӯзиш) объекти аслиро иваз мекунад ва баъзе хусусиятҳои хоси ҳудро барои ин омӯзиш муҳим нигоҳ медорад." Мо нуктаҳои асосии ин таърифро қайд мекунем:

- модел дар навбати худ объект низ мебошад;
- модел метавонад ҳам моддӣ ва ҳам рӯҳӣ бошад;
- модел объекти моделиро иваз мекунад, ба ҷои он истифода мешавад;
- модел хусусиятҳои объекти шабехро нигоҳ медорад, дар акси ҳол он модели объекти дигар аст;

• модел метавонад танҳо баъзе хусусиятҳои объекти шабехро наҷот диҳад, ки барои ин омӯзиш муҳиманд. Бо назардошти ҳамаи хусусиятҳои объект натиҷаҳои тадқиқотро муайян мекунад, аммо ба мураккабии омӯзиш оварда мерасонад. Моделсозӣ ҷараёни ташаккули модел, дақиқтараш омӯзиши объект бо роҳи сохтан ва омӯзиши модели он мебошад [2.81].

Барои дар оянда саводнокунии хонандагон дар дарсҳои математика ва информатика оиди моделҳои математикӣ ва тадқиқи онҳо дар мисоли объектҳои омӯхташаванда амалӣ намудан зарурияти хос дорад. Таҷриба нишон медиҳад, ки аксар вақт дар дарсҳои математика ду намуди технологияи информатсионӣ истифода мешавад: тақдимкунӣ слайд-шоу. Онҳо фаҳмонидани аён ва дастраси маводро дар синфҳои поёнӣ бештар натиҷаҳои хуб медиҳанд.

Тақдимкунӣ таъмини информатсионии қори фронталии омӯзгор бо синф буда аз слайдҳо иборат аст. Шаклҳои асосии ахбороти додашуда – матн, расмҳо, нақшаҳо мебошанд.

Таҷрибаи тадқиқи тақдимкунии электронии дар барномаи Power Point нишон медиҳад, ки сифати таълим меафзояд. Тақдимкунии компютерӣ – ин технологияи муосиртарини пешниҳоди ахборот мебошад. Шаклҳои ва маҳалли истифодаи тақдимкунӣ дар дарс аз мазмунӣ ин дарс, аз мақсади дар дарс гузашташуда вобаста мебошад.

Барои дарси математика ва қор бо компютерҳо тадқиқи нақшаҳои анимизатсия муҳим мебошад, вақте ки қори талабагонро бо графикҳо, нақшаҳо барои исботи ҳалро теоремаҳо ва масъалаҳо нақшаро иҷро намудан, ҷадвалро истифода бурданро ташкил намудан лозим аст ва ғайра.

Дар дарсҳо иловаҳои электронии намудҳои гуногун истифода мешавад:

- Тасвиркунӣ ва намоиши аудиовидео;

• Иловае, ки дар он маводи тасвиркунӣ ва гузориши масъалаҳои проблемавӣ бо санчиши ояндаи фарзияҳои пешниҳодшуда ва қарорҳо, санчиши фронтавӣ ва худсанчиши донишҳо дар намуди тестҳо, кроссвордҳо ва ғайра;

• Коркарди силсилаи дарсҳо аз рӯи мавзӯ, ки имконияти пешниҳоди маводро пурратар расми дарккунии пурраи дунёро, соҳаҳои гуногуни донишхоро бомувафак дар як фанн интегрониданро медиҳад.

Коркарди иловаҳои электронӣ ба дарсҳо бо истифодаи забони барномасозии Visual Basic, ки муносибати бевоситаи талаба бо компютерро нишон медиҳад (аз тарафи устодоне, ки барномасозии тамоилӣ-объективиро аз худ карданд, иҷро карда мешавад) [6, 101].

Технологияи информатсиониро бисёртар дар раванди таълимӣ истифода мешавад ба ду гурӯҳ ҷудо намудан мумкин. Технологияҳои шабакавӣ, ки шабакаҳои локалӣ ва глобалӣ Internet-ро дарбар мебаранд (вариантҳои электронии тавсияномаҳои методӣ, дастурамалҳо, серверҳои омӯзиши дистансионӣ, ки алоқаи интерактивиро бо хонандагон бо ёрии Internet таълими месозад, аз он ҷумла дар речаи вақти муайян). Технологӣ, ки бо компютерҳои локалӣ мувофиқанд (барномаҳои омӯзиши моделҳои компютерии равандҳои муайяни барномаҳои намоишӣ, саволномаҳои электронӣ, барномаҳои назораткунанда, маводҳои дидактикӣ) мебошанд.

Аз ин лиҳоз ба чунин хулосае омадан мумкин аст, ки агар дар дарсҳои математика, инчунин дар дигар дарсҳо технологияи нави замонавиро истифода барем, он гоҳ дараҷаи донишандӯзии хонандагон хело пеш меравад ва дарккунии табиӣ олам, қонуниятҳои тағйирёбии он, ҳалли масъалаҳои душвортарин барои онҳо ёрии қалон мерасонад.

Мо чунин пешниҳод мекунем, ки китобҳои мактабӣ бо назардошти моделҳои иттилоотӣ, моделҳои математикӣ ва таҳияи онҳо, дар асоси ин моделҳо тартиб додани барномаҳо ва таҳлили онҳо бо компютерҳо гузарониданро бо усули муаррифӣ таърифи васеъро қабул кунанд.

Таҷриба нишон медиҳад, ки истифодаи технологияи информатсионӣ дар дарс қобили табдили раванди таълим мебошад, онро бисёр натиҷабахш ва ҷазбнок барои талабагон мекунанд.

Адабиёт:

1. Бешенкова С.А., Прытко Н.Н., Матвеева Н.В., Нурова Н.А., Формирование системно-информационной картины мира на уроках информатики // Информатика и образование. – 2000. - №4.
2. Дж. Моудер, С. Элмаграби, операция исследований, Изд-во, «Мир», 1980, т.1-2, 696 с.
3. Карим-Заде Х., Эргашева М. Методҳои моделсозии математикӣ. – Душанбе, 2011.
4. Роберт И.В. Современные информационные технологии в образовании. – М.: Школа-Пресс, 1994г.
5. Умаров У., Қодиров А., Обидов И. созии математикӣ, қисми 1. Душанбе, 1987. – 77 с.
6. Хамидов Б. и др. Информатика. – Душанбе, 2012.

Калидвожаҳо: *иттило, модел, моделсозӣ, забони барномасозӣ, метод, моделсозии математикӣ, компютер, технологияи иттилоотӣ, таълим, метод, ҳисоббарорӣ, инъикос, идоракунии, татқиқ, таҷриба, электронӣ, аудио, видео, объект, падида, раванд.*

Аннотация

ПОНЯТИЕ МАТЕМАТИЧЕСКОГО МОДЕЛИРОВАНИЯ И ЕГО ПРИМЕНЕНИЕ В ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЯХ ДЛЯ УЧАЩИХСЯ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ШКОЛ

В данной статье рассматривается использование методов математического моделирования в учебном процессе и рассказывается о появлении концепции математического моделирования. Также показаны характеристики, применение математических моделей на практике, их связь с другими дисциплинами, указание математических моделей на уроках и их реализация с помощью компьютерных программ.

Ключевые слова: *информация, моделирование, язык программирования, методы, математическое моделирование, компьютер, информационные технологии, обучение, методы, вычисления, рефлексия, управление, исследование, эксперимент, электроника, аудио, видео, объект, явление, процесс.*

Annotation

THE CONCEPT OF MATHEMATICAL MODELING AND ITS USE IN INFORMATIONAL TECHNOLOGIES FOR THE STUDENTS OF THE SECONDARY SCHOOLS

This article discusses the use of mathematical modeling methods in the educational process and talks about the emergence of the concept of mathematical modeling. Also the characteristics, the application of mathematical models in practice, their relationship with other disciplines, the indication of mathematical models in the classroom and their implementation using computer programs are shown.

Keywords: *Information, modeling, modeling, programming language, methods, mathematical modeling computer, information technology, training, methods, calculations, reflection, management, research, experiment, electronics, audio-video, object, phenomenon, process.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Тешаева Рухшона, магистранти соли аввали факултети математика, ихтисоси информатикаи ДДОТ ба номи С.Айнӣ

Рохбари илмӣ: дотсент Каримзода Ҳ.

Сведения об авторе: Тешаева Рухшона, магистрантка первого курса факультета математики, специальности информатики ТГПУ им. С. Айнӣ

About author: Tessaev Rukhshon, the master student of the 1st year of the faculty of Mathematics, computer sciences of Tajik State Pedagogical University named after Sadridin Aini.

**РОҲҲОИ ВОРИДШАВИИ НАМАКҲОИ МЕТАЛЛҲОИ ВАЗНИН
БА ОРГАНИЗМИ ИНСОН**

Мафҳуми “металлҳои вазнин” маротибаи аввал аз тарафи олими олмонӣ Леопалд Гмелин дар соли 1817 ба илм ворид карда шудааст. Металлҳои вазнин то ба имрӯз ягон таснифоти муайян надоранд. Баъзе олимон металлҳо ва нимметаллҳое, ки вазни нисбии атомашон аз 50 зиёд аст ба ғуруҳи металлҳои вазнин ворид менамоянд. Дар асоси ин навъи таснифотӣ он металлҳо ва нимметаллҳое, ки вазни нисбии атомашон аз 50 зиёд аст, сар карда аз ванадий, ба ғуруҳи металлҳои вазнин ворид менамоянд. Ғуруҳи дигари олимон дар он ақидаанд, ки он металлҳое, ки зичиашон аз зичии оҳан (тақрибан 8 г/см^3) зиёд аст ба ғуруҳи металлҳои вазнин ворид менамоянд. Мувофиқи таснифоти аввала ҳамаи элементҳое, ки хосияти металлӣ ё нимметаллӣ дошта вазни нисбии атомашон аз 50 зиёд аст, металлҳои вазнин меноманд. Мувофиқи таснифоти дувум ба ғуруҳи металлҳои вазнин оҳан, симоб, мис, сурб, кадмий ва дигар элементҳое, ки зичиашон аз зичии оҳан зиёд аст ворид мешаванд. Аз ин рӯ, намакҳои ҳалшавандаи металлҳои мис, сурб, симоб, кадмий бо номи умумии намакҳои металлҳои вазнин маълуманд [1, 2]. Металлҳои вазнин таъсири токсикологӣ дошта, аз ҳадди муқарраргашти зиёд воридшавии он ба организм сабаби захролудшавии он мегардад.

Яке аз масъалаҳои ҳалталаби замони муосир ин пешгири намудани воридашавии концентратсия баланди намакҳои металлҳои вазнин ба организм мебошад. Металлҳои вазнин ба организми инсон асосан бо 3 роҳ ворид мешаванд: - тавассути ҳаво, -бо воситаи об, - бо воситаи маводҳои ғизоӣ. Дар замони муосир яке аз роҳҳои асосии воридашавии намакҳои металлҳои вазнин ин маводҳои ғизоӣ мебошанд. Концентратсияи аз ҳама баланди ин намакҳо махсусан дар таркиби иловаҳои ғизоӣ, ки бо номи иловаҳои фаъоли биологӣ низ маълуманд дида мешавад. Дар баробари ин, яке аз роҳҳои самараноки солимгардонии аҳоли, истифодабарии биорегуляторҳои табиӣ мебошад, ки айни замон дар шакли иловаҳои фаъоли биологӣ ғизоии гуногун зиёд пешниҳод шудаанд. Ба ин самти қомилан нави тиббӣ-профилактикӣ ва клиникӣ диққати олимон, мутахассисони соҳавӣ, ширкатҳои истеҳсолии аксари давлатҳои тараққиқкардаи дунё нигаронида шудааст. Дар замони муосир нисбат ба дигар даврҳои таҳаввулотӣ инсон дар рӯи замин, барқарор кардани функсияҳои (вазифаҳои) узвҳо ва системаҳое, ки барои мутобиқ гаштани организми инсон ба таъсири омилҳои номувофиқи муҳити атроф нигаронида шудаанд, инчунин барқарор намудани фаъолияти қори организм яке аз масъалаҳои ҳалталаби рӯз ба ҳисоб меравад.

Иловаҳои фаъоли биологӣ ба ғизо –ин маҷмӯи концентратҳои табиӣ ё ба табиӣ монанди моддаҳои фаъоли биологӣ мебошанд, ки барои истеъмоли бевосита, ё худ бо мақсади ғайи гардонидани таркиби ғизо аз моддаҳои фаъоли биологӣ пешбинӣ карда шудаанд. Иловаҳои фаъоли биологӣ ба ғизоро аз растанӣҳо, ҳайвонот ва ашёҳои минералӣ бо усулҳои химиявӣ ё биотехнологӣ дар шаклҳои гуногуни доруворӣ – хокашакл, ҳабҳо, капсулаҳо, сиропҳо, афшурҳо (экстрактҳо), ноқеъҳо(настойка) истеҳсол мекунанд. Иловаҳои фаъоли биологӣ ба ғизоро набояд бо иловаҳои дигари ғизоӣ – антиоксидантҳо, рангдиҳандаҳо, пуркунондаҳо, сахткунандаҳо, консервантҳо, эмулгаторҳо, стабилизаторҳо ва дигар иловаҳое, ки хосиятҳои ҳаввасии маҳсулоти ғизогиро тағйир медиҳанд омехта намуд, чунки ин иловаҳо хосиятҳои фаъоли биологиро надоранд.

Тибби муосир ба алоқамандии солимии инсон ва тартиби ғизогирии вай диққати махсус медиҳад, чунки ғизо на танҳо воситаи сершавӣ ва манбаи энергия аст, балки он омили асосии фаъолияти мӯътадили тамоми системаву узвҳо буда, муқовимати организмро ба омилҳои номувофиқи муҳити атроф баланд мебардорад. Иловаҳои фаъоли биологӣ ба ғизо моддаҳои доранд, ки барои нигоҳдории фаъолияти мӯътадили организм ва баланд бардоштани муқовимати ғайримуқаррарии организм ба бемориҳо мусоидат менамоянд. Аз ин сабаб онҳоро ба сифати терапияи ёррасон дар табobati бемориҳои гуногун истифода мебаранд [3].

Маълумотҳое, ки дар асоси таҷқиқотҳо вобаста ба таркиби ғизои инсон муосир то ба имрӯз ба даст омада нишон медиҳанд, ки кам истеъмол намудани ҷузъҳои (компонентҳои) ивазнашавандаи ғизо аз тарафи инсон васеъ паҳн шудааст. Ин далел ба қонуниятҳое, ки барои муайян намудани таркиби речай (ратсионӣ) ғизоӣ дар ҳамаи мамлакатҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ пешрафтаи дунё таъсир мерасонанд асоснок қунонида шудааст. Норасоии витаминҳо,

Муҳаккиқ

минералҳо ва дигар моддаҳои ғизоӣ ба заифшавии организм, пастшудани фаъолияти меҳнатӣ оварда расонида, ба ҳолати узвҳои дохилӣ таъсири манфӣ расонида, сабаби бемориҳои ҷиддӣ шуда метавонанд. Дар ин мавридҳо бадшавии ҳолати пӯст, мӯйҳо, нохунҳо, тезшавии раванди пиршавӣ ба назар расида, ба давомнокии умр таъсири манфӣ мерасонанд [4].

Вобаста аз таъсирашон ба организми инсон иловаҳои фаъоли биологиро ба ду гурӯҳ ҷудо мекунанд. Гурӯҳи аввал – **нутрисевтикҳо** номида мешаванд. Нутрисевтикҳо – иловаҳои фаъоли биологӣ мебошанд, ки барои пурра кардани таркиби химиявии ғизои инсон истифода мебаранд. Он манбаи витаминҳо, кислотаҳои ҷарбугӣ беҳад, макро- ва микроэлементҳо, нахҳои ғизоӣ ва дигар моддаҳои ғизоӣ мебошад. Нутрисевтикҳо моддаҳои ивазнашавандаи таркиби табиӣ доштаи ғизоӣ буда, талаботи физиологӣ ва аҳамияти биологӣ онҳо муайян карда шудаанд. Истифодабарии нутрисевтикҳо дар таркиби ғизои беморон ва одамони солим имконият медиҳанд, ки:

- норасогии моддаҳои эссенсиалии таркиби ғизоро, ки ҳамагӯза дар речаи ғизоии аҳолии калонсол ва кӯдакони аксари мамолики дунё ба назар мерасад, зуд ва осон бартараф намояд;

- талабот дар таркиби ғизои шахси воқеиро на танҳо вобаста аз фаъолияти ҳаётӣ, синну сол, ҷинс, шакли фаъолияти меҳнатӣ, инчунин вобаста аз хусусиятҳои метаболизми генетикии организм, биоритми он, шароитҳои экологии макони зист, ҳолати физиологӣ организм – ҳомиладорӣ, стреси психоэмотсионалӣ, фарбеҳии номатлуб ба таври максималӣ ба ҳисоб гирад;

- тағйирот ба талаботи физиологӣ моддаҳои таркиби ғизои инсон беморро ба таври максималӣ таъмин намуда, ба сиҳатёбии вай мусоидат намояд (масалан – ғизои бемори фенилкетонурия);

- аз ҳисоби мустаҳкамкунии элементҳои ҳифзкунандаи системаи ферментҳои ҳуҷайрагӣ, муқовимати организми аҳолии дар шароити мусоид ва номусоиди экологӣ зиндагикунандаро ба таъсири омилҳои зарарноки муҳити зист баланд бардоранд;

- пеш аз ҳама ба системаи ферментативии организм таъсир расонида, метаболизми баъзе моддаҳо - аз ҷумла ксенобиотикҳоро тағйир дода, пайвастуни ва аз организм берун баровардани моддаҳои бегона ва таъсири токсикологидоштаро тезонад.

Ҳамин ҳел истифодабарии нутрисевтикҳо воситаи беҳтару беҳатари пешгирӣ ва табобати иловагии бемориҳои бештар паҳншудаи мунзим, аз қабилӣ фарбеҳии номатлуб, диабет қанд, бемориҳои дилу рағҳо, омосҳои бадхислат, ҳолатҳои иммунодефиситӣ, бемориҳои рӯдаю меъда, бемориҳои дегенеративии аппарати таҷаву ҳаракат ба ҳисоб мераванд.

Гурӯҳи дуюми иловаҳои фаъоли биологӣ - **парафармасевтикҳо** мебошанд. Парафармасевтикҳо одатан маҳсулоти ғизоӣ мебошанд, ки дар таркибашон биофлавоноидҳо, кислотаҳои органикӣ, гликозидҳо, аминҳои биогенӣ, олигопептидҳои регуляторӣ, полисахаридҳо, олигосахаридҳоро доранд. Таъсири парафармасевтикҳо ба организм дар самтҳои зерин амалӣ мегарданд:

- батанзимдарорӣ дар сарҳадҳои аз ҷиҳати физиологӣ фаъоли функционалии системаву узвҳои алоҳида;

- фаъолкунии системаҳое, ки дар инкишофи реаксияҳои мутобикшавии организм ширкат меварзанд;

- батанзимдарории фаъолияти системаи асаб, бо назардошти фаъолияти олии асаб;

- батанзимдарории микробиотсенози роҳи меъдаву рӯда.

Ин хосиятҳои парафармасевтикҳо имконият медиҳанд, ки организми инсон ба тағйирёбии номусоиди муҳити зист мутобик шуда, гузаронидани терапияи иловагии ёрирасонро дар табобати бемориҳои гуногун, ки сифатан имкониятҳои усулҳои асосии табобатро васеъ менамоянд, таъмин созад. Дар аксари ҳолатҳо истифодабарии парафармасевтикҳо нисбатан безараранд [5].

Иловаҳои фаъоли биологӣ – субстансияи сарҳадӣ дар байни ғизо ва доруворӣ. Аз як тараф иловаҳои фаъоли биологӣ маводи доруворӣ ва воситаи табобат ё худтабобат нестанд. Аз тарафи дигар, ҳамаи иловаҳои фаъоли биологӣ, дар фарқият аз маводи доруворӣ ҳамавакт асоси табиӣ растанӣ, ҳайвонӣ ё минералӣ доранд. Дар таркиби иловаҳои фаъоли биологӣ мавҷудияти моддаҳои синтетикии сунъӣ химиявӣ қатъиян манъ аст [6-7].

Бо вучуди маводи доруворӣ набудани иловаҳои фаъоли биологӣ, назорат аз болои воридот, бақайдгирӣ, сифат, беҳатарӣ ва фуруши он ба дӯши Хадамоти назорати давлатии фаъолияти фармасевтии Вазорати тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон воғузошта шудааст. Тибқи дастури супоришҳои Пешвои миллат, Асосгузори сулҳу ваҳдат ва

ягонагӣ, Президенти маҳбуи кишварамон Эмомалӣ Раҳмон, ки дар Паёми дар таърихи 22.12.2016 ба Маҷлиси Олии иброд доштанд, кормандони ин ниҳодро мебард, ки баҳри бо маводҳои доруворӣ, инчунин маводҳои фаъоли биологии босифат таъмин намудани аҳолии кишвар тамоми қувва ва сайёу кӯшиши худро равона созанд [8].

Адабиёт:

1. Доктор Уоллок «Умершие доктора не лгут» 2003г., сах. 41-42.
2. Драчева Л.В. «Правильное питание, пищевые и биологически активные добавки»// Пищевая промышленность 2001. №6. с.85.
3. Журнал «Самая», январь 2006г., сах. 30-32.
4. Крайнов А.Н. «Витамины и минералы». Москва, 2003г. сах. 2-4.
5. Солиев Л. Донишномаи химия барои наврасону ҷавонон. // ДДОТ ба номи С.Айнӣ, 415 с., Душанбе-2016.
6. Тяжелые металлы// Большой энциклопедический словарь.- М. 2000.
7. Пилат Т.Л. «Производственные группы БАД» // «Пищевая промышленность» 2004. №6. с.101.
8. Паёми Президенти Тоҷикистон, Пешвои Миллат Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, Шарқи Озод, 2016сол, сах. 30-31

Калимаҳои калидӣ: *Металлҳои вазнин, намакҳои металлҳои вазнин, иловаҳои фаъоли биологӣ. антиоксидантҳо, рангдиҳандаҳо, сахткунандаҳо, консервантҳо, эмулгаторҳо, стабилизаторҳо, нутрисевтикҳо, витаминҳо, кислотаҳои беҳади рағзани, макро- ва микроэлементҳо, парафармасевтикҳои гизогӣ, субстансия, терапия, метаболизм, ксенобиотикҳо, фенилкетонурия, микробиосеноз, биофлавоноидҳо, кислотаҳои органикӣ, гликозидҳо, аминҳои биогенӣ, полисахаридҳо, олигосахаридҳо.*

Аннотация

ПУТИ ПОПАДАНИЯ СОЛЕЙ ТЯЖЕЛЫХ МЕТАЛЛОВ В ОРГАНИЗМЕ ЧЕЛОВЕКА

Соли тяжелых металлов имеют высокую токсичность и попадают в организм человека различным путем. Основной путь попадания высокой концентрации солей тяжелых металлов в организм человека являются пищевые добавки, которых в современной медицине называют биологические активные добавки. Биологические активные добавки (БАД) представляют собой четко дозированные, производимые в виде драже, капсул, таблеток, экстрактов и других, удобных для приема формах препараты, являющиеся хорошими средствами в дополнение к традиционным продуктам. Они помогают быстрой ликвидации практически любого дефицита микроэлементов, являются ведущими средствами поддержания здоровья населения в экологически неблагополучных регионах, в экстремальных ситуациях, а также там, где дорогостоящая медицинская помощь недоступна. Указано, что БАД-ы разделяются на две группы: нутрицевтики и парафармацевтики. Различие, характеристика и применение этих видов БАД-ов четко описано в статье.

Ключевые слова: *Тяжелые металлы, соли тяжелых металлов, пищевые продукты, биологические активные добавки, антиоксиданты, красители, загустители, консерванты, эмулгаторы, стабилизаторы, нутрицевтики, витамины, непридельные жирные кислоты, макро- и микроэлементы, питательные парафармацевтики, субстанция, терапия, метаболизм, ксенобиотики, фенилкетонурия, микробиосеноз, биофлавоноиды, органические кислоты, гликозиды, биогенные амины, полисахариды, олигосахариды.*

Annotation

**SOLI TYAZHELYKH METALLOV IMEYUT VYSOKUYU TOKSICHNOST-I
POPODAYUT V ORGANIZM CHELOVEKA RAZLICHNYM PUTEM**

Osnovnoy put-popodaniya vysokoy kontsentratsii soley tyazhelykh metallov v organizm cheloveka yavlyayutsya pishchevyye dobavki, kotrykh v sovremennoy meditsine nazivayut biologicheskiye activenyye dodavki. Biological active additives (BAA) are clearly dosed preparations, product in the form of pills, capsules, tablets, extracts and other convenient forms, which are good means in addition products. They help to quickly eliminate almost any micronutrient deficiency, are the leading means of maintaining the health of the populatiyn in extreme situations, as will as where expensive medical care is not available. It is indicated that dietary supplements are divided into two groups: nutraceuticals and parapharmaceuticals. The difference, characteristics and application of these types of dietary supplements are clearly describeb in the article?

Key words: *Heavy metals, heavy metal salts, food products, biologically active additives, antioxidants, colorants, thickeners, preservatives, emulsifiers, stabilizers, nutraceuticals, vitamins, non-fatty acids, macro-and microelements, nutritional par pharmaceuticals, substance, therapy, metabolism, xenobiotic, phenylketonuria, microbiocenosis, bioflavonoids, organic acids, glycosides, biogenic amines, polysaccharides, oligosaccharides.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Қурбонов Далерҷон, магистранти соли аввали кафедраи химияи умумӣ ва ғайриорганикии ДДОТ ба номи Садриддин Айни. Телефон: 988399832

Роҳбари илмӣ: дотсент Тошов А.Ф.

Сведение об автора: Курбанов Далерджон, магистрант первого курса кафедры общей и неорганической химии ТГПУ имени Садриддина Айни. Телефон: 988399832

Научный руководитель: дотцент Тошов А.Ф.

About the student: Kurbonov Daler, master's degree of 1th course of Faculty of Chemistry of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini. Телефон: 988399832